

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**XVI. VE XVII. YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ'NİN
İSKÂN POLİTİKASI**

Nimet KOÇAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Behset KARACA**

ISPARTA- 2012

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**YÜKSEK LİSANS
TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI**

Tez Savunması 1

Tarih: 29/6/2012

Enstitü Yönetim Kurulunun / / tarih ve sayılı kararıyla oluşturulan jürimiz Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS öğrencisi Nimet Koçak'ın "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin İskân Politikası" başlıklı tezini incelemek ve değerlendirmek üzere 29/6/2012 tarihinde saat 14.0'da toplanmış ve aday tezin savunmasına almıştır.

Lisansüstü Yönetmeliği Madde 25 uyarınca adaya 0 dakika süreyle teziyle ilgili Ek'te sunulan sorular yöneltilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonunda adayın tezinin aşağıda belirtilen sebeplerle,

Tezin kabul edilmesine
(Öğrenci, varsa jüri tarafından gerekli görülen düzeltmeleri yaparak, tezinin onaylı son şeklini bir (1) ay içinde Enstitü'ye teslim etmelidir.)

Tezde düzeltme verilmesine
(Öğrenci, tezde gerekli görülen düzeltmeleri yaptıktan sonra üç (3) ay içinde savunmasını yineleyecektir.)

Tezin reddedilmesine
(Öğrenci, yeni tez konusu belirlemelidir.)

*Tez adı değişikliği yapıldı/yapılmadı.
oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.
Gereği için arz olunur.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman :	Doç. Dr. Behset Karaca	
Üye :	Yrd. Doç. Dr. Hakan Karagöz	
Üye :	Yrd. Doç. Dr. Kemal Daşcıoğlu	

Ek : Herbir jüriye ait tez değerlendirme jüri raporları

Enstitü Yönetim Kurulu Kararı	Tarih:	Karar No:
Bu form danışman tarafından düzenlenerek 3 gün içerisinde ilgili Anabilim Dalı aracılığı ile Enstitüye teslim edilir.		

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin İskân Politikası” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Nimet Koçak
29.06.2012

ÖZET

XVI. VE XVII. YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ'NİN İSKÂN

POLİTİKASI

NİMET KOÇAK

Süleyman Demirel Üniversitesi, Tarih Bölümü

Yüksek Lisans Tezi, 194 Sayfa, Haziran 2012

Danışman: Doç. Dr. Behset Karaca

İnsan topluluklarının bir düzen içerisinde refah ve huzurla yaşaması oldukça önemli bir gayedir. Devletlerin de en önemli amacı bireylerin ve dolayısıyla toplumun huzurunu sağlamaktır. İnsan topluluklarının iskân edildikleri yerlerde yaşadıkları herhangi bir problemin kitleler arasında büyümesi devleti kaos ortamına sürükleyeceği gibi bunların yaşadıkları yerlerde mutlu olmaları diğer durumun aksine ülkenin gelişmesine büyük bir katkı sağlayacaktır. İşte bu durumun farkında olan Osmanlı Devleti, iskân politikasını uygularken gelişi güzel değil, belirli bir plan dahilinde hareket etmiştir.

XVI. yüzyılda sınırlarını genişletmeye devam eden Osmanlı Devleti, egemenlik sahasına giren bölgeleri hızlı bir şekilde imar ve iskâna açarak o bölgelerin hakimi olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bunu yaparken de hoşgörüyü elden bırakmamıştır. Osmanlı Devleti, sömürgeci devletlerin aksine fethettiği yerlerde halkı din değiştirmeye zorlamamış ve onların mevcut düzenlerini sarsmamıştır.

İskân çalışmaları, yeni fethedilen bölgelerin yanı sıra ıssız olarak nitelenen ya da güvenlik bakımından zayıf olan bölgelerle daha önce şen ve abadan olmasına rağmen zamanla çeşitli sebeplerle boşalan yerlerde yapılmıştır. Buralar iskân edilirken sürgünden yararlanılmıştır. Bunun için devlet sistemli bir sürgün yöntemi uygulamıştır. Ancak göçlerin zorunluluktan ziyade gönüllü olması tercih edilmiştir.

İşkâna en çok tâbi tutulan kesim konar-göçerlerdir. Fakat başta Celali ayaklanmaları gibi toplum düzenini bozan isyanlar yüzünden yerleşik Osmanlı toplumunu oluşturan şehirliler ve köylüler de bu politikadan etkilenmişlerdir. Osmanlı ülkesine dışarıdan gelen gerek Müslim gerekse gayrimüslim nüfusun yerleştirilmesi de ayrı bir meseledir.

İşkânın uygulandığı bölgelerin yapısı değişikliklere uğramıştır. Pek çok iskân bölgesi daha da büyüyerek mamur hale gelmiştir. İmar çalışmalarının bunda büyük katkısı olmuştur. Osmanlı müesseseleri bu konuda önemli bir role sahiptir. İnsanların her çeşit ihtiyacını karşılayan vakıflar sayesinde, bu bölgeler güçlü bir çekim merkezi haline gelmiştir. Ayrıca derbend, menzil ve kalelerin de iskân politikasındaki yeri göz ardı edilmemiştir.

XVII. yüzyılda devletin içinde bulunduğu durumun da etkisiyle dışa dönük iskân politikasında yavaş yavaş değişimler gözlemlenmiştir. Ancak durum ne olursa olsun iskân politikası devlet varlığını devam ettirdiği sürece onunla birlikte yaşamıştır.

Anahtar Kelimeler: İşkân, Sürgün, Göç, Konar-göçer, İmar...

ABSTRACT**SETTLING POLICY OF THE OTTOMAN EMPIRE IN XVI. and XVII.
CENTURIES****Nimet KOÇAK****Süleyman Demirel University, Department of History
Master Thesis, 194 Pages, June 2012****Advisor: Associate Professor Behset KARACA**

It is an important purpose that human beings live in peace. The most important purpose of the governments is to provide peace for persons and society. The problems that people encounter at the places where they are moved may cause a chaos in government. However, being happy at these places contributes to development in the country. Being aware of this situation, The Ottoman Empire worked in a plan while applying the settling policy.

In XVI. century, The Ottoman Empire that continues to enlarge the borders, tried to show that they are the owners of these places by opening their own areas to construction and settling. While doing this, The Empire behaved in a kind way. It is a fact that they didn't make the people change their religion like colonialist governments, and kept their life styles.

Settling works were made at the places that were unsecure and desolate, but lively once upon a time. The Ottoman Empire also benefited from banishments as a settling method. For this reason, the government applied a systematic settling method. But, it is important that migration must be willingly, not unwillingly.

Immigrants are the ones that exposed to settling most. But the townsmen and villagers were also affected from this policy because of the rebellions that ruins the order of the society like Celali rebellions. It is another matter is to settle both Muslims and non-Muslims who came from abroad.

The structure of the areas, applied settling policy, changed. A lot of settling areas developed. Settling works contributed this situation. The Ottoman institutions have an important role on this subject. Thanks to the foundations that meet the needs of people, these areas became good attractions.

In XVII. century, with the effect of The Ottoman's situation, some changes on extrovert settling policy were observed slowly. But, no matter what the situation is, the settling policy continued as long as The Ottoman Empire existed.

Key words: Settling, Banishment, Migration, Immigrant, Constuction...

ÖNSÖZ

İskân politikası, geçmişten günümüze devletlerin gelişmesinde önemli bir role sahiptir. Osmanlı Devleti de kuruluşundan itibaren düzenli ve planlı bir şekilde uyguladığı bu politika sayesinde varlığını sağlam temellere dayandırmıştır. Osmanlı Devleti, sınırlarının genişlemeye başladığı zamandan imparatorluğun son bulduğu zaman dilimine kadar iskân politikasından vazgeçmemiştir.

Çalışmamızda, imparatorluğun XVI. ve XVII. yüzyıllardaki durumu dikkate alınarak devleti iskân politikasını uygulamaya iten faktörlerden de hareketle, Osmanlı halkının birbirleriyle olan etkileşimi ve çeşitli bölgelerin nasıl şen ve mamur hale geldiği ya da zaten şen ve mamur olan iskân yerlerinin nasıl harap hale geldiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Tezimizde, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden alınan ve çoğunluğu İbnülemin ve Cevdet tasnifinden olan belgelerin yanı sıra Kamil Kepeci tasnifinden 2551 numaralı defter ile 10 numaralı Mühimme defterinden ve pek çok tetkik eser ile makale incelenerek tezimizde bunlardan yararlanılmıştır.

2284-YL-10 No'lu projemizin hazırlanmasında desteklerinden dolayı Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Birimi'ne, değerli fikirlerinden faydalandığım danışman hocam Doç. Dr. Behset Karaca'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yine çalışmamızda maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen Selçuk Demirel'e, Elif Çetinkıran'a ve değerli aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Nimet KOÇAK

ISPARTA 2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	x
TABLOLAR DİZİNİ.....	xi

GİRİŞ

OSMANLI DEVLETİ'NİN FETİH VE İSKÂN SİYASETİ

I-	İSKÂN KAVRAMI VE İSKÂNLA İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR.....	1
	A. İSKÂN KAVRAMI.....	1
	B. SÜRGÜN KAVRAMI.....	3
	C. GÖÇ KAVRAMI.....	6
	1. İç Göç.....	8
	2. Dış Göç.....	8
II-	OSMANLI İSKÂN POLİTİKASININ DOĞUŞU VE TARİHİ SEYRİ.....	9
III-	XVI. VE XVII. YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ.....	20

BİRİNCİ BÖLÜM

İSKÂNA TÂBİ TUTULAN HALK VE İSKÂN POLİTİKASININ AMAÇLARI VE SEBEPLERİ

I-	XVI-XVII. YÜZYILLARDA OSMANLI NÜFUSU.....	26
II-	OSMANLI DEVLETİ'NİN NÜFUS YAPISI.....	32
	A. ASKERİ SINIF (YÖNETENLER).....	33
	B. REAYA (YÖNETİLENLER).....	35
	1. Şehirliler.....	36
	2. Köylüler.....	41
	3. Konar-göçerler.....	46

III-	XVI-XVII. YÜZYILLARDA İSKÂN POLİKASININ	
	AMAÇLARI.....	52
	A. KONAR-GÖÇER AŞİRETLERİN YERLEŞTİRİLMESİ.....	52
	B. YERLERİNİ TERK EDENLERİN YERLERİNE DÖNDÜRÜLMESİ.....	56
	C. FETHEDİLEN BÖLGELERİN ŞENLENDİRİLMESİ VE YENİ GELİR KAYNAKLARININ AÇILMASI.....	57
	D. İSLAMLAŞTIRMA VE TÜRKLEŞTİRME.....	60
IV-	XVI-XVII. YÜZYILLARDA İSKÂN POLİTİKASININ SEBEPLERİ.....	62
	A. CELALİ VE SUHTE AYAKLANMALARI.....	62
	B. SAFEVİ TEHLİKESİ.....	66
	C. DIŞ GÖÇLER VE GAYRİMÜSLİMLERİN YERLEŞTİRİLMELERİ.....	69
	D. DEVLET GÖREVLİLERİNİN OLUMSUZ FAALİYETLERİ VE TOPLUMSAL DÜZENİ BOZAN DİĞER SEBEPLER.....	72

İKİNCİ BÖLÜM

	XVI-XVII. YÜZYILLARDA ÇEŞİTLİ İSKÂN BÖLGELERİ	
I-	BATI ANADOLU, ANKARA VE ANTALYA BÖLGELERİ.....	76
	A. ANKARA.....	76
	B. KÜTAHYA.....	79
	C. HÜDAVENDİGAR (BURSA).....	82
	D. MENTEŞE (MUĞLA).....	85
	E. AYDIN.....	89
	F. SARUHAN (MANİSA).....	92
	G. TEKE-İLİ (ANTALYA).....	95
	H. HAMİD-İLİ (ISPARTA).....	98
II-	KONYA-KAYSERİ-İÇEL BÖLGESİ.....	101
	A. KONYA VE LARENDE (KARAMAN).....	101
	B. KAYSERİ.....	106
	C. NİĞDE.....	107
	D. AKSARAY.....	111
	E. İÇEL.....	114
III-	ÇUKUROVA-SURİYE BÖLGESİ.....	117
	A. ADANA.....	117

	B. TARSUS.....	119
	C. RAKKA.....	121
	D. HAMA-HUMUS.....	124
IV-	MARAŞ VE YOZGAT BÖLGESİ.....	125
	A. MARAŞ.....	125
	B. BOZOK (YOZGAT).....	126
V-	RUMELİ BÖLGESİ.....	128
	A. EDİRNE.....	128
	B. SELANİK.....	130
	C. BOSNA.....	134
	D. FİLİBE.....	136
	E. ÜSKÜB.....	137
VI-	ADALAR.....	139
	A. KIBRIS.....	139
	B. RODOS.....	142
	C. GİRİT.....	143
	D. MORA.....	145
	E. MİDİLLİ.....	146

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSKÂNA YARDIMCI BAZI MÜESSESELER VE İSKÂN SONRASI DURUM

I-	İSKÂNA YARDIMCI BAZI MÜESSESELER.....	148
	A. VAKIF SİSTEMİ.....	148
	B. DERBEND TEŞKİLATI.....	153
	C. MENZİL TEŞKİLATI.....	156
	D. KALE VE KALEBENDLİK.....	158
II-	İSKÂN SONRASI DURUM.....	161
	A. ELDE EDİLEN MUAFİYETLER.....	161
	B. İSKÂN KARARINDAN SONRA YAPILANLAR.....	162
	C. İSKÂN BÖLGESİNDEKİ HALKIN DURUMU.....	165

SONUÇ.....	168
KAYNAKÇA.....	170
EKLER.....	188
ÖZGEÇMİŞ.....	194

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Ve saire
Yay.	: Yayınları

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Bazı Osmanlı Kentlerinin Nüfusu, 16. Yüzyıl.....	41
Tablo 2. 1522-1532'de Mentеше Bölgesi Yörükleri'nin Toplam Nüfus Ve Hasılları.....	88
Tablo 3. Niğde Sancağı'nın Anduğu Kazasından Kıbrıs'a Yerleştirilenler.....	109
Tablo 4. İçel Sancağı'na Bağlı Altı Kazadan Kıbrıs'a Sürülenler.....	116
Tablo 5. Akkirman'a İskânın Masrafları.....	163

GİRİŞ

OSMANLI DEVLETİ’NİN FETİH VE İSKÂN SİYASETİ

I- İSKÂN KAVRAMI VE İSKÂNLA İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR

A. İSKÂN KAVRAMI

İskân kelime olarak yerleşme, yerleştirme ve yurtlandırma gibi anlamlara gelmektedir. Geniş manasıyla mevsimlerin seyrine uyarak yer değiştiren yarı göçebe grupların bir müddet için yerleşmeleri; sabit insanların oturdukları tek, ayrı mesken¹, çiftlik, köy, kasaba, şehir, geçici veya devamlı, toplu veya dağınık, küçük veya büyük bütün yerleşmeler iskân olayı olarak kabul edilmektedir.²

Bütün devletlerde önemli bir husus olan iskân, nüfus ve toprağın dağılımı, ülke kaynaklarının kullanılması, devlet hizmetlerinin ülke geneline yayılması, devlet egemenliğinin korunması, etnik unsurlarla yerel yönetimin ve yerli ahalinin sorunlarının çözümü, üretimin artırılması ve toplumsal birlikteliğin sağlanması, sorunlu olan kitleleri bertaraf etmek, tehlike ve fesatlarının önüne geçmek, bunların ıslah olmalarına zemin hazırlamak gibi konuları ilgilendirmektedir.

Osmanlı Devleti iskân politikasını uygularken birtakım hususlara dikkat etmiştir. Mesela; iskân ettirilecek olanların bölgeye yakın yerlerden olması önemliydi. Anlaşmazlık içinde olan ailelerden biri seçilirdi. Böylece kan davaları önlenmeye çalışılırdı. Göç eden ailelere toprak verilir ve bu ailelerden bir süre vergi alınmazdı. Bunlardan yeni yerleşim yerlerini terk etmemeleri beklenirdi. Fethedilen yerlerdeki halktan ayaklanma çıkarma ihtimali olanlar başka yerlere göç ettirilirdi. Bir yerden

¹ İskân ve İskânın bir unsuru olan meskenden gaye, soğuk, sıcak, yağmur ve kar gibi hava tesirlerine ve yırtıcı hayvan ve diğer insanlardan gelebilecek dış tehditlere karşı canı ve malı emniyete almak, tabî ve sünî az çok kapalı bir sığınakta yemek, dinlenmek ve bilhassa uyumaktır. Bunun içindir ki mesken, insanın temel ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir yer edinmektedir. Bu konu hakkında bkz. Ali Tanoğlu, “İskân Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler ve Metod”, *Türkiyat Mecmuası*, c. XI, İstanbul 1954, s. 1.

² Osman Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 22; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin İskânı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 1.

göçmen alınırken o yerin üretiminin ve düzeninin bozulmamasına dikkat edilirdi. Ayrıca yeni fethedilen bölgeye gönderilecek olanlar içerisinde yetersiz miktarda veya verimsiz toprağı olan köylülere, fakire ve fukaraya, işsiz ve güçsüz başıbozuk serserilere öncelik verilirdi.

Devletlerin askeri ve siyasi politikaları ile bu alanlardaki başarı ya da başarısızlıkları iskân olayını zorlaştıran ya da kolaylaştıran sebepler arasında yer almaktadır. Bunun yanında ekonomik, kültürel ve sosyal alanda değişik sonuçlar meydana getiren iskân faaliyetleri, ülkelerin medeniyet seviyelerinin de bir bakıma göstergesi olmaktadır. Bu bakımdan iskân faaliyetleri insanlık tarihiyle paralellik arz eder. Bir toplumun uygarlığı incelenirken, şehir hayatı, üretim gelenekleri, göçebeliğı, yerleşim alanları gibi iskâna bağılı özellikleri de ele alınır. Uygarlık geliştikçe iskâna bağılı bu özellikler de gelişir.³ Bu açıdan baktığımızda Osmanlı Devleti'ni ve medeniyetini anlayabilmek, ortaya çıkan siyasi ve sosyal hadiseleri tahlil edebilmek için, ülkenin en küçük yerleşim biriminden başkentine varıncaya kadar meydana gelen iskân faaliyetlerinin bilinmesi gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin bu konuda kendine özgü politikaları olduğu bilinmektedir. Bu uygulamalar Osmanlı Devleti'nin yönetimi altındaki birçok devletin günümüzdeki nüfus ve yerleşme kavramlarını kökten etkilemiştir. Devletin bu politikalarını araştırmak, sadece geçmişin bir yönünü aydınlatmaya yaramayacak, aynı zamanda günümüze miras kalan pek çok değer ve problemin iç yüzünü de tanımamızı sağlayacaktır.⁴

Osmanlı Devleti'nin genel iskân politikasında, gereken miktardaki ve vasıftaki nüfusun gerekli yerlerde bulunması hedefi söz konusudur. Ancak uygulanan bu politika devlet sınırları içindeki bütün bölgeler için takip edilmiş bir politika değildir. Nüfuzunun sınırlı olduğu bölgeler için böyle bir politikası yoktur. Otonomiye sahip hanlık ve voyvodaliklar da bu durumdadırlar. İskân politikası, timar sistemi içine aldığı, özellikle hasla idare edilen Rumeli ve Anadolu içindir. İkinci olarak, Anadolu ve Rumeli için de her dönem aynı iskân politikası uygulanmamıştır. İskân politikasının uygulandığı yerler şunlardır:

³ Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti ve Uygulamaları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 19; Kemal Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün (İskan, Suç ve Ceza)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 50.

⁴ Kemal Çiçek-Abdullah Saydam, *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet*, Derya Kitabevi, Trabzon 1998, s. 1.

- 1- Yeni fetholunan yerler⁵
- 2- Daha verimli olan araziler
- 3- Ulaşım yollarına yakın olan yerler
- 4- Timar sisteminin uygulanma imkanı olan yerler⁶

B. SÜRGÜN KAVRAMI

Osmanlı'da iskân işlemi çeşitli yollarla gerçekleştirilmiştir. Bunlar; insanlara yeni ortamlar hazırlayarak özendirme ve insanları bir yerden başka bir yere yerleştirmek için devlet gücü kullanma şeklindedir.

Bazı grupların ya da bireylerin eski yerleşim birimlerinden göçürülerek devlet eliyle belirlenen yeni mekanlarına yerleştirilmesi işlemine “*sürgün*” denilmektedir. Önceki yıllarda sürgün kelimesi yerine, kalebend, ikamete memur, ikamete mecbur, nefy, inhâ, iclâ, te'dib, mütebâidin, nefy ü irsâl, sarf ü tahvîl gibi kelimeler de kullanılmıştır. Sürgün gidilen yer ise “*menfa*” olarak ifade edilir. Fakat bu kelimelerin her birinin, sürgüne gönderilen kişi açısından ayrı bir anlamı vardır. Bu kelimelerin tam tersi af ve salıverilmelerde ise itlâk, avf ü itlâk, sebil veya itlâk-ı sebil, sebinin kelimeleri kullanılmıştır.⁷ Batı dillerindeki sürgün terimi ise Latincedeki sürgüne gönderme, yasaklama, aforoz etme, atma, kovma, uzaklaştırma, yasal haklardan mahrum etme anlamlarına gelen “*exilium*” teriminden türemiştir.⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nda sürgün usulü ile iskân, diğer büyük Türk devletlerinden ve Bizans'tan gelme çok eski mazisi olan bir usulü temsil etmektedir. Başarılı iskân ve idareciliğin şartı olan her türlü tedbirleri de bu devletlerde yapılmış

⁵ Avrupa yayılımlarında ordulara yardımcı olarak giden halk ve onun arkasından yürüyen Türk ulus ve oymakları hükümete sıkıntı olmadan yeni sahalarda kendi kendilerine yerleşmişlerdir. Timar ve zeamet erbabına, yurtluk ve ocaklık ve diğer dirlik sahiplerine dağıtılan yeni topraklar kısmen boş ve kısmen yabancı unsurlarla meskûn olduklarından bu yeni sahipler, sancakbeyleri, beylerbeyiler, uç ve kale beyleri kendilerine istinatgâh olmak üzere arkadan Türk ve genellikle Müslüman halk iskân edip, bu toprakları az zamanda doldurmuşlardı. Bu konu hakkında bkz. Galip Pekel, “Muhaceret ve İskân”, *Siyasi Bilimler Mecmuası*, S. 94, Ankara 1939, s. 31

⁶ Gülfettin Çelik, “Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası”, *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi*, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, S. 6, İstanbul 1991, s. 74-75.

⁷ Abdullah Acehan, “Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 1, S. 5, İstanbul 2008, s. 13.

⁸ Ramazan Adıbelli, “Mircea Eliade ve Sürgün Hadisesinin Anlamlandırılması”, *Milel ve Nihal (İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi)*, c. 5, S. 3, İstanbul 2008, s. 240.

olan tecrübelerle istinaden almış gözükmetedir.⁹ Bu usul kuruluş devrinde büyük ölçüde kullanılmıştır. Devlet, lüzum gördüğü zaman mükellefiyetleri olmayan halk üzerinde mükellefiyetler koyduğu gibi, onları icap eden yerlere yerleştirmek üzere gönderebilirdi. Her köy ve kasaba büyüklüğüne göre on haneden bir veya iki hane olmak üzere sürgün çıkarmak mecburiyetinde kalırdı.¹⁰

Yabancı bir memlekette diğer düşman unsurlar arasına yerleştirilecek Türk ve Müslüman muhacirler ile siyasi ve askeri emniyeti sağlamak gibi gayelerle de devletin sürgün usulüne sık sık müracaat ettiği görülmektedir. Sürgünü gerçekleştiren devlet burada daha çok politik davranmıştır.¹¹ Yeni fethedilen bir memleketin veya ülke içinde herhangi bir bölgenin imarı için iskân yapmak gerektiğinde devlet bazı kadılara sürgün hükümleri¹² yollayarak çeşitli vasıflara sahip olanların aileleriyle birlikte söz konusu yerlere gönderilmesini emrederdi.¹³

Azline ve sürülmesine karar verilen kişi İstanbul'da ise formalitenin tamamlanmasına kadar evinde veya uygun görülen yerde fermanını beklerdi. Sürülecek kişi taşrada ise ferman o kişinin bulunduğu yer ile sürüleceği yer kadısına veya mübaşire yazılırdı. Çavuşbaşı tarafından tayin edilen Divan-ı Hümayun çavuşu veya gediklisi, bu fermanla sürülecek adamı alır ve yerine götürürdü. Bazı fermanlarda ise yalnız mübaşir diye hitap edilirdi. Divan çavuşları devlet ricalinden birini sürgüne götürmeye memur edilince onun fermanını alarak başındaki sorgucu kavuğunun sağ tarafına takıp konağına giderdi. Sürgün edilecek kişi onun sorgucunu yanda görünce işi anlardı. Çavuş, kişinin harem dairesine bile girmesine müsaade etmeyerek beraberce kalkıp sürgün yerine götürür ve orada sürgünün sürgün kağıdını okutarak geri dönerdi.¹⁴

⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XI, İstanbul 1952, s. 548.

¹⁰ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987, s. 30.

¹¹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XIII, İstanbul 1954, s. 2-3; Osman Köksal, "Osmanlı Hukuku'nda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulama Merkezi) Dergisi*, S. 19, Ankara 2005, s. 284.

¹² Sürgün hükümlerinde başta sürülen ve sürülecek yer kadılarının adları, kendi lakapları ile yazılır, sonra kimin neden sürüldüğü, sürgüne hangi çavuşla gideceği, çavuşun ödevleri ve getireceği belgeler, kadının ödevleri ve vereceği belgelerin neler olduğu yazılırdı. Hükmün son kısmına sürülme tarihi ile hükmün yazıldığı yer yazılırdı. Bu konu hakkında bkz. M. Çağatay Uluçay, "Sürgünler", *Belleten*, TTK Basımevi, c. 15, S. 57, Ankara 1951, s. 533.

¹³ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008, s. 172-173.

¹⁴ Uluçay, *a.g.m.*, s. 533.

Suç işleyen kimsenin, kabilesinin bulunduğu ülkeyi terk ederek kendisini isteyerek sürgün hale sokmasına gönüllü sürgünlük adı verilir. Bu suretle sürgüne giden kişi, zamanın kinleri teskin etmesini, toplumların veya ailelerin aralarında anlaşarak öç almaktan vazgeçmelerini sağlamış olur. Bu yetersiz kaldığı takdirde zorla sürgün söz konusudur.¹⁵ Zamanla sürgün gitmek ağır geldiğinden gönüllü olarak pek az kimse istenilen yere gitmiştir. Sürgün emrine icâbetten kaçan bazı köylüler çeşitli bölgelere dağılmışlardır. Birkaç kişi göndermek mecburiyetinde kalan yerler, işsiz ve topluma zararlı olan kimseleri seçmekteydi. Böylece sürgün emri suçluların mahiyetine bürünmüştü.¹⁶

Osmanlı ceza hukukunda sürgün “*ta’zir*” cezaları içerisinde yer almaktadır. Ta’zir, kelime anlamı olarak, red, te’dip, hak üzere tutuklama, alıkoymak gibi anlamlara gelmektedir. Hukuk literatüründe ise, hakkında belli bir şer’i ceza olmayan suçlardan dolayı hükümdar, padişah veya naibi tarafından uygulanan cezalara verilen addır.¹⁷ Eşkîyalık hareketlerine katılmak, kız kaçırmak, tehdit, küfür, rüşvet ve sahtekârlık, zina, fuhuş, iftira, yalancı şahitlik, hırsızlık, kaçakçılık, fal bakmak, vergi ödememek gibi birçok sebep yüzünden sürgün cezasının uygulandığı bilinmektedir. Mesela, Karesi Sancağı’ndan olan Bigadiç kazasından 629 vakıyye güherçilenin toplanıp tahsil edilmesi gerektiği halde adı geçen kazada bulunan Uzuncaoğlu İsmail, Bodur Mustafa, Kalafat Köyü’nden Hacı Yusuf, İlyaslar Köyü’nden Divane Mehmed ve İmam, Küplü Köyü’nden Hacı Ayvaz ve Demircizade, Tuzağan Köyü’nden Zibidi Mustafa, Ali ve Nasuh, Okular Köyü’nden Hacı İlyas ve Hacı Mehmed, Tufullar Köyü’nden Hacı Ali ve Aynacı Süleyman, Eymürler Köyü’nden Hacı Mustafa, Adalu Köyü’nden İbrahim mal-ı mirinin tahsil olunmasına engel olmuşlardır. Adı geçen bu kişilerin sürgün edilmesi istenmiştir. Burada sürgün cezası suça uygun görülmüştür.¹⁸ Sürgün yöntemi imar ve iskân için çok gerekli, ama onur kırıcı bir durum olarak nitelendirilmiştir.¹⁹

Bir sürgünün menfilikten kurtulmasının ise üç yolu vardır. Bunlar; affedilmesi, sürgün yerin değiştirilmesi, ölmesi veya öldürülmesi. Bir diğer yol da birçok sürgünün

¹⁵ Feda Şamil Arık, “Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I. Suçlar ve Cezalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 17, S. 28, Ankara 1995, s. 11.

¹⁶ Arslan, *a.g.e.*, s. 317.

¹⁷ Daşcıoğlu, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁸ BOA, C. AS, 01/Z/1106 (13 Temmuz 1695), Dosya No: 1089, Gömlek No: 48049.

¹⁹ Akif Bilge Çelik, “*Fırka-i İslahiye*”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2008, s. 34.

zaman zaman müracaat ettiği “kaçmak” tır. Fakat sürgün kişi menfi olarak bulunduğu yerden kaçtığında yakalanırsa, sürgün müddeti iki katına çıkartılmaktadır. Yani bir yıl için sürgün edildiyse bu iki yıla çıkarılmaktadır.²⁰ Sürgün cezasının çoğunu bitiren biri, sonra genelde hapiste tutulmamaktadır. Geri kalan yıllar için sürgüne gönderilmektedir. Bunun oranı genellikle hapis süresinin beşte biri kadardır. Bu bir anlamda mahkumun problem yaratamayacağı özel bir mahalde zorunlu ikamete tabi tutulması gibidir.²¹

C. GÖÇ KAVRAMI

Genel anlamıyla göç, kişi ya da grupların yaşadıkları mekanı terk ederek kısa süreli veya devamlı olarak yaşamak amacıyla başka bir yere gitmeleridir. Bu açıdan göç tanımı içinde, hareket, yer, mesafe, zaman ve kalıcılık boyutu gibi unsurlar bulunmaktadır. Göç hareketliliği ifade ettiği için durağan bir olgu olarak kabul edilmemekte ve sonuçları ile birlikte değerlendirilen bir süreç olarak kavranmaktadır.²²

Devlet ve toplum hayatında önemli bir yeri bulunan iskân kavramının yer değiştirme hareketleri ile yakından ilgisi olduğu bilinmektedir. Göç hareketlerinin sonucunda bir iskân hadisesi meydana gelmektedir. Göçler neticesinde siyasi, ekonomik, kültürel alanda değişimler ortaya çıkabileceği gibi bu tür değişikliklerden de kaynak alabilir. Bu bakımdan insanlık tarihinin göç ve iskân faaliyeti olduğunu söylemek yanlış olmaz. Dolayısıyla göç ile birlikte toplum hayatının uzun vadede pek çok karakter değişimine uğradığı görülmektedir.²³ Göçlerin bir kısmı medeniyetlerin oluşması veya yok olması, çağ değişimleri gibi çok önemli sonuçlara yol açmıştır. Bu göçlerden en bilineni ve önemlisi “kavimler göçü” dür.²⁴

İnsanoğlunun değişmeyen kaderi olan göç çeşitli gerekçelerle ortaya çıkmıştır. Göç, özellikle Türk tarihinde sürekli meydana gelen bir olgudur. Nedenleri ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

²⁰ Acehan, *a.g.m.*, s. 20.

²¹ Salih Özkan, “Niğde’ye Yapılan Sürgünler”, *BİLİG (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*, S. 36, Ankara 2006, s. 187.

²² Alparslan Demir, “XVI. Yüzyıl Anadolu’unda Dış Göçler: Şarkıyan”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 28, Ankara 2011, s. 52.

²³ Saydam-Çiçek, *a.g.e.*, s. 3; Tamer Aker vd. “Zorunlu İç Göç: Ruhsal ve Toplumsal Sonuçları”, *Anadolu Psikiatri Dergisi*, S. 3, İstanbul 2002, s. 98.

²⁴ Kerem Kınık, “Göç, Sürgün ve İltica”, *Hayat Sağlık ve Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 1, S. 2, İstanbul 2010, s. 37.

1. İklim koşulları nedeniyle göçler
2. Salgın hastalıklar nedeniyle göçler
3. Yaşam mücadelesi veya iktidar olmak için göçler, fetih ve istilalar
4. İnançlar nedeniyle göçler
5. Harpler nedeniyle göçler
6. Verimli topraklara ve yeni kıtalara göçler
7. Sanayileşmenin ekonomik iş göçü
8. Eğitim ve sağlık göçü
9. Siyasal göçler (Sömürgecilik, yayılmacılık, ilticalar)
10. Özel anlaşmalarla göçler
11. Can güvenliği için göçler
12. Ülkelerdeki iç göçler (kentleşme vs.)²⁵

Osmanlı toplumunda insanlar, hükümetlerin kararları doğrultusunda ve kanunların müsaade ettiği ölçüde, düzeni aksatmamak koşuluyla, Osmanlı Devleti sınırları içindeki topraklarda hareket etme özgürlüğüne sahip bulunuyordu. Tüccarların ticaret maksadıyla yaptıkları dolaşım, insanların sorunlarını hükümete iletmek, işlerini takip etmek maksadıyla gerçekleştirdikleri seyahatler, şehirler arasında çeşitli amaçlı gidiş gelişler ve eğitim için yer değiştirmeler vs. bunlar arasında sayılabilir.²⁶

Göç, zaman faktörünü esas alarak incelediğinde, “*mevsimlik göç*” ve “*daimî göç*” olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevsimlik göçte, göç edilen yörenin (kaynak noktanın) ekonomik faaliyetinin yoğun olduğu süre dışındaki zamanlarda, kişilerin yerlerini gelecek döneme kadar terk edip, diğer bölgelerde çalışmaya gittikleri bilinmektedir. Önemli olan husus, göçe katılanların gittikleri yerde ne kadar müddet kalacaklarının belli olmasıdır. Daimî göçte, göçe katılanların belirli bir süre için yeni yerde yerleşmeleri söz konusu değildir. Burada devamlı yerleşme arzusu ile gerçekleştirilen bir nüfus hareketi vardır.²⁷

²⁵ Yılmaz Bahadır, *Anadolu'ya Göçler, Tarih-Toplum-Kimlik*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2008, s. 13.

²⁶ İbrahim Güler, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Hareketleri olarak İç Göçler” *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 36, İstanbul 2000, s. 155.

²⁷ Rüstem Erkan-Mazhar Bağlı, “Göç ve Yoksulluk Alanlarında Kentle Bütünleşme Eğilimi: Diyarbakır Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 22, S. 1, Ankara 2005, s. 108.

Göç olgusunu tanımlarken dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da göç türlerinin sınıflandırılmasıdır. Göçler, iç göçler ve dış göçler olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir

1. İç göç: Bir ülkenin milli sınırları içerisinde yaşanan ve genel göç özellikleri gösteren nüfus hareketlerini iç göçler olarak tanımlamak mümkündür. İç göçte, göç mesafesi önemli değildir. Önemli olan göç hareketinin aynı devlet sınırları içerisinde başlayıp son bulmasıdır. Göçe katılanların gittikleri yerde kalma süreleri değişim göstermektedir.

2. Dış göç: Bir ülkeden diğerine uzun süre kalmak, çalışmak ve yerleşmek için yapılan nüfus hareketlerine dış göç denilmektedir. Göç olgusunun içinde üç temel konu vardır: “Sınırlar”, “devamlılık” ve “itici-çekici” etkenler. Bunlar da göstermektedir ki göç tanımı içinde anılan bu boyutları zaman ve mekan, neden ve sonuç unsurları ile durağan bir olgu olmaktan çok dinamik bir olgudur ve tek nedenli olarak da açıklanamaz.²⁸

Bireyler özgün yaşam alanlarından ellerinde olmayan sebeplerle kopmak zorunda kalmışlardır. İşte bu göç tipi “zorunlu göç” tür. İnsanların meskûn buldukları coğrafyada yaşayabilmeleri için gerekli temel hayati şartların ortadan kalkması halinde istem dışı gerçekleşen göçlerdir. Göç etmeye karar verenlerin çok önemli nedenleri olmadıkça, yaşadıkları bölgeyi değiştiremeyecekleri düşünülürse, göç olayına karar verenlerin kimliği dikkate alınarak yeni bir düzenleme daha yapılabilir. Bu sınıflamada önemli olan göçe kimin karar verdiğiidir. Eğer kişi kendi rızasıyla, kendi istekleri ve beklentileri doğrultusunda bir kentten diğerine ya da bir bölgeye giderek iskân mahallini değiştiriyorsa bu “gönüllü göç” tür.²⁹

²⁸ Erkan-Bağlı, *a.g.m.*, s. 108.

²⁹ Serdar Sarısır, *Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 33.

II- OSMANLI İSKÂN POLİTİKASININ DOĞUŞU VE TARİHİ SEYRİ

Osmanlı Devleti varlığını her şeyden önce Orta Asyalı bir Türk kavminin göçünün yarattığı duruma borçluydu. Anadolu'ya gelen Oğuzlar, bilindiği üzere XI. yüzyılda Selçuklu hanedanı idaresinde İran'da bir devlet kurduktan sonra 1071 yılında Malazgirt'te Bizanslılar'ı kesin bir şekilde yenerek Anadolu'da yurt tutmaya başladılar. Oğuz Türkleri'nin Anadolu'ya gelişleri aşağı yukarı iki asır kadar devam etmiştir. Söz konusu göç, iki şekilde cereyan etmiştir. Biri, Güney Rusya üzerinden Aşağı Tuna ve hatta Bizans İmparatorluğu'na (11. yy.) diğeri, Müslüman İran üzerinden Bizans Anadolu'suna (11. yy.), Balkanlar'a (14. yy.) gerçekleşmiştir. Oğuzlar, Müslüman olduktan sonra Türkmen adıyla anılmışlardır.³⁰

Bu büyük Türkmen akınları sayesinde XIII. ve XIV. asırlarda Batı Anadolu, Selçuklu Orta Anadolu'suna nazaran daha kuvvetli bir şekilde Türkleşmiştir. Bu husus Osmanlı tahrir defterleriyle tahsilatlı olarak teyid edilmiş ve Hıristiyan halkın çok az kaldığı meydana çıkmıştır. Kilikya Ermeni Krallığı, Selçuklular, Karamanlılar ve hususiyile Memlukler tarafından eritildikçe Türkler de bu bölgeyi iskâna devam etmişlerdir. Daha XII. asırda göçebe Türkmenler'in ve Ermeniler'in idaresinde iken bu havalide yurt edindikleri, sık sık bu bölgeye girip çıktıkları hakkında pek çok kayıt vardır. Başlangıçta kadınlarını ve çocuklarını hanedanda bırakarak fetihlere devam eden Türkmenler, her akından sonra biraz daha ilerleyerek Anadolu'nun önemli bir bölümünü ele geçirmişler ve zamanla burayı yurt sayarak geride aile ferdi bırakmaz olmuşlardır. Savaş dışı nüfusun güvenliğinin korunabilmesiyle de burası yeni bir yurt olmuştur.³¹ Anadolu'ya gelen Türkler'in sayısı ile ilgili kesin bir rakam vermek zordur. Ancak burayı yurt tutan Türkler'in, yerli halklara nazaran daha fazla olduğu bilinmektedir.³²

Türkler yalnız işgal orduları ve misyoner göndermek suretiyle fethettikleri iddia edilen memleketleri uzaktan bir koloni gibi idare etmemişlerdir. Büyük çabalarla bu

³⁰ Muhittin Kapanşahin, *Kanuni'nin Batı Politikası*, Gökkuşbu Yayinevi, İstanbul 2006, s. 32-33; Faruk Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler Mi Geldi?", *Belleten*, TTK Basımevi, c. XXIV, S. 96, Ankara 1960, s. 574; İlhan Şahin, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Anadolu'su Göçebelerin İdari ve Sosyal Yapısı" (Prof Dr. M. Münir Aktepe'ye Armağan), *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, S. 15, İstanbul 1997, s. 254.

³¹ Babuş, *a.g.e.*, s. 25; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, s. 301.

³² Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi ?", s. 575.

memleketleri şenlendirmişlerdir. Daha Selçuklular zamanında Anadolu fütuhâtı da askeri bir istila olmaktan ziyade devamlı ve sistemli bir şekilde bir iskân ve kolonizasyon hareketi olmuştur. Selçuklular hakim oldukları veya fethettikleri şehir ve kasabalarda devamlı olarak cami, medrese, zâviye, hastane ve kervansaraylar inşa etmek, Müslüman Türk nüfusunu iskân etmek, İslâm dünyasından gelen veya celbedilen ilim ve din adamlarını yerleştirmek suretiyle İslâm din ve medeniyetini hakim bir duruma çıkarmışlardır. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması'nda emeği geçen birçok fikir adamı, şair, mutasavvıf, sanatkâr ve devlet adamı vardır. Anadolu'nun kültürel mimarları denilebilecek bu kahramanların hatırası hala Anadolu insanının hafızasında yaşamaktadır. Bunlar, etkileri günümüze kadar süren Battal Gazi, Melik Ahmed, Danişmend Gazi, Saltuk Gazi, Mevlâna Celaleddin-i Rûmî, Nâsu'rid-din Ahi Evran ve Hacı Bektâş Velî gibi devrin önde gelen dini, siyasi ve edebi şahsiyetlerdir. Bu kahramanlar, tarikat şeyhleri ve fatihler etrafında, kendilerini seven insanlar aracılığı ile menkıbeler oluşturmuştur.³³

Osmanlılar'ın fetih ve iskân politikaları üzerine bilgiler aktaran S. Yarasimos; *“Osmanlılar'ın fetihlerinin ilk yıllarında, oluşum süreci içerisindeki bir devletin hizmetine girmekten çok “gavur toprağında” kendilerine pay çıkarmaya çalıştıklarını, Osmanlı sınırlarının yeni akınlara imarlar açan tek yol haline gelmesinden sonra ise “gazi” ruhunun akınlarının sırf Osmanlı Beyliği'ni besler hale geldiğini”* belirtmektedir. Yeni elde ettikleri arazi üzerine kendi adamlarını, akrabalarını yerleştirmek, meskûn köyler vücade getirmek ve nihayet bu topraklardan azami derecede istifade edebilmek kendi menfaatlerineydi. Bu bakımdan mülk sahipleri, hudutlarının genişleyebilmesi ve genişleyen toprakları dahilinde daha fazla gelir temin edebilmeleri için de bütün enerjilerini harcıyorlardı.³⁴

³³ Barkan, *“Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”*, s. 527; Bekir Biçer, *“Velâyet-i Nâme-i Hacı Bektâş Veli'ye Göre Anadolu'nun Fethi”*, *Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 38, Ankara 2006, s. 1; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2003, s. 384-385.

³⁴ H. Çetin Arslan, *Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300- 1451)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2001, s. 32; M. Münir Aktepe, *“XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskanına Dair”*, *Türkiyat Mecmuası*, Osman Yalçın Matbaası, c. X, İstanbul 1953, s. 309; Osmanlı Devleti ilhak politikası gereği köklü ailelerin elinde bulunan toprakları mirileştirmemiş ve bir kısmını *“divani”* adı ile kendisi almış, bir kısmını da malikane ismi ile yerel aileye bırakmıştır. Mâlikane divani sistemi hakkında bkz. Ömer Lütfi Barkan, *“Malikâne-Divânî Sistemi”*, *Türkiye'de Toprak Meseleleri Toplu eserler I*, Haz. Hüseyin Özdeğer, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 151-189.

Osmanlı Türkleri'nin tarihi seyrini değiştirecek olan ilk ve mühim hareketleri, Rumeli'ye geçip Avrupa'ya doğru yayılma kararlarını tatbik ile başlamıştır. Hedefe ulaşmak için Çanakkale Boğazı ile Gelibolu Yarımadası önemli rol oynuyordu. Bu nedenle Osmanlı Devleti, bu yol üzerinde bulunan Karesi Beyliği'ni yönetimi altına aldı. Bu, sıradan bir fetih hareketi olmaktan çok daha fazlasıydı. Planlanmış, iyi örgütlenmiş bir devlet girişimiydi. Karesi Beyliği'nin ve onun birçok sahil topraklarının Osmanlı Devleti yönetimine geçmesi ile birlikte, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçişi daha da kolaylaştı.³⁵

Bazı Osmanlı kuvvetleri daha önceden, 1321'de, Mudanya'yı aldıktan sonra yağma maksadıyla Marmara'dan Doğu Trakya sahiline geçerek oraları on sekiz ay kadar dolaşarak tekrar Anadolu tarafına dönmüşlerdi. Bu ilk geçiş dolaşılan bölge hakkında bir fikir vermişti.³⁶ Bizans hudutlarının Anadolu tarafından zorlanmadığı zamanlarda nüfus yoğunluğu fazla olan Anadolu'dan karşı tarafa toprak ve mera bulmak için geçen ve Bizans hizmetine giren Türklerle çok daha evvelki akınlardan orda kalan Türk soyları hiç de az değildi.³⁷

Bir coğrafyanın vatan tutulması kolay olmayan ve büyük bedeller gerektiren bir hadisedir. Yeni gelen coğrafyanın iskânı sırasında yerleşim birimlerine manalı adlar bulmak bile başlı başına bir iş olmakta, büyük ustalık ve derin tecrübe gerektirmektedir. Anadolu'ya gelen Türkler ise bu beceri ve ustalık konusunda birikime sahip olduklarını ispat etmişlerdir. Bunlar, geldikleri yerden her türlü adlandırma özelliklerini getirip, yeni topraklarına nakletmişlerdir. Türkler, göç ettikleri bu yeni yurtlarında çevreye hâkim olabilmek için kendi kimliklerini yansıtan adlar vermeye, türlü damgalar vurmaya çalışmışlardır. Bir anlamda eski yurtlarını, yeni yurtları üzerine işlemişlerdir. Böylece göç edilen ortam, yabancı unsurlardan arındırılmış ve eski hatıralar yeni yurttan canlı bir şekilde yaşatılmaya başlanmıştır.³⁸

Osmanlı Devleti, Rumeli'de fütuhata başladığı andan itibaren ele geçirdiği şehir ve köylerde sistemli bir iskân politikası takip etmiştir. Özellikle fütuhat esnasında köy

³⁵ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Şehir Matbaası, İstanbul 1957, s. 83; Tayyib Gökbilgin, "Orhan", *İA*, MEB Yayınları, c. IX, İstanbul 1964, s. 402.

³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 1, TTK Yayınları, Ankara 1982, s. 156.

³⁷ Barkan, "Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", s. 531.

³⁸ Cevdet Yakupoğlu, "Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (XIII-XV.yüzyıllar)" Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2007, s. 80.

ve kasabalarını terk ederek başka bölgelere kaçanların yerine Anadolu'dan büyük ölçüde Türk nüfus nakletmiş ve zamanla buralar han, hamam, köprü, medrese, zaviye, imaret, tekke ve cami gibi İslamî kültür varlıkları ile süslenmiştir. Bölükler halinde Rumeli'ye nakledilen Yörük kabileleri XV. yüzyıl ortalarından itibaren askeri ve stratejik vazifelerde önemli rol üstlenmişlerdir.³⁹ Şeyhülislam Hayrullah Efendi, Sultan Orhan zamanında vuku bulan ilk fetihleri takiben Anadolu'dan Rumeli'ye doğru vuku bulan halk akınını daha kapsamlı ve ehemmiyetli olarak tasvir etmektedir. Adı geçen tarihçiye göre bu suretle Biga, Karesi ve Aydın illerinde Rumeli'ye geçip yerleşen Müslümanlar'ın sayısının on binden fazla olması lazım gelmektedir. H. A. Gibbons da Osmanlılar'ın bu devirde Rumeli'de fethettikleri memleketleri bu kadar hızlı bir şekilde iskân ve kolonize etmiş olmalarını hayretle karşılamakta ve “*insan müsta'mirlerin çoğunu eski yurtlarına avdet eden Rum mürtedleri olduğunu kabule meyil hiseder*” diyerek esas tezini müdafaa hususunda ısrar etmektedir.⁴⁰

Osmanlılar öncelikle hareket yeteneği yüksek olan göçerleri ele almışlardı. Toplumun huzuru bakımından bu karar son derece önemliydi. Sipahi, yaya, müsellemler, vâkıf gibi bir gruba bağlı olan ve vergisini ödeyen yerleşik nüfusun hukuki durumu değiştirilmedi. Batı Anadolu'da kalabalık olan Yörük grupları arasında ilk göçürülenler Karesi Bölgesi'nde konaklayanlar oldu. Bunlar daha sonra Süleyman Paşa tarafından Gelibolu'ya iskân edilmişlerdi.⁴¹ Âşık Paşazade, Oruç Bey ve Neşri tarihlerinin kaydettiğine göre Saruhan'daki göçebelerden bir kısmının Rumeli'ye geçirilmesi, Sultan I. Murad zamanında (735/1385 tarihlerine doğru) olmuştu. O sırada vefat etmiş olan Lala Şahin Paşa'nın yerine Rumeli Beylerbeyi olan Kara Timurtaş Paşa, Arnavutluk fethine ve diğer büyük askeri hareketlere başlamadan önce Saruhan'daki Yörükler'i sürüp Serez taraflarına yerleştirmeye memur edilmiş ve o da bu emri yerine getirmiştir.⁴²

Anadolu'nun pek çok noktasında olduğu gibi Rumeli'de de Yörükler'in pek çok noktayı iskâna açtığı bilinmektedir. Bu Yörük gruplarının başında Naldöken, Tanrı Dağı, Selanik, Ofcabolu, Vize, Kocacık Yörükleri gelmektedir. Rumeli'nin iskânı için

³⁹ Mehmet İnbaşı, “Fetihten İtibaren Üsküb'de Türk Nüfusu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 2, Erzurum 1995, s. 72.

⁴⁰ Barkan, “*Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*”, s. 6.

⁴¹ Halime Doğru, “Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskan Siyaseti”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. IX, Ankara 2002, s. 168.

⁴² Barkan, “*Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*”, s. 12-13.

Anadolu'dan sürülen göçebe unsurlar arasında birtakım Tatar aşiretleri de vardır. Bunlar içinde en önemlisi, tarihi kaynakların kaydettiğine göre, Çelebi Sultan Mehmed'in 821/1418 tarihinde Samsun'dan Bursa'ya dönerken İskilip civarında karşılaştığı ve vaziyetlerini beğenmeyerek Rumeli'ye sürülmelerini uygun gördüğü aşiretlerdir.⁴³

Cisr-i Ergene (Uzunköprü), Saruhan-Tatar Pazarı, Eski Zağra'nın yanı sıra Yenipazar, Saraybosna, Travnik, Köprülü, Priot ve Yenişehir Rumeli'de kurulan ilk şehirler arasında yer almaktadır. Teselya'daki Yenişehir'in nüfusu tamamen Türkler'den oluşmaktaydı.⁴⁴ Bosna'da İslamlaşmış yerli Slav nüfus ile uç bölgelerdeki Niğbolu, Köstendil, Tırhala, Üsküb, Vidin ve Silistre gibi müstahkem şehirler ve civarında yoğunlaşmış Müslüman topluluklar hariç, hem Trakya'da hem de Balkan sıradağlarının güneyinde kalan bölgede Müslüman Türkler büyük çoğunluğu oluşturmaktaydı. Bunlar yoğun olarak yarımadada, biri Trakya ve Makedonya üzerinden Adriyatik'e, diğeri ise Meriç ve Tunca vadileri üzerinden Tuna'ya uzanan iki büyük tarihsel yol boyunca yerleşmişlerdir. Yörükler daha ziyade bu bölgenin dağlık kısımlarına yerleşmişlerdir. XV. yüzyıl defterlerinin sunduğu bilgilerden hareketle bu manzaranın yüzyılın daha ilk yarısında şekillendiği ileri sürebilir.⁴⁵

Osmanlılar, fetihlerin ilk yıllarında Anadolu'dan İslam dünyasının diğer kısımlarından her gün artan sayıda gelmekte olan insanların Balkanlar'a gönüllü göçünü teşvik etmiştir. Fazla nüfusu yerleştirme zorunluluğunun yanı sıra askeri ve mali mülahazalar da iskân politikasını zorunlu kılmıştır.⁴⁶ M. Akdağ, Anadolu'dan ekonomik sıkıntı içerisindeki halkın yeni alınan bu şehirlere gelerek kendilerine verilen ev ve arazilerde oturduklarını, böylece bir süre sonra yeni fetholunan bu yerleşimlerinin birer Türk şehri haline geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca, Anadolu'nun her tarafındaki ulema ve tarikate mensup kişilerin Osmanlılar'ın hizmetine girdiğini, böylece fetih ve iskân faaliyetlerinin kısa bir sürede gerçekleştiğini belirtmektedir.⁴⁷

Osmanlı Devleti, "dışa dönük" olarak nitelendirilen, fethedilen yerlere Türk nüfusu naklini çeşitli metodlarla yürütmüştür. Zorunlu göçle, fethedilen yerlere nüfus

⁴³ Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 578.

⁴⁴ Havva Selçuk, "Rumeli'ye Yapılan İskânlar Neticesinde Kurulan Yeni Yerleşim Yerleri (1432-1481)", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. IX, Ankara 2002, s. 177.

⁴⁵ Halil İncılık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a*, (Der. Oktay Özel- Mehmet Öz), İmge Yayınevi, Ankara 2000, s. 469.

⁴⁶ İncılık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", s. 471.

⁴⁷ H. Ç. Arslan, *a.g.e.*, s. 30.

akışı yanında, fethi gerçekleştiren yörenin halkının Anadolu'ya göçürülmesi şeklinde de meydana gelmiştir. Boş ve harap olan toprakların şenlendirilmesi için, Anadolu'dan Rumeli'ye, Rumeli'den de Anadolu'ya gayrimüslim nüfusun da nakli söz konusu olmuştur. Devlet merkezî otoriteyi sarsıcı mahiyette gördüğü bölgelerden uygun miktarda nüfusu başka sahalara yerleştirmiştir.⁴⁸

Askeri güçlerinin çok büyük bir kısmını hareketli, dayanıklı konar-göçerlerin teşkil ettiği Anadolu beyliklerinin son halklarının (Candaroğulları, Karamanoğulları, Ramazanoğulları ve Dulkadiroğulları) da ortadan kaldırılması sonucu Rumeli'de olduğu gibi Anadolu'ya da Osmanlı barışı "*Pax Ottomanica*" gelmiştir. Osmanlı Devleti adı geçen beylikleri ilhakının ardından tahrirler yaparak konar-göçerleri kanunlar ile sıkı bir kontrol altına almıştır. Daha evvel idari ve iktisadi açıdan boy beyleri umeralıktan sıradan timar sahipliğine, askeri gücü teşkil eden konar-göçerler ise klasik reaya durumuna düşmüştür.⁴⁹

Osmanlılar'ın fetih ve iskân politikası doğrultusunda, fethedilen topraklara zaman geçirilmeden timar sistemi uygulanmıştır. Bu yolla her türlü gelir kaynağı ile birlikte yerli halk da kontrol altına alınmıştır. Yeni fethedilen bölgelerin Müslüman nüfus tarafından iskânı da yine timar sistemi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.⁵⁰ Arnavutluk'tan sürülüp getirilerek imparatorluğun doğu hudutlarında kendilerine önemli vazifeler verilmiş olan ve Müslümanlığı da yeni kabul eden eski Arnavud beyleri örneğinde olduğu gibi, eski aristokrat ailelerin kısa zamanda Osmanlı timar sisteminin nizam ve teamülleri içinde eriyerek Osmanlı'nın imparatorluk kurmak teşebbüslerinde kendilerine itaat eden aileler haline geldikleri görülür. Bu şekilde yapılan sürgün usulleriyle, Rumeli ve Anadolu'daki soylu sınıfların devlet karşısında gücünü yitirmesi amaçlanmıştır.⁵¹

Osmanlı Devleti her fethettiği ülkede Türk adalet ve idarî düzeninin sağlanabilmesi için birtakım tedbirler almıştır. Bunların başında her şeyden önce oranın

⁴⁸ Feridun M. Emecen, "XVI. Asır Başlarında Bir Göçün Tarihçesi Gelibolu'da Sirem Sürgünleri", *Osmanlı Araştırmaları*, c. X, İstanbul 1990, s. 161; Yusuf Halaçoğlu, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. IV, Ankara 1999, s. 583.

⁴⁹ Hasan B. Karadeniz, "Osmanlı Devleti'nin Beylikleri İlhak Siyaseti ve Dulkadirli Beyliği'nin ilhaki", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. IX, Ankara 2002, s. 494.

⁵⁰ Filiz Kaya, "*Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Uyguladığı İskan Siyaseti (XV. ve XVI.Yüzyıllar)*", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s. 24; H. Ç. Arslan, *a.g.e.*, s. 32.

⁵¹ Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 591-592.

tahririnin yapılması, kanunların düzenlenmesi, vergi sisteminin İslâm ve Türk örfî hukuku çerçevesinde ıslah edilmesi geldiği daha önce belirtilmiştir. Bunların yanı sıra sözlük manası meylettirme, cezbetme, gönül alma, birinin gönlünü celbetme reaya-perverlik (XIX. yüzyılda) veya engin hoşgörü olan istimaletin, Osmanlı siyasî tarihinde önemli bir yeri vardır. Özellikle Hıristiyan reaya karşı takip edilen hoşgörülü siyasetin tarihi demek olan istimalet, imparatorluğun son devrine kadar uygulanmıştır.⁵² Balkanlar'daki Türk hakimiyeti bu bölgedeki Hıristiyan milletler üzerinde derin medeni tesirler yapmıştır. Bugün de bu milletlerin dillerinde ve günlük yaşayışlarında bu tesirlerin izleri görülür. Bilindiği gibi Balkanlar'daki Türk hakimiyeti sonucunda Boşnaklar ile Arnavutlar'ın çoğu ve Bulgarlar'dan bir topluluk (Pomaklar) da Müslüman olmuşlardı. Fakat bunların Türkleşmemeleri'nin sebebi istimalet politikasının yanı sıra aralarına yeter derecede Türk nüfusunun girmemiş olmasıdır.⁵³

Devlet, halkın yanı sıra Ortodoks kilisesine karşı da koruyucu bir politika gütmüştür. Ortodoks kilisesinin bütün ayrıcalıklarını ve hiyerarşisini aynen tanımıştır. Kilise gibi manastırların ayrıcalıkları, bağışlıkları Hıristiyan devletler döneminde nasılsa o biçimde bırakılmış, Balkanlar'da Hıristiyan dinini yok etmek isteyen tutucu bir davranış içine girilmemiştir. Hatta Yıldırım Bayezid, Balkan halklarından sağladığı askerlere Anadolu beyliklerine, Ankara Savaşı'nda Timur'a karşı ordusunun içinde yer vermiştir.⁵⁴

Sürgün usulünün kuruluş devrinde geniş ölçüde kullanıldığı bilinmektedir. Ancak imtiyazlı büyük vakıf ve mülk sahipleri, bazı stratejik hizmetlerde görevli halk, örfî tekâliften muaf oldukları gibi, sürgünden de muaf idiler. Devlet ihtiyaç halinde, bu tür muafiyetleri olmayan halka “*sürgün gitmek*” mükellefiyetini yüklemekteydi. Bu ise, halktan belirli usuller içinde istenirdi. Her köy ve kasaba, büyüklüğüne göre, on haneden bir veya iki hane olarak sürgün çıkarmak zorunda kalırdı. Bu şekilde bir sürgün, memleketin her tarafından gelmiş insanları yeni fethedilen yerde toplamaktaydı.⁵⁵

⁵² Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân Politikası”, Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslar arası Sempozyumu, Doğu Akdeniz Üniversitesi ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Gazi Magusa 1991, s. 57; Mücteba İlgürel, “Osmanlı Devleti'nde İstimalet Siyaseti”, *XII. Türk Tarih Kongresi (12-14 Eylül 1994)*, TTK Yayınları, c. III, Ankara 1999, s. 941.

⁵³ Bu konuda bkz. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı, Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.

⁵⁴ Doğru, *a.g.m.*, s. 166.

⁵⁵ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 173.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethettikten sonra buranın nüfusunu arttırmak ve şehri eskiden olduğu gibi kalabalıklaştırmak istiyordu. Halkı Asya ve Avrupa'nın dört bir yanından topluyor, bunları büyük bir özenle ve süratle naklediyordu. Bütün uluslardan özellikle Hıristiyanlar'dan insan toplamaktaydı. Şehrin kalabalıklaşması ve eski refahına kavuşturulması için bunları gerekli görüyordu.⁵⁶

Fatih'in bilhassa İstanbul'a çekmek istediği varlıklı kişilerin aile ocaklarını terk etmek istememelerinden meydana gelen gecikmeler yeniden imar ve iskân işine zarar veriyordu. Fatih, Latinler'e muhalefeti ile tanınan Scholarios'u İstanbul patriği tayin ederek şehirden kaçmış olan Rumlar'ı İstanbul'a geri çekmek istiyordu. Daha sonra Bursa'ya geçti, bazı sert tedbirler alarak ve subaşlarının çoğunu değiştirerek burada 35 gün kaldı. Zengin ve fakir çok sayıda kişinin seçilmesini ve zorla İstanbul'a gönderilmesini emretti. Bu şehirden sürülmelere dair Bursa Şer'iyye sicillerindeki kayıtlar hala durmaktadır. Bu yolla 1454 ve 1455 yıllarında önemli miktarda insanın İstanbul'a getirildiği ve burada iskân edildiği görülmektedir.⁵⁷ Fatih, 1459 yılında tüm büyük devlet ricalini toplayarak şehrin çeşitli yerlerinde vakıflarla, imar merkezleri meydana getirilmesini istemiştir. İstanbul'da İslamî bir yaşayışın asgarî koşullarına da önem verilerek Ayasofya'dan başka bazı kilise ve manastırların da camiye ve mescide çevrilmesini emretmiştir. Böylece İstanbul'da yerli Hıristiyanlarla fetihten sonra yerleşecek Müslüman Türkler'in bir arada yaşamalarına izin verilmiştir. Fatih, seferleri müddetince fethettiği şehirlerin zenginlerinden, sanat erbabından ve tüccarlarından bazılarını sürgün olarak İstanbul'a göndermiştir. Savaş esirleri arasındaki çiftçileri haskul (sultan kullar) olarak İstanbul'a gıda maddeleri temin etmek için şehir etrafında kurulan kasaba ve köylere yerleştirmiştir.⁵⁸

Trabzon'un teslim şartlarına uygun olarak imparator ve yanında bulunan tüm aile üyeleri, bunların bütün taşınabilir malları gemiyle İstanbul'a gönderilmiştir. İmparatorun hizmetinde olan memurlar, şehrin ileri gelen kişileri de aileleri ve mallarıyla birlikte deniz yoluyla İstanbul'a gönderilmişlerdir. Bundan sonra Fatih Sultan Mehmed şehirden ve çevresinden bin beş yüz kadar genç erkek ve kadın seçmiş,

⁵⁶ Healt W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleştirilmesi (1461-1583)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 1998, s. 11.

⁵⁷ Halil İnalçık, "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası" Çev. Fahri Unan, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 3-4, Samsun 1988-89, s. 217.

⁵⁸ Ahmet Gündüz, "İstanbul'un Osmanlılar Tarafından Fethi Türk-İslam ve Avrupa Açısından Önemi", *Karadeniz Araştırmaları*, c. 5, S. 17, Ankara 2008, s. 57.

erkeklerden sekiz yüzü yeniçeri ocaklarında eğitilmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Geri kalanlar da sultanın özel hizmetlerine ayrılmış ve başkente gönderilmişlerdir. Şehir halkının kalanı şehirde bırakılmış ve taşınmaz malların sahiplikleri tanınmış, bunlara çeşitli vergiler yüklenmiştir.⁵⁹

II. Bayezid' in tahta çıkmasından birkaç sene sonra yazılmış olan bir Trabzon Sancağı Mufassal defterindeki kayıtlardan anlaşıldığına göre de; bu bölge Osmanlı ülkesine ilhakını takiben birbirine zıt iki ayrı istikamette sürgün hareketine sahne olmuştur. Bir taraftan Trabzon şehri civarındaki Türk ve İslam şehirlerinden (Amasya, Çorum, Tokat, Samsun, Bafra vs.) yapılan halk sürgünleriyle iskân edilmiştir. Ülkenin timarlarından bir kısmı, imparatorluğun her tarafından gelen ve bilhassa Arnavutluk'tan sürülen sipahilere dağıtılmıştır. Tamamıyla aksi istikamette bir sürgün hareketiyle, yerli halktan bilhassa Trabzon şehri sakinlerinden büyük bir kısmı da İstanbul'a sevk edilmiş ve eski Hıristiyan sipahilerinden birçoğu Rumeli'ne sürülmüştür.⁶⁰ Bu şekilde yapılan sürgünler yoluyla değişik din ve menşelere sahip halkın kaynaşması sağlanmıştır. Osmanlı Devleti böylelikle merkezi otoriteyi sağlamayı amaçlamıştır.⁶¹

I. Selim (1512-1520) devrinde düzenlenmiş olan Silistre Kanunnamesi'nde, sürgünlerin haklarının "*benim sürgünümüdür*" diyerek sürgün subaşı tarafından korunacağı belirtilmiştir. Kanunnamede açıklandığına göre bir göçmenin sürgün taifesinden sayılabilmesi için Anadolu'dan gelmiş olması ve hakiki sürgünün akrabasından bulunması gerekiyordu. Rumeli'den gelenlerle Müslüman değil iken sonradan Müslüman olup sürgünlere katılanların haklardan yararlanmasına izin verilmiyordu. Sürgün akrabası olmayanların hangi timarda yerleşmişse oradan ayrılması imkansızdı. Görüldüğü gibi sürgün konusu tamamen devlet denetiminde bulunuyordu.⁶²

Konar-göçerlerin gerek başka mahallere sadece nakilleri gerekse bu nakiller ile birlikte belli bir alana yerleşerek ziraatle meşgul olmaları Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemi ile içe dönük bir hal almıştır. Bu ikinci devre iskân hareketleri gerek

⁵⁹ Lowry, *a.g.e.*, s. 16.

⁶⁰ Barkan, *Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*, s. 587.

⁶¹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XV, İstanbul 1953-1954, s. 218.

⁶² Doğru, *a.g.m.*, s. 170.

yöntemleri ve gerekse amaçları bakımından öncekinden büyük farklılık içerir.⁶³ XVI. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda devlet için büyük problem haline alan iç karışıklıklar ve yapılan uzun savaşların ortaya çıkardığı iktisadi buhranın çeşitli halk kütelleri üzerinde meydana getirdiği baskı, onların yerlerini terk ederek kendileri için daha uygun alanlara göç etmelerine ve birçok meskun yerin harap olmasına sebep olmuştur. Bu ise, ekonomisi ziraate dayanan devletin, zirai gelirinin azalması demektir. Savaşların uzaması ve devletin Balkanlar'daki kontrolünün zayıflaması, iskân edilmiş olan Türkmenler'in yüzyılın sonlarına doğru, bu defa tersine olarak iskân edildikleri bölgelerden ayrılmalarına, Balkanlar'ın doğusuna hareket etmelerine sebep olmuştur.⁶⁴

Celali çetelerinin 1596-1610 döneminde Anadolu'da sebep olduğu kargaşa, büyük bir nüfus boşalmasına yol açtı. İmparatorluğun Rumeli, Kırım ve Suriye gibi uzak köşelerine dahi ulaşan ve dönemin kaynaklarında “büyük kaçgun”⁶⁵ adıyla anılan bu göç karşısında yönetim, söz konusu köylülerin Anadolu'da terk ettikleri köylere geri dönmelerini sağlamak için köklü önlemlere başvurdu.⁶⁶ Siyasal otoritenin taşrada kaybolan nüfuzunun da etkisiyle ortaya çıkan bu nüfus hareketi devleti acil tedbirler almaya itmiştir. Bu doğrultuda öncelikle halka zulüm yapan kişilerin etkileri kırılmaya çalışılmıştır. Bu, bazen sürgün şeklindeki bir nüfus hareketiyle olmuştur. Sürgünler bazen mansıp ve rütbe vererek yapılabilmektedir. Mesela, Canik hakiminin ve Celali isyanlarında ortaya çıkan Deli Hasan'ın Rumeli'ye gönderilmesi, Karamanoğlu Ali Bey'in kendisine sancak verilerek Sofya'ya gönderilmesi gibi. Bu şekilde Rumeli'ye geçen Deli Hasan Paşa beraberindeki 10.000 kişi ile bölgede yeni fetihlerin yapılmasına katkı sağlamıştır.⁶⁷

Tanzimattan sonra bu meseleler üzerinde ciddi olarak durulmuştur. Aşiret reislerine buldukları eyalet valisi tarafından birer mürur verilerek aşiret halkından başka yere gitmek isteyenlere, kefil göstermek şartıyla, mürur tezkiresi verme usulü

⁶³ M. Fatih Sansar, “Tanzimat döneminde Bir İskân Modeli Fırka-i Islahiye ve Güney Doğu Anadolu'nun İskânı”, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2003, s. 23.

⁶⁴ Halaçoğlu, a.g.e., s. 5; İnbaşı, a.g.e., s. 160-161.

⁶⁵ Bu konu hakkında bkz. Mustafa Akdağ, “Celali İsyânlarından Büyük Kaçgunluk I”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 2, S. 2, Ankara 1964, ss. 1-49.

⁶⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Çev. Halil Berktaş, c. I, Eren Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 69.

⁶⁷ Çelik, a.g.e., s. 91.

uygulanmaya başlanmıştır.⁶⁸ Ayrıca, aynı dönemde aşiretlerin iskânı için yapılan yeniliklerden birisi de yaylak-kışlak göçlerinin bir nizama bağlanmış olmasıdır. Daha önceki iskân hareketlerinde yaylak-kışlak faktörünün dikkate alınmaması başarısızlığa sebep olmuştur. Bu yüzden 1842’de alınan bir kararla aşiretlerin yaylak ve kışlak için buldukları kaza ve sancak topraklarının haricine çıkmaları yasaklanmıştır. Böylece kışlaklarında iskân edilecek konar-göçerler, ordu içinde yeni ve taze kuvvet kaynağı olacaktı. İskâna muhalefet eden aşiretlere ise askeri güç kullanılması kararlaştırılmıştır.⁶⁹ Bu şekilde, Yeniil, Rışvan, Reyhanlı ve Avşar gibi aşiretler Amasya, Sivas, Konya ve Kayseri sancakları dahiline yerleştirilmişlerdir. Bunlardan Rışvan ve Avşar gibi kalabalık aşiretlerin dağınık bir şekilde iskân edilmelerine de dikkat edilmiştir.⁷⁰

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu isyanlar ve emperyalist işgaller sonucunda hızla dağılma sürecine girmiştir. Bu durum Osmanlı iskân siyasetinde önemli değişmelere yol açmış ve iskân sorununu daha çekici hale getirmiştir. Tanzimat Fermanı’nın, Osmanlı Devleti’ne yeni kurumlar kazandırıp, yeni hukuk düzeni, yeni yasalar, yeni haklar getirmesine rağmen siyasal eyleme ve düşünce suçuna uygulanan sürgün cezasına da daha sık karşılaşıldığı dikkati çekmektedir.⁷¹

Kuruluş ve genişleme döneminde fethedilen yerlere nakledilen Müslüman nüfus, dağılma sürecinde imparatorluktan ayrılan yerlerde kalmış ve anavatan olarak gördükleri Anadolu’ya dönmek istemişlerdir. Bunun için 1860 yılında muhacirlerin iskânı ve onların çeşitli meseleleriyle meşgul olmak üzere “*İskân-ı Muhacirin Komisyonu*” oluşturulmuştur.⁷² Daha sonra tüm vilayetlerde birer “*İskân-ı Muhacirin Müdürlüğü*” oluşturulmuş ve bu müdürlükler İstanbul’da kurulan “*İskân-ı Umumiye Müdürlüğü*”ne bağlanmıştır. 1913 tarihinde “*İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi*” çıkarılmış ve bu nizamnameye dayanılarak, 9 Mart 1915 tarihinde yürürlüğe konulan bir yasayla “*Asair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi*” kurulmuştur. Çeşitli şubeleri olan bu müdüriyet hem aşiret işlerini, hem de dışardan gelen göçmen işlerini yürütmüştür.⁷³

⁶⁸ Orhonlu, *a.g.e.*, s. 113.

⁶⁹ Daşcıoğlu, *a.g.e.*, s. 68.

⁷⁰ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 8.

⁷¹ Babuş, *a.g.e.*, s. 36; Acehan, *a.g.m.*, s. 21.

⁷² Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 8-9.

⁷³ Babuş, *a.g.e.*, s. 61-62.

III- XVI. VE XVII. YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ

Osmanlı Devleti'nin XVI. ve XVII. yüzyıllarda uyguladığı iskân politikasını daha iyi anlayabilmemiz için devletin bu dönemlerde gerçekleştirdiği iç ve dış gelişmelerden de haberdar olmamız gerekmektedir. Bu bağlamda genel hatlarıyla burada imparatorluğun faaliyetleri üzerinde durulmuştur.

XIV. ve XV. asırlarda, Anadolu ve Balkanlar'daki devletlerin siyasi durumu gözden geçirilirse, doğuda Osmanlı Beyliği'nin Germiyanogulları, Saruhanoğulları, Karesioğulları vs. Anadolu beyliklerini ele geçirerek ileride ortaya çıkacak imparatorluğun temellerini attığı; batıda ise Bizans'ın taht kavgalarıyla meşgul olduğu, Bulgaristan, Sırbistan ile Eflak Prensligi'nin de bekâlarını muhafaza için Osmanlılar'a karşı mücadele halinde buldukları anlaşılır. Bilhassa bunlar içinden Yakınoğu'da Ortaçağ'ın en medeni hükümeti olan Bizans'ın ehemmiyetli buhranlar geçirdiği bilinmektedir.⁷⁴ Osmanlı Devleti, böyle bir ortamda XVI. yüzyılın ilk yarısında en kudretli devrine ulaştı. Bu sırada devletin sınırları, batıda Viyana önlerine, doğuda Hazar Denizi kıyılarına, kuzeyde Rusya bozkırlarına kadar ulaşmıştı. Ayrıca bütün Ortadoğu ve Fas dışındaki Kuzey Afrika toprakları da Osmanlı hakimiyeti altında idi. XVI. yüzyıl sonlarına kadar devlet temel kurumsal ve yapısal gelişimini de tamamlamış bulunuyordu. Bu dönem, tarihçiler tarafından klasik çağ olarak adlandırılır.⁷⁵

Osmanlı Devleti, Avrupa'nın hedefleri arasındaki üretim, para, hürriyet, eşitlik kavramlarından ziyade “*adalet*” kavramına daha önem vermiştir. Zira, o devirdeki şartlar altında toplumların veya fertlerin en önemli ihtiyacı adaletti. Bu itibarla siyaseten nizam-ı alem peşinde olan Osmanlı Devleti'nin, kendi nizam-ı alemini cazibe merkezi haline getirebilmek için adalete önem vermesi anlaşılır bir durumdur.⁷⁶

Osmanlı Devleti, batıya gerçekleştirdiği fetihlerde Anadolu'dan düzenli ve planlı bir şekilde asker nakletmiştir. 13 Temmuz 1603 tarihli bir belgede Ferman-ı Hümayun gereğince Engürüs⁷⁷ seferine memur edilen kimselerin acele bir şekilde bölgeye geçirilmeleri istenmiştir. Fakat, Anadolu'dan Rumeli'ne geçen adam az

⁷⁴ Aktepe, “XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskanına Dair”, s. 299.

⁷⁵ Muhammet Şahin, “Osmanlı Yöneticilerinde Zihniyet Değişimi ve Batılılaşmanın Başlangıcı”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 26, S. 3, Ankara 2006, s. 224.

⁷⁶ Bayram Kodaman, “Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16, Isparta 2007, s. 3-4.

⁷⁷ Bugünkü Macaristan

olmuştur. Bunun üzerine askerlerin ve sefere memur olan çavuşların sürülmeleri, inat ve muhalefet edenlerin de mahallerinde siyaset edilmesine hüküm yazılmıştır.⁷⁸

Doğrudan doğruya Osmanlı yönetimi altına alınan topraklarda Osmanlılar, yerli senyör ailelerinin çoğunu eski feodal topraklarında timar sahibi olarak bırakmıştır. Bunun için dinlerini değiştirmesi koşulu da aranmamıştır. 1500 tarihine kadar Rumeli’de pek çok Hıristiyan timar sahibi bulunmakta idi. Yani halk gibi yerli aristokrasi de sadece yeni bir hanedanı, Osmanlı hanedanını, tanımaktan ve onun hizmetine girmekten başka bir şey yapmıyordu. Henüz ilhak olunmayan bölgelerde despotluk veya senyörlükler, kendi aralarındaki anlaşmazlıklar için sultana başvuruyorlardı.⁷⁹

Osmanlılar XVI. asra girildiğinde buldukları coğrafyada yepyeni meselelerle karşı karşıya kalmışlardı. Evvela Anadolu’da Safevi İran tarafından hazırlanan Şii propagandası⁸⁰ ve bunun neticesinde baş gösteren Şii ve Alevi mezhep mücadelesi ve bu faktörün yarattığı huzursuzluk, birtakım harplere ve iç mücadelelere sebep olmuştur. İç mücadelenin şiddetlenmesi bilhassa bölgenin ekonomik yapısında kendini göstermiştir. Bilindiği gibi, Safevi hükümdarı Şah İsmail İran’da kısa bir zamanda Safevi Devleti’ni kurmuş ve Doğu’da hem Osmanlı için hem de Alem-i İslam’ın birlik ve beraberliği için, siyasî ve dinî açıdan tehlike arz eder hale gelmiştir. Şah İsmail Anadolu’ya “Şii dâi” ler göndererek yerli Şii ve Alevi olarak nitelendirilen halkı Osmanlı idaresine karşı kışkırtmaya çalışmıştır. Şehzade Selim, İran kaynaklı bu iki yönlü tehlikeyi henüz Trabzon sancakbeyi iken fark etmiş ve babası II. Bayezid’i bu konuda ikaz etmiştir. Fakat II. Bayezid, tedbir alamamasının yanında, Şiiler’in tahrikiyle çıkarılan Şahkulu İsyanı’nı da önleyememiştir.⁸¹

⁷⁸ BOA., C. AS., 3/S/1012 (13 Temmuz 1603), Dosya No: 354, Gömlek No: 14650.

⁷⁹ Halil İnalçık, “Türkler ve Balkanlar”, *Balkanlar*, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, İstanbul 1993, s. 13.

⁸⁰ Osmanlı-Safevi mücadelesi Sünnilik-Şiilikten ziyade esas itibariyle siyasi bir rekabetten kaynaklanmıştır. Ancak her iki devletin de kendilerini birer mezhebe bağlı göstermeleri, aralarındaki çatışmaya ideolojik bir boyut kazandırmış ve her ikisinin de İslami fırkalarından kendilerine bir destek edinmelerine neden olmuştur. Yine her iki devletin de ortak özelliği siyasi, stratejik ve diğer sebeplerden ortaya çıkarak, İslam alemi üzerinde hakimiyet kurma idealleri ve Doğu Anadolu’nun stratejik önemi bu iki devleti karşı karşıya getiren sebeplerdendir. Behset Karaca, “Safevi Devleti’nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevî İlişkileri”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. IX, Ankara, 2002, s. 416.

⁸¹ Necdet Tunçbilek, “Türkiye İskân Coğrafyası: Kır İskânı (Köy-altı iskân şekilleri)”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları*, c. 1, İstanbul, 1967, s. 15-16; ayrıca bkz. Mehmet Karataş- Selim Kaya, Yasar Baş, *İdris Bitlisi Heşt Bihışt*, Betav (Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı) Yayınları, c. 1, Ankara 2008.

Müslüman bir hanedana karşı yapılan savaşı haklı göstermek ve Osmanlı tebaasının çoğunluğu arasında taraftar bulan Safeviler'in meşruiyet iddialarının önünü almak için Osmanlılar karşı saldırıya geçtiler. Takip eden propaganda çabaları, Safeviler'i kafir olarak gösteren bir imaj yarattı ve Müslüman olduklarını iddia eden fakat, Osmanlı propagandasının kafir ilan ettiği düşmanlara karşı yapılan gazayı içine alacak bir şekilde genişledi. Daha sonra Safevi tehlikesi bertaraf edildi.⁸²

Dulkadiroğlu Beyliği'ni Osmanlı bünyesine katan Yavuz, Dulkadirli Türkmenleri'nden önemli miktarda aileleri Trabzon bölgesine iskân ettirmişti. Doğu Anadolu'nun fethi ve Yavuz'un Mısır seferi esnasında Diyarbekir Beylerbeyi (daha sonra Erzurum Beylerbeyi olan) Bıyıklı Mehmed Paşa, Trabzon bölgesinde birçok timarın sahibini değiştirerek bu bölgeden gönderdiği kişilere Trabzon Sancağı'nda timarlar veriyordu. Trabzon-Rize bölgesindeki birçok yerleşim biriminde karşılaşılan Dulkadiroğlu, Maraşlıoğlu, Babiloğlu, Vanlıoğlu, Çolakoğlu, Küçükali oğlu, Şamlıoğlu, Bağdatlı ve bunun gibi aile adları bu dönemde bölgeye gönderilen ailelerdendir.⁸³

Mercidabık ve Ridaniye Seferleri'nin sonuçlanmasından sonra bilhassa donanma faaliyetine hız veren Yavuz, Avrupa'ya karşı büyük bir sefer niyetinde idi. Ancak, yakalandığı hastalık buna mani oldu.⁸⁴

Devleti tamamıyla kendi kontrolü altında idare eden Yavuz Sultan Selim'in kısa süren bir saltanat döneminin ardından oğlu Süleyman'ın tahta geçmesiyle birlikte Osmanlılar için yeni bir devir başlamış oluyordu. Süleyman, milleti ve memleketi idarede sıkıntı çekmedi. Ordu, onun zamanında daha da kuvvetlenmiş ve asker sayısı arttırılmıştı. Toplum yapısı, ekonomik ve ticari zihindeki gelişmeler XVI. yüzyılı "*Kanuni Sultan Süleyman Çağı*" haline getirmiştir. Özellikle askeri-siyasi başarı görüntüsü, onun şahsında Osmanlı İmparatorluğu'nun zirve dönemi olarak mütalaa edilmiştir.⁸⁵

Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra II. Selim (1566-1574) ve daha sonra da III. Murad (1574-1595) padişah oldular. Bunlar ordunun başında seferlere

⁸² Colin İmber, "Osmanlı Hanedan Efsanesi", *Söğüt'ten İstanbul'a*, (Der. Oktay Özel-Mehmet Öz), İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 264.

⁸³ Dünder Ali Kılıç, "Trabzon Sürmene'de Bir Türkmen Köyü: Baştımar", *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Kültür ve Tarih Sempozyumu*, (16-18 Mayıs 2006), Trabzon 2006, s. 1-2.

⁸⁴ Kapanşahin, *a.g.e.*, s. 50.

⁸⁵ Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 14; M. Çağatay Uluçay, *Kanuni Sultan Süleyman*, Özyürek Yayınevi, İstanbul 1956, s. 6.

gitmek adetini bıraktılar. Bununla beraber Osmanlı Devleti, Kanuni'nin son yıllarında kazandığı büyüklüğü korudu. Hatta yeni topraklar bile Osmanlı İmparatorluğu'na katıldı. Bu iş Kanuni'nin son zamanlarında sadrazam olan ve her iki padişah devrinde sadrazamlık yapan Sokullu Mehmed Paşa'nın gayretiyle oldu.⁸⁶

Girit Adası, Osmanlılar'ın Akdeniz'deki egemenliklerini tamamlamaları açısından son derece önemlidir. Bu saha, bir yandan Türk ve Rum gemileri için, diğer yandan deniz ticareti ile uğraşan Batı milletleri için önemlidir. 1522'de Rodos, 1571'de Kıbrıs'ın alınmasından sonra Ege Denizi'nin kilidi görünümünde olan Girit'in fethedilmesi gündeme gelmiştir. Venedikliler bu konunun Divan'da konuşulduğunu, İstanbul'da bulunan temsilcilerinin hükümetlerine bildirmesi üzerine, buranın ellerinden çıkmaması için adadaki kalelerin kuvvetlendirilmesine bütün güçleri ile girişmişler, her ne kadar dostluk politikasını korumaya çalışmışlarsa da korsanlık faaliyetlerini desteklemekten de geri kalmamışlardır.⁸⁷

Devletin askeri ve politik düzenini, vergi sistemini ve toprak kullanma biçimlerini tanımlayan, devletin bütün toplumsal ve pratik yapısını belirleyen klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun iki temel kurumu olan kul ve timar sistemlerinin çözülüşünü dönemin Osmanlı yorumcuları imparatorluğun gerilemesinin temel nedeni olarak görürler.⁸⁸ Timar sistemindeki ilk bozulma alametleri “*düşen dirliklerin*”, sipahiliğe yarar kimselere verilmeyerek Hassı Hümayun'a katılması veya saray halkı, umera, rical gibi yüksek zümreye has olarak verilmesi şeklinde başlanmıştır. Seferlere gidecek olan timarlı sipahilerin miktarı da giderek düşmüştür.⁸⁹

Yeniçağların yarattığı gümüş enflasyonu⁹⁰, deniz aşırı ticaret gemicilik ve ateşli silahlar teknolojisindeki gelişmeler, Osmanlı toplumsal-siyasal düzenini sarsan

⁸⁶ Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1957, s. 38.

⁸⁷ Ayşe Pul, “Osmanlı-Fransız Diplomasinin İki Mühim Evresi: Girit ve Mısır Seferleri”, *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, S. 22, Ankara 2007, s. 161; Ayşe Pul, “Girit Savaşı İle İlgili Bir Türk Kaynağının Tahlili”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2004, s. 35.

⁸⁸ Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu (1300-1650)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 336.

⁸⁹ Mustafa Akdağ, “Timar Rejiminin Bozuluşu”, *AÜDTCF Dergisi*, c. III, S. 4, Ankara 1945, s. 420.

⁹⁰ Osmanlı Devleti Avrupa'dan gümüş sağlamak için kendi milli para sistemini bırakıp her çeşit paranın girişini serbest bırakmıştı. Fakat bu paralar piyasayı kaplayınca gümüş miktarı itibari değerinden yüksek olan akça, Gresham kanunu sonucu piyasadan kaçmaya başladı. Bunu fark eden maliye bu yüzden akçada gümüşü azalttı ve akça kesadına bir çare bulunmak istendi. Fakat bu enflasyonu körükledi. Miladi 1618 yılının Aralık ayının 19'uncu Çarşamba günü de para ayarının düzeltilmesine dair bir husus Naima Tarihi'nde geçmektedir. Buna göre ; “*Bu sene Muharrem'in birinci günü, yeni akçe, ve onarlık Osmâni*

olaylardı. Osmanlı ordusu da bu gelişmelerden etkilendi. 1590 yılından sonra hazine daima büyük açıklar vermeye başladı. Bu dönemde, avarız ve cizyenin artması ve bu vergilerin toplanması sırasında görevin kötüye kullanımı yüzünden reaya arasında hoşnutsuzluk ortaya çıktı. Protesto olarak yerini yurdunu bırakıp kaçmalar yaygınlaştı.⁹¹

Osmanlı ülkesinde başgösteren kıtlıklar, depremler, yangınlar, çekirge istilaları, şiddetli yağmurlar ve kışlar, sosyal ve ekonomik hayatı ciddi şekilde tehdit etmekte idi. Kıtlıkların ortaya çıkardığı sosyal ve iktisadi meseleler, toplumları ve devletleri uzun süre meşgul etmektedir. Çünkü büyük sıkıntılara yol açan bir kıtlık olayından etkilenen insanların düzenli hayata geçişleri uzun zaman almaktadır. Kıtlık, salgın hastalık, deprem, savaşlar, para ayarının düşürülmesi vb. gibi afetlerin yanında ayaklanmalar da devlette para sıkıntısına, fiyatların yükselmesine ve sosyal düzenin bozulmasına doğrudan etki eden olaylardandır.⁹²

XVI. asırda karadaki mücadeleler denizde de hızlanmıştı. Özellikle İspanyollar'a karşı Akdeniz'de sistemli bir deniz siyaseti izlenmiştir. Hatta Fransızlarla yapılan ittifakın faydaları kendini göstermişti. XVI. asrın son on yılına kadar Akdeniz'in batı kesimi ve Kuzey Afrika, Osmanlı-İspanyol rekabetine sahne olmuştur. Bu durum her iki devletin tarihi gelişiminde ilginç paralellikler ve açılımlara yol açmıştır.⁹³ Ama ne yazık ki, 1593-1606 Avusturya Savaşı sırasında, Osmanlı ordusunun hem silah hem de taktik üstünlüğünü kaybettiği ve özellikle meydan muharebelerinde yeni taktiklere uyum sağlamakta çok büyük zorluklarla karşılaştığı anlaşılmaktadır. Bu üstünlük kaybı XVII. yüzyılın sonlarında ve XVIII. yüzyılda girişilen savaşlarda daha da açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.⁹⁴

XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra ve XVII. yüzyılın başlarında gelmiş olan üç Osmanlı hükümdarı (III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed) zamanında devlet idaresi

---

kesilmesi ferman olunup şikk-ı sâni defterdarı (S.B.) Bekir Efendi, darphane üzerine nazır tayin olundu. On kase altın sermaye verilip, diğer Osmanlı memleketlerinde dahi darphaneler açıldı. Bir zamandan sonra yeni akçe yayılıp, darlık zuhur etmekle, eski akçenin ayarı sağlam olanının yürümesine izin verildi." Naïma, *Naïma Tarihi 2*, (Çev. Zuhuri Danişman), Zuhuri Danişman Yayınevi, İstanbul 1968, s. 720. Ayrıca bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış" *Doğu-Batı, (Ekonomi)*, Doğu Batı Yayınları, S. 17, Ankara 2001-2002, s. 9-36.

⁹¹ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdari Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 345; Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 196.

⁹² Mehmet Demirtaş, "XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 4, S. 2, Erzurum 2004, s. 44.

⁹³ Emecen, *a.g.e.*, s. 112.

⁹⁴ İmber, *a.g.e.*, s. 421.

valide sultanlarla padişah kadınları, kapı ağası, kızlar ağası, kadı ve diğer bazı nüfuzlu şahısların müdahaleleriyle bozuluyordu. II. Selim, devlet idaresini Vezir-i Azam Sokullu Mehmed Paşa'ya bırakarak zamanını geçirmişse de, III. Murad bunun kıymetini bilememiş ve Sokullu'dan sonra gelenler de onun gösterdiği liyakatı gösterememişlerdir. Bu yüzden iktidarsız adamlar rüşvet ile iş başına geçmişlerdir.⁹⁵

XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti insiyatifi elinden kaçırmış ve çaresiz duruma düşmüştü. Artık dıştan gelen olumsuz faktörler birbirini takip ederken, içten başlayan bozulmalar da birbirini tetikler hale gelmiştir. Böylece merkezi otoritede zafiyet işaretleri de başlamıştır. Aleyhte meydana gelen bütün bu gelişmeler, Osmanlı'nın idarî, askerî, sosyal, iktisadî yapısının bozulmasına yol açmış ve böylece devletin klasik dengelerini alt üst etmiştir.⁹⁶ Osmanlı tarihçileri, bu yüzyılda gerek sorunlara konulan teşhislerin isabet derecesinin, gerekse eldeki imkanlar ile sorun çözümede tutulan yol ve geliştirilen kısa vadeli politikalar dolayısıyla bu dönemin hem geniş toplum kesimleri, hem de Osmanlı yönetimi için ciddi bir “kriz” dönemi olduğu hususunda genellikle hemfikirdirler.⁹⁷

Osmanlı kudret ve azametinin çöküşündeki evreler, uluslar arası açık anlaşmalarla iyice belirginleşmiştir. Birincisi 1606 Kasım'ında Avusturya ile imzalanan Zitvatorok Antlaşması idi. Bu anlaşma, ilk kez İstanbul'da “*Viyana Kralı*”na dikte edilen bir mütareke değil, sınırda müzakere edilen ve “*Roma İmparatoru*” ile uzlaşılacak bir antlaşma idi. Osmanlı sultanı en sonunda Habsburg monarkına impator sıfatını tanımaya ve ona kendisine eşit olarak muamele etmeye razı olmuştu.⁹⁸ Daha sonra ise Osmanlı genişlemesi 1683'te II. Viyana Kuşatması ile başlayan ve müttefik Avrupa'ya karşı 15 yıl süren savaşta durdurulmuştur. Bu, Avrupa kıtasında geri çekilmenin tarihidir.⁹⁹ 1699'da imzalanan Karlofça Barış Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu uzun süredir idaresinde bulundurduğu geniş toprakları düşmana terk etmek zorunda kalmıştır.

⁹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, TTK Basımevi, Ankara 1931, s. 119.

⁹⁶ Kodaman, *a.g.m.*, s. 13.

⁹⁷ Oktay Özel, “17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: “Mufassal’ Avârız Defterleri”, *XII. TürkTarih Kongresi*, (12-16 Eylül 1994), TTK Yayınları, c. 3, Ankara 1999, s. 737.

⁹⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, TTK Yayınları, Ankara 2004, s. 36.

⁹⁹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, s. 41.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSKÂNA TÂBİ TUTULAN HALK VE İSKÂN POLİTİKASININ AMAÇLARI İLE SEBEPLERİ

I- XVI-XVII. YÜZYILLARDA OSMANLI NÜFUSU

Osmanlı İmparatorluğu tarihini yeni bir ruh ve metodla ele alıp onu dünya tarihleri ile mukayese zemini haline sokmak isterken üzerinde durulması gereken önemli mevzulardan biri, “Nüfus” tur. Tarihi demografi adı altında tarihi ilimler arasında müstakil bir şube halinde gün geçtikçe daha fazla gelişmekte olan bu araştırma kolunu tarihin hizmetine koymak gerekmektedir.¹⁰⁰

Birbirini bütünleyen ve birlikte incelenmesi gerekli politikalar olan Osmanlı Devleti’nin nüfus ve nüfusun iskân politikaları “*Osmanlı sistemi*” içinde yapılacak değerlendirmede bir yere oturtulabilir. Bu çerçevede nüfus ve iskân politikası ekonomik, siyasal ve sosyal yapılara ilişkin kararların ortaya çıkmasına neden olan arka planda var olan önemli sebeplerin anlaşılabilmesi açısından önemlidir.¹⁰¹

Nüfus denildiğinde bir grubu veya toplumu meydana getiren tüm canlılar anlaşılır.¹⁰² Milletlerin veya sosyal grupların tarihinin yazılabilmesinde, özellikle sosyal tarihlerinin yazılabilmesinde nüfuslarının bilinmesi büyük bir kolaylık sağlar. Çünkü nüfus sayımları, toplumu meydana getiren fertlerin sayısını, yaşlarını, cinsiyetlerini, dillerini, dinlerini, coğrafi ve ekonomik sektörler itibariyle dağılımlarını, öğrenim durumlarını, mesleklerini ortaya koymak için “*veri toplama çalışmaları*” olarak araştırmalara büyük bir imkan sağlar.¹⁰³

Tarihte ve günümüzde toplumların, milletlerin ve devletlerin var olabilmesi ve varlıklarını sürdürebilmelerinin en önemli unsurunu nüfusun oluşturduğunu ifade etmek mümkündür. Bundan mahrum kalan ya da belirli şartlar dahilinde nüfus yoğunluğu elde edemeyen veya bu nüfusu ortak paydalarda toplayamayan teşekküllerin varlıklarını

¹⁰⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, Ömer Yalçın Matbaası, c. X, İstanbul 1953, s. 2.

¹⁰¹ Çelik, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁰² M. Said Doğan, “Siyasi ve Sosyal Yapı, Nüfus Hareketleri ve Sosyal Değişme”, *Sosyal Siyaset Konfederasyonları Dergisi*, S. 49, İstanbul 2004, s. 665.

¹⁰³ Ali Güler, “Osmanlı Devleti’nin Son Yıllarında Türkiye’nin Demografik Yapısına Genel Bir Bakış”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, c. IV, Ankara 1999, s. 567.

uzun süre koruyamadıkları da bilinmektedir. Bir devlette yaşayan insanların sayısının çokluğu, o devletin zenginlik kaynaklarının en önemlilerinden biri olduğuna dair klasik telakki, Osmanlı Devleti'nde de zenginliğin kaynağına cevap arayan düşüncelerin başında yer almıştır. Osmanlı padişah ve devlet adamları, nüfusu en önemli güç ve kuvvet faktörü olarak görmüşlerdir. Bu nedenle XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Müslüman ve Hıristiyan mülteci ve muhacirler kabul edilmek suretiyle nüfus arttırılmaya çalışılmıştır. Yine aynı sebeplerden ecnebilerin Osmanlı topraklarında yerleşmelerine göz yumulmuştur.¹⁰⁴

Nüfus hareketleri, toplumların dönüşümünde daima etkin bir rol oynamıştır. Dünya tarihine bakıldığında, göçün ve yerleşik hayata geçmenin etkisi, aynı şekilde doğum ve ölüm olaylarının yüksek veya düşük olmasının ve bu demografik olayların toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal etkileri, açık ve yaygın olarak görülebilir. Osmanlı Devleti'nin de kısa zaman içinde büyük bir imparatorluk haline gelmesinde bu tür nüfus hareketliliğinin büyük etkisi olmuştur. Anadolu'nun fethi ile başlayan büyük göç dalgaları sonucunda Anadolu Selçuklu Devleti kurulmuştur. Bu devletin yıkılmasından sonra Anadolu'da beylikler dönemi başlamıştır. Beylikler içinde güçlenen ve Türk birliğini sağlayan Osmanlılar ise Anadolu'da Osmanlı Devleti'ni kurarak idari otoriteyi tesis etmişlerdir.¹⁰⁵

Osmanlılar'ın kuruluşundan itibaren dinamik ve hareketli Türk nüfusun, azalan ve boşalan bölgeleri ve kentleri süratle doldurduğu ve nüfusun özellikle batı bölgelerinde sürekli olarak Türkler lehine arttığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin nüfus ve iskân politikası esasında, sistemin ihtiyacı olan nitelikteki insanların gerekli yerde gerekli miktarda bulundurulmasının temini vardır. Bu politika herhangi bir sosyal grup tercihinin dayalı değildir. Mevcut yapıda bütün sosyal grupların yer alması bir amaçtır.¹⁰⁶

Özellikle Batı Anadolu'da Selçuklularının son yıllarında Anadolu'yu istilaya başlayan Moğollar'ın önünden kaçan Türkmen boyları yerleşmiş ve Bizans

¹⁰⁴ Yunus Koç, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı (1300-1900)", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, c. IV, Ankara 1999, s. 535; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 156-157.

¹⁰⁵ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 25; Daşcıoğlu, *a.g.e.*, s. 51.

¹⁰⁶ Orhan Sakin, *16. YY. Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler*, Ekim Yayınları, İstanbul 2010, s. 3; Çelik, *a.g.m.*, s. 70.

kaynaklarına göre bu bölgeye çok sayıda Türkmen gelmiştir. Böylece Menderes Havzası süratle Türkleşmiş, terk edilen yerler yeniden iskân edilmiş, ayrıca yeni iskân yerleri kurulmuştur.¹⁰⁷ Oğuz boylarının büyük çoğunluğu buralara gelmiştir. Bunların bir kısmı konar-göçer olarak hayatlarını idame ettirmişlerdir. Oğuz boy isimlerini taşıyan köylerin, mezraların, nahiyelerin ve cemaatlerin bulunması bunu teyit etmektedir. Mesela Teke Sancağı'nda 1520'de 28 köy, 1530'da 31 ve 1568'de ise 34 tane köy, mezra, cemaat veya merkez ismi Oğuz boy ismini taşımaktadır.¹⁰⁸ Anadolu'ya gelen Türkler'in hepsi göçebe olmamakla beraber göçebelik büyük bir kitlenin yaşama biçimidir.¹⁰⁹

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, başta yeni fethedilen yerler olmak üzere, imparatorluk toprakları üzerinde yaşayan halkın sayım ve yazımını yaptırdı. Sayımların birçoğunun ortak gerekçeleri, Celali istilasından vergi tahsildarları veya vergi memurlarının suistimallerinden dolayı önemli miktarda ahalinin köyünü, mahallesini terk etmesi ya da zelzele, salgın hastalık vs. gibi bir doğal afet sonucu meydana gelen can kayıplarıdır. Bu gibi durumlarda, önceki sayımlara göre belirlenmiş ve vergiye esas teşkil eden avârızhanelerinin artık fiili durumu yansıtır olmaktan çıkmaları ve çoğunlukla gidenlerin ya da ölenlerin vergisinin de geride kalanlardan toplanmaya çalışılması, halkın şikayetine ya da sık sık, eğer böyle devam ederse köylerini toptan terk edecekleri tehdidine yol açmaktaydı. Bu yüzden, mevcut vergi kaynaklarını da kaybetmemek konusunda oldukça hassas olduğu anlaşılan Osmanlı yönetimi, harekete geçmek ve en son durumun tespiti için yeni tahrir emri çıkarmak zorunda kalmıştır.¹¹⁰ XVI. yüzyılda yaygın ve oldukça düzenli bir şekilde yapılan sayım ve yazımların XVII. yüzyıldan itibaren yapılamadığı ve yalnızca yoklamalarla yetinildiği görülmektedir.

Nüfus yoğunluğunun bölgelere, sosyal yapı ile etnik ve kültürel durumlarına dağılımı hakkında genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, XVI. yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda nüfusun şehir ve köylerde sakin %83 civarında yerleşik düzende; %17 civarında da konar-göçer vaziyette olduğu söylenebilir. Yine Anadolu'da bölgesel

¹⁰⁷ Behset Karaca, "1522-1532 Tarihlerinde Aydın-İli Yörükleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 13, Isparta 2005, s. 104.

¹⁰⁸ Behset Karaca, "XV. ve XVI. Asırlarda Teke Sancağı Yörükleri", *Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu 18-19 Aralık 2003*, Antalya 2006, s. 77.

¹⁰⁹ Behset Karaca, "XVI. Yüzyılda Eğirdir ve Çevresinde Konar-göçerler (Yörükler)" *Tarihi Kültürel Ekonomik Yönleri İle Eğirdir, 1. Eğirdir Sempozyumu (31 Ağustos-1 Eylül 2001)*, Isparta 2001, s. 458.

¹¹⁰ Güler, a.g.m., s. 567; Koç, a.g.m., s. 537; Özel, a.g.m., s. 740.

farklılıklar bir tarafa, genel nüfusun %8.5 civarında bir miktarının gayrimüslimlerden müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır. Balkanlarda ise bölgeler arası farklılıklar daha fazladır. Buna rağmen yapılan araştırmalardan hareketle Balkan Yarımadası'nın tamamı için bir fikir beyan etmek gerekirse, XVI. yüzyılda Balkanlar'daki Osmanlı nüfusunun %20-23 kadarının Müslümanlar'dan oluştuğu söylenilebilir. Kaynaklara göre; Anadolu'nun Adalar Denizi'nden Fırat'a ve Trabzon'a kadar olan kısmında, Türk nüfusu büyük oranda hakim olup gayrimüslim azınlığı teşkil eden Rum ve Ermeniler pek azınlıkta kalmaktaydılar. Hıristiyan nüfusun en az bulunduğu bölgeler, Batı Anadolu, Marmara Bölgesi ile Kuzey-Batı Karadeniz Bölgesi'dir.¹¹¹

Osmanlı nüfusunun büyük kesimi yerleşiktir. Bunlar başta şehirler ve köylerde yaşamaktadırlar. Nüfusun %60'ı Müslüman ve %40'ı gayrimüslim olarak tahmin edilmektedir. Yine nüfusun %80'den fazlası kırsal alanda %20 kadarı da şehirlerde oturmaktadır. Kırsal alanlarda yaşayanların da %20'ye yakın kısmı konar-göçerdir. Yaya ve müselleme gibi göçer kökenli askeri gruplar da eklendiğinde buradaki oranın %27'ye çıktığı görülmektedir. Asıl büyük Yörük yoğunluğu Ankara, Kütahya, Mentеше, Aydın, Saruhan, Teke ve Hamid sancaklarındanır.¹¹²

Ömer Lütfi Barkan, F. Braudel'in XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin nüfusu hakkında ileri sürdüğü tahminlerin (Braudel 60 milyon hesap ettiği Akdeniz memleketlerinde; 37,5-38 milyon Hıristiyan dünyası karşısında, 20-22 milyonluk bir Osmanlı Devleti) yanlış olduğunu belirtmektedir. Gerekçesinde ise asrın sonunda yapılmış olan fetihlerle Osmanlı Devleti'nin Avrupa, Asya ve Akdeniz adalarındaki hakimiyet sahasını genişletmiş olduğu ve Osmanlı ülkesinin %60 bir nüfus artışı da kabul edilecek olduğunda Osmanlı Devleti'nin nüfusunun 30 belki 35 milyon olması gerektiğini savunmaktadır.¹¹³

Balkanlar için XVI. yüzyılın sonlarına kadar hareketlilik bakımından en dikkat çekici olgu, fetih öncesinde daha batıya doğru kayan bir miktar yerli nüfusa karşılık, fetih sonrasında Osmanlı idaresinin yönetim ve güvenlik gayesiyle bölgeye aktardığı ve yerleştirdiği Anadolu kökenli bir miktar nüfusu bünyesine almasıdır. Böylece bir

¹¹¹ Koç, *a.g.m.*, s. 542-543; Sakin, *a.g.e.*, s. 4.

¹¹² Behset Karaca, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçer Zümrelerin (Yörükler) Safevi Devletiyle İlişkileri", *Araştırmalar*, c. 7, S. 14, Isparta 2005, s. 18.

¹¹³ Mutullah Sungur, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus ve Nüfus Sayımları", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, c. IV, Ankara 1999, s. 559.

anlamda merkezden dışarı doğru bir hareket oluşmuştur. Buna karşılık fethedilen yerlerden önemli miktardaki nüfusun içeriye alındığı hatta bazen az sayıda olsa da bir kısım nüfusun Anadolu'ya aktarıldığı görülür. Ö. L. Barkan'ın haritasına göre, XVI. yüzyılda Balkan yarımadasındaki Müslümanlar tüm nüfusun yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. Bosna'daki Müslümanlaşmış yerli Slavlarla, Niğbolu, Köstendil, Tırhala, Üsküp, Vidin ve Silistre gibi, uçlardaki müstahkem şehirlerde ya da bunların civarında yerleşmiş Müslüman cemaatler sayılmazsa, Müslüman Türkler Trakya'da ve Balkan sıradağlarının güneyindeki bölgede ezici çoğunluğu oluşturuyordu. Yarımadanın biri Trakya ve Makedonya üzerinden Adriyatik'e kavuşan, diğeri de Meriç ve Tunca vadilerinden geçerek Tuna Nehri'ne ulaşan iki ana güzergâhı boyunca yoğun olarak iskân edilmişlerdi.¹¹⁴

Nüfus hareketleri eldeki mevcut bölgelerdeki yapıyı bozucu etkisi bulunan unsurların olumsuz etkisinin giderilebilmesinin aracı olarak kullanılabilmiştir. Hukuki ve ahlaki olumsuzluklar bu yolla ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu, birey seviyesinde olabildiği gibi topluluk düzeyinde de olabilmıştır.

Ömer Lütfi Barkan'ın 1950'lerden sonraki çalışmalarından itibaren bugüne kadar yapıla gelen ve özellikle dönemlerde tahrir defterlerinin kullanımı açısından büyük bir ivme kazanan XVI. yüzyıl Osmanlı tarihi araştırmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nda genel bir nüfus artışının varlığını ve bazı bölgelerde buna ekilebilir arazi miktarındaki yetersizliğin de eklenmesiyle, kırsal alanda belli oranda bir nüfus tazyikinden söz edilebileceğini ortaya koymuştur.¹¹⁵

XVI. yüzyıldaki bu nüfus artışı, değişen dünya ve ekonomik şartlar Osmanlı toplumunu şiddetli bir buhran dönemine sürükledi. Olayların mahiyetini anlamakta güçlük çeken Osmanlı yönetimi çareyi sadece “*kanun-ı kadime*” dönmekle bulabileceğine kani idi. Oysa nüfus ve ekonomi raydan çıkmıştı. Sistemi toparlamak ve rayına oturtmak da kolay kolay mümkün görülmemekteydi. 1590'lardan hemen hemen 1610'lara kadar yer yer devam eden isyan ve toplumsal kargaşa en fazla etkiyi Osmanlı nüfusuna yaptı.¹¹⁶

¹¹⁴ Koç, *a.g.m.*, s. 543.

¹¹⁵ Doğan, *a.g.m.*, s. 641; Özel, *a.g.m.*, s. 735.

¹¹⁶ Koç, *a.g.m.*, s. 545

Genel olarak XVI. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı Devleti eski dinamizmini ve yayılma gücünü kaybetmeye ve statik bir hal almaya başlayınca, dışa dönük olan iskân politikası da yerini yavaş yavaş bir iç iskân politikasına terk etmeye başlamıştır. Nüfus artışı, tarım topraklarının genişlemesini, mezra ve otlakların tarım toprağı haline gelmesini sağlarken, özellikle Orta Anadolu'da geçim sıkıntısının artması sonucunu da vermiştir.¹¹⁷

Bir kısım nüfus önceden alışık oldukları ve yerleşik hayata geçtikten sonra da yaylak-köy arasında kısmen devam ettikleri hayat olan konar-göçerliğe yeniden dönmüştür. Bu şekilde, kargaşa ve bunun getirdiğı eşkiyalık ortamından uzaklaşmaya çalışılmıştır. Diğer yandan halkın daha güvenli yerlere ve özellikle de konar-göçerliği rahatça sürdürebilecekleri sıcak bölgelere doğru (mesela Suriye topraklarına) indiğı anlaşılmaktadır.¹¹⁸

XVI. yüzyılda Akdeniz'de gerçekleşen nüfus artışına rağmen XVII. yüzyıldan itibaren bir nüfus duraklamasıyla karşılaşmaktadır. Paris, Londra, Madrid ve hatta İstanbul'da görülen istikrar veya artışa karşılık diğer küçük şehirlerde ve kırsal kesimlerde nüfus azalması olmuştur. Osmanlı ülkelerinde (Rumeli hariç) nüfusun durağan olduğu ve büyük şehirlerde toplandığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebi kırdan şehre göç olgusudur.¹¹⁹ XVII. yüzyılda nüfusta görülen bu azalmanın yanında başka nelerin değıştiğine gelince, özellikle kargaşa dönemini takip eden yıllarda konar-göçerliğe bir dönüş yaşandığı anlaşılmaktadır. Kaybedecek pek fazla şeyleri kalmayan insanların zaten geleneklerinde var olan hayata tekrar intibak etmeleri zor olmamış olsa gerekir. Bu durum köy sayısındaki değışme ile kaybolan nüfus arasındaki orantıyı etkileyecek bir faktördür. Diğer taraftan XVII. yüzyıl ortalarından itibaren nüfus kayıtlarında, kentlerin ve kırsal kesimin yeniden toparlanmaya çalışıldığını, canlılığın yeniden yakalanmaya başladığını gösteren emareler de vardır.¹²⁰

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin nüfusu hesaplamaya yarayacak kaynakların yetersizliği nedeniyle ciddi hesaplamalar ve tahminler yapılamamaktadır. Timar sisteminin bozulması, çift bozma, büyük kaçgun gibi olaylar nedeniyle köylerin

¹¹⁷ A. Latif Armağan, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, c. IV, s. 143; İnalçık, *a.g.e.*, s. 203.

¹¹⁸ Koç, *a.g.m.*, s. 545.

¹¹⁹ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 156.

¹²⁰ Koç, *a.g.m.*, s. 546.

boşaldığı, kentlere göçün arttığı ileri sürülebilir. Seyahatnameler, kronikler gibi kaynaklardan ise daha çok çeşitli kent ve kasabalardan nüfuslarına ilişkin bilgiler derlenebilmekte, bunlar da yazanın amacına, yeteneğine ve tahmin gücüne bağlı olarak önemli farklılıklar göstermektedir.¹²¹

II- OSMANLI DEVLETİ'NİN NÜFUS YAPISI

Osmanlı Devleti'nde cemiyet iki ana grup altında ele alınabilir. Bunlardan birincisi “*askeri*” adı altında toplanan ve görevleri icabı vergilerden muaf olan kısım; ikincisi ise şehirliler, köylüler ve göçebe aşiretlerin meydana getirdiği “*reaya*” denilen vergi mükellefi grubtu. Bunlara aslında reayadan olup, padişah beratiyle bir kısım vergilerden muaf tutulan askeri ile raiyyet arasında “*muaf ve müselleme reaya*” adıyla anılan bir bakıma serbest bir zümreyi de eklemek gerekir. Osmanlı toplumundaki bu sınıflaşma, tâbi oldukları görevleri dolayısıyla olup, bütün kanun ve nizamlar, sınıfların hukuki yapısına paralel bir biçimde ele alınmıştır. Osmanlı toplumu Avrupa'dan farklı olarak sınıflar arasında aşılmaz duvarlarla birbirinden ayrılmamış, padişah beratiyle askeri sınıftan bir kişi reayaya dahil olurken, reayadan herhangi bir kimse de beratle askeri statüsü kazanmıştır.¹²² Bir sınıftan başka bir sınıfa geçmek veya bulunduğu sınıf içinde daha yüksek mevkilere gelmeye “*dikey hareketlilik*” adı verilirken, bir toplumun ülke coğrafyası üzerinde çeşitli sebeplerle yer değiştirmesi “*yatay hareketlilik*”tir.

Bu ikili yapı, aynı zamanda yönetenler-yönetilenler ayrımını da ifade eder. Yönetici kesimi teşkil eden askeri sınıf kendi içinde bir homojenlik arz etmesine karşın, reaya sınıfı, imparatorluk içerisinde sosyo-politik konum, etnik köken, dini inanç, merkezi otorite ile ilişkiler bakımından heterojen bir yapı göstermekte idi. Bu farklılıklardan dolayı devlet, reayanın tasnifinde çeşitli özellikleri kriter olarak kullanmıştır. Bu kriterlerin başında din faktörü gelmektedir. Bu faktörde reaya, müslim ve gayrimüslim olarak iki temel gruba ayrılmıştır. Ancak bu iki temel grubun içinde de farklı sosyal yapılaşmalar vardı. Bu sosyal yapılaşmaların devlet tarafından tasnifi ise etnik menşee, ekonomik faaliyet ve yaşayış tarzı gibi kriterler göz önüne alınmıştır. Çok dinli, dilli, milletli, cemaat ve cemiyetlere dayanan Osmanlı Devleti'nde İslami

¹²¹ Sungur, *a.g.m.*, s. 559.

¹²² Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 91.

litaratürde din ile eş anlamlısı olması yanında belli bir dinin mensuplarını ifade eden “*millet*” kelimesi, klasik dönemden itibaren dini zümreleri ifade etmek için kullanılmıştır.¹²³

Osmanlı Devleti’nde toplumsal düzeni sağlayan kurallar hazırlanırken konar-göçer halktan ziyade yerleşik hayata geçmiş olan şehirli ve köylü nüfus göz önünde bulundurulmuştur. Devlet, Konar-göçer nüfusun da bu düzene dahil olabilmesi için çeşitli politikalar izlemiştir. İskân politikası da bu politikalardan bir tanesidir. Öte yandan konar-göçerler hiçbir zaman göz ardı edilmemiştir. Bunlar için de çeşitli hukuki düzenlemeler yapılmıştır.

İki sosyal grup arasında bazı farklılıklar da söz konusudur. Bu grupların iskâna olan katkısı aynı oranda değildir. Bu farklılıkların daha net bir biçimde anlaşılabilmesi için yönetici sınıf ve reaya kavramlarının incelenmesi yararlı olacaktır.¹²⁴

A. ASKERİ SINIF (YÖNETENLER)

Her siyasi rejim, bir sosyal topluluk içindeki yönetenlerin örgütlenmesi ve konumlarının açıklanması ile tanımlanır. Yönetenlerin işlevi ve yönetim kurumları, bu rejimin niteliğini ortaya koymaktadır.¹²⁵ Yönetilenler, yönetenler kadar kozmopolit bir kültüre ve dünya görüşüne sahip değillerdi. İmparatorlukta insanlar, doğumundan ölümüne kadar ailesinin ve ailesinin ait olduğu dinî cemaat ve etnik grubun üyesiydi. Ancak genç yaşında talihin yardımı ve kendi atılımıyla yönetici grubun üyesi olabilirse hayat çizgisi değişirdi.¹²⁶ Önemle üzerinde durulması gereken nokta, askeri terimin yalnızca ordu mensuplarına karşılık olarak kullanılmadığı tüm yönetici sınıfı kapsadığıdır. Osmanlı Devleti’nde idari sisteme bağlı olarak hem askerlik hizmeti yapanlar, hem de memur statüsünde bulunanlar bu sınıfı teşkil etmekteydiler.¹²⁷

¹²³ İlhan Şahin, *a.g.m.*, s. 253; Özlem Bektaş Öztaşkın, “XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Halkı”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Öğretmenliği Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2008, s. 17.

¹²⁴ Gül Akyılmaz, “Osmanlı Devletinde Yönetici Sınıf- Reaya Ayrımı”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. VIII, S. I-II, Ankara 2004, s. 221.

¹²⁵ Yunus Oğuzoğlu, “Osmanlı’da Devlet Felsefesi: Yönetilenler’e Yaklaşım ve Bu Siyasetin Kaynakları”, *Doğu Batı (Osmanlılar III)*, S. 53, Ankara 2010, s. 40.

¹²⁶ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 67-69.

¹²⁷ Fikret Çelik-Serdal Fidan-Kemal Şahin, “Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Biri: Bürokrasi”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23, Isparta 2011, s. 116; Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, s. 91.

Askeri sınıf dört ana bölümden oluşmaktadır: Seyfiye (Ordu mensupları), ilmiye, kalemiye (katipler) ve saray hizmetlileri. Askeri zümrenin devlete ve hükümdara karşı hakları ve dayanakları yoktur. Bunlar, azl, hapis, tenzil-i rütbe, sürgün ve katl cezalarına çarptırılabilir. Öldüklerinde ise mallarına el konulur. Fakat ilmiye mensupları için katl cezası çok nadir görülür. Katl cezasına çarptırılmayan ulemanın ise malları müsadere¹²⁸ edilemez.¹²⁹

XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren devlet memurlarının, selamlık, sekban akçası vs. adı altında vergi toplayarak köylüye yaptıkları gizli zulüm adı geçen asrın sonunda Celaliler tarafından açıkça yapılmaya başlamış ve köylü haraca bağlanmıştır. Bu ağır baskıya dayanamayan kırsal kesimdeki ahalinin bir kısmı kendine yakın olduğu şehirlere sığınır iken, büyük bir çoğunluğu ya başka sancaklara göç ediyor ya da dağlara çekilerek perişan bir hayat yaşamaya mahkum oluyordu. Halk bu şiddetli baskıdan kurtulmak için kaçarken bazen vakit bulamamakta; eşya, yiyecek ve hayvan sürülerini arkada bırakmak zorunda kalmaktaydı.¹³⁰ Celali isyanları gibi halka ve devlete büyük zararı dokunan bir hadise karşısında devlete ve halka yardımcı olması gereken bazı devlet adamları bunun aksi bir tavır sergilemişlerdir. Yerleşik reyanın durumdan bunalıp iskân bölgelerini terk etmeleri Osmanlı'nın iskân politikasını zarara uğrattığı gibi hazineyi de zarara uğratmıştır.

Osmanlı Devleti'nde askeri zümre, iskân edilen olmaktan ziyade iskân görevini gerçekleştiren kimseler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. İskân görevinin yönlendiricisi ve uygulayıcısı konumundadırlar. Ancak zaman zaman yukarıda da görüldüğü gibi yapmış oldukları olumsuz davranışlar, görevini kötüye kullanma gibi durumlarda sürgün cezasına uğramışlardır. Bu yöntemle pek çok bölgeye sürgün edilmişlerdir. Yani istemeden de olsa iskâna tâbi tutulmuşlar ve iskâna hizmet etmişlerdir.

¹²⁸ Müsadere; Kişinin mal varlığı üzerindeki mülkiyet hakkına son verilerek mülkiyetin devlet hazinesine devredilmesi anlamına gelir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsâdere", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 49, İstanbul 1987, s. 95-111.

¹²⁹ M. Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2007, s. 36.

¹³⁰ Hasan Basri Karadeniz, "Atçekenlik ve Atçeken Oymakları (1500-1643)", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 1995, s. 150.

B. REAYA (YÖNETİLENLER)

Çok çeşitlilik arz eden “*Türkiye yerleşmeleri*”, fizikî görünüşlerine bakarak “*şekil itibariyle toplu, dağınık ve yol boyu yerleşmeler*” olarak üçe ayrılırken, tür itibariyle ayırmda ise daha çok fonksiyonel özellikler ön plana çıkmaktadır. Bu fonksiyonların sürekli ve geçici olarak yürütülmesine göre başka bir yönden sınıflama yapmak da mümkündür. Buna göre insanların bir yerde bütün yıl faaliyette olmaları, “*sürekli yerleşmeleri*”, geçici bir süre faaliyette olmaları ise “*geçici yerleşmeleri*” oluşturmaktadır. Sürekli yerleşmelerde, fonksiyonel sınıflama genellikle “*şehir, kasaba ve köy*” olmak üzere üçe ayrılırken, geçici yerleşmeler de “*yayla, kışla, mezra, kom, oba, dam, ağıl vb*” şeklinde yapılmaktadır.¹³¹

Osmanlı Devleti’nde, askerî sınıf dışında kalan, dolayısıyla yönetime katılmayan, geçimini tarım ve sanayi alanında üretim yapmak ve ticaretle uğraşmak suretiyle temin eden ve devlete vergi veren kesim, toplumun ikinci sınıfını oluşturuyordu. Bu sınıfa raiyyet sınıfı veya reaya deniliyordu. Raiyyet bir hükümdarın gözetimi ve sorumluluğu altında bulunan halk anlamına geliyordu. Reaya ise raiyyet kelimesinin çoğulu olup yönetilenler anlamında kullanılıyordu. Kaynaklarda reâyâ kelimesi genel olarak “*beraya*” kelimesi ile birlikte geçmektedir. “*Reaya ve beraya*” birlikte “*bütün halk*” anlamlarını taşımaktadır.¹³²

Vergi veren şehir, kasaba ve köy ahalisi ile konar-göçer tâbir edilen göçebe aşiretler bu gruba dahil idiler. Bu gruplardan herhangi biri devlet tarafından bazı vergilerden muaf tutularak askerlikle vazifelendirildiklerinde, vazifeleri devamınca raiyyet statüleri sona erer, askerî hükmü bitiminde ise yeniden raiyyet olurlardı. Reâyâ olarak sınıflandırılmalarına rağmen bu grupların iktisadi bakımdan birbirinden farklı yapı ve özelliklere sahip olmaları, her birini ayrı ayrı ele almayı gerektirmektedir.¹³³

İnsan enerjisi ve becerileri devlet gelirlerinin artışında önemli bir faktördür. Osmanlı Devleti, timar sahiplerinin ve vakıf mütevellilerinin de, reayayı gelip kendi topraklarında iskâna teşvik etmeleriyle kırsal ekonomide sınırsız marjinal toprakları tarıma açabilmiştir.¹³⁴

¹³¹ Gümüüşçü, *a.g.e.*, s. 23-24.

¹³² Öztaşkıran, *a.g.t.*, s. 5; Bahaeddin Yediyıldız, *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 1994, s. 465.

¹³³ Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, s. 92.

¹³⁴ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağı*, s. 68.

1. Şehirliler

Sınaî, ticarî faaliyetlerin yoğunluk kazandığı siyasi, idari, askeri ve dinî işlerin görüldüğü ve bütün bu işler için gerekli alt yapının gerçekleştirildiği ve halkın buna göre teşkilatlandığı yerleşim alanlarına şehir, buralarda yaşayanlara da şehirli denir.

Şehir denen yerleşmeyi herhangi diğer bir yerleşmeden ayıran başlıca özellik; kendi kendine yetmeyen bir iktisadi birim olmasıdır. Şehir; çevre yerleşmelerin iktisadi faaliyetini denetleyen, ona göre ihtisaslaşan, üretimde bulunan ve bunun sonucunda toplumsal ve idari yönden de çevresi üzerinde denetimci bir görev yüklenen yerleşme merkezidir. Osmanlı dönemindeki şehir tanımı ile günümüzdeki şehir tanımı arasında büyük bir fark görülmez. Ancak nüfus, sanayi ve ticaret gibi ölçü olarak alınan unsurların miktar ve mikyası değişmiştir. Osmanlı döneminde 150-200 hanelik bir yerleşim birimi çok defa şehir kabul edilirken günümüzde 15-20 bin nüfuslu yerler birer kasaba sayılmakta, şehirler milyonluk nüfuslarıyla ölçülmektedir.¹³⁵

Moğollar'ın ortaya çıkmasından sonra ve Moğol hakimiyeti devrinde, doğu sahalarından gelen Türk-Müslüman halk arasında esasen eskiden beri şehir hayatı sürmüş olanlar, Anadolu şehirlerine yerleşmişlerdir. Samî veya İranî unsurlara mensup olan Müslümanlar, Türk çoğunluğu arasında çabuk Türkleşiyorlardı. Çeşitli dinlere mensup olanlar, ayrı mahallelerde oturuyorlardı. Fakat şehirde iskân, Müslümanlarla gayrimüslim unsurları kültür bakımından birbirine yakınlaştırıyor, aradaki farkları azaltıyordu.¹³⁶

Osmanlılar, Selçuklu şehir yapısını devralmışlardır. Aradaki siyasi otorite boşluğu döneminde şehir yönetimine ahiler el koymuşlar ve devamlılığı sağlamışlardır. Selçuklular'ın üç büyük şehri Konya, Kayseri ve Sivas idi. Osmanlılar devrinde bunların yerini, daha batıda, Bursa, Edirne ve İstanbul almıştır.¹³⁷

Osmanlılar'ın ele geçirdikleri Bilecik, Yarhisar, İnegöl ve Yenişehir'de adaleti uygulayıp halkın yaşamına karışmamaları, Türk akınlarından kaçan gayrimüslim köylülerin tekrar eski yerlerine dönüp buralarda yerleşmiş hale gelmelerini sağladı. Böylece Türkler ve diğer topluluklar arasında sosyal ve ekonomik ilişkiler gelişti.

¹³⁵ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 471; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyıl Çemişgezek Sancağı*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 57; Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 279-280.

¹³⁶ M. Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 85.

¹³⁷ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 176.

Şehirlerin nüfusu artmaya başlarken, göçebe Türkmenler köylerde ve şehirlerde yerleşik hayata geçmeye başladı.¹³⁸

Orhan Bey'in İznik'te kendi vakfı olarak kurduğu imaretiyle birlikte yeni bir şehir merkezi modeli ortaya çıkmıştır. Bu model en mükemmel halini İstanbul'da, Türk şehir modeliyle almıştır. Bu yapılanmanın Türk şehrine fiziki katkısı, şehir merkezine sadece cami, aşevi, hamam, şifahane gibi kurumların yapılıp yerleşmenin daha dış mahallelere kaydırılmasıdır. Bu şekilde dağınık şekilde bulunan sosyal kurumları bir site içinde toplamışlardır. Bu yapılanmaya ek olarak şehir merkezlerindeki bu sosyal kurumlar yanında pek çok iş yeri inşa edilip sosyal kurumların vakıf geliri olarak kiraya verilmiş ve şehirlerin sosyo-ekonomik canlılığı bu şekilde artmıştır.¹³⁹ Bu yapılar sayesinde şehirlere iskân cazip hale gelmiştir.

Osmanlılar bir şehri fethedince derhal ve ilk olarak ana kiliseyi camiye çevirir ve ona *Ulu cami* adını verirdi. Fatih de İstanbul'u fethedince Ayasofya'yı şehrin "*cami-i kebirî*" ilan etti ve cizye gibi gelirleri bu camiye vakfetti. Bir şehir yağma ile alındığında, Fatih'in yaptığı gibi eski Hıristiyan nüfusu affedilip yerleştirilmeye yahut sürgün usulüyle halk getirip iskân etmek suretiyle şehir nüfuslandırılmaya çalışılıyordu. Genellikle yağma ile boşalan şehre, vaatlerle Türkler'in gelmesi teşvik edilir veya "*sürgün*" usulüyle Türk nüfus getirilip yerleştirilirdi. *Emanname* ile teslim olan şehirlere yine Türk Müslüman nüfusu yerleştirmek için tedbirler alınırdı. Zirâ Hıristiyan halk tamamen bırakılırsa, direnip ilerde isyana teşebbüs etme tehlikesi vardı. Fatih, İstanbul'un fethinden sonra, şehre Anadolu'dan 5.000 aile getirilip yerleştirilmesi emrini vermişti. Bu metod Balkanlar'da da uygulandı. Bu uygulamalar bize şehirlerdeki Türk-Hıristiyan nüfus karışımı hakkında bilgi vermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda şehir nüfusunun din ve kültür dokusu, alınan tedbirler ve takip edilen iskân siyasetiyle yakından alakalıdır.¹⁴⁰

Osmanlı şehirlerinde, askerî sınıf mensupları ile tüccar ve esnaftan başka, ülke dışından gelen ve kendilerine *aman* verilen yani kendilerine memleketin sınırları dahilinde korunacaklarına dair taahhütte bulunulan resmi temsilciler, yabancı tâcirler

¹³⁸ Mustafa Demir, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Yerleşim Yapısı ve Şehirleşme", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, c. IV, Ankara 2000, s. 99

¹³⁹ Demir, *a.g.m.*, s. 100.

¹⁴⁰ Halil İnalçık-Bülent Arı, "Türk-İslam Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Bilim ve Sanat Vakfı Türk Araştırmaları Merkezi*, c. 3, S. 6, İstanbul 2005, s. 32.

veya gezginler, pek müsamaha gösterilmemesine rağmen köyden şehre geçen işsizler, nereden geldikleri pek belli olmayan ve esnaf örgütü içinde de yer almayan seyyar satıcılar, ulemâdan sayılmayan, fakat kendilerine ırsî soyluluk tanınan seyyidler vardı.¹⁴¹ Şehir halkı arasında “köle” menşeli kimselerin bulunuşu da ayrıca dikkat çekicidir. Tahrir defterlerine akseden kayıtlardan bu gibilerin çoğunun bilahire sahipleri tarafından azad edilip şehir halkı arasında ve cemiyette kolayca kendilerine yer bulabilmekte ve hiç yadırganmadıkları anlaşılmaktadır.¹⁴²

Şehir halkı sosyal yapılaşmanın gereği olarak mahalle adı verilen iskân ünitelerine bağlıydılar ve mahalleler sosyal birlik bakımında idarecilerle halk arasındaki münasebetlerde belirleyici bir rol oynuyorlardı.¹⁴³

Osmanlı kentinde mahalle sosyal sınıflaşmaya göre değil, etnik ve dinî farklılığa göre biçimlenmiştir. Bu ayırım, ırk farklılığı bakımından da vardır. Bazı yerde göçmen gruplar (Boşnak, Arnavut gibi) veya şehir çingeneleri aynı mahallede, yani çevreleder.¹⁴⁴ Galata’ya egemen tepelerde yer alan Pera Mahallesi, XVII. yüzyıl boyunca yabancı elçiliklerin iskânına tanık olmuştur. Daha önceleri Rum ve Frenk tüccarları burada güzel konutlar yapmışlardır.¹⁴⁵

İş yaşamı dışında mahallede, değişik dinde olanlar kentin ayrı bölgelerinde, kilise veya sinagogları etrafında kendi din önderlerinin başkanlığında yaşarlardı. Osmanlı kentlerinde her zaman, birbirinden ayrı Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi mahalleleri olurdu. Her Müslüman mahallesinde, topluluğun dini başkanı olarak bir imamı, dünyevî temsilcisi olarak da bir kethüdâsı olurdu. Gayrimüslim semtlerde papazlar ve hahamlar aynı işlevi görerek devlet katında topluluğu temsil ederdi. Bu durum, Müslümanlarla gayrimüslimler arasında iyi ilişkiler kurulmasını engellemezdi.¹⁴⁶

Şehirlerde oturanların çoğu genel olarak daha varlıklı kesimler olup kendilerine ait iki katlı ve bahçeli evlerde oturuyorlardı. Yapılan tespitlere göre varlıklı ailelerle,

¹⁴¹ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 475.

¹⁴² Feridun M. Emecen, “Osmanlılar’da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, c. IV, Ankara 2002, s. 93.

¹⁴³ Emecen, “*Osmanlılar’da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler*”, s. 93.

¹⁴⁴ Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 281.

¹⁴⁵ Robert Madran, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s. 73.

¹⁴⁶ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı*, s. 157.

fakirler aynı mahallede yan yana evlerde ikamet edebiliyorlardı. Genel olarak şehirlerde sadece zengin kesime ayrılmış mahalle birimleri mevcut değildi. En muteber mahalleler çarşıya yakın olanlardı ve buralarda dahi her türlü maddî yapıdaki insan ikamet edebilmekteydi.¹⁴⁷

Cami şehrin çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu çekirdek bölgenin hemen etrafında zanaatçıların ve esnafın bulunduğu çarşı vardır. Her sokağın bütünü veya belirli kesimi belli dalda çalışan esnaf tarafından işgal edilmiştir. Bu sokaklar saman pazarı, hayvan pazarı gibi yerler şehrin çevre kesimine veya varsa limana yakındır. Bu iş bölgesinden sonra konut bölgesi yer alır.¹⁴⁸ Yine bir Osmanlı şehrinin oluşum ve gelişmesinde imâretlerin çok büyük yeri vardır. Bunlar, genellikle medrese, kütüphane gibi eğitim kurumlarıyla hastane, hamam, aşevi gibi çeşitli hayır kurumlarıdır. Bunlardan başka bu kurumları finanse etmek için vakıf olarak kurulan han, çarşı, fırın, değirmen, boyahâne, salhâne gibi kuruluşlar bir şehrin çekirdeğini teşkil eder. Bütün bunları bir İslâm şehrinin üç temel unsuru olan cami, çarşı ve medreseye indirgemek mümkündür.¹⁴⁹

Osmanlı Devleti'nde köy ve kasaba halkı istedikleri gibi yerlerini terk ederek başka yerlere gidemezlerdi. Bunun için iskân kanunu çıkarılmış ve bu kanun çerçevesinde yerlerini terk edenlere çeşitli cezaî müeyyide uygulanmıştır. Buna rağmen bazı sosyal hadiseler (Meselâ, isyan, eşkıyâlık hareketleri, celâlilik), özellikle köy ahalisinin emniyetlerini sağlamak amacıyla daha büyük yerleşim birimlerine göçlerine sebep olmuştur. Bu ise şehirlerde önemli ölçüde nüfus artmasına, buna mukabil hızlı nüfus artışı dolayısıyla şehirlerin olumsuz yönde gelişmesine ve büyük çapta bir işsizler grubunun ortaya çıkmasına, asayişsizliğe yol açmıştır. Buna karşılık devlet bu nüfusu zaman zaman eski yerlerine nakletmek için emirler çıkarmış, fakat bunda başarılı olamamıştır.¹⁵⁰ Bilhassa İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlere yönelik muhaceret hareketlerine, gerek kişilerin terk edecekleri alanların nüfussuz kalarak harabe hale gelmesini önlemek gerekse şehirlerde çarpık kentleşmenin önlenmesi, istihdam gücünü yaratılmaması, altyapı yetersizliğinin ortaya çıkmaması gibi sebeplerle izin

¹⁴⁷ Emecen, “*Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirli ve Köylü*”, s. 93.

¹⁴⁸ Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 280-281.

¹⁴⁹ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 177.

¹⁵⁰ Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, s. 94-95.

verilmemekteydi. Özellikle, hemen her dönemde İstanbul'a keyfi göçlerin önlenmesi hükümetin başlıca gündem konuları arasında yer almaktaydı.¹⁵¹

Kente göçün içerdiği güçlülere rağmen, Osmanlı görevlileri görüldüğünden çok daha esnekti. Konunun ekonomik yönü düşünülürse tek mantıklı tutumun esnek bir yaklaşımın benimsenmesi olduğu görülür. Çünkü insanlar ancak geçimlerini sağlayabilirse vergi ödeyebilirlerdi. Göçerlerin ve yarı-göçerlerin dışında önemli sayıda insan da ancak geçici ya da sürekli olarak göç ederek iki yakasını bir araya getirebiliyordu.¹⁵²

İktisadi varlığın büsbütün çekilmez hale geldiği 1550'den sonraki yıllarda, şehirlerdeki asayiş bozukluğunun daha çok arttığı görülüyor. O kadar ki, bir zamanlar kullanılmasına fazla ihtiyaç duyulmadığı için, yıkılmaya yüz tutan mahalle kapılarının onarılması suretiyle, geceleri mahalle aralarında görülen hırsızlık, cinayet ve öteki oluntuları durdurmak üzere, 1558'de ilgililere bu kapıları yaptırtmak üzere mahkemede karar alınmış olduğu görülmektedir.¹⁵³ Devlete ait yerel kuvvetlerin, daha sonra ordunun isyanları bastırmak için harekete geçmesi arasında kentler ıssız kalmış, kırım içinde ve eşkıya dolu dağların ortasında yalnızlığa ve çaresizliğe itilmişlerdi. Öncelikle kırları talan eden, köyleri soyan, yakıp yıkan Celali çeteleri, kırım olanaklarının tükenmesi ile bu defa kentlere saldırmağa başlamışlardı. Bu ortamda eski üretimden, dolayısıyla ticaretten eser kalmadı. Kentler artık sanayi sahasındaki üretimi değil, dıştan gelecek tehlikeleri durdurmak ve canlarını korumak gibi bir savunma görevini üstlenmiş bulunuyorlardı.¹⁵⁴

Osmanlı Devleti'nde şehirde iskân olan tüccarlar, zanaatkârlar kısacası üretici zümre diğer kesimlerden halkın ihtiyacının karşılanmasında önemli bir role sahiptir. Bir yere iskân yapılacağı zaman şehrin mevcut düzenini bozmamak için bu üretici sınıftan doğru miktarda nüfus seçilmesine dikkat edilirdi. Şehirlerden yeni iskân mahalline gelen bu üretici kesim bölgenin de kalkınmasına ve iskâna açılmasına hizmet ederdi. Konar-göçerler kadar olmasa da şehirlî nüfusun da iskânda önemli bir yeri vardır.

¹⁵¹ Arslan, *a.g.e.*, s. 202.

¹⁵² Yunus Koç, "Osmanlı'da Kent İskanı ve Demografisi (XV-XVIII. yüzyıllar)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları, c. 3, S. 6, İstanbul 2005, s. 185; Arslan, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁵³ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyânları*, Barış Yayınevi, Ankara 1999, s. 103.

¹⁵⁴ Tunçbilek, *a.g.e.*, s. 129.

Aşağıda gösterilen tabloda şehirlerin yıllar içerisindeki değişimi görülmektedir. Yapılan çalışmalardan da hareketle şehirli nüfusun fazla olmadığı anlaşılmaktadır. Yerleşik hayat tam anlamıyla gerçekleşmiş değildir.

Tablo 1. Bazı Osmanlı kentlerinin nüfusu, 16. Yüzyıl (Ömer Lütfi Barkan'a Göre) ¹⁵⁵

Şehirler	1520 öncesi	1520-1530	1571-1580	1580 sonrası
İstanbul	97 956	400 000	700 000	
Halep	67 344	56 881	45 531	46 345
Şam		57 326		42 779
Bursa		34 930	70 686	
Edirne		22 355	30 140	
Diyarbakır		18 942	31 443	
Ankara		14 872	29 007	
Atina		12 633	17 616	
Tokat	17 328	8 354	13 282	21 219
Konya		6 127	15 356	18 491
Sivas	3 396	5 560	16 846	
Saraybosna		5 632	23 485	
Manastır		2 645	4 647	5 918
Üsküp		4 947	4 631	9 867
Sofya		3 899	7 848	

2. Köylüler

Köylü nüfusu, Anadolu nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı. İmparatorluğun ekonomik yapısı da ziraate dayandığından, bu işle uğraşan köylülerin devlet açısından önemi çok büyüktür. Köyde yaşayanları timar beyleri, tapu sistemine göre tam, yarım veya daha az yer tasarruf eden çiftçi aileleri, mülk sahipleri, müsellemler, muafklar şeklinde gruplandırılabiliriz. ¹⁵⁶

Osmanlı köy kesimi, Selçuklu köy kesiminin devamıdır. Yalnızca Osmanlı toplumunda yerleşik hayat daha belirgin hale gelmiştir. Özellikle Timur bunalımı

¹⁵⁵ Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1996, s. 5.

¹⁵⁶ Göktürkler'den Osmanlılar'a köy ve şehir hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Bahaddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş I, Türklerde Köy ve Şehir Hayatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1978.

atlatıldıktan sonra XV. yüzyılda nispeten konar-göçerlik önemini kaybetmekle birlikte yaylak geleneği, özellikle hayvancılık açısından varlığını sürdürmüştür.¹⁵⁷

İlk Osmanlılar'ın buldukları bölgedeki kadim şehir ve kasabalarla köyleri ve buralarda yaşayanları hemen hiç yadırgamadan kabullenmiş olmaları bir yana, kısa süre sonra buraları inşa ettirdikleri yapılarla takviye etmeleri, çarşı-pazar gibi basit üretim sistemlerini bildirmeleri, onların yerleşik hayatın hiç de yabancı olmadığı, şehir hayatına ve hepsinden de önemlisi “çiftliğe”, toprağa bağlanmaya karşı çıkmadıklarını düşündürmektedir. En azından onların çiftçilik ve konar-göçerliği birbiriyle karıştırmayı ve aralarındaki ilişki kurmayı başardıkları söylenebilir.¹⁵⁸

XVI. ve XVII. yüzyıllarda, Osmanlı sancak ve kazalarında içtimaî ve iktisadî hayatın ağırlık noktasını kır iskânının bir parçası olan köyler teşkil etmektedir. Halkın geçimini genellikle tarım ve hayvancılık yoluyla temin etmesi, nüfusun büyük çoğunluğunun köylerde toplanmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda devletin mali gücünü sağlayan vergilerin önemli bir bölümü de köylerde yaşayan reayadan alınmaktadır.¹⁵⁹

Köy idaresi, ilgili sancağın kadısına bağlı olarak teşkilatlanmıştır. Burada imamlar idarî etkinliğe sahiptiler. Kır iskân merkezleri ise, köyler ve köy altı iskân merkezleri olan mezralar ile çiftliklere ayrılmaktadır. Diğer taraftan, XV. ve XVI. yüzyılda tapu tahrir, evkaf ve müselleme defterlerinde kayıtlı bulunan kır iskân merkezlerini, tasarruf şekillerine göre de tasnif etmek mümkündür. Buna göre; 1. Has, zeamet veya timara tahsis edilmiş olan iskân yerleri. 2. Tamamıyla vakfa tahsis edilmiş veya mülk olarak verilmiş iskân yerleri. 3. Sadece müselleme defterlerinde tespit edilebilen iskân yerleri.¹⁶⁰

Müdafaa ihtiyacının bir neticesi olarak evlerin birbirine yakın bulunması buralarda sosyal hayatın canlanmasına yardım ediyordu. Sekiz, on köylü yerleşmesinden vücuta gelmiş *divan* adı altında köy birlikleri bulunduğu gibi birçok köyler de aşağı-yukarı adını taşıyan mahalleleri ihtiva ediyordu.¹⁶¹

¹⁵⁷ Arslan, *a.g.e.*, s. 204.

¹⁵⁸ Emecen, “Osmanlılar’da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler”, s. 91.

¹⁵⁹ Behset Karaca, “XV.-XVI. Yüzyıllarda Keçiözü Kazası”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16, Isparta 2007, s. 53.

¹⁶⁰ M. Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s. 190; Behset Karaca, *XV. ve XVI. yüzyılda Teke Sancağı*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2008, s. 150.

¹⁶¹ H. Sadi Selen, “16. ve 17. yüzyıllarda Anadolu’nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı”, *III. Tarih Kongresi (15-20 Kasım 1943)*, TTK Yayınları, Ankara 1948, s. 593.

Ziraî kriterin ağır bastığı köy kesiminde, “köylü” denilen üreticinin tarifi, esas itibarıyla diğer ülkelerdekinden çok farklı değildir. Aile sahibi köylü kendi küçük ziraî işletmesinin organizasyonunu yapar, ona hakimdir. Osmanlı kanunnamelerinde aile reisi olarak nitelendirilen hane sahibi önde gelen ana unsurdur. Her şey bu birim hane üzerinden tespit ve hesap edilir.¹⁶²

Köylü, sakin olduğu köyün çevresinde bulunan ve arazinin verimine, sulanabilirliğine göre büyüklüğü değişen “çiftlik” leri ekip biçmekte elde ettiği mahsulden de devlete veya sipahiye *öşür* vermektedir. İşlediği toprağın karşılığında *tapu resmi*, tasarruf ettiği yer için de *çift* veya *dönüm resmi* adı altında değişik vergiler ödememektir. Hayvancılığın yapılabileceği yerlerde de hayvan başına muayyen vergileri ödemek şartıyla bunu yapmaktadır. Köylü nerede raiyyet yazılmış ise orada oturmak mecburiyetindedir.¹⁶³ Üretim vasıtaları öküz, sapan ve tohumu kendisi sağlar ve bağımsız bir işletme ünitesi olarak toprağı kendisi işlerdi. Bu düzende, bir çift öküzü ve onun işleyebileceği kadar toprağı, tapu rejimi kuralları çerçevesinde tasarrufu altında bulunduran köylü ailesi, zirai rejimin ana ünitesi olarak sistemin temelini oluşturmaktaydı.¹⁶⁴

Üzerinde kayıtlı bulunan çiftliği işlemeyen köylünün elinden bu çiftlik geri alınarak, başka birisine verilebildiği gibi, bu gibi çiftçiler, çiftbozan resmi veya leventlik akçesi adıyla, bu toprakların boş bırakılmasından doğan zararları ödeme mahiyetinde bir tazminat vermeye de mecbur tutulurlardı.¹⁶⁵ Defterde çiftlik olarak kayıtlı bir toprak sahipsiz kalırsa, çeşitli kişiler arasında bölünebilirdi. Bu takdirde bu çiftliğin eski haline getirilmesine ve vergilerini ödemeye istekli bir köylü çıkarsa, kadı kanalıyla bu çiftliğe ait arazi kimin elinde olursa olsun alınır ve o kişiye verilebilirdi. Bir çiftlik en çok nîm çift olarak bölünebilirdi.¹⁶⁶ Yine benzeri şekilde, elinde kâfi miktarda toprağı olduğu halde, bu toprağı terk edip başka bir sipahinin timarında çalışan veya arabacılık, gemicilik, balıkçılık, ırgâtlık, ticâret vs. gibi bir geçim yolu seçmiş bulunan reayayı, timar sahibi mahkeme kararıyla “*göçürüp*” işinin başına dönmeye mecbur edebilirdi. Ancak bunu yapabilmek için reayanın ayrılış tarihinden itibaren on senenin geçmemiş

¹⁶² Emecen, “Osmanlılar’da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler”, s. 95.

¹⁶³ Karaca, *XV. ve XVI. yüzyılda Teke Sancağı*, s. 155.

¹⁶⁴ Eftal Ş. Batmaz, “XV-XVI. Yüzyıl Sancak Kânunnâmelerine Göre Osmanlı Devleti’nde Tahıl Üretimi”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXVIII, S. 36, Ankara 2004, s. 38.

¹⁶⁵ Barkan, *Türkiye Toprak Meseleleri Toplu Eserler I*, s. 789.

¹⁶⁶ Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, s. 97.

olması lazım gelirdi. Bu gibiler yalnız çift bozan tazminatı ödemeye mecbur edilebilir veya “*ra’iyyet sahibi*” sipahi, ra’iyyetini göç ettiği memlekette işlemekte olduğu toprakların mahsûlünden kendisi için de ikinci bir öşür ödemeyi isteyebilirdi. Kayıtlı bulunduğu timarı terk eden ra’iyyet, şayet göç ettiği yerde avâriz hanesine kaydolmuş ise sipahi onu da geri döndürmemekteydi.¹⁶⁷

Toprak sahibi olsun veya olmasın devletin birtakım kamu görevlerini, bazı vergilerin muafiyeti karşılığı yaptıkları için, köylü zümreleri içinde yeni bir statünün ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar derbentçi, kürekçi, çeltikçi, doğancı, köprücü, vb. hizmetler karşılığı doğrudan doğruya devlete karşı olan mükellefiyetlerin bazılarından muaftılar.¹⁶⁸ Ayrıca savaş esirlerinden oluşan ve padişah hassı olan işletmelerde iskân edilip çalıştırılan ortakçı kulların teşkil ettikleri ortakçı köyleri (kulluklar) ortaya çıkmıştır. Bu tür toprakların iyeliğini ellerine geçirenler, tarım emekçisi olarak tahrîr defterlerine kayıtlı reayayı çalıştıramayacağı için, kayda geçirilmemiş reayayı topraklarına çekmeye veya köleler satın alıp toprağa yerleştirmeye çalışırlardı. Yönetici sınıfa ait mülklerin çoğu böyle kurulmuştur. Bu sistem Osmanlı Devleti’nin ilk yıllarından beri vardı. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul çevresindeki boş köyleri şenletmek için yüz kadar köye savaş tutsaklarını ortakçı olarak yerleştirmişti. Bunlar kendi durumlarında olmayanlarla evlenemezdi. Hasatlarının yarısını devlete verirlerdi. Ancak XVI. yüzyılda reaya olmuşlardı.¹⁶⁹ İnalıcık’ın daha ziyade ziraate açılmamış topraklara iskân edildiklerini söyledikleri bu esir veya kölelerin yerleştirildiği bu bölgeler “*kulluk*” (veya “*hassa kulluk*”) adıyla anılırdı.¹⁷⁰ Buralara iskân edilen köle esirler genellikle Rumeli’den getirilen Moralı, Sırp, Macar, Bulgar vs. kökenli olan ortakçı kullar, özellikle Marmara Bölgesi’nde İstanbul ve Bursa civarında kulluklar halinde yerleştirilmişlerdi.¹⁷¹

XVI. yüzyıldan itibaren sipahi ve sancak beylerinin vergi toplama yüzünden köylüler üzerinde yaptıkları baskı sonucu köylüler, topraklarını bırakıp ya civar kentlere sığınmaya ya da ıssız dağlık sahalara göç etmeğe başladılar. Bu arada timar ve zeamet

¹⁶⁷ M. Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s. 190-191.

¹⁶⁸ Emecen, “*Osmanlılar’da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler*”, s. 96.

¹⁶⁹ Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 117; Oktay Özel, “*XV-XVII. Yüzyıllarda Anadolu’da Kırsal (Zirai) Organizasyon: Köylüler ve Köyler*”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1986, s. 145.

¹⁷⁰ Özel, *a.g.t.*, s. 92-93.

¹⁷¹ Özel, *a.g.t.*, s. 94.

sahipleri de yerlerine vekil koyup onlar da kentlere göç ettiler. Hemen hepsi topladıkları vergilerin büyük bir kısmını kendilerine mâl ettiklerinden pek çoğu kentlerde ticarete başladılar ve bir kısmı sayılı tüccarlar oldular. Bu koşullar içinde kırlarda tam bir başıbozukluk egemen oldu. Bunun yanı sıra köy toplulukları, açık arazide yalnız ve her türlü çapulcunun saldırıp yağmalamasına karşı savunmasız bir durumdaydı. Bu nazik konum köylünün etkili bir koruma altına alınmasını, kırsal toplumun temel şartlarından biri haline getiriyordu. Toprağını bırakan köylülere karşı yasaların gevşemesi de, köyden kente doğru nüfus akışını teşvik etmiştir.¹⁷²

Huzuru kaçan imkanlarına veya başkaları tarafından el konulan köyler ahalisi, yöneticileri her zaman için göç etmekte bir anlamda tehdit etmişlerdir. Durumu merkezi idareye ileten ve buradan izin, emir veya destek almaya çalışan mahalli yöneticiler de ahalinin “*celâ-yı vatan ederüz*” ifadelerini hemen merkezi yönetime arz etmektedirler. Merkezi idare bu durumu göze alamaz veya almak istemez.¹⁷³

Köylerden, hattâ kasabalardan ve şehirlerden pek çok insan kaçtığı halde, avarız tekâlifinin hala eski hane adedi üzerinden gelmesi, yerlerinde kalan halkı çok ezmesi dolayısıyla, yer yer kadılara müracaat edilerek, vaziyetin hükümet merkezine arz edilmesi istenmişti. Bu münasebetle halkın kaçanlar hakkında verdikleri rakamlar büyüktür. Nüfusun üçte ikisi gitmiş ve ancak biri kalmıştır. Kadılara bu meseleyi tahkik emirleri veriliyor ve avarız hanesi ona göre düşürülmüştür. Nüfusun üçte ikisinin göçmüş olduğu neticesine varan hükümet, bütün Anadolu’da avarız hanelerini üçte bire indirmeye razı olmuştur.¹⁷⁴

Bu dönemde kırsal kesimde boşalan köylerin yanında;

- a- Konar-göçerlerin toprağa yerleştirilmesi ile ortaya çıkan yarı yerleşik köyler
- b- Çiftlikler
- c- Mültezimlerin mülkü haline gelen köyler
- d- Hıristiyan köyleri
- e- Özellikle Doğu Anadolu’da var olan konar-göçerlerin göçebe yerleşimi olarak beş yerleşim türü vardır.¹⁷⁵

¹⁷² Necdet Tunçbilek, *Türkiyede Yerleşmenin Evrimi*, İ.Ü. Yayınları, İstanbul 1986, s. 128; Arslan, *a.g.e.*, s. 202; İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ*, s. 116-117.

¹⁷³ Arslan, *a.g.e.*, s. 293; Akdağ, *Türk Halkının dirlik Düzenlik Kavgası Celâlî İsyanları*, s. 446.

¹⁷⁴ Akdağ, *a.g.e.*, s. 447.

¹⁷⁵ Çelik, *a.g.m.*, s. 94.

Bu büyük karışıklık XVII. yüzyılın ikinci yarısında yatıştırıldı ise de köy cemiyetinin eski görünüşü farklılaştı. Köylü yeni güç odaklarıyla karşı karşıya kaldı. Üretim sürdüyse de vergi mercii olarak karşılıklarına çıkan muhatablar değişti. Bunlar, yörelerinde “*âyan*”, “*eşraf*” denilen mahalli nüfuz sahipleri idi.¹⁷⁶

Sürgün usulüne bağlı olarak pek çok köy iskâna açılmıştır. Buna karşın bazı şehir ve kasabalar da önemini yitirerek köy haline gelmiştir. Sanayinin günümüz kadar etkin olmadığı zamanlarda tarımın daha önemli olduğu bilinmektedir. Tarımın günümüzün hızla gelişen sanayisi karşısında önemli bir rakip olduğu da düşünülürse Osmanlı Devleti’nde köylü nüfusun ne kadar önem arz ettiği anlaşılacaktır. İskân siyasetinde tarımın devamlılığını sağlayabilmek ve gelir kaynaklarının azalmasını önlemek için köylü nüfusa imparatorluğun her döneminde ihtiyaç duyulmuştur.

3. Konar-göçerler

Yaşam şekillerinin şartlarına uygun olarak mevsimden mevsime yaylak ve kışlakları arasında daimi olarak hareket eden konar-göçerler, Osmanlı toplumunun önemli unsurlarından birisini oluşturuyordu. Türkler’in aslen göçebe bir kavim olduğu kanaati ilim dünyasınca yaygındır ve bizzat Türk ilim adamları arasında da bu kanaate katılmayan hemen hemen yok gibidir.¹⁷⁷

Bilindiği üzere Anadolu, Suriye ve Irak’ta yaşayan Türk teşekkülleri, XVI. ve XVII. yüzyıllarda genel olarak Türkmen ve Yörük şeklinde ikiye ayrılırdı. “*Türkmen*” adı Kızılırmak’ın doğu ve güneyinde kalan bölgeler ile Suriye ve Irak’ta yaşayan konar-göçerleri, “*Yörük*” adı ise ırmağın Adalar ve Marmara Denizi kıyılarına kadar uzanan yerlerdeki teşekküller ile Rumeli’de yaşayan cemaatleri tasnif etmek amacıyla kullanılmaktadır. Genel olarak, Yörük adının “*yürü-mek*” mastarından türetildiği ve yürüyen, sefere koşan, çadır halkı, bir yerde durmayıp devamlı yer değiştiren göçebe manasında kullanıldığı kabul edilmiştir. Her ne kadar ifade edildiği terim itibariyle iki grup arasında bir farklılık varmış gibi görünse de her iki grubun konar-göçer topluluklar olmasının yanı sıra Anadolu’nun Türkleşmesi sürecinde etkili olan zümreler olduğu

¹⁷⁶ Emecen, *Osmanlılar’da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler*, s. 97.

¹⁷⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003, s. 32.

bilinen bir gerçektir.¹⁷⁸ Bazı araştırmacılar Yörük sözcüğüne etnik bir anlam yüklemektedir. Oysa Yörük ismi etnik gruptan çok Batı Anadolu'dan Balkanlar'a göç eden ve göçebe yaşam tarzını sürdüren tüm grupları ifade etmektedir. Türkmen sözcüğü ile ilgili olarak da değişik görüşler olmakla birlikte genel kanaat İslamiyet'i kabul eden Oğuzlar'a Türkmen ismi bir kabile, boy ismi olmaktan ziyade siyasi bir terim olarak kullanılmaktadır. Türkmen ve Yörük kelimelerinin ayrımıyla ilgili olarak ortaya atılan görüşlerden biri de Yörükler'in göçebe, Türkmenler'in ise yarı göçebe ve yerleşik bir yaşam tarzına sahip oldukları şeklindedir. Öte yandan Türkmenlerle ilgili olarak çok tartışılan konulardan bir de bunların çoğunun heteredoks inançlarına bağlı kalmış olmalarıdır.¹⁷⁹

Konar-göçer Türkmenlerle yerleşik hayata geçmiş Türkler'in hayat tarzları arasındaki ayrılıklar ve bunların sebep olduğu zıtlaşma, iki zümre arasında karşılıklı bir hor görmeye ve düşmanlığa yol açmıştır. Mesela Türkmenler için şehirliler tarafından Etrak-ı bi-idrak (akılsız Türkler), Etrak-ı Mütegalibe (zorba Türkler), Etrak-ı na-bak veya Etrak-ı na-pak (korkusuz veya temiz olmayan pis Türkler) bilhassa Etrak-ı Harici veya Etrak-ı Havaric (isyancı, dinsiz Türkler) gibi hakaret dolu söz ve terimler kullanılıyordu. Buna karşılık da Türkmenler şehirli ırkdaşları için Yatuk (tembel) gibi kelimeler sarf ediyorlardı.¹⁸⁰

Aşiretler her zaman buldukları yere aşiret ismini vermiyorlardı. Bazen de reislerinin, kahramanlarının, ozanlarının isimlerini veriyorlardı. Bazen de bu aşiretler yerleştikleri bölgelerin ismini alıyorlardı. (Sis Afşarı-Colap Afşarı gibi). Çoğu kez yerleştikleri bölgenin ismini değiştirmek lüzumunu hissetmezken çoğu kez de, Asya'daki yurtlarının isimlerini buralara veriyorlardı. (Talas-Resadiye gibi), bu örneklerden de anlaşılacağı gibi aşiretler isimleri geçmeyen bölgelerde de yaşamışlardır. Bunun en güzel örneği bugün “Afşar, Potuklu ve Afşar Söğütlü” gibi iki köyün dışında Afşar ismi geçmemesine rağmen Tomarza-Pınarbaşı ve Sarız ilçelerinin yüzden fazla

¹⁷⁸ Üçler Bulduk, “İdari ve Sosyal Açından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri” *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 30, Ankara 1997, s. 41; Emine Erdoğan, “Ankara Yörükleri” (1463, 1523/30 ve 1571 Tahrirlerine Göre), *OTAM Dergisi*, S. 18, Ankara 2005, s. 120.

¹⁷⁹ Behset Karaca, “XVI. Asırda Batı Toroslarda (Güney Batı Anadolu) Yörükler”, *Uluslar Arası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Denizli 2006, s. 113.

¹⁸⁰ Karaca, “Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçer Zümrelerin (Yörükler) Safevi Devletiyle İlişkileri”, s. 32.

köyünde kalabalık bir biçimde Afşarlar yaşamaktadırlar.¹⁸¹

İl ya da ulus ismi altında gruplandırılan konar-göçer halk kendi içinde, boy (aşiret), oymak (cemaat) ve oba (mahalle) bölümlerine ayrılmıştır. İllerin bazıları Osmanlı Devleti tarafından istiklallerine son verilen eski siyasi camialarının kalıntıları olup, onların adlarıyla anılıyordu. Boy ve oymakların başında bir bey bulunurdu. Bunun idaresinde kethüda ve vergileri toplayan voyvodalar bulunurdu. Göçebe hayatı yaşayan konar-göçer unsurlar, yurt veya ev denilen çadırlarda yaşarlardı. Bu çadırlar, çabuk kırılıp çabuk kaldırılacak türden olup taşınılabılır özelliğe sahipti.¹⁸²

Temel iktisadî faaliyet olarak, yazın yaylalarında hayvanlarını otlatmalarına karşılık, kışlaklarında küçük çapta da olsa ziraatla uğraşmaları tam bir göçebe hayat yaşamadıklarının en açık kanıtıdır. Böyle bir yaşam tarzının iskân açısından ifade ettiği anlam yerleşik hayat ile göçebelik arasında bir ara şekil olmasıdır.¹⁸³ Yörükler içerisinde muaflar bulunmaktadır. Muaflar arasında imam, derviş, şeyh-i zaviye, muhassıl sipahi ve sipahizade, hatip, müezzin, kayyum, mütevellî, kadı, kethüda, müderris ve tekyeneş gibi zümrelerin olması bunların sosyal ve kültürel durumlarını da yansıtmaktadır. Yani Yörüklerin sadece hayvancılık yapmadıklarını bazılarının kültürel ve sosyal aktivitelere katıldıklarını göstermektedir.¹⁸⁴

İdarî ve adlî bakımdan da Yörükler başıboş olarak görülmez. Ancak onların yaşayış tarzlarına göre idarî hal bir hususiyet kazanmıştır. Konar-göçerlerin belli yerleri olmadığından sancak beylerine bağlı olmayıp divanın beratiyle Çeribaşları'na bağlıdırlar ve hiçbir hususta çeribaşlarından başka kimse Yörükler'e karışamazdı. Hususi hallerde çeribaşlara tâbî Yörükler'in umumî devlet işleri bahis söz konusu zamanlar Yörük zaimleri, sancak beyleri, beylerbeyiler eliyle harekete getirildikleri görülmektedir.¹⁸⁵

¹⁸¹ Emir Kalkan, "Kayseri'ye Yerleşen Türk Toplulukları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 17, İstanbul 1982, s. 88.

¹⁸² Ayşegül Hüseyinlikioğlu, "Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nde Eşkiyalık Olayları (1594-1607)", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2001, s. 256-257; Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Suriye'de Yaşayan Salur ve Çoğun Türkmenleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 12, S. 2, Elazığ 2002, s. 325-327.

¹⁸³ Ömer Düzbakar, "Hüdavendigâr Sahasında Konar-Göçerler", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 4, S. 4, Bursa 2003, s. 63.

¹⁸⁴ Karaca, "Batı Toroslarda(Güney Batı Anadolu) Yörükler", s. 117.

¹⁸⁵ Salahaddin Çetintürk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yörük Sınıfı ve Hukuki Statüleri", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Ankara 1943, s. 114.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında göçebelerin yeni şehirler kurmada veya ele geçirilen şehirlerin gelişmesinde ön plânda olmadıkları görülmektedir. Zaten onların yerleşik hayata geçirilmeleri kolay olmadığı gibi, sosyal planların hemen değiştirilebilecekleri bir köklü değişimin gerçekleştirildiğini düşünmek zordur.¹⁸⁶ Bunların yerleşik hayata geçtikten sonra da birtakım gelenek, görenek ve alışkanlıklarını sürdürdükleri bilinmektedir.¹⁸⁷ Öte yandan Anadolu'ya gelen bazı Türkmenler beraberlerinde şeyh ve dervişlerini de getirmişlerdi. Rumeli'nin iskânı hususunda çok hassas davranmış olan ve iskân politikasını büyük bir özenle uygulayan Osmanlı Devleti, bu dervişler sayesinde uçlarda toplanarak hem Türkmenleri daha sağlam bir şekilde İslamlaştırıyor hem de gaza ruhunu canlandırıyorlardı. Bu halleriyle orduya manevi güç de veriyorlardı.

Konar-göçerler iktisadi özellikleri itibariyle genellikle hayvancılıkla meşgul oldukları için, otlak bulmak endişesiyle zamanlarının önemli bir bölümünü değişik yerlerde geçirmek zorunda kalıyorlardı. Konar hale geçecekleri zaman çadırlarını köyler, mezralar ve eski iskân bölgeleri yakınına kurarlar, kışın ise kasabaların civarında bulunurlardı.

Mart ayı sonlarına doğru yaylalara göç ederler, senenin yaklaşık 6-8 ayı burada kalırlar, Eylül veya Kasım'a doğru geriye dönerlerdi. Yaylalarda hayvancılık ağırlıklı olmakla birlikte, ziraat de yaparlardı. Savaşlara katılım ve savaşa katılanlara harçlık verme, ordulara erzak/ mühimmat sağlama (ok ve yay gibi), kale tamiri, top çekme, madenlerde top yuvarlağı (mermi) dökme, kale muhafızlığında bulunma, kamu binalarının inşasında amele hizmeti görme, iç ayaklanmaların bastırılmasında yahut emniyet sağlayan inzibat kuvveti olarak görev alma, gemi malzemesi temini ve gemi yapımı, büyük yolların tamiri, su yollarının yapılması, köprü inşaatı/tamiri ve muhafazası gibi görevleri de yüklenmişlerdi.¹⁸⁸ Ayrıca İstanbul gibi büyük merkezlerin

¹⁸⁶ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, c. I, Barış Basım Yayın, İstanbul 1995, s. 206-207.

¹⁸⁷ A. Latif Armağan, "XVI. Yüzyılda Teke Sancağı'ndaki Konar-Göçerlerin Demografik Durumu Üzerine Bir Araştırma", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 19, S. 30, Ankara 1998, s. 3.

¹⁸⁸ Ali Rıza Gökbnar, "Osmanlı Devletinde Yörüklerin Göçerlikten Yerleşik Yaşama Geçirilmesinde Uygulanan Vergi Politikaları ve Sosyal Sonuçları", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü Dergisi*, c. 1, S. 2, Manisa 2003, s. 60-61; Düzbakar, *a.g.m.*, s. 68.

ve sefer sırasında ordunun et ile yağ ihtiyacı, Yörükler'in besledikleri hayvanlardan karşılanmaktaydı.¹⁸⁹

Yaylak ve kışlaklarının dahil bulunduğu timar veya vakıf arazisinde tıpkı timarlı reaya gibi Türkmenler de, üretimlerinin miktarına göre tarım ürünlerinden öşür, sahip oldukları hayvanları için her yıl devlete ağnâm resmi (âdet-i ağnam), at bahâsı, otlak resmi (şân'ül-mer'â) ve "âdet-i boncuk" olmak üzere dört çeşit vergi öderlerdi. Öte taraftan, yetişkin erkek nüfusun her biri durumuna göre vergi mükellefiydi. Buna göre, koyun sahibi olanlar "hâne", koyunu olmayanlar "bennâk", kazanç temin edecek yaşta olan bekârlar ise "mücerred" adıyla vergiye bağlanmıştı.¹⁹⁰

XVI. yüzyılda ortaya çıkan Celali ayaklanmalarının meydana getirdiği zararlar ve şekavet olaylarının yanı sıra XVII. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin Avusturya, Lehistan, Rusya ve Venedik ile giriştiği 16 yıl süren (1683-1699) büyük savaş, Osmanlı Devleti'ni maddi ve manevi kayıplara uğratmıştır. Kayıpların telafisi için vergiler arttırılmış ve yeni vergiler konulmuştur. Bu durum birçok kasaba ve köyün harap olmasına yol açmış, birçok ekili alan kullanılamaz hale gelmiştir. Devlet, zirai ürünün azalması karşısında düştüğü dar boğazdan ve olabilecek felaketlerden haklı olarak endişe etmiş, Anadolu'da meydana gelen karışıklıklardan dolayı boşalan köyleri tekrar meskûn hâle getirmek, tarımsal üretimi arttırmak ve onları kontrol altında tutmak amacıyla konargöçer aşiretleri iskân etmeğe çalışmıştır. Devlet ile göçerler arasındaki ilişki bir iskâna zorlama ve kaçma, yerleştirme ve yeniden göçebeleşme ilişkisiydi. "Devlet tetikteydi, göçebeler ise ondan kaçmakta atikti." İskândan kaçanlar Anadolu'ya dağılıyor, evkaf, has, timar, zeamet topraklarına, çiftliklere ve diğer oymaklar arasına gizleniyorlardı. Yerleştirildikleri toprakları terk edenler kendilerini evkaf reyası gibi göstererek yeniden iskân edilmekten kurtulmaya çalışabiliyordu. "Söz gelimi 150 hanelik Döğer ve Beğdilli'ye¹⁹¹ tabi olan 35 hanelik Karakocalı oymakları Sivas'ta

¹⁸⁹ Karaca, "Menteşe Bölgesi Yörükleri", s. 416.

¹⁹⁰ Çakar, a.g.m., s.336; Lütfi Güçer, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Mes'elesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul 1964, s. 16.

¹⁹¹ Türkman taifesinden olan Beğdilli'ye sadece bir bölgede rastlanılmamaktadır. Beğdilli ismi aynı zamanda Sivas, Rakka, Kangal (Sivas), Adana, Halep, Kaş Kazası (Teke Sancağı), Sis Sancağı (Adana Eyaleti), Ruha (Urfa), Trablus-u Şam Sancağı, Hama Sancağı gibi yerlerde de geçmektedir. Bu konu hakkında bkz. Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İşaret yayınları, İstanbul 2001, s. 58; Döğer adına ise, Rakka, Karahisar- Sahib, Çemişgezek, Karaman, Siverek, Adana, Sis, Sivas, Menteşe, Halep, Aydın, Maraş ve Diyarbakir Sancakları, Alacahan mevki (Kangal kazasında) civarında da rastlanılmaktadır. Bu konu hakkında bkz.

Alaca-han etrafında olup Kangal'daki cami evkaf reayasından olduklarını, Alaca-han'a muhafız tayin edildiklerini iddia etmişlerdir.”¹⁹²

Devlet aşiretlere özel statüler tanıdığı gibi otoritesini korumak amacıyla bazı sınırlayıcı kurallar da getirmiştir. Bu sınırlayıcı kurallar zaman zaman iki taraf arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Aşiretler tarafından yıllardır tatbik edilen, ama Osmanlı Devleti'nin kendi kanunlarına aykırı olan bazı uygulamalar lağvedilmiştir. Mesela Karaman ele geçirildiğinde, ilk iş olarak Toros geçitlerini kullanan kervansaraylardan Türkmen beyliklerinin almış olduğu vergiler kaldırıldı. Aşiretlerin hoşuna gitmese de sultanlarının resmi tutumu asayişsizliklere sebep olanlara imkân vermemek şeklindeydi. Aşiret reislerinin devlete olan sadakatlerini sürdürmelerini sağlamak ve daha iyi hizmet etmelerini teşvik etmek üzere ünvanlar, nişânlar verilmesi de sık rastlanan bir keyfiyetti. Bu durum aşiretlerin geleneklerden kaynaklanan bir hiyerarşik yapı içerisinde yönetilmelerini kolaylaştırmış oldu. Uygulanan yöntemle hem resmî idarelerin genelde yetersiz kaldığı göçebe toplulukların tamamen farklı olan sosyal yapıları denetlendi hem de onlara kültürel bakımdan tesir edilerek zamanla iskâna eğilmeleri sağlandı.¹⁹³

Kanunlara uydukları müddetçe aşiretlerin yaşantısına pek müdahale edilmezdi. Osmanlı Devleti'nde bazı yörelerde özellikle de Doğu Anadolu'daki bazı sancaklarda, hükümet ve yurtluk-ocaklık adı altında özel yönetim biçimleri ortaya çıkmıştır. Yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklar, Osmanlı Devleti'nin siyasi yönden hareketli olan hudut bölgelerinde bulunmaktaydı. Bunun en önemli sebebi, bu bölgelerdeki yerli beylerin nüfuzundan faydalanmak ve merkezi otoriteyi bir ölçüde bu beyler vasıtasıyla korumak ve tesis etmektir.¹⁹⁴

XVI. yüzyıl boyunca Anadolu konar-göçerleri ordu hizmetine çağrılmamışlardır. Bu da devletin onlara olan güveninin sarsılmasından kaynaklanmıştır. Anadolu konar-

---

Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, c. II, TTK, Ankara 2009, s. 287.

¹⁹² Gökbunar, *a.g.m.*, s. 63-64 ; Faruk Söylemez , “XVIII. Yüzyıl Başlarında XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkivalık Hareketleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22, Kayseri 2007, s. 70; Necmi Erdoğan, “Devleti İdare Etmek: Mâduniyet ve Düzenbazlık” *Toplum ve Bilim Dergisi*, S. 83, İstanbul 2000, s. 12.

¹⁹³ Abdullah Saydam, “Sultanın Özel Statüye Sahip Tebaası: Konargöçerler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20, Isparta 2009, s. 21,

¹⁹⁴ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, c. VI, Ankara 1999, s. 111-121.

göçerlerinin ordunun geri hizmetinde kullanılmasına rağmen Rumeli'dekiler orduda faal asker olarak yer edinmişlerdir. Bunda Rumeli'deki aşiret yapısının zayıflamasının etkisi büyüktür. Konar-göçerler, 1683 yılından sonra ise belli kurallarla orduya alınmışlardır.¹⁹⁵ Anadolu'da aşiretler iskân siyasetine tâbi tutulurken, 1691 yılında padişahın bir Hatt-ı Hümayunu ile Yörük taifeleri Evlad-ı Fatihan adı altında yeni bir yapıya kavuşturulmuştur. Evlad-ı Fatihanlar, bazı kasaba ve köylerde sefere gitmek şartıyla eşkinci olarak kaydolunmuşlardır. Bazı yerlerde ise piyade tabir olunan her altı neferinden bir nefer eşkincileri sefer oldukça hizmet etmekte ve bunun karşılığında çeşitli vergilerden muafiyet elde etmekteydiler.¹⁹⁶

Kuruluş döneminde iskân faaliyetleri açısından fazla önemli olmayan konar-göçerler değişen siyasi, sosyal vb. şartlar nedeniyle iskânda ön plana çıkmaya başlamışlardır. Ancak alışkanlıklarından kolay vazgeçememişler ve iskâna direniş göstermişlerdir. Bazıları ise kendiliğinden yerleşik hayatı tercih etmişlerdir. İskâna tâbi tutulmak istemeyen aşiretler çeşitli bölgelere kaçmışlardır. Uygun ortamı bulduktan sonra da tekrar dönmüşlerdir.

Devlet iskân siyaseti için yerleşik halkı yerinden etmektense konar-göçerleri iskâna tâbi tutmayı tercih etmiştir. Bu bağlamda yeni fethedilen pek çok bölge konar-göçerlerin yeni iskân mahalli olmuştur.

III- XVI-XVII. YÜZYILLARDA İSKÂN POLİTİKASININ AMAÇLARI

A. KONAR-GÖÇER AŞİRETLERİN YERLEŞTİRİLMESİ

Merkezi devlet nizamına yabancı olan, örf ve ananelerinin haricinde sosyal kurallara aldırış etmeyen ve köylülükle şehirliliği hafife alan konar-göçerler, idari mekanizmanın bozuk olduğu zamanlarda karmaşa ve asayiş tehdit eden unsurlar haline gelebiliyordu. Zaman zaman göç yolları üzerindeki açık köylere, iyi müdafaa edilemeyen şehirlere, tüccar kabilelerine hücumdan, yağmadan, tahripten geri

¹⁹⁵ Ayşegül Hüseyinklioğlu, “Karaman Beylerbeyliği'nde Konar-göçer Nüfus (1500-1522)”, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2008, s. 290.

¹⁹⁶ Mehmet Karagöz, “17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkivalık Hareketleri (1680-1700)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 16, S. 2, Elazığ 2006, s. 388.

durmuyorlardı. Ara sıra aşiretler arasında da muhtelif sebeplerle mücadeleler eksik olmuyordu.¹⁹⁷

Osmanlı Devleti'nin merkezi otoriteyi korumak ve kollamak adına Yörükleri bölerek yerleştirmesi ve imparatorluğun farklı bölgelerine göndermesinin sonucunda bazı başka bölgelerdeki Yörüklerle akraba veya ayı ismi taşıyan aşiretlerin bulunduğu görülmektedir. Mesela, Varsak Yörükleri, Bozdoğan ve Yalnızbağ gibi Yörükler devletin bu politikasının bir neticesi olarak farklı yerlerde görülmektedir. Cevdet Türkay'ın Mamalu aşiretinden olup Türkmân Yörükleri taifesinden meydana geldiğini belirttiği Varsak Yörükleri, Kırşehir, Bozok ve Adana sancakları ile Maraş eyaletinin Zülkadriye kazasında yaşamaktadırlar.¹⁹⁸

Toplumsal düzeni bozan faaliyetlere giriştikleri için aşiretlerin iskân edilmesi Osmanlı'nın önemli görevleri arasında yer alıyordu. Bu konuda pek çok örnek bulunmaktadır. Mesela, Recepli Afşarı Türkmenleri ikamet için gelip geçtikleri yerlerdeki halka zarar vermişlerdir. Bunun üzerine bunların Rakka'ya sürgününe karar verilmiştir.¹⁹⁹ Aynı şekilde Bozulus Türkmenleri'nden ve konar-göçer takımından olan Cerid, Köçekli, Yabaltın, Tacirli, Harbendeli, Karaca ve Cumalı cemaatlerinin buldukları ve gelip geçtikleri mahallerde halka zarar vermeleri sebebiyle, daha önce Belih nehri kenarlarında iskân olunan büyük Türkmen cemaatlerinden Beğdilli cemaatinin bulunduğu mahalde iskân olunmalarına karar verilmiştir.²⁰⁰ 15 Haziran 1595 tarihinde Rum Beylerbeyi'ne ve Malatya Kadısı'na gönderilen hükümde Türkmen taifesi olan Süleyman Cemaati'nin Hacı Vahap ve oğlu Halil ile adamlarının silahlı olarak köy basıp 3 gün 3 gece kalıp köyü tahrip ettikleri belirtilerek Sarı Mehmed ve İsrail Fakih adlı kişileri ok ve kılıçla öldürmüşlerdir. Durumun teftiş edilerek suçluların yakalanıp cezalandırılması suçu ağır olanlar için merkezden gelecek olan kararın beklenmesi emredilmiştir.²⁰¹

Bağdat Valisi Vezir Ahmed Paşa'ya gönderilen hükümde ise, Danişmendli Türkmen taifesinden birkaç cemaat önceden Halep ve Adana taraflarında sakin iken birkaç seneden beri konar-göçer olup geçtikleri köy ve kasabalarda ekili yerleri,

¹⁹⁷ Sakin, *a.g.e.*, s. 57-58.

¹⁹⁸ Karaca, "Teke Sancağı Yörükleri", s. 78.

¹⁹⁹ BOA, İE. DH, 12/R/1103 (2 Ocak 1692), Dosya No:10, Gömlek No: 931.

²⁰⁰ BOA, İE. DH, 27/C/1102 (28 Mart 1691), Dosya No: 16, Gömlek No: 1491.

²⁰¹ Hüseyinklioğlu, *a.g.t.*, s. 122.

mahsullerini, hayvanları yağma ve gasp edip bazı kişileri katletmişlerdir. Bunların bir kısmının Suğla Sancağı'na tâbi Viranşehir ile bir kısmının da Balıkesir Sancağı'ndaki Su Sığırlığı, Ömer Köyi, Timur Kapu ve Viran Han'daki arazide iskân edilmeleri istenmiştir.²⁰²

Devlet nizamının bir gereği olarak bu başı boş grupların belirli bir yere iskânı için baskı uyguladığı bilinen bir gerçektir.²⁰³ Aşiret mensuplarının yerleşik hayata geçişleri birçok yolla olmaktadır. Birincisi sabit bir şekilde iskân edilmeleriydi ki, bu sayede konar-göçerler ziraat erbabına dahil olurdu. Bu suretle göçebeler gittikçe artan ölçüde Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleştirilmişler ve köylü tarımcılar haline gelmişlerdi. Bu kısmen normal iktisadi gelişmelerin etkisiyle, kısmen de bilinçli hükümet politikalarıyla gerçekleşirdi. Bir başka yol da daha önce açıklandığı biçimde sürgün yönteminin kullanılmasıyla gerçekleştiriliyordu. Göçebelerin yerleştirilmeleri sadece köylerde olmadı. Yeni fethedilen kentlere ya da gelişmesi istenen şehirlere de yerleştirilmekteydiler.²⁰⁴ Ancak bazı aşiretler bu iskân teşebbüsüne karşı koydukları gibi bir müddet sonra uyum problemi nedeni ile tekrar göçebe olabilmişlerdir.²⁰⁵

Osmanlı Devleti iç iskân politikası konar-göçerleri zorunlu toprağa bağlama şeklinde olduğundan konar-göçerler tarafından memnuniyetle yerine getirilmemiştir. Mesela, şekavet unsuru olarak görülen Teke, Karaman Yörükleri ile birlikte bazı Bozdoğan teşekkülleri Kıbrıs'a sürülmüştür.²⁰⁶

İskân olmaları gereken bölgeye gitmek yerine başka mahallere yerleşen ya da iskân yerine gitmemeye gayret eden aşiretler de vardır. Mamalu Türkmenleri'nin daha önce Rakka'da Belih nehri kenarında iskânları ferman olunmuştur. Fakat taifenin yarısı Bozok'ta harabe olan bir mahalde birkaç seneden beri taş evlerinde ve diğer yarısı da Akdağ diye bilinen yaylaya çıkıp kışın kendi cemaatlerinde çiftçi olup fesat ve şekavet olaylarına da karışmamışlardır. Vilayet ahalisi de kendilerinden şikayetçi olmamışlardır. Çevreden hiçbir şikayet vuku bulmadığından bunların yerlerinde kalmalarına izin verilmiştir.²⁰⁷ Rakka'ya sürgün edilmeleri emrolunan Mamalu Türkmenleri'nin yanı

²⁰² Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1930, s. 96.

²⁰³ Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Pınar Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001, s. 177.

²⁰⁴ Çiçek- Saydam, *a.g.e.*, s. 32-33; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 9.

²⁰⁵ Çelik, *a.g.m.*, s. 93.

²⁰⁶ Demir, *a.g.t.*, s. 52-53.

²⁰⁷ *BOA, İE. DH*, 15/L/1106 (29 Mayıs 1695), Dosya No: 12, Gömlek No: 1117.

sıra Kırık ve Kızıllı cemaatlerinin (Bozok Sancağı'nda kalmalarına izin verilenler dışında kalanları) hâlâ Rakka'ya gitmemiş olduklarından, bu hususta gerekenin yapılması için Amasya, Kırşehir, Sultanönü ve Akşehir sancakları mutasarrıfı Yusuf'a hüküm yazılmıştır.²⁰⁸ 1692 tarihinde Rakka havalisine yerleştirilmek istenen Türkmen ve Ekrad taifesinden bir kısmı burada ikamet etmeyerek başka yerlere gitmişlerdir. Kütahya, Saruhan sancakları kadıları ile Aydın ve Saruhan muhassılından göçebelerin kendi taraflarında bulunmaları halinde Rakka Beylerbeyi Hüseyin'e bildirmeleri istenmiştir.²⁰⁹ Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bütün bu misaller aşiretlerin iskândaki etkilerini göstermektedir.

Konar-göçer aşiretlerin zararlı faaliyetlerinin yanında iskân siyaseti doğrultusunda devlete pek çok faydasının dokunduğunu göz ardı etmemek gerekir. Mesela, daha önce Hama ve Humus'ta iskânları ferman olunan Kürt cemaatinden olan Kılıçlı aşiretinin, Anadolu'da zuhur eden eşkıyanın defedilmesinde gösterdikleri gayret sebebiyle Elbistan'da iskân olunmalarına, bunların yerine ise daha önce Rakka'ya gitmesi gerekirken gitmeyen Mamalu Türkmenleri'nin iskânına karar verilmiştir.²¹⁰

Doğal olarak atlı ve silahlı olan ve sayıları oldukça yüksek olan göçebe aşiretlerin, özellikle merkezi gücün zaafa uğradığı dönemlerde tehlikeli hareketlere girişebildikleri ya da bu tür hareketlere girişenler için temel dayanaklardan birini teşkil ettikleri, genel olarak bütün Türk beylik ve devletlerinin tarihinde görülebilen olağan hadiselerdendir. Osmanlı Devleti'nin aşiretleri küçük parçalar halinde iskâna tabî tutup, yerleşmeye zorlamasının başlıca amacının böylesi bir tehlikenin önünü alabilmek olduğu söylenebilir.²¹¹ Osmanlı idaresinin Toroslar ve Çukurova'yı hakimiyet sahasına katmasından itibaren boy beylerinin eski nüfuzları tedricen azalmaya başlamıştır. Zira devlet, Türkmen politikası çerçevesinde Varsak boy beylerinden oluşan aristokrat zümreye alaybeyliği, seraskerlik ve sipahilik gibi görevler vermek suretiyle aşiretlerin devlete bağlılıklarını sağlamış, siyasi ve askeri güçlerini tedricen azaltmıştır.²¹²

²⁰⁸ BOA, C. DH, 29/Za/1107 (30 Haziran 1696), Dosya No: 282, Gömlek No:14093.

²⁰⁹ Atabay, *a.g.t.*, s. 107.

²¹⁰ BOA, İE. DH, 15/Z/1107 (16 Temmuz 1696), Dosya No: 16, Gömlek No: 1475.

²¹¹ Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Vadi Yayınları, Ankara 2004, s. 168-169.

²¹² Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı'ya Karşı Bir Türkmen Boyu Tarsus Varsakları", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, c. IV, Ankara 2000, s. 176.

Konar-göçerler hayvancılık ekonomisinin uygulayıcıları olmaları nedeniyle, toprağa yerleşmekle beraber, uzun zaman geleneksel ekonomilerini de devam ettirmişlerdir. Bu nedenle bazı iskân mahalleri, bu ekonomiye müsait olan yüksek yaylalarla dağlık ve ormanlık alanlarda iken bazı iskân mahalleri ise kışlak yeri olan, vadi tabanları ile ova yüzeyleri üzerinde kurulmuştur. Nitekim Batı Karadeniz, Marmara, Ege Denizi ve Akdeniz bölgelerindeki vadilerle sahil ovaları üzerinde yer alan köylerin oluşumu konar-göçerlerin buralara iskânı sayesinde gerçekleşmiştir. Yayla ve dağ sahalarındaki iskân üniteleri, geçim sahalarının darlığı, parçalı oluşu ve verimsizliği nedeniyle küçük ve dağınık bir düzene sahiptirler. Vadi tabanları ve ovalar arasında yer alan köyler ise toprağın verimliliği ve açık bir işletme sistemi nedeniyle toplu ve fazla nüfuslu bir özellik gösterir.²¹³

B. YERLERİNİ TERK EDENLERİN YERLERİNE DÖNDÜRÜLMESİ

XVI. ve XVII. yüzyıllarda devletin içinde bulunduğu durum ve çeşitli sıkıntılar yüzünden yerleşik halk güvenliğini tehlikede görmeye başlayarak firar etmiştir. Bu sebepten Trablusşam Eyaleti'ne ve mukataasına tabi olan sancağın urban eşkiyasının tecavüzleri yüzünden ahali ve reayası perişan olup birçoğu memleketlerini terk etmişlerdir.²¹⁴ 972 (1564-1565) senesinde Karahisar-ı Şarki vilayetinde bulunan Alucra ahali şekavet olayları yüzünden rencide olmuş ve köylerinden firar etmek zorunda kalmışlardır. Böyle olunca kışın bu bölgeden gelip geçenler menzilgâh bulamayıp sıkıntı çekmişlerdir. Buradan firar edenlerin yerlerine döndürülmesi, bölgenin tekrar şenlendirilmesi için hüküm yazılmıştır.²¹⁵

Halkın yerini yurdunu terk etmesiyle birçok yer boş ve harap duruma düşmüş, hazine zarar görmeye başlamıştır. Üsküp ve Krotova nezaretlerine bağlı Havass-ı Hümayun işçi hasları ve maden reayası birkaç seneden beri eski köylerini bırakıp Budin, Bosna ve Rumeli eyaletlerine bağlı köylerde ve nahiyelerdeki bazı zuema çiftliklerine sığınmışlar ve bu yüzden senede 25 yük akçe eksik olmak üzere mirinin zararına sebep olmuşlardır. Bu kişilerin tekrar eski köylerinde iskân ettirilmeleri için Vulçitrın beylerbeyine, mutasarrıflara, mütesellimlere, kethüdalara, serdarlarına, iş

²¹³ Hüseyinliklioğlu, "Karaman Beylerbeyliği'nde Konar-göçer Nüfus", s. 326-327.

²¹⁴ BOA, C. DH, 20 /Z/1077 (13 Haziran 1667), Dosya No: 258, Gömlek No : 12876.

²¹⁵ 6 Numaralı Mühimme Defteri (MD) (972/1564-1565) Özet Transkripsiyon ve İndeks I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı, Ankara 1995, s. 201-202/337.

erlerine ve kadılara hitaben emr-i şerif yazılması talebiyle ilgili arz yazılmıştır.²¹⁶ Aynı şekilde İstabl-ı Amire'ye mensup sekiz nefer voynuk çeribaşlarının iltizamlarına dair, voynuk taifesinden bazıları kendilerine ait baştınarlarından ve köylerinden firar edip Niğbolu, Silistre, Çirmen ve Paşa sancaklarında bulunan kasaba, köy ve Havas-ı Hümayun köylerinde ve haslarında, sultan vakıflarında, askeri ve kudretli kimselerin çiftliklerinde yerleşip o sene vergi vermemiş İstabl-ı Amire'deki görevlerini yerine getirmemişlerdir. İşte bu voynuk taifesinden bazı şahısların tekrar geri getirilip eski yerlerine iskân edilmeleri ile ilgili ferman yazılması hususunda mirahur-ı evvel İbrahim' in arz ve bununla ilgili voynukların bulunduğu mahallerin kadılarına hitaben hüküm yazılmıştır.²¹⁷

Halkın yerini terk etmesi ve iskân mahallinin boş kalması, bölgenin eşkıya yatağı haline gelmesine sebep olacağından, çeşitli sebeplerle giden halkın tekrar eski yerlerine döndürülmesi devlet açısından önemliydi. Ayrıca toprağın işlenebilmesi ve vergide devamlılığın sağlanabilmesi de bu iskân faaliyetlerinin önde gelen sebeplerindendir.

C. FETHEDİLEN BÖLGELERİN ŞENLENDİRİLMESİ VE YENİ GELİR KAYNAKLARININ AÇILMASI

Osmanlı Devleti, iskân politikasıyla herhangi bir yolla boşalmış, viran kalmış köyleri şenletip ihya etmek, boş ve ıssız toprakları iskâna açarak yeni köyler kurmak bakımsız ve çıplak araziye verimli bir hale getirerek geliri arttırmak ve buralardan geçen yolcuları, hırsız ve çapulcuların baskısından korumak, yollarda emniyeti sağlamak amacıyla buraları şenlendirmek istemiştir.

Konar-göçerlerin tarıma olan katkısı da göz ardı edilemez. Mesela, 1572 tahririne göre Çukurova yöresindeki tarım arazisinin büyük kısmı mezra olarak kullanılmış ve konar-göçer gruplarınca ekilip biçilmiştir. Ekilebilen toprakların %60'ı düzenli tarım işletmelerine dönüştürülmüş kalanı hala göçer gruplarınca geçici olarak işlenmiştir. Yine çeltik ve pamuk üretiminde göçerlerin önemli bir katkısı görülmüştür.²¹⁸

²¹⁶ BOA, İE. DH, 29/Z/1052 (20 Mart 1643), Dosya No: 9, Gömlek No: 902.

²¹⁷ BOA, İE. SM, 06/N/1104 (11 Mayıs 1693), Dosya No: 24, Gömlek No: 2501.

²¹⁸ Karaca, "Konar-Göçer Zümrelerin (Yörükler) Safevi Devletiyle İlişkileri", s. 21.

XVII. yüzyılın başlarında Erzurum Eyaleti sınırları içerisinde Kelkit kazasına bağlı Mormoc Köyü'nün imar edilmesinde tatbik edilen uygulama Osmanlılar'ın tutumunu açıkça göstermektedir. Yirmi beş seneyi aşkın bir süre terk edilmiş olan Mormoc yeniden tarıma kazandırılmıştır.²¹⁹

Tahrir defterlerinde mezraa ya da ekinlik sözcüğü, dönemsel bir yerleşim ya da terk edilmiş bir köy anlamına geliyordu. Kanunnamelere göre, herhangi bir arazinin mezraa olarak yazılması için, üzerinde harap bir köy kalıntısının, kendi su kaynağının ve mezarlığının olup olmadığına bakmak gerekiyordu. Mezraalar hakkında genellikle “*evvelden köy olup, şimdi nüfusu dağılmış ve tarlaları boz bırakılmıştır*” türü kayıtlar düşülmekteydi. Köy ve karyeden farklı olarak mezraanın, topluluğu temsil eden bir kethüda veya imamı olmazdı.²²⁰ Mezraların çoğu, zamanla o insanların yerleşikliğe geçmesiyle birer köy haline gelmiştir. Buralar yalnızca ziraatle uğraşan yerleşik köylü halkın ekip biçtiği bir yer olmayıp, aynı zamanda göçebe veya yarı göçebe toplulukların zaman zaman yaylak, kışlak veya ziraat alanı olarak kullandıkları yerler olma özelliğini taşırlar. Bazen aynı mezrada hem yerleşik köylü hem de göçebe Yörükler'in bir arada ziraat ettikleri de görülmektedir.²²¹

Anadolu'nun pek çok yeri Türkmenler tarafından şenlendirilmiştir. Ankara Savaşı için Anadolu'ya gelen Tatar Türkmenleri “*Kara*” diye kaynaklarda geçen eski Moğol kalıntısının büyük bir bölümü Timur tarafından alıp götürülmüştür. Onunla gitmek istemeyenler yolda kaçmaya çalışmışlardır. Bu Moğollar özellikle Orta Anadolu'nun en güzel yaylalarında oturmakta idiler. Bu yaylalardan birisi bugünkü Yozgat bölgesi idi. Yani Şarkışla, Gemerek'ten Boğazlayan, Selmanlı, Ankara hududuna kadar olan bölgede, Yerköy'ün Çekerek'te oturmaktaydılar. Timur bunları götürünce oralar boşalmıştır. Hemen Dulkadirli Türkmenleri oraları da şenlendirmişler ve bunun sonucunda o bölge Bozok adını almıştır.²²²

Rumeli'nin Türkler tarafından iskânı işinde sürgün usulleriyle yapılmış olan zorunlu tehcir ve iskânlar yanında bol, ucuz ve bereketli bir toprak bulmak için

²¹⁹ Bilgehan Pamuk, “XVII. yüzyılda Bir Şenlendirme (İhyâ) Uygulaması: Mormoc Köyü'nün İmarı (Kelkit)”, *Bilig*, S. 36, Ankara 2006, s. 299.

²²⁰ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 209.

²²¹ Özel, *a.g.t.*, s. 190.

²²² Faruk Sümer, “Dulkadir Elini Meydana Getiren Oymaklar”, *Kahramanmaraş I. Kurtuluş Sempozyumu*, Düzenleyen: Kahramanmaraş Belediyesi (10-11 Şubat 1986), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1987, s. 46.

kendiliğinden göç eden, askerlik vs. vazifelerle gidip de hudut boylarında yerleşip kalan Anadolu halkının, dağ başlarında yer bulan ve toprağı açıp işleyen dervişlerin, kısacası boş ve harap bir memleketi şenlendirmek için yeni fethedilen memleketlere doğru geçen büyük bir insan akınının da payı olmuştur.²²³

Osmanlılar tarafından iskâna tâbi tutulan Türkmenler, Anadolu'dan Rumeli'ye dillerini ve kültürlerini de getirdiler. Bunların çoğu yeni isimler altında yeni köyler ve yerleşim birimleri kurdular. Bu yönüyle Osmanlı fetihlerinin geçici macera ve çapulcu hareketi değil, kesin bir yerleşme ve yurt tutma gayesini hedeflediği aşikârdır. Dolayısıyla Balkanlar'ın fethi sırasında bazı muayyen bölgeler yoğun bir göç ve iskân hareketine sahne olmuştur. Kurulan iskân birimleri ile boşalmış topraklar şenlenmiş ve işlenmeye başlamıştır. Özellikle fetih sırasında köy ve kasabalarını terk ederek başka bölgelere kaçanların yerlerine Türkmenler nakledildiğinden buralara kısa sürede yapılan han, hamam, cami ve mescid gibi Türk-İslam eserleri, şehirlerin görünümünü değiştirmiş adeta bir Anadolu şehri haline getirmiştir.²²⁴

Rumeli gibi fethedilen diğer yerlerin şenlendirilmesi hususuna devlet büyük önem vermiştir. 10 numaralı Mühimme defterinde kayıtlı olan 378 numaralı hükümde Kıbrıs'ın fethinden sonra buranın şenlendirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. “... *Cezîre-i mezkûrenin âb u havâsı kemâl-i i'tidâlde olduğu meşhûr olmağın, ma'mûr ve âbadân olması aksâ-yı murâd-ı şerîfim olmağın Konya, Larende, Kayseriyye, Niğde kazâlarından ol cânibe temekkün itmek için âdem göndermek emrim olup kadılara hüküm gönderilmiştir.*” Burada Kıbrıs'ın havasının suyunun iyi, güzel olduğu belirtilmiştir ve halk Kıbrıs'a gelmeleri için teşvik edilmiştir. Konya, Larende, Kayseri, Niğde kazâlarından buranın şenlendirilmesi için insan talebinde bulunmuştur. Gelenlerden 3 yıl boyunca rüsum vergisi alınmayacaktır. Ancak 379 numaralı hükümde Niğde Beyi; Niğde, Konya, Karaman ve Kayseri kadılarına, halkın Kıbrıs'ta yerleşmeye istekli olmadıklarını bildirmiştir. Bundan önce gönderilen emri şerif gereğince Kıbrıs Adası'na iskân edilmek için kimse gitmemiştir. Tekrar aynı şekilde buranın havasının güzel olduğunu buraya gelenlerden 3 yıla kadar vergi alınmayacağını, sahipsiz kalan malların savaşa katılabilecek durumda olanlara tevcih edileceği belirtilmiştir. Kıbrıs'a

²²³ Barkan, “*Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*”, s. 599.

²²⁴ Mehmet İnbaşı, “Yeni Belgelerin Işığında Rumeli Yörükleri”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, c. IV, Ankara 2000, s. 153.

geleceklerin sanat erbabı olup, yerli yurdlu olmayan savaşa katılabilecek durumda olanlar arasından seçilmesi üzerinde durulmuştur.²²⁵

İnsanlar alıştikları, yaşadıkları bölgeleri önemli sebepler olmadıkça terk etmek istemezler. Kıbrıs'ın şenlendirilmesinde gerekli olan nüfus naklinin gerçekleşmesinde karşımıza çıkan bu sıkıntı aslında birçok Osmanlı bölgesinde de yaşanmıştır. Bu yüzden de Osmanlı sık sık sürgün usulüne başvurmak zorunda kalmıştır.

D. İSLAMLAŞTIRMA VE TÜRKLEŞTİRME

Osmanlı fetihlerine paralel olarak konar-göçer aşiretlerin büyük bir kısmının yeni ülkelere iskân edildiğini ve böylece bu yörelerin Türk-İslam kültürü ve yaşayış biçimi ile tanıştığı bilinmektedir. Anadolu ve Rumeli'de bugün hala kurucuları olan aşiret ve boyların adlarını taşıyan köylerin varlığı bu durumu belgelemektedir.²²⁶

Özellikle, Yörükler Anadolu'nun Türkleşmesi'nde ve İslamlaşması'nda büyük katkı sağlamışlardır.²²⁷ Varsak Türkmenleri veya Tarsus Türkmenleri Karaman ve Ramazanoğulları ile birlikte Çukurova'nın fethinde, Türk-İslam vatanı olmasında birinci derecede rol oynamış bir Türkmen grubudur.²²⁸ Aydın Sancağı, Yörükler'in yoğun olduğu yerlerden birisidir. Klasik dönemde, Aydın'ın birçok bölgesinde gayrimüslim nüfus var iken Çine ve Bozdoğan kazalarında çok önemsiz sayıda bulunmaktadır. Bu da bize çok eski tarihlerden itibaren Yörükler'in buradaki etkisini ve bölgenin Türkleştiğini göstermektedir.²²⁹ Dulkadireli, Maraş bölgesinde rol oynamış, iskân ve fetih hareketlerini genişletmiştir. Kayseri'ye kadar dayanmış, oralarda da yurt tutmuş ve o bölgeyi Türkleştirmiştir. Kara Tatarlar'ın Timur tarafından yenilmesiyle meydana gelen boşluğu hemen doldurarak, geniş ve verimli Yozgat (Bozok) bölgesini de şenlendirmiştir.²³⁰ Menteşe bölgesindeki Yörükler Menteşe Beyliği'nin sonra Osmanlı Devleti'nin itici gücü olmuşlardır. Bölgenin Türkleşmesi'nde, İslamlaşması'nda, iskânında sosyal ve kültürel hayatında mühim rol oynamışlardır. Ayrıca ekonomik olarak devlete önemli katkı sağlamışlardır.²³¹ Önemli bir Oğuz boyu olan Çepniler,

²²⁵ BOA, A.DVN.MHM.10, 5/N/979 (21 Ocak 1572), s. 10/246 (378-379).

²²⁶ Arslan, *a.g.e.*, s. 231.

²²⁷ Karaca, "Batı Toroslarda(Güney Batı Anadolu) Yörükler", s. 115.

²²⁸ Karaca, "Konar-Göçer Zümrelerin (Yörükler) Safevi Devletiyle İlişkileri", s. 27.

²²⁹ Karaca, "Aydın-İli Yörükleri", s. 110.

²³⁰ Sümer, "Dulkadir Elini Meydana Getiren Oymanklar", s. 48.

²³¹ Karaca, "Menteşe Bölgesi Yörükleri", s. 419.

Anadolu'nun birçok bölgesinde görülmüşlerdir. Özellikle Karadeniz bölgesinin Türkleşmesi'nde de bunlar önemli bir rol üstlenmişlerdir. Ayrıca bu konar-göçer teşekkül, Ulu Yörük, Halep Türkmenleri, Yeni İl, Dulkadirli Ulusu, Ramazanlı Ulusu, Atçeken Ulusu, Bozulus Türkmenleri gibi büyük grupların içinde de yer almışlardır.²³²

Devlet, Rumeli'de yerli beylerden bir kısmı ile iş birliği siyaseti takip ederken, diğer taraftan türlü vesilelerle onları köklerinden koparıp icabında daha az tehlikeli olabilecekleri yabancı bölgelere aktarmak fırsatlarını da kaçırmamıştır. Bu suretle Arnavutluk'tan sürülüp getirilerek imparatorluğun doğu hudutlarında kendilerine önemli vazifeler verilen ve Müslümanlığı da yeni kabul eden eski Arnavud beyleri örneğinde de olduğu gibi eski aristokrat ailelerin kısa zamanda Osmanlı timar sisteminin nizam ve teamülleri içinde eriyerek Osmanoğulları'nın imparatorluk kurmak teşebbüslerinde kendilerinden faydalandıkları görülmektedir.²³³ Balkanlar'da XVII. yüzyıldan beri büyük ölçülere varan İslamlaştırma, kuzeyde Slavlaştırma'nın, güneyde Grekleşme'nin ve kıyı şehirlerindeki Latinleştirme'nin devamına en büyük engeli teşkil etmekteydi. Bu sebepten 1582 senesinden kalma İşkodra Sancağı'na ait bir kadaastro defterinde Altın-İli nahiyesinde İslam'a geçenlerin sayılarındaki azlığa karşılık tipik Arnavud isimleri taşıyan bir nüfus çoğunluğuna dair bilgilere rastlanılmaktadır.²³⁴

Osmanlı Devleti'nin hakimiyet kurduğu halk üzerinde ya da askerî teşkilatın önemli bir unsuru olan timar sahipleri üzerinde zorla Türkleştirme ve İslamlaştırma politikası olmamıştır. Eğer Osmanlı Devleti zorla İslamlaştırma gibi bir politika takip etseydi, Rumeli bölgesinde Hıristiyan timar sahiplerine rastlanılması gerekirdi. Hıristiyan dinine mensup bir kişi tıpkı bir Türk Müslüman kişi gibi aynı haklara sahip idi. Kendisine timar tevcihi yapılıyor, toprağı ekip dikebiliyordu. Osmanlı Devleti'nin Rumeli bölgesindeki Hıristiyan timar sahipleri üzerinde onların illaki Müslüman olması konusunda bir baskıya maruz bırakmadığını bunun neticesi olarak Hıristiyan timar sahiplerinden çok az kişinin ihtida ederek Müslüman olduğu ortaya konulmuştur.²³⁵

²³² Hüseyiniklioğlu, "Karaman Beylerbeyliği'nde Konar-göçer Nüfus", s. 66.

²³³ Barkan, *Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*, s. 591-592.

²³⁴ Hasan Kaleshi, "Türkler'in Balkanlar'a Girişi ve İslamlaştırma", *Tarih Endistitüsü Dergisi*, S. X-XI, İstanbul 1979-1980, s. 185.

²³⁵ Havva Selçuk, "Tapu Tahrir ve Maliyeden Müdevver Defterlere Göre Rumeli'de İhtida hareketleri (1432-1482)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12, Kayseri 2002, s. 99.

IV- XVI-XVII. YÜZYILLARDA İSKÂN POLİTİKASININ SEBEPLERİ

A. CELALİ VE SUHTE AYAKLANMALARI

Celali ayaklanmaları, tarihimizin önemli bir kısmını kapsar. Köylü kent, öğrenci ve yönetici olmak üzere toplumda her sınıftan grubun oluşturduğu ayaklanmalardır. Osmanlı devlet düzenine karşı yapılan başkaldırıların genel adına da denilebilir.²³⁶ Avusturya Savaşı'na katılmayan sipahilerin yol kesme, köyleri haraca bağlama hareketi, Anadolu'da beliren Kalenderoğlu Mehmet Paşa, Canbulatoğulları Ali ve Hızır, Muslu Çavuş, Cemşid, Yusuf Paşa, Tavi Halil, Sivaslı Kara Halil, Cennetoğlu gibi eşkıya hareketleri ile bütünleşerek sadece siyasal otoriteye bir baş kaldırı anlamının ötesinde bütün siyasal ve sosyo-ekonomik yapıyı etkileyecek duruma ulaşmıştır.²³⁷

Celaliler geçtikleri köy, kasaba ve şehirleri büyük bir baskı altına alırken, sürgün cezasıyla da devlet Celali eşkiasını baskı altına almaya çalışmıştır. Mesela, başka yerden gelerek Çal kazasının Beğlü Köyü'ne yerleşip iki kişinin hanımını gasbettiği, Kayıpazarı denilen yerde bac adı altında halkın paralarını aldığı ve daha birçok fesad işlediği bildirilen Celali artığı Deli Çirkîn isimli kimsenin, hakkındaki iddialar sabit olduğu takdirde başka bir yere sürülmesi hakkında hüküm çıkarılmıştır.²³⁸

Bu isyan yüzünden, can ve mal emniyeti hiç kalmamıştı. Gençler Celaliler'e katılmaya mecbur kalıyorlardı. İsyandar yüzünden 1578-1637 yılları arasında tarlada çalışacak iş gücü bırakmadığı için üretimin ve tarımsal rekabetin en alt seviyeye inmesine neden olmuştur. Reaya oturduğu yerdeki karışık durumdan kurtulmak için kendi bölgelerinden oldukça uzağa göç etmeye zorlanmış; hatta Doğu Anadolu'dan göçenlerin bir kısmı Doğu Rumeli, Varna, İstanbul ve de Kırım'a kadar giderek buralara yerleşmişlerdir.²³⁹ Genellikle dağınık olarak, sapa yerlere yerleşen köyler dışarıyla

²³⁶ Orhan Türkođan, "Sosyal Hareketler Olarak Celali Ayaklanmaları", *Bellekten*, TTK Yayınları, c. LX, S. 227-229, Ankara 1996, s. 421; Fatma Acun, "Celali İsyandarı (1591-1611)", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. IX, Ankara 2002, s. 695.

²³⁷ Çelik, *a.g.m.*, s. 90.

²³⁸ 85 Numaralı Mühimme Defteri (MD) (1040-1041(1042)/1630-(1632), *Özet-Transkripsiyon-İndeks*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı, Ankara 2001, s. 94/151(537).

²³⁹ Selma Atabay, "Mühimme Defterlerine Göre XVII. Yüzyıl'da Aydın Livası", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın 2008, s. 46; Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu III*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004, s. 141.

irtibatı kaybetmiş ve iptidai bir hayata ve çobanlığa dönmüşlerdir. Göçebeliğe dönenler de olmuştur. İlkel bir tarım teknolojisiyle işletme biçimi başlamıştır.²⁴⁰

Kırın imkanlarının tükenmesi ile bu defa kentlere saldırmaya başladılar. Bu ortamda eski üretimden, dolayısıyla ticaretten eser kalmadı. Kentler artık sanayi sahasındaki üretimi değil, dıştan gelecek tehlikeleri durdurmak ve canlarını korumak gibi bir savunma görevini üstlenmiş bulunuyorlardı.²⁴¹ Celaliler'in yanı sıra halkın yerini terk etmesinin önemli bir sebebi de “*ehl-i örf*” adı verilen taşra yöneticilerinin zulümleriydi. Mahalli yöneticiler zaman zaman kanunlarda bulunmayan vergileri halktan talep etmişlerdir.²⁴²

Polonyalı Siemon, her yerde kentleri yoksullaşmış, çoğunlukla terk edilmiş ve bazen yıkılmış gördüğünü anlatıyor: “*Muş çevresi haraptı, Tokat çevresinin köylerindeki hane halkının yüzde ellisi yok olmuştu. Büyük köylerden geriye yıkıntılar kalmış olan Sivas'ta çiftçiliği sürdürenler yalnızca Ermeniler'di. Toprağı böylesine verimli köyleri böyle karışıklık içinde görmek insanı hüznlendiriyor.*” Aynı müellif, Celaliler'in harabeye çevirdiği, tümüyle terk edilmiş, bir zamanlar gelişmekte, zenginleşmekteyken şimdi çit çıkmayan Bingöl ve Engel adında iki köyden söz etmektedir.²⁴³

Ayaklanmalarından sadece Türk ve Müslüman nüfus olumsuz etkilenmemiştir. Gayrimüslimler de bu isyanlarından zarar görmüştür. XVII. yüzyılın başlarında Balıkesir'e gönderilen fermanlarda Ermeniler'in Celali eşkıyasından dolayı başka yerlerden göç edip bu bölgeye yerleştiklerinin ifade edilmesi bu durumu açıkça göstermektedir. Mesela, Nisan 1615 (Rebiyülâhir 1024) tarihli bir fermanla Balıkesir'e Memlekan ve Tuz Hisar Köyü'nden 14 nefer, Çil Köyü'nden 10 nefer olmak üzere toplam 24 nefer Ermeni'nin gelip yerleştiği belirtilmektedir.²⁴⁴

Zamanla Anadolu'nun hırpalanmış kentleri yavaş yavaş eski canlılıklarına kavuştu. Vergi düzeni bozulduğu için arazilerin boş kalmasını önleyici tedbirler alınmaya çalışıldı. Vergi muafiyetleri ve çeşitli teşvikler sağlandı. Bu iş ile ilgili

²⁴⁰ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 157.

²⁴¹ Tunçbilek, *Türkiyede Yerleşmenin Evrimi*, s. 129.

²⁴² Afyoncu, *a.g.e.*, s. 141

²⁴³ William J. Griswold, *Anadolu Büyük İsyân 1591-1611*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s.172-173.

²⁴⁴ Mustafa Murat Öntuğ, “Balıkesir'deki Ermeni Kilisesi ve Mektep Açma Faaliyetleri”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 19, Ankara 2006, s. 345.

memurlar görevlendirildi. Merkezi otorite duruma çareler üretme ve sistemi yeniden rayına oturtma yolunda ferman üstüne ferman veya adaletnameler yayınladı.²⁴⁵ Mesela, Bozöyük civarında Vezir-i Azam Şehid Mehmed Paşa'dan oğlu Bosna Beylerbeyi İbrahim'e kalan değirmenlerin etrafında sâkin olan reaya Celali eşkıyasının tecavüzleri yüzünden yerini terk etmek zorunda kalmıştır. Fakat daha sonra buraların tekrar mamur hale getirilmesi için eski yerlerine dönmek isteyen reayaya müdahale edilmemesi için hüküm yazılmıştır.²⁴⁶ Halk Celali tehlikesine rağmen eski yerlerine dönmüştür. Ancak döndüğünde de çeşitli sıkıntılarla karşılaşmıştır. Mesela, Üsküdar'da bulunan Koçhisar köyü ve ahalisi daha Celali ve eşkıya baskısı yüzünden firar etmiştir. Daha sonra da köyü tekrar şenlendirmek için on beş hane olmak üzere buraya tekrar gelmişlerdir. Ancak gelen geçenlerin ve eşkıyanın zararları halen devam ettiği için kendilerini korumak maksadıyla köylerinin etrafına havlu çekmek istemişlerdir. Fakat bu sefer de ehl-i örf buna engel olmuştur. Köy halkı bu durumu bildirip bu hususta izin talep etmiş ve neticede köylerinin etrafına bedensiz havlu yapılmasına izin verilmiştir.²⁴⁷

Celali isyanları iskân coğrafyalarında çeşitli değişikliklere neden olmuştur. Anadolu'nun birçok yeri gibi Çukurova'da harap bir duruma düşmüş ve nüfus azalmış idi. Batı ve Güney Anadolu Yörük nüfusunun artması ve yaylak sıkıntısı çekilmesi nedeniyle aşiret ve cemaatlerden önemli bir bölümü Celali isyanları ile nüfusu azalan Çukurova'ya göç etmiştir. Bozdoğan cemaati teşekküllerinden de buraya göçler oldu. Bozdoğan cemaatinden; Menemenci, Kara Hacılı, Kürçülü ve Tekelü obaları bu bölgeye göç etmişti. Bu cemaatten Menemenci oğulları oymağı, Karaisalı ve Kusun bölgesine iskân olurken diğer bir grup Kadirli'nin güneyinde Ceyhan'ın sağ kıyısında yurt tuttu.²⁴⁸ Celali isyanları sadece yerleşik reayayı yurdundan etmemiştir. Konar-göçerler de buldukları yerden farklı iskân bölgelerine yerleşmeye başlamışlardır.

Bu genel eşkiyalık hareketine ilave olarak çıkan Suhte (Softa) ayaklanması²⁴⁹ ve bazı bölgelerdeki eşkıya halk düzeyindeki katılımlar ahalinin güvenlik ve ekonomik

²⁴⁵ Koç, "Osmanlı'da Kent İskânı ve Demografisi", s. 184.

²⁴⁶ 82 Numaralı Mühimme Defteri (MD) (1026-1027/1617-1618) Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı, Ankara 2000, s. 33/50(315).

²⁴⁷ 82 Numaralı Mühimme Defteri, s. 137/206(164).

²⁴⁸ Alparlan Demir, "16. Yüzyılda İçel ve Çevresinde Bozdoğan Cemaati", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2000, s. 20.

²⁴⁹ Suhte isyanları XVI. yüzyılda medrese öğrencilerinin karıştıkları faaliyetlere verilen addır.

problemlerine çare olamayan devlet otoritesine duyulan güven krizinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.²⁵⁰ Anadolu'da Tarsus'tan başlayarak, Toroslar'ı takiben, Sivas'tan ve Erzincan'dan Giresun'un doğusuna çekilen bir hattın batısında kalan sahalarda devamlı Suhte faaliyetine sahne olmuştur. Bu hattın doğusunda kalan sahalarda Erzurum, Erzincan, Sivas, Malatya, Maraş, Urfa, Diyarbakır, Halep gibi, medreseleri az olmayan büyük merkezlerin talebe kıyamından uzak kalmaları, sırf buraların geniş göçebe Türkmen unsurların yayıldıkları sahalarda ortalarında, birbirine uzak ve tek başlarına bulunmalarının bir neticesi olmalıdır. Hatta Orta Anadolu'da bile, Ankara hariç olmak üzere, diğer sancaklarda ayaklanma yok denecek kadar azdır.²⁵¹

Devlet Celali isyanlarında olduğu gibi Suhte isyanlarında da halkın güvenliğini temin etme konusunda zaman zaman yetersiz kalmıştır. 18 Haziran 1595 yılında Hamid ve Teke sancaklarında bulunan kadılara gönderilen hükme göre bölgedeki Suhte faaliyetlerinin engellenmesi için Dergah-ı Muallâ çavuşlarından Neslizade Mehmed Çavuş görevlendirilmiştir. Bunların bir kısmını yakalamış bir kısmının da bulunduğu yöreyi terk etmesini sağlamıştır. Ancak Neslizade Mehmed Çavuş sefere gidince tekrar Suhte taifesi ve diğer düzen bozucular faaliyetlere kaldıkları yerden devam etmişlerdir.²⁵² Sancak beylerinin ilgisizlikleri ve yerel güçlerin isyancılara yardım etmeleri dolayısıyla bu dönemde ortaya çıkan isyanlar denetim altına alınıp bastırılmamıştır.

Celali isyanları, iskân politikasının seyrinde değişikliğe neden olmuştur. Konar-göçerleri yerleşik hayata alıştırmak için çaba sarf ederken bu isyanlar yüzünden yerini terk eden yerleşik reyanın da tekrar iskânını sağlamaya çalışmıştır. Devlet, Celali isyanlarına rağmen yerleşik reyanın iskân bölgelerinden uzaklaşmaması için tedbirler alınmışsa da sıkıntı içindeki halk çoğu zaman iskân mahallini terk etmek zorunda kalmıştır. Bu isyanların yol açtığı boş iskân merkezleri, devletin izlediği politikayla tekrar yerleşime açılmaya çalışılmıştır. Bu hususta yine konar-göçerlere başvurulmuştur.

²⁵⁰ Çelik, *a.g.m.*, s. 90.

²⁵¹ Mustafa Akdağ, "Medreseli İsyancılar", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c.1, S.4, İstanbul 1949, s. 361.

²⁵² Hüseyinliklioğlu, *a.g.t.*, s. 116.

B. SAFEVİ TEHLİKESİ

XVI. yüzyıl başlarında nüfus artışına bağlı olarak ekonomik ve sosyal bunalımlar göçebe Türkmenleri ve yoksul köylüleri Osmanlı ile karşı karşıya getirmiştir. Yine kırsal kesim ile bazı tımarlı sipahi gruplarının maruz kaldıkları toplumsal ve ekonomik sıkıntılar mahalli yöneticilerin baskı ve idaresizlikleri merkezden uygulanan yanlış tımar politikası, göçebe halkın yerleşik hayata geçmesinin istenmesiyle onlardan vergi tahsili yoluna gidilmesi bu iş için görevlendirilen devşirme kökenli bürokratların tavizsiz tutumları bazı yöneticileri bu zümrelerin hayat tarzlarını, adet ve geleneklerini özellikle inançlarını aşağılamaları onları Osmanlı iktidarına karşı kışkırtmaya yeterli gelmiştir.²⁵³

Göçebeler, Osmanlı Devleti'ndeki gözdeliklerini gittikçe yitirmişlerdir. Artık bir aşiret reisinin adamları değil sultanın çok sayıdaki kullarından bazılarıdır. Uğradıkları bu statü kaybı göçebeleri Osmanlı için bir askeri destek unsuru olmaktan çıkarıp potansiyel bir sorun haline dönüştürmüştür. Sonuçta devletle çatışır hale getirmiştir. Osmanlı da bunun sonucunda göçebeliği sınırlandırma veya yasaklama ya da koyduğu ağır vergilerle cazip halden çıkarmaya başlamıştır. Bu esnada konar-göçerler için Safevi Devleti alternatif olmaya ve onlara bir cennet vaat etmeye başlamıştır.²⁵⁴

“*Merkez-Kenar*” kavramlarını kullanırsak, Osmanlı “*merkezleştikçe*”, göçer ve köylü Türkmen kitleler “*kenar*” da kalmışlar ve buna tepki göstermişlerdir. Bir de merkezde yer aldığı ve hatta Sünni olduğu halde devletin bir tasarrufundan zarar görüp öfkeye kapılanlar, mesela tımarı elinden alınanlar gibi kitleler vardır. Onlar da bazen isyan etmişler, bazen çıkmış isyanlara katılmışlardır.²⁵⁵

Doğu Anadolu'da, Akkoyunlu Devleti yıkıldıktan sonra yerel beyler egemen olmuş ve bölgede kelimenin tam anlamıyla bir karmaşa ve siyasal bölünmüşlük ortaya çıkmıştır. Safevi Devleti'nin kuruluşunda Türkmenler'in büyük öneme sahip olduğu bilinmektedir. Şeyh ve Şah olan İsmail'e ve onun temsil ettiği harekete Anadolu, Azerbaycan ve diğer bölgelerden gelen konar-göçer kökenli Türkmen boylarının Kızılbaş olup, oymaklar şeklinde kendisine katılması ile gerçekleşmiştir. Prof. Faruk Sümer'e göre, Ustaclu, Varsak, Rumlu, Tekeli, Şumlu, Kaçar, Afşar ve Kamanlı

²⁵³ Karaca, “*Safevi Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri*”, s. 413.

²⁵⁴ Karaca, “*Konar-Göçer Zümrelerin (Yörükler) Safevi Devletiyle İlişkileri*”, s. 22.

²⁵⁵ Taha Akyol, *Osmanlı ve İran'da Mezhep ve Devlet*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1999, s. 43.

Türkmenler’i Safevi süvari ordusunu oluşturuyordu. Hatta Safevi Devleti’nde 14 “hanlık” ve 10 sancak beyliği Şah tarafından Türkmen beylerine verilmişti.²⁵⁶

Safeviler, zamanla devlet için çok büyük bir problem haline geldi. Teke ili sipahileri 1500’de Şah İsmail’in müritleri olarak Erdebil’i ziyarete gitmişlerdi. Bunların geri dönmediklerini, Şah İsmail’in Anadolu’daki yandaşlarının giderek arttığını gören II. Bayezid, birtakım tedbirler almak gerektiğini duymuştu. Nitekim padişah, Şah İsmail adına hareket eden kimsenin sınırdan geçirilmemesi için kesin buyruklar verdi. Anadolu’dan Rumeli’ye yapılmış olan tehcir ve iskânlar arasında, yeni fethedilen memleketleri iskân hususunda adama olan ihtiyaçtan ziyade anavatanda siyasi veya dini bir gaile çıkarmalarından korkulan bu heteredoks unsurların olumsuz faaliyetlerinden kurtulmak için, siyasi maksatlarla yapılan sürgünlerinden de bahsedilmelidir. Bunlar arasında en önemlisi II. Bayezid zamanında (908/1502) Teke ve Hamid taraflarından bir kısım Kızılbaş Türkmenler’in Mora Yarımadası’na, Mudon ve Koron taraflarına sürülmesi örneği verilebilir.²⁵⁷

1511 yılında İç Anadolu’da köylü ve göçebelerin isyanı geniş sahada yayıldı. Kendini “Şahkulu” diye adlandıran şahsın başında bulunduğu isyan zorlukla durduruldu. Asilerden kurtulabilenler Şah İsmail’e sığındılar.²⁵⁸ Yavuz da hükümdar olduktan sonra dikkatini tehdit unsuru olarak gördüğü ve onların etkilediği Anadolu Kızılbaşlarına çevirdi. Onun Çaldıran öncesinde Anadolu’daki 40.000 Safevi taraftarını tespit ettirip, hapis ya da idam ettirdiği genel olarak belirtilmektedir. Yuvarlak olarak verilen bu rakam tartışmalıdır. Ancak, dönemin şartları dikkate alındığında, Çaldıran seferi öncesinde geniş kapsamlı bir takibat yaptırılmış olduğu kabul edilmelidir. Buna karşılık, sanılanın aksine büyük sayılara varan Safevi taraftarının imha ettirildiğini söylemek zordur. Çünkü, Osmanlı’nın bu tür vakalardaki klasik yöntemi daha çok sürgündür.²⁵⁹

Selim’in Çaldıran zaferinin ardından Şah İsmail’e indirdiği büyük darbe bu hükümdarı ciddi şekilde sarsmışsa da, Anadolu’daki Türkmen gruplarının Safevilerle

²⁵⁶ Kenan İnan, “II. Bayezid Dönemi”, *Genel Türk Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 5, Ankara 2002, s. 691; Akyol, *a.g.e.*, s. 69; Karaca, “Safevi Devleti’nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri”, s. 410.

²⁵⁷ H.Ç. Arslan, *a.g.e.*, s. 318-319; Barkan, *Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*, s. 597.

²⁵⁸ Osmanlı-Safevi mücadelesi hakkında bkz. Nesib Nesibli, “Osmanlı-Safevi Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. VI, Ankara 2002, s. 893-898.

²⁵⁹ Saim Savaş, “Osmanlı-Safevî Mücadelesinin Toplumsal Sonuçları”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. VI, Ankara 2002, s. 912.

olan manevi bağları kopmayarak gizli bir şekilde devam etmiş ve her fırsatta, ayaklanmaktan geri kalmamışlardı. Selim'in 1514'te İran seferine çıkarken Şii'ler aleyhine takınmış olduğu tavır üzerine, çeşitli boy ve uluslara mensup Şii Türkmen gruplarının yerlerini terk ederek bir kurtarıcı olarak kabul ettikleri Şah İsmail'in yanına gittiklerini de, belirtmek gerekir.²⁶⁰

Safevi faaliyetleri, Anadolu'da en devamlı en kalabalık göç hareketini sağlamıştır. Bu göçler İran'daki Türk unsurunu kuvvetlendirerek bu unsuru özellikle Azerbaycan'da nüfusça da hakim bir duruma getirmiştir. Buna karşılık Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Türk unsurunu zayıflatmıştır. Doğu Anadolu Safevi idaresinde kalsaydı bir müddet sonra burada Türkçe'den başka dil konuşulmama ihtimali yüksekti. Osmanlı idaresi bu bölgedeki göçebe Türk unsurunu dahi yerinde tutamadı. Onların bir kısmı İran'a bir kısmı da Orta Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldılar.²⁶¹

Osmanlı'dan İran'a göçenler olduğu gibi çeşitli sebeplerle İran'dan Osmanlı'ya geçenlerin de olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Berdesurlu Hüseyin Bey-zâde ve beraberindekilerin İran'da şekavet olaylarına sebep olmaları dolayısıyla İran Devleti tarafından yakalanmalarına teşebbüs edilmişken, bunlar Osmanlı topraklarına iltica etmişlerdir. Devlet de bunların kabulünü münasip görmüştür. Kendileri de herhangi bir sıkıntı ve şikayete sebep olmayacaklarını kabul etmişlerdir. Berdesurlu Hüseyin Bey-zâde ve beraberindekilerin iskânı için yer tahsisi ve neticesinin bildirilmesi için Sadaret'ten Hakkari Vilayet-i Behiyyesi'ne tahrirat yazılmıştır.²⁶²

86 numaralı Mühimme Defteri'nin de önemli konularından biri Kızılbaş'tan (Safevi) yüz çevirip Osmanlı hakimiyetine geçen aşiretlerin tehciri ve iskânıdır. 33 numaralı hükümde Kars Beylerbeyi'ne; Kızılbaş'tan yüz çevirip Osmanlı tarafına geçen aşiretlerin tüm mal varlığı ile birlikte Kars'tan kaldırılıp Erzurum'a gönderilmesi, uygun mahallerde iskân ettirilmesi ve göç esnasında canlarına ve mallarına zarar getirilmemesi hakkında hüküm yazılmıştır. 46 numaralı hükümde Adana Beylerbeyi Cafer Paşa'nın Kethüdâsı'na; kendisinin eyalet askeriyle Kars ve Çıldır'a görevlendirilerek bölgede ne

²⁶⁰ İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 35-36.

²⁶¹ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s. 175-176.

²⁶² BOA, DH. MKT., 17/M/1034 (30 Ekim 1624), Dosya no: 44, Gömlek No: 1372.

kadar Kızılbaş'tan dönen aşiret varsa cümlesinin acilen Erzurum'a gönderilmesini ve yolculuğa kudreti olmayanlara yardım edilmesi bildirilmiştir.²⁶³

Celali isyanlarında olduğu gibi, Osmanlı-Safevi mücadelesinde de pek çok iskân coğrafyasında değişimler meydana gelmiştir. Bu savaşlar, aşiretlerin yaylaya çıkmasını engellemiş, çıkabilenler de eşkıya saldırılarına maruz kalmışlardır. Türkmen grupları bu tür sıkıntılar yüzünden kendi bölgelerini terk ederek ülkenin uç kesimlerine doğru kaymaya başlamışlardır. Kayseri ve çevresi de bu konar-göçer Türkmenler'in eşkıyalık hareketlerinden kaçarak gelip yerleştikleri önemli bir coğrafya olmuştur. Kendi yaşamsal bölgelerini terk ederek yeni bölgelere gidip yerleşen Türkmenler, Kayseri'de daha huzurlu ve güvenli bir ortam bulmuşlardır. Kayseri ve çevresi Halep Türkmeni, Yeni-İl Türkmeni, Danişmendli Türkmeni ve Bozulus Türkmeni cemaatlerinin yeni bir yurt bulmak, sosyo-ekonomik hayatlarını sürdürebilmek için geldikleri önemli yerleşim merkezi idi.²⁶⁴

C. DIŞ GÖÇLER VE GAYRİMÜSLİMLERİN YERLEŞTİRİLMELERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve genişleme devirlerinde Rumeli'de fethedilen yeni topraklara Anadolu'dan Türk toplulukları nakledilerek, birçok yeni kasaba ve yerleşme merkezi kurulmuş ve buraları Türk dini ve kültür eserleriyle donatılmıştır. Ancak XVII. yüzyıl sonlarından itibaren devlet Avrupa'da toprak kaybına uğramaya başlamıştır. Bu durum içe dönük bir iskân siyasetinin doğmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin dört cephede başarısız savaşlar yaptığı yıllarda (1683-1699) elde bulunan toprakların düşman eline geçmesi ile geri çekilen askeri birliklerin ardından o topraklarda oturan şehir ve kasabalardaki Müslüman ve Türk ahali de iç kısımlara doğru akın etmeye koyulmuşlardır. Bu savaş sonunda Üsküp ve civarından kaçan bir kısım halk, Sofya ve Serez yönüne göç etmeye başlamışlardır. Ancak Fazıl Mustafa Paşa'nın sadarete gelmesiyle bu durum düzeltilerek Rumeli Hıristiyan şakilerden temizlenmiş ve halk tekrar eski yerlerine yerleştirilmiştir.²⁶⁵

²⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Alanoğlu, "86 Numaralı Mühimme Defterinin Özeti Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erzurum 2010.

²⁶⁴ Hava Selçuk, "XVII. Yüzyılda ve Çevresindeki Türkmen Oymakları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 173, İstanbul Mart-Nisan 2008, s. 44.

²⁶⁵ Halaçoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s. 41.

Ömer Lütfi Barkan Gelibolu’da bazı köylerdeki halkın Macaristan’daki Sirem Sancağı’ndan sürülmüş kimseler olduğunu zikredilmiştir. Fakat bu cümleden başka bilgi vermemiştir. Sirem sürgünlerinden bahseden ilk defter, Kanuni Sultan Süleyman devri başlarına ait bulunmakta ve bizzat padişahın emriyle böyle bir sürgünün yapılip Gelibolu civarında iskânın gerçekleştirildiği açık olarak ortaya konulmaktadır. Şu halde 1518 tahririni ihtiva eden defterde de herhangi bir malumatın bulunmadığı da göz önüne alınacak olursa, Gelibolu’daki Sirem sürgünlerinin 1530’dan önce, 1520-1530 arasında mecburi bir muhacerete tâbi tutuldukları anlaşılacaktır.²⁶⁶

Altın Orda’nın mirasçısı olan Kırım Hanlığı ile Osmanlı İmparatorluğu’nun XV. yüzyılın son çeyreğinde ittifaka girmesini takiben Kırım’dan gerek askeriye gerekse ilmiye sınıfından ferdî olarak Osmanlı topraklarına pek çok gelen oldu. Bunlar arasında Osmanlı mülkî, ilmî, askerî, iktisâdî ve ictimâî hayatında etki eden insanlar da çıktı. Ayrıca münferit Kırım Tatar grupları Osmanlı Rumelisi, Osmanlı Anadolu ve Osmanlı Suriyesi’ne gelip yerleştiler. Meselâ, İlber Ortaylı XV. asırda Kırım’dan gelerek Tekfurdağı’na (Tekirdağ’a) yerleşen bir cemaate rastladığını kaydeder. Aynı şekilde Anadolu’nun Karadeniz kıyılarına çeşitli sebeplerle XVI., XVII. ve XVIII. asırlarda yerleşen Kırım Tatarları’nın izlerine bugün dahi rastlamak mümkündür.²⁶⁷

Endülüs’te (İspanya-Portekiz) İslam hakimiyetinin sona ermesinden sonra, 1492 yılının ardından İspanya’da kalan Müslümanlar ve Yahudiler ya Hıristiyan olmak ya ülkeden gitmek ya da ölmek seçenekleriyle karşı karşıya kaldılar.²⁶⁸ 1492 yılında İspanya, 1497 yılında da Portekiz’den önemli ölçüde Yahudi göçü yapıldı. Bu göç dalgası 1512 yılına kadar devam etti. Yahudiler’in yerleştikleri başlıca şehirler İstanbul Selanik, Bursa, Edirne, Gelibolu, Dimetoka, İmroz, Üsküp ve Tire’dir. Yahudiler devlet tarafından Rodos (1522), Belgrad (1526), Azerbaycan (1534), İran-Irak (1534), Yemen (1628)’e maden ticareti için iskân edilmiştir.²⁶⁹ 1517’de Mısır’ın ve El-Cezire’nin Osmanlılar tarafından fethinden sonra, XVII. yüzyılda Polonya ve Ukrayna Yahudileri’nin göçleri de söz konusudur.²⁷⁰

²⁶⁶ Emecen, “*Gelibolu’da Sirem Sürgünleri*”, s. 165-166.

²⁶⁷ Hakan Kırımlı, “Kırım’dan Türkiye’ye Kırım Tatar Göçleri”, *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri (8-11 Aralık 2005)*, İstanbul 2006, s. 147-152.

²⁶⁸ Lütfi Şeyban, *Mudejares ve Seferades (Endülüslü Müslüman ve Yahudiler’in Osmanlı’ya Göçleri)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 36.

²⁶⁹ Necla Günay, *XVI. Yüzyılda Bursa Yahudileri*, Ocak Yayınları, Ankara 2005, s. 36.

²⁷⁰ Yılmaz Bahadır, *Anadolu’ya Göçler*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2008, s. 88.

Ticaret ve endüstrinin tesisinde, entellektüel hayatın gelişip büyümesinde Osmanlı ticaretine Yahudiler'in katılmasının önemli bir rolü vardır. Ayrıca bilimde, politikada ve diplomatik ilişkilerde fark edilebilir bir yere sahip olmuşlardır. XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyılın başları bu ileri, müreffeh durumun ve değişimin başlangıcı resmini oluşturuyordu. Yahudiler'in Osmanlı Devleti'ne göç etmeleri Avrupa ile etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Varlıklı zimmilerin yüksek meblağlar ödeyerek evleri satın almaları, Müslümanlar'ın daha çok para kazanmak amacıyla evlerini gayrimüslimlere satmaları ve bu durumun zaman içinde nüfus çoğunluğu ve mahalle hakiminin Müslümanlar'ın aleyhine dengeyi bozacak bir hale gelmesi, mahalle halkını tedirgin etmiştir.²⁷¹ İstanbul'da 1660 büyük yangınından yaklaşık bir yıl sonra, Hatice Turhan Eminönü'nde Valide Sultan Camii'ni yapmaya başlayınca, Yahudiler'e geniş bir alanı terk etmeleri emredildi. Büyük bir bayındırlık projesinin başlaması Yahudi nüfusu köklü bir biçimde etkiledi ve onları tüm şehre yeniden dağıttı. 1660'da Hatice Turhan'ın sarayda aldığı kararlarla birlikte, Yahudiler'e yönelik tutumlar, İstanbul Yahudiliği'nin önemli bir coğrafi ve kültürel dönüşüme uğramasına katkıda bulundu.²⁷²

Ülkelerinden sürgün edilerek Osmanlı ülkesine gelen Yahudi topluluklar Bursa'daki Yahudi varlığını bildikleri için önce bu topraklara gelmişler ve kendi dindaşlarını bulmuşlardır. Gerçekten de Bursa'da yaşayan yerli Yahudi cemaati yeni gelen soydaşlarına her türlü maddi ve manevi yardımı yapmıştır. Elbetteki Osmanlı kültürü ve dilinin de Yahudilerce öğrenildiği ilk yerin Bursa olması yeni gelen kitlelerin devletle daha rahat kaynaşmasına sebep olmuştur.²⁷³ İzmir şehri de Endülüs göçmeni Yahudiler'in rağbet ettikleri yerlerden birisi olmuştur. XVII. yüzyılda İspanya, Portekiz ve İtalya'dan göç ederek İtalya'ya gelenler olduğu gibi, Safed, Selânik, Ankara ve İstanbul gibi şehirlerden de İzmir'e Yahudi nüfusu gelmiştir. İzmir Yahudiler'i, XVII. yüzyıldan itibaren nüfusça sürekli artış göstermiş ve XVIII. yüzyılda diğer Türkiye Yahudileri'ne göre iktisadi açıdan ileri duruma geçmişlerdir.²⁷⁴

Galata, aşağı yukarı İstanbul nüfusunün onda birini temsil etmektedir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda bu oranın aynı kalması muhtemeldir. Fakat gene bu yüzyıllarda,

²⁷¹ Ali İhsan Karataş, "Bursa'daki Uygulamalar Işığında Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Meskenleriyle İlgili Düzenlemeler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 16, S. 2, Bursa 2007, s. 131.

²⁷² Marc David Baer, *IV. Mehmet Döneminde Osmanlı Avrupa'sında İhtida ve Fetih*, Çev. Ahmet Fethi, Ankara Birleşik Dağıtım ve Kitabevi, Ankara 2011, s. 153-154.

²⁷³ Günay, *a.g.e.*, s. 43.

²⁷⁴ Şeyban, *a.g.e.*, s. 364.

Galata'nın azınlık ve Frenk mahallesi olma karakteri de daha belirginleşmiştir. Burada oturan Müslümanlar mahallenin batı ucunda yoğunlaşmışlardır. Bunlar çoğunlukla Galata'ya tayin edilmiş devlet memuru Türkler ya da İspanya'dan sınır dışı edildikten sonra veya Mısır ve Suriye'den göç ederek gelip eski Saint Paul Kilisesi'nden camiye tahvil edilen Arap Camii civarında yerleşmiş olan Araplar'dır. Galata'ya egemen tepelerde yer alan Pera mahallesi XVII. yüzyıl boyunca yabancı elçiliklerin yerleşimine tanık olmuştur. Daha önceleri Rum ve Frenk tüccarları burada güzel konutlar yaptırmışlardır.²⁷⁵

Dış göçle Osmanlı'ya gelen nüfus, Osmanlı'nın şehirlerinin iskânına önemli katkıda bulunmuşlardır. İbn-i İlyas'ın anlattığına göre; Defterdar, İstanbul'a gönderilmek üzere yola çıkarılan ve önceden tespit edilmiş bir grup Yahudi'yi merasimle yolladı. O gün toplam 95 ev bir arada yola çıkmıştır. Gemilerle İskenderiye'ye oradan da İstanbul'a ulaşmıştı. Ailelerini ve çocuklarını yanlarına almışlardır. Bunların ardından duvar ustalarından mühendislerden, marangozlardan, taşçılardan, demircilerden, mermercilerden, kaldırımcılardan oluşan bir topluluğu yola koydu. Bunlar içinde Müslüman olanlar yanında Hıristiyan olanlar da vardı. Bunları Yavuz Sultan Selim, Sultan Gavri'nin Kahire'de bulunan medresesinin bir benzerini İstanbul'da kurmak istediğinden yollamıştır.²⁷⁶

D. DEVLET GÖREVLİLERİNİN OLUMSUZ FAALİYETLERİ VE TOPLUMSAL DÜZENİ BOZAN DİĞER SEBEPLER

Devlet otoritesini temsil edenler, reayaya karşı bu otoriteyi zaman zaman kötüye kullanmışlardır. Vilayetlerdeki padişah kapıkulları veya bu adı takınmış olan bazı kimseler, gruplar halinde köy ve kasabalar üzerine gidip reayayı soymakta, onların kaçıp dağılmalarına sebep olmaktaydı. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Mardin çevresinde birçok köyün boşalmasının tamamen beylerbeyi voyvodalarının halktan fazla cerime²⁷⁷ almalarından doğan bir sonuç olduğu, yani halka yapılan zulmün neticesi olduğu görülmektedir. Bu yüzden bazı köyler boşalmış, hazinenin geliri azalmıştır.²⁷⁸ 1657 senesinde Beyrut kazası zabiti olan Kapıcıbaşı İsmail mal-ı miri konusunda halkın

²⁷⁵ Robert Mantran, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, İmge Kitabevi, İstanbul 1999, s. 72-73.

²⁷⁶ Arslan, *a.g.e.*, s. 334.

²⁷⁷ Suçludan alınan para cezası.

²⁷⁸ Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 81

rızasını kazanmıştır. Fakat Hüseyin adlı voyvoda zamanında, zımni halk zor durumda olup kazayı terk edip Akka, Safed ve Remle gibi yerlere göç etmişler ve mal-ı mirinin noksan olmasına yol açmışlardır. Bunların eski iskân bölgelerine yerleştirilmeleri istenmiştir.²⁷⁹

Devlet görevlilerinin eşkıyalarla işbirliği yapıp halka zulmettiği de olmuştur. Hüdavendigâr Sancağı mütesellimi olan Abdülkadir görevini ihmal etmiş, üstelik eşkıyaya gereken muameleyi yapmaktan geri kalmış, eşkıyaya yardımı görülmüştür. Bu yüzden mütesellimlikten alınarak, Bozcaada'ya 1692 yılında sürgün edilmiştir. Yerine ise eski mütesellimlerden Hafız İsmail'in mütesellim tayin olunması hükmedilmiştir.²⁸⁰

Sürülecek kişinin mensup olduğu makama göre ulemâyı şeyhülislam, askeri yeniçeri ağası, mülkiyeden olanı sadrazam veya kaymakam paşa; makam-ı muâllâyâ arz ederdi. Uygun görülürse devlet görevlisinin sürülmesine dair ferman çıkardı. Sürülen herkes işinden atılırdı. Çok zaman da rütbesi alınırdı.²⁸¹ Azledilen ulema sürgün edilmeyebilirdi. Bununla beraber azledilenlerin çoğunluğuna sürgün cezası da verilmeyebilirdi. Azledilenlerin genellikle sürgün de edilmesine dair örnekler oldukça boldur. İstanbul Kadısı Mirza Mustafa Efendi, Sadaret Kaymakamı Ömer Paşa ile geçinemediğinden 1100/1688-1689 yılında azil ve Midilli'ye sürgün edilmesi bunlardan bir tanesidir.²⁸²

Halk devlet görevlilerinin zararlı faaliyetlerinin bertaraf edilmesi için sık sık devlete başvurmuştur. Bu bağlamda, Ağrıboz'a tâbi Andıra Cezâresi'nde beylerinden şikâyetçi olan ada ahâlisinin dâvasının görülerek, beylerin Osmanlı aleyhine faaliyetleri ortaya çıkarsa başka bir adada iskân olunmaları istenmiştir.²⁸³ Görevini bırakmak istemeyenler de olmuştur. Homa Kazâsı Nâibi Hacı Halife'nin görevden alındığı halde görevi bırakmak istemediği bildirilmiş ve bu zatın ailesiyle birlikte Kıbrıs'a sürgün edilmesine karar verilmiştir.²⁸⁴

²⁷⁹ Murat Yıldız, "92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2005, s. 154-155.

²⁸⁰ BOA, C. DH, 29/S/1104 (9 Kasım 1692), Dosya No: 152, Gömlek No. 7574.

²⁸¹ Uluçay, "Sürgünler", s. 533.

²⁸² Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*, Ankara 1969, s. 226.

²⁸³ 6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 208-209/348.

²⁸⁴ 12 Numaralı Mühimme Defteri (MD) (978-979/1564-1565), *Özet Transkripsiyon ve İndeks II*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı, Ankara 1995, s. 195-196/1062.

Devlet görevlilerinin bizzat karıştığı ve halka zarar verdiği şekavet olayları olduğu gibi halktan da devlet görevlilerine karşı zaman zaman zulmedenler olmuştur. Mat Kazası'na tâbi Çerüye Köyü'nden olan ve eşkıyalık hareketlerinde bulunan Mustafa Cüce Arnavut keferesiyle müttefik olmuştur. Arnavut asi keferesinden Mustafa Alefi ve Nemi Harami ile bir olup Mat Kazası'nda Ahmet Alefi ve Muhammed adında iki sipahiyi katletmişlerdir. Dobri ve Mat Kazası'nda birçok köy basıp, adam öldürüp, halkın mallarını gasbetmişlerdir. Bunları Arnavut keferesiyle pay etmiştir. Adı geçen kazadan Maçkal (?), Eksala(?), Vayak(?), Raykar(?) adındaki köylerden ve diğer başka köylerden cizye ve ağdet-i ağnam vergilerini toplamış, Dergâh-ı Âlî yeniçerilerinden Mustafa adında bir yeniçerinin evini basıp malını gasb edip bir cariyesini yaralamışlar ve buradan kaçmışlardır. Leş ve Dıraç iskelelerine gelen tüccarların mallarını yağmalamışlar, ebnâ-i sebilin yollarını basmışlar vergi toplamak için gelen memurları kazaya sokmamışlardır. Bütün bunlardan dolayı Ohri Kadı ve Müfettişi Mevlana Mahmud bu kişilerin halkın huzur ve refahının tekrar sağlanması için sürgün edilmelerini arz etmiştir. Bunların sürgün edilmesine karar verilmiştir.²⁸⁵ Pojega Sancağı sipahilerinden Bahtiyar isimli biri burada şirret ve şekavetlerde bulunmaya başlamıştır. Hırsızlarla işbirliği yapıp evler yakmış, memleket halkını rencide etmiştir. Halk bu kişinin tecavüz ve taarruzlarından bıkmıştır. Ahali bu kişiden kurtulmak için onun sürgün edilmesi istenmiştir.²⁸⁶

Daha önce belirttiğimiz gibi devlet görevlilerinin cezalandırılmasının yanı sıra yerleşik halkın düzenini bozan diğer hadiseler karşısında da, toplumsal düzeni koruyarak halkın şekavet ve asayişsizlikler karşısında yerlerini terk etmelerine engel olmaya çalışmıştır. Anadolu'da eşkıya teftişiyle görevli olan Vezir Hasan Paşa, Beypazarı sâkinlerinden Nâib-zâde Mehmed adında birinin fesatçı olduğunu ve eşkıyaya yardım ettiğini tespit etmiştir. Bu durum üzerine Nâib-zâde Mehmed Kıbrıs'a sürülmüştür. Vezir Hasan Paşa bu kişinin orada tutulması, salıverilmemesi hakkında Magosa kadısına ferman yazmıştır.²⁸⁷ İstefe kasabası sakinlerinden olan Çavuşoğulları Bekir, Miço Muhammed ve Kaftani Ali adında kimseler devamlı olarak fitne, fesat ve şekavet olaylarına karışıp halka eziyet etmekteydiler. Hatta Vezir Yusuf Paşa'nın huzurunda ellerinde sahte fermanları bile bulunmaktaydı. Bunların mahkemelerinin

²⁸⁵ BOA, İE.DH, 28/L/1011 (10 Nisan 1603), Dosya No: 7, Gömlek No: 650.

²⁸⁶ BOA, C. AS, 08/Ra/993 (10 Mart 1585), Dosya No: 935, Gömlek No: 40530.

²⁸⁷ BOA, İE.DH, 20/S/1110 (28 Ağustos 1698), Dosya No: 8, Gömlek No: 817.

görülmesi gerekmekteydi. Firar etme ihtimallerine karşı ise hapisleri istenmiştir. Miço Muhammed kendisini mahkemeye götürmek için evine gelen zabıtları evinden göndermeye çalıştığı gibi tüfek ve oklarla bunlara saldırmış bir tanesini de yaralamıştır. Sonra da atına binip kılıcını çekerek oradan firar etmiştir. Bu olaylar üzerine İstefe Kadısı Seyyid Muhammed Halim adı geçen şahısların buradan sürgün edilmedikçe halkın rahat edemeyeceğini bildirmiş ve gereğinin yapılmasını arzetmiştir.²⁸⁸

Ağrıboz Sancağı'na bağlı İzdin kazasının Çobanlar ve Kayalar köyünde oturan fesatlık, şakilik yapan ve zulümden geri kalmayan Duran isimli şahıs aynı zamanda Çobanlar ve Kayalar köyü halkını vergi vermemek için kışkırtmış ve isyana teşvik etmekten de geri durmamıştır. Bu sebeplerden bu kişinin sürgün edilmesi hususunda Ağrıboz kadısına arzuhal yazılmış ve daha sonra da Dursun'un tenbih ve te'kid olunması şayet aklını başına toplamazsa sürgün olunması buyrulmuştur.²⁸⁹

---

²⁸⁸ BOA, İE.DH, 06/C/1089 (26 Temmuz 1678), Dosya No: 6, Gömlek 561.

²⁸⁹ BOA, İE.DH, 19/Z/1011 (30 Mayıs 1603), Dosya No: 5, Gömlek No: 452.

İKİNCİ BÖLÜM

XVI-XVII. YÜZYILLARDA BAZI İSKÂN BÖLGELERİ

I- BATI ANADOLU, ANKARA VE ANTALYA BÖLGESİ

A. ANKARA

1344-1354 yılları arasında devlet ve hükümdar otoritesinden yoksun kalan Ankara'da yönetim, asayiş ve güvenlik ile ekonomik nizam, bir *Kent Cumhuriyeti* biçiminde Ahiler tarafından sağlanmıştır. 1354'te Orhan Bey Ankara'yı Ahiler'den aldı ise de, kısa bir süre sonra, Ankara'nın tekrar Ahiler idaresinde kaldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra I. Murad Rumeli'deki fütuhata başlamadan önce, Osmanlı Devleti'nin doğu tarafında emniyetini sağlamak üzere stratejik mevki ve kalesi ile bir kilit durumunda olan Ankara'yı 1360'ta Ahiler'den alarak Osmanlı topraklarına kattı ve böylece Ankara'da Osmanlı egemenliği başlamış oldu.²⁹⁰ XVI. ve XVII. yüzyılda bir sancakbeyi tarafından idare edilen Ankara, merkez kazadan başka Murtazaâbâd, Çubuk, Ayaş, Bacı ve Yabanâbâd kazalarından meydana gelmekteydi.²⁹¹

Sancak, göçebe unsurların en yoğun yaşadığı yerlerden birisiydi. Sancağın hemen her tarafında yarı göçebe ve çoğunluğu az nüfuslu üç yüz dolayında cemaate rastlanılmaktadır. Bunların başlıcaları; Abdal, Ağcalı, Ahmetfakılı, Çanakçılar, Gökgöz, Köseler, Kasaba, Haymana, Karalar, Tâceddinlü, Tosbağa ve Ulu-Yörük adlarını taşımaktaydı.²⁹² Alayuntlu adını taşıyan bir oymağa da Ankara Yörükleri arasında tesadüf olunmaktadır. XVI. asrın ikinci yarısında yazılmış Mufassal Ankara defterine göre, çok küçük bir teşekkül olan bu oymak, Kureyş Özü adlı bir ekinlikte ziraat etmektedir. Aynı asrın başlarına doğru yazılmış diğer bir defterde, Ankara havalisinde Alayuntlu adını taşıyan iki köy ve bir ekinlik zikrolunmaktadır.²⁹³ Bu Yörük grupları Ankara Sancağı'nın iskân coğrafyasını yurt olarak kullandıkları gibi, Ankara'nın batısında Sivrihisar, Sultanönü (Eskişehir), Kütahya ve Karahisar-ı Sâhib

²⁹⁰ E. M. Şerifgil, "Kuruluşundan Cumhuriyet'e Kadar Ankara", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 17, İstanbul 1982, s. 54-55.

²⁹¹ Rifat Özdemir, "Ankara", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları, c. 3, Ankara 1991, s. 207.

²⁹² Sakin, *a.g.e.*, s. 42.

²⁹³ Sümer, "*Anadolu'da Yaşayan Bazı Üçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller*", s. 468.

(Afyon), Aksaray sancakları ve güneyde Karaman Eyâleti'ne tâbi topraklara kadar uzanan geniş topraklardaki yerleşim yerlerini de (köy, mezraa) yurt olarak kullanmaktaydılar.²⁹⁴

XVI. ve XVII. yüzyılda Ankara Sancağı önemli ölçüde iskân edilen bir saha olmuştur. Buraya başka bölgelerden göç ederek gelen taifeler de bulunmakta idi. Mesela, bu taifelerden biri Karalar taifesidir. Bunlar, Dulkadirlü'den gelmiş olduklarından avârizdan muâf idiler. Ankara ve çevresi, Karakeçililer'in de Anadolu'daki ikinci durağıdır. 1530'larda Yörükân-ı Ankara içerisinde Karakeçili adıyla veya ona bağlı bir cemaat adı zikredilmemişse de, 1571 tarihli defterde hemen hemen aynı isimleri taşıyan cemaatlerin büyük bir kısmının Karakeçili'ye bağlı olduğu belirtilmektedir. Bu durum da Ankara Sancağı'nda meydana gelen idari taksimatlardaki değişikliklerle ilgilidir.²⁹⁵ Ankara şehrinin iskân açısından konar-göçer gruplar tarafından yoğun olarak tercih edilen bölgeler arasında yer almasını, buranın o dönemin ileri gelen bir Osmanlı şehri olmasına bağlamak yanlış olmayacaktır.

Yörükler arasında yerleşik hayata gönüllü olarak geçen cemaatlerin yanı sıra zorunlu geçiş yapan cemaatler de bulunmaktaydı. Bu durumun en belirgin göstergesi bazı cemaatlerin 1523/30 tahririnde yurt olarak kullandıkları yerleri 1571 tahririnde de kullanmalarıdır. Mesela, Kasaba Yörükleri'nden olup, hem 1523/30 hem de 1571 tahrir döneminde aynı yerleşim biriminde meskûn olan cemaat sayısı 30'dur. Toplam cemaat sayısının 55/54 olduğu göz önünde bulundurulursa, Kasaba Yörükleri'nin iskân aşamasında bir süreklilik ve istikrar gösterdikleri söylenebilir. Hatta bazı cemâatler meskûn oldukları yerlere kendi adlarını vermişlerdir.²⁹⁶

Evliya Çelebi Ankara'dan şu şekilde bahsetmektedir: “... halkı seyahat ile ticaret ederler. Ermenisi ve Yahudisi çoktur. On mahalle Ermenisi iki cemaat add olunur. Amma Rum ve Kıbtîsi azdır. Bağı azdır ammâ bahçeleri çoktur. Lakin sahralarında kurâları (köyleri) ma'mur ve cümle ahâlisi ankâ-meşreb ve mesrûr (neşeli), buk'aları hub (kasabaları güzel) ve halkı garib-dost (yabancısever) ve mahbûb ve merkgûb (sevilen) kuralarında (köylerinde) mezraları vafîr (tarlaları çok) ve hayrât ve berekâtları mütekâsîr (çok) ve ni'metleri firâvân (çok) ve uyûn (pınarları) enhârî

²⁹⁴ Erdoğan, *a.g.m.*, s. 121.

²⁹⁵ Bulduk, *a.g.m.*, s. 41.

²⁹⁶ Erdoğan, *a.g.m.*, s. 127-128.

(ırmakları) cârî ve revân (akar), belde-i ma'mur ve abadandır (bayındır ve şenelmış beldedir) kim (ki) kal'esi (kalesi) ve şehri lâ-nazîrdır (benzersizdir).”²⁹⁷

Ankara şehri, kale içi ve kale dışı çevresi yerleşmeleri olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Ankara şehrine ve çevreye hakim bir tepede kurulan ve ilk bakışta göze çarpan Ankara kalesinin yapılış tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bu hususta muhtelif görüşler ileri sürülmüştür.²⁹⁸ Kaledeki Hıristiyan mahallesinde oturanlardan bir kısmının Ermeni olduğu 1522 tarihli tapu tahrir defterinde verilen isimlerden belli olmaktadır: Vartan, Serkis, Bedros, Kirkor gibi. Lakin Hıristiyan cemaat arasında kaydolunan birçoklarının isimleri Melikşah, Gökçe, Aydın Kutlu, Arslan, Emirşah, Murad gibi tamamen Türkçe isimlerdir. Bu durum Ankara'nın Hıristiyanlarla meskûn diğer mahallerinde de görülmektedir. Bu da Anadolu'da XVI. yüzyılda bir miktar Hıristiyan Türk topluluğunun mevcut olduğu kanaatini kuvvetlendiren yeni bir belge teşkil eder. Bunlar, muhtemelen Bizanslılar zamanında Balkanlar'dan Anadolu'ya geçirilerek yerleştirilmiş olan Hıristiyan Türkler'in kalıntılarıdır.²⁹⁹

XVI. yüzyılın son yılları ile XVII. yüzyılın başlarında Ankara'nın nüfusunun 23 bin ile 25 bin arasında olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere Celali isyanları yüzünden pek çok Osmanlı iskân birimi olumsuz etkilenmiş ve nüfusu dağılmıştır. Mesela, 1607'de Ankara ahalisi kadiya başvurarak şehrin birkaç defa eşkıya saldırısına uğradığını bu nedenle şehrin üçte birinin dağıldığını, kalanların vergileri karşılayamaz duruma düştüklerini belirtmiştir. Bunun üzerine avarızhanelerinin yeniden tespiti emredilmiştir. Yaklaşık olarak XVII. yüzyılın başlarında ise Celali saldırılarına karşı yapılmış surun belirlediği alan, Ankara'nın iskân alanıdır. Bu bakımdan Ankara'daki mahalle oluşum sürecini değerlendirirken bütün değişimlerin, bu alan üzerinde olduğu kabul edilmelidir.³⁰⁰

²⁹⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Seçen ve Uyarlayan: Mustafa Nihat Özön, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 123.

²⁹⁸ Emine Erdoğan, “Tahrir Defterlerinde Göre Ankara Şehri Yerleşmeleri”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 6, S. 1, Ankara 2005, s. 250-251.

²⁹⁹ Nejat Göyünç, “Onaltıncı Yüzyılda Ankara”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 1, İstanbul 1967, s. 73.

³⁰⁰ Özer Ergenç, *XVI. yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yay., Ankara 1995, s. 53.

B. KÜTAHYA

Eskiden beri Kütahya dolaylarında önemli bir Türkmen kümesi vardı ve bu bölge barındırdığı konar-göçer nüfus itibarıyla dikkat çekicidir. Özellikle, XIII. yüzyıla gelindiğinde Anadolu'nun idaresinin Moğollar'ın eline geçmesi ve Moğol baskısının Orta Anadolu'da şiddetli bir şekilde hissedilmesi, burada konar-göçer hayat süren pek çok kimsenin kitleler halinde Anadolu'nun batısına göç etmesine neden olmuştur. Coğrafyacı İbn Said'in XIII. yüzyılın ikinci yarısında Denizli bölgesinde 200.000, Kütahya bölgesinde ise 30.000 çadır göçebe halkın yaşadığını belirtmesi Batı Anadolu'nun ne denli bir nüfus yoğunluğuna ulaştığını ve bölgedeki nüfus hareketliliğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu haliyle Batı Anadolu'nun bir "Türkmen Ülkesi" durumuna geldiği söylenebilir. 1277 yılında da bu bölgede Germiyanlılar'ın yaşadığı görülür. Bunlar 1240 tarihinde Malatya bölgesinde oturuyorlardı.³⁰¹

Germiyanoğulları Anadolu beyliklerinin kuvvetlilerindedir. Germiyan, bir Türkmen ismi olup bilahire hem aile hem de devlet ismi haline geçmiştir. Beyliği kuran Germiyan aşireti, önce Malatya taraflarında bir müddet oturmuş, sonra Kütahya ve Denizli yöresine geçmişlerdir. Bunların ne zaman Kütahya'ya kat'ı şekilde yerleştikleri bilinmemektedir. Yalnız 1283 yılından itibaren Germiyanlılar'ın Kütahya'da kuvvetli nüfuzlar olduğu görülmektedir.³⁰²

Osmanlı Devleti dönemine gelindiğinde ise, bu devletle iyi geçinmeyi tercih eden Yakub Bey, oldukça ihtiyarlanmış olduğu ve yerine geçecek erkek evlâdı bulunmadığı için, Sultan II. Murad ile bizzat görüşerek, memleketini Osmanlılar'a bırakmıştır.³⁰³ Kütahya, Osmanlı Devleti döneminde önce merkezi Ankara olan beylerbeyliğine bağlı sancak olmuş daha sonra İshak Paşa beylerbeylik merkezini Kütahya'ya taşımıştır. Burası beylerbeylik teşkilatının devamı müddetince Anadolu Eyaleti'nin merkezi olarak kalmıştır. Eyalet merkezi olan Kütahya'ya Paşa Sancağı denilmiştir. Kütahya Sancağı'na bağlı kazaların sayısı zaman zaman değişmiştir.

³⁰¹ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s. 182; Sadullah Gülten, "XVI. Yüzyılda Kütahya'da Yörükler", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 28, Aralık 2010 Kütahya, s. 172.

³⁰² Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, s. 20.

³⁰³ İsmail Çiftçioğlu, "Germiyan Beyliği Döneminde Kütahya'da Mevlevilik", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10, Kütahya 2004, s. 145.

Uzunçarşılı'nın 31 olarak verdiği kaza sayısı sonra 25'e 18'e, ve 16'ya kadar inmiştir.³⁰⁴

Kütahya Sancağı'nda yaşayan Yörükler genel olarak Kütahya Yörükleri olarak isimlendirilmekle beraber, sancakta bulunan Yörükler yakından incelendikleri zaman onların birbirinden farklı taifeler şeklinde teşkilatlandırıldıkları görülmektedir. Taifeleri oluşturan cemaatlerden başka herhangi bir taifeye tâbi olmayıp da müstakil olarak hareket eden pek çok cemaat sancağın hemen hemen bütün kazalarına dağılmıştı. Akkeçili, Kılcan, Bozguş ve Müselleman-ı Toplu taifeleri Kütahya kazasında, Akkoyunlu ve Avşar taifeleri Uşak kazasında, Kayı ve Çobanlar taifeleri ise Lazıkıyye kazasında tespit olunmaktadır. Kütahya Sancağı'nda bulunan taifelerden bazılarının devlet müdahalesi sonucunda oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu tür düzenlemeler dağılmakta olan veya vergi kontrolü sağlamakta güçlük çekilen cemaatleri belli bir idari statüye bağlamak amacını taşımaktaydı.³⁰⁵

Sancak, Osmanlı hakimiyeti altında ilk ciddi tehlikeyi 1511 yılında Şahkulu isyanı sırasında yaşadı. Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa'yı şehir önlerinde yenilgiye uğratan Şahkulu, Kütahya kalesini kuşattıysa da direnişle karşılaştı. Kale dışında iskân edenlerin evlerini yakıp yıkarak Bursa'ya doğru çekildi.³⁰⁶ Daha sonraki yıllarda ise Kütahya Sancağı da Celaliler'in olumsuz faaliyetlerinden etkilenmiştir. Bunlar, Ankara üzerinden Kütahya'ya hareket etmişlerdir.³⁰⁷ Ankara'da olduğu gibi burada da iskân eden halka pek çok zarar vermiş, halkı yerinden etmişlerdir.

XVI. yüzyılda Kütahya Sancağı'nda yerleşme merkezlerini tapu tahrir defterlerinde bulmak mümkündür. 1520'de 1060 haneden 758'ini Müslümanlar, 202 hanesinin 145'ini Ermeni, 26'sını Rum ve 15'ini Yahudiler oluşturuyordu. Gayrimüslim sayısı 1530'da 159 hane idi.³⁰⁸ Kazalarda yaşayan Yörükler genel itibariyle yerleşik hayata geçmişlerdi. Mesela, Kula kazasında bulunan Yörükler'in 1291'i 1571 tarihi

³⁰⁴ Ekrem Güngör, "1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili (II. Bölüm) Transkripsiyonu ve Kitiği", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya 2006, s. 26.

³⁰⁵ Gülten, *a.g.m.*, s. 172.

³⁰⁶ M. Çetin Varlık, "Kütahya" *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 26, Ankara 2002, s. 580.

³⁰⁷ Mustafa Akdağ, "Celali Fetret", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 16, S. 1-2, Ankara 1958, s. 99.

³⁰⁸ M. Çetin Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Yerleşme ve Vergi Nüfusu", *Belleten*, c. LII, S. 202, Ankara Nisan 1988, s. 115; Varlık, "Kütahya", s. 582.

itibariyle çeşitli köylerde sakindi. Bilindiği gibi, XVI. yüzyılda Batı Anadolu Yörükleri arasında yerleşme oranı oldukça fazlaydı.³⁰⁹

Kütahya Yörükleri arasında özellikle Kayı taifesine tabi cemaatler ile kazalarda müstakil olarak yaşayan Yörükler arasında yerleşme oranı oldukça fazlaydı. Bununla birlikte, yerleşik hayata geçen grupların sürekli Yörük olarak zikredilmeleri dikkat çekicidir. Yerleşik hayata geçtikleri açıkça kaydedilen cemaatler için dahi bu husus söz konusuydu. Mesela, Geyikler kazasında bulunan Boz Samed cemaati yerleşik hayata geçmiş ve cemaat üyeleri toprak tasarruf etmeye başlamış olmasına rağmen, hala Yörük olarak yazılmaya devam edilmiştir. Gelirleri has olarak tasarruf edilen cemaatlerin yerleşik hayata geçmelerine rağmen, Yörük olduklarının vurgulanmasının altında yatan sebep has gelirlerinin azalmamasıydı. Fakat, müstakil grupların yerleşik hayata geçmelerine rağmen, Yörük olduklarının vurgulanması onların geçmişlerine dair yapılan bir atıftan ibaret olmalıdır. Ayrıca, bu durumu Osmanlı Devleti'nin toplum düzenini korumaya yönelik anlayışının bir ürünü olarak da yorumlamak mümkündür.³¹⁰

Devletin konar-göçer unsurları yerleşik hayata geçirebilmek için titizlikle uyguladığı iskân politikasını Kütahya'da da uygulamaya çalıştığı bilinmektedir. Yerleşik hayata geçmemek için her ne kadar uğraşılsa da iskân hususunun kaçınılmaz bir son olacağını gören bazı aşiretler Divan'a arzıhal göndererek yerleşmek için boş arazi talep etmeye ya da yerleşme mahalleri seçmeye başlamışlardır. Danişmendli Türkmenleri Divan'a sundukları bir arzuhalde Kütahya Sancağı'nda bulunan boş arazilere yerleşmek istediklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Geyikler kazasına tâbi Pınarbaşı mevziinde bulunan Dinyay(?), Buğralar, Akçaköy, Yüregir/Yereğir, Alacaatlı, Gökçe köylerine büyük Selmanlı aşireti yerleşmeyi kabul ederek Geyikler naibine hüccet vermişlerdir. Keza aynı mahaldeki Cebeli ve Torumlu köylerine Kaşıkçı; Merde Köyüne, Çöplü Avşarı; Kozluca köyüne Bahrili ve Köseli Avşarı ve Biçen(?) Köyü'ne Harbendeli aşireti yerleşmeyi kabul etmiştir. Öte yandan Bıçakçı (üç cemaatle birlikte) Kürdenküre, Karamanlı ve Mocan cemaatleri mahkemeye müracaat ederek Kütahya kazasına yapılan iskân esnasında kendilerinin uzak mesafelerde olduklarını bu yüzden iskâna tabi tutulmadıklarını belirterek adı geçen kazada bulunan Kızıllı, Eğerci Öyüğü

³⁰⁹ Gülten, *a.g.m.*, s. 174.

³¹⁰ Gülten, *a.g.m.*, s. 175.

(İkizce Öyük?) Tavudlar, Feneş, Avdan, Şuhudlu, Burkas adlı harabe köylere iskân olunmayı talep etmişlerdir.³¹¹

Daha önce de belirttiğimiz gibi iskân hadisesi gerçekleştirilirken aralarında husumet olanlar iskâna tâbi tutulmuştur. İskân edilenlerin aynı zamanda ıslah edilmeleri amacı da güdülmüştür. Bu bağlamda karşımıza şöyle bir örnek çıkmaktadır: Dağözü kazası Suhteleri ile Simav kazası halkının aralarında anlaşmazlıklar yaşanmış ve suhteler bölgeden uzaklaştırılmışlardır. Ancak daha sona bunlar pişman olduklarını ve Germiyanoğlu Zaviyesi'ne iskân olmak istediklerini belirtmişlerdir. Simav ahalisinin de kendilerine taarruz etmemeleri hususunda emr-i şerif talep etmişlerdir. Bunun üzerine Dağözü Suhteleri'nin durumlarının gözlenip kendi hallerinde olurlar ise bunlara müsamaha gösterilip adı geçen zaviyede iskân edilmeleri, fesad çıkarmaya devam ederler ise yakalanıp haklarından gelinmesi emredilmiştir.³¹²

C. HÜDAVENDİGAR (BURSA)

Selçuklu Sultanı Süleyman Şah bin Kutalmış, 1080'de İznik'i alarak devlet merkezi yapmasının ardından bütün Marmara havzasını zapt ettiği esnada, Bursa'yı da fethetmişti. Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1243'te Köseadağ Savaşı'nda Moğollar'a yenilmesinden sonra, bu coğrafyada Moğol hâkimiyeti başlamıştır. Bu esnada, Batı Anadolu'da bir uç beyliği olarak ilerleyen Osmanlılar, Karacahisar, Yarhisar ve Bilecik'i zaptettikten (1298) sonra 1300 yıllarında Köprühisar'ı ve Yenişehir'i ele geçirdiler. Yenişehir'in ele geçirilmesinden sonra Türkmenler'den büyük bir nüfusu buraya yerleştirildi ve uç beyliğinin merkezi haline getirildi.³¹³

1326 senesinde ise Orhan Bey Bursa'yı teslim almıştır. Fethinden sonra şehir büyük gelişim göstermişti. Bursa'da bu fiziksel gelişime bağlı olarak, nüfusun artışıyla da yeni mahalleler oluşmaya başlamıştır. İlk mahalleler, hisar içine yeni gelen nüfusun yerleşmesiyle kurulmuştur. Bu ilk mahalleler arasında Kavaklı, Çırağ Bey, Alâeddin, Yaniçoğlu mahalleleri sıralanabilir. Bursa fethedildiği sırada iki bin ev, yedi mahalle, yedi kilise veya manastır, bir hamam ve yirmi dükkândan oluşmaktaydı. Ayrıca batıda

³¹¹ Tufan Gündüz, *XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 133.

³¹² 82 Numaralı Mühimme Defteri, s. 167/350.

³¹³ Rukiye Aslan, "XVI. Yüzyıl Ortalarında Bursa (A-84 ve A-202 Numaralı Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s. 4-5.

sur dibinde de bir Yahudi Mahallesi vardı. Daha sonra hisarın dışında da şehrin gelişmesiyle beraber yeni mahalleler oluşmaya başlamıştır.³¹⁴ Fethin ilk yıllarında şehirde gayrimüslim nüfus fazlaydı. Ancak yapılan iskânlarla Müslüman nüfus çoğunluğu oluşturmaya başlamıştır.

Hüdavendigâr Sancağı, XVI. yüzyılda temel olarak 31 timar nahiyesinden ve 25 kazadan oluşan bir yönetim bölgesidir. Başlangıçtan beri tesis edilmiş olan Bursa, İnegöl, Yarhisar, Ermeni Pazarı, Domaniç, Yenişehir, Söğüt, Gölpazarı, Yenice Taraklı, Geyve, Akyzı, Göynük, Beypazarı, Mihallıç Hisarı (Mihaliççık), Sivrihisar, Kite, Mihaliç, Aydıncık, Gönen, Kızılca, Tuzla, Bergama, Tarhala, Kepsud, Atranos kazalarından bazı nahiye veya köyler grubu yönetim gereksinimleri yüzünden zaman zaman ayrı bir kaza bölgesi olarak sancak sınırları içinde ayrıma tâbi tutulmuşlardır.³¹⁵ Sözü edilen nahiyelerden bazılarının kendilerine daha yakın merkezler varken Hüdavendigâr Sancağı sınırları içine alınmasının sebebi, Bursa gibi bir uluslar arası ticaret şehrinin doğal olarak normal kır-şehir ilişkisi içinde olan yerleşme birimlerinden çok fazla nüfus çektiği göz önünde bulundurularak şehri besleyecek çevrenin geniş tutulma zorunluluğudur.³¹⁶ Bursa, Hüdavendigâr Sancağı'nın ve bütün Kuzeybatı Anadolu'nun en büyük şehri durumundadır. XVI. yüzyılda Bursa kazası (Bursa şehri ile yakınındaki birkaç köyden müteşekkildir) 9543 toplam neferi ile sancağın en kalabalık kazasıdır. Yalnız başına şehir 8 binin üzerinde toplam nefere sahiptir.³¹⁷

Bursa kazasında az sayıda Yörük cemaati kaydedilmiştir. Bu durum Osmanlılar'ın ilk hakimiyet devresinden bu yana burada yerleşik düzenin kurulmuş olduğunu gösterir. Dolayısıyla Osmanlı coğrafyasının çekirdek kısmının sosyal yapısı hakkında bir fikir edinilebilir.³¹⁸ Bu bölgede Yörükler'in kesif olarak yaşadığı bölgelerin başında Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna da beşiklik etmiş olan Söğüt gelmektedir. Burada Yörükler, Sultan Murad Vakfı reayası olarak kaydedilmişlerdi. Diğer taraftan bölgedeki dikkat çeken diğer bir grup da Karacalar Yörükleri'dir. Bazılarının isimleri şöyledir: Araplar, Avcılar, Eymir, Karacalar, Korkutlar.³¹⁹ Bursa

³¹⁴ Aslan, *a.g.t.*, s. 10.

³¹⁵ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 120.

³¹⁶ Vedat Turğut, "XVI. yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Hüdavendigâr ve Sultanönü Sancaklarında Abdalan-ı Rum", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 19, İstanbul Güz 2011, s. 211.

³¹⁷ Ergenç, *XVI. yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 109.

³¹⁸ Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, s. 176-177.

³¹⁹ Sakin, *a.g.e.*, s. 43.

köyleri arasında rastlanılan bazı isimler Bursa'ya gelenlerin nerelerden olduğuna dair ipuçları vermektedir. Danişmend, Yeni Danişmend, Hoban Danişmend adındaki köyler burada iskân edilenlerin Danişmend ilinden (Amasya, Tokat, Sivas civarında) geldiklerini, Kızık, Cumalıkızık, Hamamlıkızık isimleri ise bölgeye gelenlerin Oğuz boylarına mensup Türkmenler olduğunu göstermektedir.³²⁰

Bursa'daki Müslüman nüfus sadece Türkler'den oluşmamaktadır. Tebriz ile Bursa arasında çok sıkı ticari ve kültürel temasın bulunması, İranlılar'ın Bursa'ya gelerek iskân olmalarına sebep olmuştur. Bursa'da halen mevcut olan Acem Reis Cami ve mahallesi, Acemler semti, İranlılar'ın Bursa'ya yerleştiklerine işaret etmektedir. Bunun yanında diğer İslam ülkeleri bakımından da aynı şeyi söylemek mümkündür. XVI. yüzyılda Bursa'da; Araplar, Arap Mehmed, Molla Arap ve Arap Muhiddin mahalleleri şüphesiz bu yerleşim yerlerinin sakinlerinin ve kurucularının menşeiini göstermektedir.³²¹

Bursa'da vergi yükümlüsü Yahudi, Ermeni ve Rumlar, XVI. yüzyılda toplam nüfusun %32'si kadarını oluşturuyorlardı. Genel olarak Bursa'da gayrimüslimler bir arada bazı mahallelerde kümelenmiştir. Bu mahalleler hisarın çevresindeki Kayabaşı, Demirkapı, Balıkpazarı ve Kuruçeşme mahalleri ile Sedbaşı ve Kararağaç mahalleleridir.³²² XVII. asrın başlarında Bursa'da bulunan Polonyalı Siemon şehirde Ermeniler'e ait 300 hane bulunduğunu belirtmiştir. Yine bu yüzyıla ilgili bilgi veren Wheler, Bursa'da Rum ve Ermeniler'in Yahudiler'e göre daha az olduklarını belirtmektedir. Ona göre 1675 yılında şehirde 40.000 Türk, 12.000 Yahudi ile az sayıda Rum ve Ermeni yaşamaktaydı.³²³ Burası İspanya ve Portekiz'den gelen Yahudi göçmenlerin yoğun olarak iskân edildikleri bölgeler arasında yer almaktadır.

Dikkati çeken bir diğer husus ise, Bursa mahallelerinin nüfusu kaydedilirken kiracılar için ayrı bir bölüm ayrılmıştır ve her mahallede dikkate değer ölçüde kiracı bulunmaktadır. Mesela, 1530 -31 (937) tarihli defterde kiracılardan hane olarak kayıtlı evliler toplam nüfusun %26,06'sını oluşturmaktadır.³²⁴

³²⁰ Aslan, *a.g.t.*, s. 81.

³²¹ Aslan, *a.g.t.*, s. 82.

³²² Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 115.

³²³ A. İhsan Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplumsal Hayatı (Bursa Örneği), Gökkubbe*, İstanbul 2009, s. 31.

³²⁴ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 112

D. MENTEŞE (MUĞLA)

Anadolu'nun güneybatısında kurulmuş olan Menteşe Beyliği, ismini Anadolu Selçukluları'nın amirali olan Menteşe Bey'den almıştır. Takriben 1300 tarihine doğru teşekkülünü tamamlamış olan Menteşe Beyliği kurucularını deniz yoluyla bu toprakları ele geçirdikleri bazı kaynaklarda yazılmışsa da Muğla, Peçin, Milas ve Çine taraflarına da hakim oldukları şüphesizdir.³²⁵ Bölgede ilk Osmanlı fethi ise muhtemelen Balat'ın 1389–90 kışında ele geçirilmesiyle başlamıştır. Fakat beyliğin geri kalan yerlerini Menteşe Beyi Ahmed Gazi 1391'de ölünceye kadar idareye devam etmiştir. Böylece bu bölgenin tamamının 1391'lerde zapt edildiği söylenebilir. Menteşe Beyliği toprakları, 1402'deki Ankara Savaşı'ndan sonra Timur tarafından Mehmed Bey ile oğlu İlyas Bey'e verildiği için bu beylik tekrar kurulmuştur. Daha sonra II. Murad burayı 1424'de kesin olarak Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisine katmıştır. Bu tarihten itibaren de bölge Osmanlı fetih politikasına paralel olarak iskân edilmeye başlanmıştır. Bugün büyük çoğunluğu Muğla ili sınırları içerisinde kalan Menteşe Sancağı'nın XVI. asırda Aydın'dan Çine ve çevresine, Denizli'den Tavas kazası ve çevresine kadar uzanan geniş bir alandan meydana geldiği görülmektedir. Bu yüzyılda Menteşe Sancağı'nın kuzeyini Aydın, kuzey doğusunu Kütahya, doğusunu Hamid sancakları, güney ve batı sınırlarını ise Akdeniz ile Ege Denizi oluşturmaktadır.³²⁶

Menteşe Livası, Peçin, Çine, Balat, Milas, Bozöyük, Muğla, Mazun, Tavas, Köyceğiz, Pınaz, İsravalos ve Meğri kazalarından meydana gelmektedir. Bu bölge şehir ve köy kültürünün yanında önemli oranda Yörükler'in yaşaması için elverişli alanlar sağlamaktadır.³²⁷

Menteşe Sancağı, Yörükler'in yoğun bulunduğu bölgelerdendir. 1530'da 548 köy, 381 cemaat (gerçekte 310) ve 36 mezraa kaydedilmiştir. 1532'de ise 170 cemaat kaydedilmiştir. Fakat bu sayı sadece padişah hassına dahil olan Yörükleri göstermektedir. Bu rakamlardan da anlaşıldığı gibi yerleşik hayattan ziyade burada konar-göçerlik daha hakimdir.³²⁸ Dağlık bir bölge olan Menteşe Sancağı'nda yaşayan yarı göçebe bazı oymakların başlıcaları şunlardır: Kayı, Horzum, Barza, Kızılca-Yalınç, Kızılca-Keçilü, İskender Beğ, Divâne-Ali, Balıkçı (?) ve Karakoyunlu'dur. Burada adı

³²⁵ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, s. 22.

³²⁶ Karaca, "Menteşe Bölgesi Yörükleri", s. 404-405.

³²⁷ Karaca, "Menteşe Bölgesi Yörükleri", s. 406.

³²⁸ Karaca, "Batı Toroslarda (Güney Batı Anadolu) Yörükler", s. 115; Sakin, *a.g.e.*, s. 44.

geçen Barza oymağı Oturak-Barza ve Göçer-Barza olmak üzere iki kol halinde olduğu gibi, bir de Güne-Barza kolu vardır. Burada bulunan Karaca-Koyunlular geniş bir sahaya yayılmış olup, çok küçük oymaklardan meydana gelmiştir.³²⁹

Ankara ve Kütahya'da olduğu gibi Kayılar'ın en mühim yurtlarından birisi olan Menteşe mıntıkasında da bir Alayuntlu şubesi yaşamakta idi. XVI. asrın ortalarında yüz evden fazla olan bu Alayundlu oymağı, Balat (Milet) kazasında sakindir. Oymak XVI. asrın sonlarında Muğla'nın Dadya, Balat kazasının Boran ve Bayındır adlı köylerinde yerleşmiş ve bu suretle tamamiyle toprağa bağlanmıştır.³³⁰ XVI. yüzyılda en büyük Kayı oymağı Denizli'nin kuzeyinde yaşamaktaydı. İkinci kalabalık Kayı teşekkülü Menteşe Sancağı'ndaydı. Menteşe Kayıları doğrudan doğruya Denizli Kayıları'nın bir parçası olsa gerektir. XVI. yüzyılda Menteşe'de Kayı Yörükleri ve onun alt kolları haricinde altı tane Kayı isimli köy vardır. Bunların ikisi Balat diğerleri ise Köyceğiz, Meğri, Çine ve Pınmaz kazalarında.³³¹

1530'da tir³³² olarak kaydedilen bazı Yörük grupları 1532 tarihindeki kayıtlarda ya karye ya da cemaat olarak kaydedilmiştir. Bundan çıkan sonuca göre kayıtlarda dikkat edilmemiş veya daha sonra bunlar büyümüş, yerleşmiş ve bunun sonucunda böyle belirtilmiş olmalıdırlar. Her ne sebeple olursa olsun burada birçok cemaatin alt bölümlerinin tir olarak kaydedilmesi devletin bunları daha iyi kayıt altına alma, kontrol etme, belirli kişilerin sorumluluğuna sokma düşüncesinin ürünüdür.³³³

Menteşe bölgesindeki Yörükler'in bir kısmı Oğuz boy ismi almıştır. Eymir, Kayı, Alayundlu, Bayındır, İğdir, Kara ve Kızılcı Keçilü gibi Yörükler bunlardandır.³³⁴ Menteşe Sancağı defterlerinde bu sancağın Köyceğiz kazasında sakin bulunan Çandır adlı bir cemâatten de bahsedilmektedir. Bu cemâatin adı, her halde Çavundur adının muhaffef bir şeklidir. Çavundur boyunun XVI. asırda Anadolu'daki Türk aşiretleri arasında çok zayıf bir halde bulunması onun bu ülkenin fetih ve ilk devirlerdeki iskânında önemli bir rol oynamış olduğunun tayini ile bir dereceye kadar izah olunabilir.³³⁵

³²⁹ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s. 200.

³³⁰ Sümer, "*Anadolu'da Yaşayan Bazı Üçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller*", s. 469.

³³¹ Karaca, "*Menteşe Bölgesi Yörükleri*", s. 412.

³³² Tir (ok), boy altı gruplara verilen addır.

³³³ Karaca, "*Batı Toroslarda(Güney Batı Anadolu) Yörükleri*", s. 113-114.

³³⁴ Karaca, "*Menteşe Bölgesi Yörükleri*", s. 409.

³³⁵ Sümer, "*Anadoluda Yaşayan Bazı Üçoklu Oğuz boylarına Mensup Teşekküller*", s. 439.

Menteşe Yörükleri ile ilgili kayıtlarda “*toprakları yoktur*”, “*toprakları vardır*”, “*hariç toprakta konarlar*”, “*hariç toprakta otururlar*”, “*ettikleri yerin öşrünü verip*”, “*Oturak Barza*”, “*Göçer Barza*” gibi ifadelerin olması, ayrıca Yörükler’in ödedikleri vergiler arasında “*resm-i çift, nim çift ve bennak*” gibi vergilerin geçmesi, yine hâsıl içerisinde “*tahıl, pamuk*” vb. ürünlerin yer alması bize bunların bazılarının çiftliklere sahip olduklarını ve hayvancılığın yanında tarımla da iştiğal ettiklerini göstermektedir.³³⁶

Genellikle Anadolu Eyaleti’nde ve buna bağlı olarak Hamid, Teke ve özellikle de Mentеше Sancağı’nda görülen Perakende Yörük taifelerinin bulunması, küçük ve tam anlamıyla müteferrik olmaları merkezi otoriteye bağlama, iktisaden istediği gibi faydalanma düşüncesinin bir ürünüdür. Yine bu bağlamda, Osmanlı Devleti, mukata’a hanesi ve has reayası statüleri içinde kendisine bağladığı Yörük toplulukları ile yerleşik halk arasında bir uyum sağlayabilmiş ve devlet ile sipahi, sipahi ile reaya arasında teke tek ilişki demek olan tımar sistemini kurup yaşatabilmiştir. Hatta bu uyum içerisinde XVI. yüzyılın ortalarına kadar birçok Yörük grubunun kendiliklerinden yerleşik hayata geçtikleri görülmektedir. 1522’de bu bölgedeki Yörükler içerisinde belirli bir kazaya bağlı olarak yazılmalarına rağmen “*Muğla’da, Balat’da, Ayasluğ’da mütemekkindirler, Peçin’de, İzmir’de ve Çeşme’de sakindirler*” gibi ifadelerin olması bunların perakende olduklarını ve farklı kazalara hatta sancaklara geçerek oralarda da yaşadıklarını göstermektedir.³³⁷

Aşağıdaki tabloda 1522-1532 yılları arasında Mentеше bölgesinde bulunan Yörüklerin toplam nüfusu ve Hasılları verilmiştir.

³³⁶ Karaca, “*Menteşe Bölgesi Yörükleri*”, s. 416.

³³⁷ Karaca, “*Menteşe Bölgesi Yörükleri*”, s. 409.

Tablo 2. 1522-1532' de Menteşe Bölgesi Yörükleri'nin Toplam Nüfus ve Hasılları³³⁸

Yörük Adları	1522 Tarihi					1532 Tarihi						
	Hane	Kara	Mücerred	Muaf	Hasıl	Hane	Bennak	Kara	Çift	Nim	Muaf	Hasıl
C. Oturak Barza	1174 (1171)	248 (251)	169	20	55000	1494 (1494)	861 (855)	232 (233)	295 (298)	109 (108)	18	60151
C. Mutakata'a-i İskender Bey	367	157	29	10	33500	664	387 (382)	145	91	46	14	36616
C. Kayı	599	250	53	11	30000	942	488 (486)	212 (205)	141	110	28	31090
C. Kızılca Keçili	358	157	18	8	28500	626	390	121	82	33	5	30358
C. Horzum	914 (918)	456 (400)	38	12 (13)	90000	1709	1073 (1062)	301 (310)	209 (203)	128 (134)	31	100366
Mutakata'a-i Yahşi Bey, T. Kara Ahmed, T. Mustafa	197	148	20	4	27500	346	194	75	53	24	7	28217
C. Kızılca Balkıca	349	245	11	12	30000	761	448	151	76	86	15	32391
C. Divane Ali ve Güne Barza	2933	1095	199	50	146000	5111	3078 (3181)	934 (958)	537 (557)	421 (415)	43	251800
C. Karacakoyunlu	960	308	67 (63)	21 (22)	52500	1471	721	251 (256)	361	132 (133)	20	59187
C. Tuzlaciyan, Peçinovazı, Çobansalar, Yürükçüler Arablar	620	124	35	3	52785							
C. Sazak tabi-i Matran	164	26	17		Elsüzde							
C. Sekeki	62	7	3		Elsüzde							
C. Elsüz tabi-i Matran	830	166	87	5	56560							
Karye-i Karpuz'daki Cemaatler	155	64	3	7	43657							
T. Turan Hacı an reaya-yı Büyük Ayuklu	85	49	1	1	37940							
Reaya-yı Balyabolı	252	75	24	5	3913							

³³⁸ Karaca, "Menteşe Bölgesi Yörükleri", s. 423-425.

yılında Tralleis'i (Aydın'ın temelini oluşturan antik şehir) kuşatmışlardır. Oldukça korunaklı olan Tralleis, uzun süre dayandıktan sonra susuzluk nedeniyle 1282 yılında Türkler'e teslim olmuştur. Şehrin Türkler tarafından zaptıyla zarar gören tepelik alandaki yerleşme, muhtemelen bu dönemde meydana gelen depremle de çok zarar görmüştü. Bu nedenle tepelik yerdeki eski yerleşme alanı Türkler tarafından iskân yeri olarak kullanılmamış, şehir bu alanın hemen güney eteğinde yer alan birikinti konisinin kök kısmına kurulmuştur. Eski yerleşme yerinin Türkler tarafından kullanılmamasında bu alandaki suyun yetersizliği de başlıca nedenlerden biri olmuştur.³³⁹

Menteşe Beyliği'ne bağlı Aydın ve çevresi 1310 yılında Aydınoğulları Beyliği'nin egemenliğine girmiştir. Manzarasının güzelliği nedeniyle Tralleis, Güzelhisar olarak adlandırılırken, Aydınoğulları eline geçtikten sonra Aydınoğlu Mehmed Bey'in Güzelhisar'a babasının adını vermesiyle şehir bundan sonra Güzelhisar olarak anılmaya başlanmıştır. Şehre Aydın isminin verilmesine rağmen, Aydınoğlu Mehmed Bey'in beyliğin merkezini Birgi olarak seçmesi, Aydın şehrinin gelişimini olumsuz etkilemiştir.³⁴⁰

Şehir 1426 yılında ise Osmanlılar'ın eline geçmiştir. Anadolu Eyaleti'nin merkezi Ankara şehri iken 1461 yılında ve II. Mehmed zamanında Kütahya olmuştur. Böylece Aydın ili, "*Aydın Sancağı*" ya da "*Liva-i Aydın*" adıyla Anadolu Beylerbeyi'ne bağlı bir vilayet, sancağın merkezi ise Tire olmuştur. Fakat sonraları vezirlerin sayısı çoğalmış ve sancaklara da vezir gönderilmeye başlanmıştır. Bu nedenle de beylerbeylik teşkilatı bozulmuştur. 1811 yılında Aydın, eyalet merkezi olunca Saruhan, İzmir ve Mentеше sancakları Kütahya'dan alınarak Aydın'a bağlanmıştır. Bu arada Güzelhisar Aydın Sancağı'nın merkezi olmuştur.³⁴¹

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Aydın Sancağı'nın sahil kesimindeki bazı kazalardan Kaptanpaşa adı verilen yeni bir eyalet teşkil edilerek İzmir, Ayasuluğ, Çeşme, Söke Kazarlı, Sığla Sancağı'na bağlandı. XVII. yüzyılda Tire'nin sancak merkezi Güzelhisar'ın ise kaza merkezi olduğu görülür. Ayrıca XVII. yüzyılda Aydın Sancağı'ndaki kaza sayısı artmış eski kazalara Bayındır, Balyambolu, Keles, Köşk, Amasya ve İnegöl kazaları da eklenmiştir. Dönemin önemli bir kaynağı olan

³³⁹ Abdullah Uğur, "Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, c. 1, S. 2, Ankara 2003, s. 46.

³⁴⁰ Uğur, *a.g.m.*, s. 48.

³⁴¹ Atabay, *a.g.t.*, s. 19-20.

Cihannüma'da Aydın livasının sınırları ve kazaları şu şekilde verilmiştir: Kuzeyde Manisa batıda Sığla, Güneyde Menteşe, doğuda ise Ayasuluğ (Sığla'ya tabi), İnegöl (Aydın), Balyambolu, İnebayındır, Birgi, Bozdoğan, Tire, Sart, Sultanhisarı, Karacakoyunlu,(diğer adı Tire bölgesi, Kestel (diğer adı Nazlı), Keles, Güzelhisar, Köşk, Vakıf, Yenişehir, Gönik, Kestre, Bayramoğlu (Karakoyunlu).³⁴²

Aydın-ili Anadolu'da Yörükler'in yoğun bulunduğu yerlerden birisidir. Buradaki Yörükler Batı Anadolu'nun tarihinde çok önemli bir rol oynamışlardır. İlk önce Aydınoğularının daha sonra da Osmanlı Devleti'nin en önemli itici gücü olmuşlardır. Bunların bir kısmı Oğuz boylarından, bir kısmı da Karaca Koyunlu, Danişmendlü, Tekelü, Bozdoğan gibi Osmanlı Devleti'nde bir yere sahip olan Yörükler'den meydana gelmektedir.³⁴³ Yörükler, Aydın Sancağı'nda özellikle Tire, Ayasluğ, Birgi, Güzelhisar, Bozdoğan, Yenişehir ve Alaşehir kazalarında yoğun olarak yaşamaktadırlar. Sancağın diğer kazalarında da belli ölçüde Yörük grubuna rastlanmaktadır. Bunun yanında bazı Yörükler'in Menteşe ve Kütahya gibi başka sancaklara da kayıtlı oldukları görülmektedir. Yörükler'in hareket halinde oldukları ve başka yerlerle de taifelerinin bu bölgede yoğun olması bunu kolaylaştıran etmenlerden birisidir.³⁴⁴

Bayramlı Karaca Koyunlusu Yörükleri en önemli Yörük grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Aydın haricinde Konya, Kocaeli, Adana, Tarsus, Maraş, Karahisar-ı Şarki sancakları ve Zülkadiriye ve Ordu kazasında da bulunmaktadır. Bu Yörükler Aydın'da Tire, Birgi, Ayasluğ, Güzelhisar ve İzmir kazalarında yaşamaktadır. Ayrıca bu Yörük grubuna bağlı Seğid cemaatinin Kütahya Sancağı'nın Lazkiye kazasında yerleştiği görülmektedir. Aydın-ili'ndeki Yörükler içerisinde dikkat çeken hususlardan birisi de Tekeler, Tekelüler, Hamidler, Alaiyelü, Manavgadyan, Yörükân-ı Menteşe isimlerinin geçmesidir. Muhtemel bu isimlerden anlaşıldığı gibi mezkûr Yörükler Teke, Hamid, Alaiye, Menteşe sancaklarından ve Manavgat kazasından gelmiş olmalıdırlar veya burayla ilişkilerinden dolayı bu isimleri almışlardır.³⁴⁵

³⁴² Onur Nuri Akbulut, "Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2008, s. 18.

³⁴³ Karaca, "Aydın-İli Yörükleri", s. 117.

³⁴⁴ Karaca, "Aydın-İli Yörükleri", s. 107.

³⁴⁵ Karaca, "Aydın-İli Yörükleri", s. 109-112.

Aydın'da mahalle sayısı XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla doğru artmıştır. Bu artış ise buranın nüfus ve buna bağlı olarak hızlı bir alansal gelişme gösterdiğine işaret etmektedir. Bu dönemde şehirdeki hızlı gelişmenin sadece Aydın ile sınırlı olmadığı, Anadolu genelindeki birçok şehirde meydana geldiği ortaya çıkmaktadır. Belirtilen gelişme şehirlerin kendi nüfus artışlarıyla değil, Celali isyanları nedeniyle köylerden gelen göçlerle olmuştur. Kırsal kesimden kentlere göçün bu dönemde yoğunlaştığı, merkezi otorite tarafından bu göçü engellemek için XVII. yüzyılın sonlarında giderek artan fermanlardan anlaşılmaktadır. Ayrıca köylerden kentlere göç konusu o dönemdeki kadı sicillerine de sıkça yansımıştır.³⁴⁶

Sancaktaki toplam kaza, şehir ve köy yerleşim yerlerinin çokluğu bize bu bölgede yerleşmenin ve tarımın bölgenin diğer sancaklarına nazaran daha etkili olduğunu göstermektedir. Ancak 220 civarında Yörük grubunun olması Osmanlı Devleti'nin diğer sancak ve Anadolu eyaletindeki sancaklarla mukayese edildiğinde mühim bir yekûn teşkil ettiğini ortaya koymaktadır. Yani cemaatlerin sayısı köylerle karşılaştırıldığında %27,5 civarındadır.³⁴⁷

F. SARUHAN (MANİSA)

Saruhan Beyliği, Türkmen beylerinden Saruhan tarafından Manisa merkez olmak üzere eski Lidya kıtasında kurulmuştur. Beyliğin kuruluşu tam olarak bilinmemekle birlikte 1313 tarihine rastlamaktadır.³⁴⁸ Manisa bir müddet Saruhan Beyliği'nin mukadderatına tâbi olmuş bu devlet, Osmanlılar'ın taarruzuna uğrayarak topraklarını kaybetmiştir. Fakat Timur'a iltihak eden Hızırşah Ankara Muharebesi'nden sonra Manisa'ya dönerek beyliği yeniden kurmuştur. Hızırşah bu ikinci beyliği zamanında da rahat durmamış ve şehzadeler mücadelesinde İsa Bey tarafını tutmuştur. Bunun üzerine Çelebi Sultan Mehmed kuvvetleri Manisa'ya kuşatarak zapt etmiş ve hamamda eğlenmekte olan Hızırşah'ı da yakalayıp öldürmüşlerdir (1410). Bu tarihten sonra Manisa Osmanlılar'ın eline geçmiştir.³⁴⁹ Yahudi dönmesi Torlak Kemal'in 1420'deki isyanı, 1425'te Aydınoğlu Cüneyt Bey'in faaliyetleri Manisa ve çevresine

³⁴⁶ Uğur, *a.g.m.*, s. 49.

³⁴⁷ Karaca, "Aydın-İli Yörükleri", s. 107.

³⁴⁸ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, s. 23.

³⁴⁹ Çağatay Uluçay, "Manisa", *İA*, İstanbul Maarif Basımevi, c. VII, İstanbul 1957, s. 290.

büyük zarar vermiştir. Bu tarihten sonra Manisa'da XVII. asrın başına kadar büyük vakalar cereyan etmemiştir. Ancak büyük bir imar hareketi başlamıştır.³⁵⁰

Aşiret ve köy adları, Saruhan Bey'in Harezm Türkleri'nden olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Osmanlılar zamanında, Horzum, Barzı ve Güne Barzı hasları, Horzum Barzı Yörükleri ve Alaşehir'in bu adla anılan köyleri vardır. Esasen Saruhan Beyleri ataları, Germiyanoğlu beylerinin hizmetinde bulunuyorlardı. Aydın ve Saruhan beyleri Germiyanoğulları'nın en batıya, Ege kıyılarına gönderdikleri kumandanları olup, fethettikleri bölgelerde kılıç hakkı alarak kalıp devleti kurmuşlardır.³⁵¹

Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman burada yöneticilik yapmıştır. 1595'ten itibaren Manisa'nın yönetimi Anadolu Beylerbeyi'ne bağlı sancakbeylerine bırakıldı. Saruhan (Manisa) yöresinde “*ellici*” adıyla adlandırılan Yörük grupları yaşamaktaydı. Bu isim, bunların devlete olan mükellefiyetlerinden dolayı verilmiş olup kendi boy adlarıyla ilgisi yoktur. Bu çerçevede 38 cemaat olup en kalabalıkları Karacalar cemaati idi. Cemaatlerden bazılarının adları şunlardır: Ahiler, Akkeçili, Alagözlü, Avşar, Hacı Beyli, Hacı Hamza, Hamidler, İshaklar vd.³⁵²

Saruhan ilinin Osmanlı devri idari taksimatından yola çıkarak beylik dönemi idari ünitelerini ve bunların sınırlarını tespit etmek mümkündür. Yeni olmayan bu usûl, XVII. yüzyıl müelliflerinden Müneccim başı genel hatlarıyla beyliğe ait şehirler ile kasabaların idari taksimatını verir. Özellikle bu türden bilgileri Osmanlı tapu ve vakıf kayıtları büyük oranda netleştirmektedir.³⁵³ Saruhan Sancağı içinde yer alan Demirci hakkında Evliya Çelebi şöyle der: “*Sokakları iniş ve yokuş olduğundan ve daracık dar yollar olmakla arabalar bu şehre giremez. Evlerinin kimi derede ve kimi tepede olduğundan her biri birer tarafa bakmaktadır. Bu şehrin alaca kilimi meşhurdur. Kısacası bu şehir her türlü vergiden muaf olduğundan gayet bakımlı ve şenliklidir.*”³⁵⁴

XVI. yüzyıl tahrir defterlerinden anlaşıldığına göre başta Halep olmak üzere Anadolu'nun birçok yerinde henüz yerleşik hayata geçmemiş olan Çepni toplulukları

³⁵⁰ Uluçay, “*Manisa*”, s. 290.

³⁵¹ Yasemin Gedik, “*Saruhanogulları Beyliğinin Kuruluşu ve Siyasi Teşekkülü*”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2004, s. 38.

³⁵² Sakin, *a.g.e.*, s. 43.

³⁵³ Mustafa Eravcı, “*Saruhanogullarının Demirci Kolunun Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri Hakkında Bir Tetkik*” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.VII, S. I, Afyon 2004, s. 57.

³⁵⁴ Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyehatnâmesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman, c. 1, Kitap 9, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 56.

bulunmaktaydı. Bu dönemde Anadolu’da Çepniler’e ait kırk üç kadar yer adı vardır. XVII. yüzyılın ortalarına doğru Çepniler’in ana kolu yine Rum kale yöresinde yaşıyor ve kasabalar (?), Korkmazlı, Sarılı, Karalar, Köseler ve Şuayyıblu obalarına ayrılıyordu. Başım Kızdılu adını taşıyan diğer iki oymak ise Batı Anadolu’ya göç ederek Saruhan (Manisa) ve Aydın sancaklarında yurt tutmuştu.³⁵⁵

Kanuni Sultan Süleyman’ın annesi Hafsa Sultan tarafından inşa ettirilen Sultaniye Külliyesi, etrafında yerleştirilen 20 hane ile bir iskân mahalli olmuştu. 937 (1531) tarihli tahrir defterine göre şehirdeki mahalle sayısı 37 idi. Bu rakam 983’te (1575) 42’ye yükseldi. Söz konusu dönemde sur içindeki yerleşme hemen hemen ortadan kalkmış, buradaki Eskihisar mahallesi de boşalmıştı. Ali Ağa, Camii-i Cedid (Sultaniye), Hacı Yahyaoğlu, Karayunus, Alaybey 1531’den sonra ortaya çıkan yerleşme alanlarıydı. 1531’de en kalabalık mahalle Karaköy’dü. 1575’te 1539 hane (8000-8500 kişi) idi. Bu nüfus yapısıyla Manisa, bölgesindeki en büyük merkez durumundaydı.³⁵⁶

Şehzadelerin şehre geldikleri ve kaldıkları dönemlerde nüfus daha da yoğunlaşıyordu. Bunların kalabalık hizmetli grupları sosyal yapıda yeni değişmelere sebep oluyordu. Böylece hayli hareketli, o ölçüde de renkli ve dışarıya açık bir nüfus birikimi bulunuyordu. XVI. yüzyılın başlarından beri konar-göçer statüsündeki gruplar da şehirdeki çeşitli mahallelerde düzenli olarak oturmakta idiler. Bu durum Manisa yerli halkının büyük bölümünün Türkmen kökenine işaret eden önemli bir ipucu sağlar. Gerek Saruhanoğulları gerekse Osmanlı hakimiyeti altında şehirde XVI. yüzyıla kadar Hıristiyan nüfus bulunmamaktaydı. XVI. yüzyıl boyunca tek gayrimüslim topluluğu İspanya’dan çıkarılıp 1500 yılından itibaren şehre yerleşen Yahudi grupları oluşturmuştu. XVII. yüzyıldan itibaren Yahudiler’in nüfusu azalırken şehirde Ermeni ve Rum yerleşmeleri görülmeye başlandı.³⁵⁷

Saruhan’dan sağa sola göçenler olduğu gibi diğer illerden de buraya birçok göçmen gelmişti. Eşkîyalık, asrın başından sonuna kadar, fasılalarla devam ettiğinden, halk da göçmeye ve yer değiştirmeye mecbur oldu. Hükümet yerlerinden ayrılan halkı,

³⁵⁵ Ali Çelik, “Çepnilerin Anadolu’nun Türkleşmesindeki Yeri ve Önemi”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, c. VI, Ankara 2022, s. 315.

³⁵⁶ Feridun Emecen, “Manisa”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları, c. 27, Ankara 2003, s. 579.

³⁵⁷ Emecen, “Manisa”, s. 579-580.

mümkün merteye eski yerlerine göndermeye çalıştı ise de bunda tamamen muvaffak olduğu iddia edilemez. Göçen halk, tamamen yerlerine getirilemeyince gidenlerin avarızhanelerini de kalanlar ödemek zorunda olduklarından onlar da ya göçmeye ya da avarızhanelerini tenzil ettirmeye uğraşıyorlardı.³⁵⁸

Saruhan Sancağı'nda 1531 tarihli defterde cemaat isimlerini muhafaza eden Yörüklerin, cemaat esasına göre fakat belirli iskân merkezlerine tabi yazıldıkları, 1575'de ise artık cemaat ismi yerine nahiye sistemine tahrir edildikleri görülmektedir. İşte hem zirai kriter ve hem de bunları yerleşik hayata hissettirmeden zorlayan idari statü sebebiyle, Manisa kazası konar-göçerlerinin, XVI. asırda yerleşik hayat ile göçebelik arasındaki bir hayat tarzı içinde bulduklarına hükmedilebilir.³⁵⁹

G. TEKE-İLİ (ANTALYA)

“Teke” ismi konusunda değişik görüş ve rivayetler vardır. Faruk Sümer, Teke veya Tekke sözünün Hazar ötesindeki Türkmenler'i teşkil eden başlıca oymaklardan biri olduğunu ve adında erkek keçi demek olan Teke'den geldiğini ifade etmekte ve bu adın bir şahıs adı olarak kullanıldığını belirtmektedir. Öte andan Selçuklular zamanında Teke boyundan oldukları ve bugün Merv ve Tican'da yaşadıkları bilinen toplulukların bulunması da Teke adının bir şahıs ve boy isminden kaynaklandığını teyit etmektedir.³⁶⁰

XIII. yüzyılın ilk başlarında ele geçirilen Antalya ve civarına da, yeni ele geçirilen toprakların Türkleştirilmesi politikası gereğince, Üçoklar'a mensup çeşitli Türk topluluklarının yanında, aslen Harzem ve Serahs taraflarında Hive ve Merv şehirleri arasındaki bölgelerde oturdukları halde, sonradan Anadolu'ya göçen Teke aşiretine mensup Türk toplulukları da iskân edilmiştir. İşte bu yüzden yöreye Teke-ili, buraya vali olanlara da Teke beyi denilmiştir. Yörenin bu şekilde isimlendirilmesi Anadolu Selçukluları sonrasında ortaya çıkan beylikler döneminde, yani XIV. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Teke Türkmenleri, sadece bu sancakta yaşamamaktadır. Bunun yanında İçel, Alaiye, Niğde, Kars-ı Maraş, Karaman, Adana, Aksaray, Tarsus, Kayseri, Anamur, Silifke, Canik, Aydın, Bergama ve Söbice gibi

³⁵⁸ M. Çağatay Uluçay, *XVII. asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Manisa Halkevi Yayınevi, İstanbul 1944, s. 154.

³⁵⁹ F. M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 129.

³⁶⁰ Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, s. 25.

yerlere de dağılmış vaziyettedirler.³⁶¹ 1522’de Güzelhisar kazasında Tekelüyan cemaati adı geçmektedir. Günümüzde Koçarlı nahiyesinde Tekeli, Karapınar adında köyler vardır. Germencik nahiyesinde de eskiden Teke isimli bir köy bulunmaktadır. Bütün bunlar Tekeli Yörükleri’nin eskiden bölgedeki etkisini ortaya koymaktadır.³⁶² Bazı cemaatler de Hamid-ili ve Alaiye gibi yerlerden gelerek buraya yerleşmişler köy ve kasabalar kurmuşlardır. Varsak, Yalnızdoğan, Uluyörük, Ali Fahreddin, Dirikmiş, Hasan Paşa, Taşkesüğü, Taşluca, Tefenni, Kızıali, Firuzlu, Ahilü gibi cemaatler bunlardandır. Hamid Sancağı’ndaki en önemli Yörüklerden olan Ali Fahreddin, Firuz, Hasan Paşa ve Dirikmiş cemaatleri Teke yöresinde de görülmektedir. Hatta bunlardan Ali Fahreddin cemaati bugünkü Korkuteli kazasındaki Büyük ve Küçük Ali Fahreddin köylerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.³⁶³

Menteşe, Saruhan ve Karamanoğulları’nın zayıflamaları veya dağılmaları üzerine bazı Türkmen zümreleri de bu bölgeye gelmişlerdir. Tahrir ve tapu defterlerinde tasnif edildiğine göre, Teke-Karahisarı’nda İsalu, Mentеше, İğdir, Gögez, Bayındır, Kara-Koyunlu, İmre-oğlu cemaatleri Antalya kazalarında Saruhan-oğlu, Kızılca-Keçeli, Kaş’a tâbi Kaledos’ta Bozdoğan, Ozanlar ve Oğuzhanlu, Milli’de ise Bayat cemaatleri yaşıyordu. Nitekim II. Bayezid devrine ait tapu defterinde, Elmalu nahiyesine bağlı Sökle, Kaş’a tabi Kayı, Bayındır ve İğdir nahiyeleri, eski cemaatlerin isimlerini taşımaktadırlar. Aynı defterde Varsak Yörükleri cemaatimim Karaman’dan geldiklerine dair şerh verilmiştir.³⁶⁴

Teke bölgesinde Varsak Yörükleri ile birlikte Serik Yörükleri, Uluyörük, Sıçan, Çardağın cemaatleri nüfusları ve hasıllarıyla en önemli Yörük grupları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların birçok alt grupları yani bölükleri vardır. Mesela, etkisini günümüze kadar sürdürmüş olan Karakoyunlular “*Uluyörük*” tendirler. Yine İğdir nahiyesi (bugünkü Kemer ve çevresi), Karahisar (Serik ve çevresi), Antalya, İstanos, Elmalu kazası Yörükler’in en yoğun olarak yaşadıkları yerlerdir.³⁶⁵

³⁶¹ Fahrettin Tızlak, “Teke Sancağı Türkmenlerine Osmanlıların Bir Bakış Açısı”, *XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002)*, c. I, Kısım II, Ankara 2005, s. 481.

³⁶² Karaca, “*Aydın-İli Yörükleri*”, s. 108.

³⁶³ Karaca, “*Teke Sancağı Yörükleri*”, s. 77-78.

³⁶⁴ Şehabettin Tekindağ, “Teke-Eli ve Teke-Oğulları”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. VII-VIII, İstanbul 1977, s. 56-57.

³⁶⁵ Karaca, “*Teke Sancağı Yörükleri*”, s. 79.

Teke ve çevresi, Yörükler için elverişli yaylak ve kışlaklar bulunduğu tahrir defterlerinde bütün çıplaklığıyla ortaya konulmuştur. Yörükler için, Gömbe ve çevresi, Girdev Yaylası, Susuz Dağları, Söbüce Yaylası, Milli ve çevresi ile Eğridir ve Beyşehir Gölü'nün güney taraflarının yayla hayatı için önemli yerler olduğu görülmektedir. Bu durum günümüz için de geçerliliğini korumaktadır.³⁶⁶

XVI. yüzyılın son çeyreğinde Antalya, sur dışına taşan gelişmiş bir şehir durumundaydı. Nitekim H. 996/M. 1588 yılında şehirdeki mahalle sayısı 39'a yükselmiştir. Bu tarihte şehirdeki en kalabalık mahalle Mescid-i Has Balaban Mahallesi, en az nüfusa sahip mahalle ise Mescid-i Zorbalu Mahalle'sidir. 1588 yılında şehrin nüfusu artış göstererek 536'sı Müslüman, 133'ü Hıristiyan ve 4'ü Yahudi olmak üzere 673 hane, 353'ü Müslüman, 62'si Hıristiyan ve 5'i Yahudi olmak üzere 420 mücerred ve 126'sı Müslüman, 5'i Hıristiyan olmak üzere 131 muafitan oluşmaktaydı.³⁶⁷ Osmanlı döneminde şehrin dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı güvenliğinin sağlanmış olması ve şehirde asayişin tamamen temin edilmesi farklı ırk ve dinlere mensup ahalinin birlikte yaşamasında etkili olmuştur. Döneme ait Tahrir defterleri ve diğer arşiv kaynaklarına bakıldığında, şehirde yaşayan Hıristiyan ve Yahudilerin Müslümanlarla aynı mahallelerde oturdukları görülmektedir.³⁶⁸

Nüfus olarak bakılacak olursak 1530'da 39.334 kişi Yörük hayatı yaşamaktadır. Yörüklerin bu tarihteki sancaktaki toplam nüfusa nispeti %34.09'dur. 1568 tarihinde ise Yörüklerin nüfusu 30.837'dir. Aynı tarihte toplam nüfusa nispetleri ise %29.51'dir.³⁶⁹ Bu bölgede şehir nüfusu, köylerde yaşayan ve konar-göçer nüfusa göre daha azdır. Bu da bize şehir kültürünün ve yerleşik hayatın tam anlamıyla sağlanmadığını göstermektedir. Yoğun Yörük nüfusunun varlığı da bu doğrultudadır.

Teke yöresinden çeşitli bölgelere ve adalara değişik zamanlarda farklı sebeplerden sürgünler olmuştur. Bu sürgünler bazen dini, bazen siyasi, bazen ekonomik bazen de sosyal sebeplerden ileri gelmiştir. 1501 yılında Hamid-ili ve Teke-ili'nin bazı Şi'i ve Alevi halkının yeni fethedilen Modon ve Koron kaleleri civarına sürüldüklerine

³⁶⁶ Karaca, "Teke Sancağı Yörükleri", s. 80.

³⁶⁷ A. Latif Armağan, "16. Yüzyıl'da Antalya", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 24, S. 38, Ankara 2004, s. 103.

³⁶⁸ A. Latif Armağan, "XVI. Yüzyılda Antalya'da Dini-Sosyal Yapılar ve Şehrin Demografik Durumu Üzerine Bir Araştırma", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 23, S. 36, Ankara 2004, s. 33-34.

³⁶⁹ Karaca, "Batı Toroslarda(Güney Batı Anadolu) Yörükler", s. 115.

dair kayıtlar vardır. Bu gidenler, diğer taraftan Şahkulu isyanından sonra Bayezid, Teke ve Hamid-ili yöresinde bulunan Şi'i-Alevileri, 1501 yılında olduğu gibi sürgüne tâbi tutmuştur. Anadolu'da 50.000 kişinin ölümüne sebep olan bu isyan ve birbiri ardından sürgünler yüzünden Teke-ili'ndeki halkın bilhassa konar-göçerlerin sayısının azaldığı, belli başlı kaza ve nahiyelerin ise küçüldüğü anlaşılmaktadır.³⁷⁰ Teke bölgesi, II. Bayezid'in son yıllarında ve Yavuz Sultan Selim'in ilk yıllarında levent taifesinin toplu ayaklanmaları yüzünden Anadolu'nun en karışık bölgesi olmuştur.³⁷¹

Anadolu'da 50.000 kişinin ölümüne sebep olan bu isyan ve birbiri ardından yapılan sürgünler yüzünden Teke-ilindeki halkın azaldığı, belli başlı kaza ve nahiyelerin ise küçüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Bayezid'in ölümünden sonra yazıldığı anlaşılan Teke Livası defterinde Nefs-i İstinoz'da yalnız 5 mahalle, buna mukabil Nefs-i Elmalu'da 21 mahalle zikredilmektedir.³⁷²

Bu göç ve sürgünler sonunda birçok köyün mezraya dönüştüğü ve mezraların sayılarının arttığı bilinmektedir. Aynı durum Hamid-ili Sancağı'nda da görülmektedir. Burada da birçok köy boşalarak mezraya dönüşmüştür. Bütün bunlar Hamid ve Teke sancaklarında yapılan sürgünlerin çok geniş kapsamlı olduğunu göstermektedir. Bu isyanı müteakip İran'a giden Tekeliler'in nüfusunun 15. 000 olması ve bundan sonra da göç ve sürgünlerin devam etmesi nüfus bakımından bölgenin içine düştüğü durumu gözler önüne sermektedir.³⁷³

H. HAMİD-İLİ (ISPARTA)

Anadolu Selçuklu Sultanlığı, XII. yüzyılın sonlarında Moğollar'ın baskısı ile parçalanmaya yüz tuttuğu sırada, bu bölgedeki uç beylerinden olan Hamid Bey'in oğlu İlyas Bey, tahminen 1300 tarihinden itibaren evvela Uluborlu'yu sonra Eğridir'i merkez yaparak Hamidoğulları Beyliği'ni kurdu. Çok geçmeden bu beylik diğer Anadolu beylikleri gibi, İlhanlılar'ın nüfuzu altına girdi. İlhanlılar'ın yıkılmasından sonra tekrar bağımsızlığına kavuşan beylik sık sık Karamaoğulları'nın saldırısına uğramaya başladı. Bu sırada Osmanlılar, beyliğin önemli şehir ve kalelerini Hamidoğlu Hüseyin Bey'den

³⁷⁰ Behset Karaca, "XVI. Asırda Teke Yöresinden Kıbrıs'a Sürgünler", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, c. IV, Ankara 1999, s. 650.

³⁷¹ A. Latif Armağan, "Tarihsel Süreç İçinde Teke Yöresi", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 20, S. 32, Ankara 2002, s. 19.

³⁷² Tekindağ, "Teke-Eli ve Teke-Oğulları", s. 61.

³⁷³ Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, s. 50.

satın aldı. Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta'nın da satın alınmasıyla Osmanlılar buralardaki şehir ve kasabalara Osmanlı mülkî ve askerî memurlarını iskân etmiştir.³⁷⁴

Hamid ya da Hamidili'ni oluşturan topraklar öteden beri Anadolu Eyaleti'ne bağlanmıştır. Bugün kabaca Isparta-Burdur illeriyle Denizli ilinin Acıpayam yöresini içine almaktadır. Bugünkü Burdur'un Bucak ilçesinin büyük çoğunluğu ise Teke Sancağı'nda yer almaktadır.³⁷⁵

Hamid Sancağı'nda 1522 tarihinde 27684 kişi, 1530 da ise 28737 kişi Yörük hayatı yaşamaktadır. 1522 ve 1530 tarihlerinde Hamid Sancağı'nda 73 civarında Yörük cemaati kaydedilmiştir. 1568 tarihinde ise 47304 kişi konar-göçerdir. Görüldüğü gibi Hamid Sancağı Yörükler'in yoğun olduğu yerlerdendir. Yörüklerin genel nüfusa oranları ise ¼ civarındadır. Bu bölgede özellikle Eğirdir ve Gölhisar kazaları Yörükler'in en yoğun olduğu yerdir. Fakat Keçiborlu, Uluborlu, Burdur, Karaağaç-ı Gölhisar, Isparta kazaları ise Yörük nüfusunun en az olduğu yerlerdir. Muhtemelen Keçiborlu'da yerleşme daha önce başlamıştır ve Yörükler için pek fazla imkân sunmamıştır.³⁷⁶ Aradan geçen uzun zamana rağmen bugünkü isimler bunun canlı birer şahidi durumundadır. Hamid-ili'nde Oğuz boylarının iskânda etkili olduklarını bu boylardan Yuva, İğdir, Çavdır, Kınık, Kayı, Dodurga, Salur, Bayad, Bayındır gibi isimli köy ve cemaatlere bu bölgede sıkça rastlanılmasından anlaşılmaktadır. Bu konar-göçer grupların bu bölgeye gelmeleri ve yerleşmeleriyle buradaki birçok yerleşim yeri ve köyler meydana gelmiştir. 1530 tarihinde Hamid Sancağı'nda 60 adet Oğuz boyu ismini taşıyan yer tespit edilmiştir. Eğirdir'de aynı tarihte 7 Oğuz boyu ismi geçmektedir. Zeki Arıkan ise XV. ve XVI. yüzyıllarda burada 69 Oğuz boyu ismi tespit etmiştir. Oğuz boy isimlerini taşıyan köylerin çoğunluğu cemaatlerin yerleşmesi neticesinde meydana gelmiştir. Bu anlamda bazı cemaatlerin yerleştikleri ve hayvancılık dışı işlerle de meşgul oldukları söylenebilir.³⁷⁷

Hamid Sancağı'na bağlı Yörükler'in dışında Anadolu ve Karaman eyaletlerinin çeşitli kazalarına kayıtlı olduğu anlaşılan birtakım cemaatlerin de bu bölgede bulunduğu

³⁷⁴ Zeki Arıkan, "Onaltıncı Yüzyılda Isparta", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 5, İstanbul 1967, s. 75.

³⁷⁵ Zeki Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1988, s. 36.

³⁷⁶ Karaca, "XV.-XVI. Yüzyıllarda Keçiborlu Kazası", s. 65-66.

³⁷⁷ Karaca, "Eğirdir ve Çevresinde Konar-göçerler (Yörükler)", s. 458-461.

görülmektedir. Hamid Sancağı'na ait bir tahrir defterinde 133 vergi nüfuslu bir Salur oymağı görülmektedir. Bununla beraber Isparta bölgesinde çok daha kuvvetli bir Salur şubesinin yaşamakta olduğunu sanılmaktadır. Çünkü bu kabilenin Harizm'deki şubesine bağlı bulunan Karaman ve Yalvaç gibi oymakların adlarına bu bölgedeki kabile ve yer adları arasında da rastgelinmektedir. İkinci olarak, Selçuklu devrinde bu bölgede yaşayan uç Türkmenleri'nin başbuğları arasında Salur Bey adlı bir şahsın da mevcudiyeti malumdu. Mamafih XVI. asırda Anadolu'nun batı bölgelerindeki aşiretler arasında Oğuz boy adını taşıyan teşekküllere nadir bir şekilde rastlandığı dikkate alınacak olursa Salur oymağının yaşadığı etnolojisinde yine mühim bir kıymet ifade ettiği fikrine varılır. Nitekim bu oymaktan başka aynı bölgede Salur adında üç köyün de bulunması, Isparta havalisinin Türkleşmesi'nde ve iskânında bu Oğuz boyunun oldukça ehemmiyetli bir rol oynadığını göstermektedir.³⁷⁸

Hamid Sancağı'nda Gölhisar, Eğridir ve Anamas yaylak ve kışlaklarıyla önemli imkanlar sunmakta, bunun sonucunda da burada fazla Yörük bulunmaktadır. Ulaşılan rakamlar sonucunda, Burdur'un batısında daha köy yerleşmesinin tam oturmadığı ve bölgede konar-göçerlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır.³⁷⁹

Hamid Sancağı'nın Keçiborlu kazasında, kaza sınırında da geçici iskân merkezi kabul edilen yaylaklar bulunmaktaydı. Müstakil olarak Kuldun, Enikalanı, Depelüce bu yaylaklardandır. Buralar köy halkının ve Yörükler' in yayladıkları önemli yerler olarak bilinmektedir.³⁸⁰

Sancağın köy dokusu, Burdur Gölü'nden Eğridir Gölü'ne uzanan ovalarda Diğer yerlerde ise kısmen bazı değişiklikler olmuştur. Isparta, Gönen, Atabey, Keçiborlu ovalarında ve Burdur çevresindeki birçok köy bugün de varlığını devam ettirmektedir. Keçiborlu, Gönen, Isparta ovalarında bulunan Kılıç, Gölbaşı, Giresun İğdecik, Bozanönü köyleri öteden beri yerleşme yeri olma özelliklerini korumaktadır. Yeni iskân sahaları açılırken, zamanla pek çok iskân bölgesinin yapısında da değişiklikler olmuştur. Mesela, Keçiborlu kazasının köy sayısı XV. ve XVI. yüzyıllarda fazla olmasına rağmen daha sonraki kayıtlarda bu sayı azalmıştır. Muhtemelen bu köylerin bazıları terk edilmiş, bazıları mezraya dönüşmüş, bazıları da bir şekilde ortadan kalkmış

³⁷⁸ Sümer, "Anadolu'da Yaşayan Bazı Üçoklu Oğuz boylarına Mensup Teşekküller", s. 456.

³⁷⁹ Karaca, "Batı Toroslarda(Güney Batı Anadolu) Yörükler", s. 115.

³⁸⁰ Karaca, "XV. -XVI. Yüzyıllarda Keçiborlu Kazası", s. 64.

olmalıdır. Bu sayının azalmasında doğal afetler ile kazanın idari statüsünde meydana gelen değişmelerin etkisini (diğer bazı kaza ve il içerisinde kalma) de unutmamak gerekmektedir.³⁸¹

Isparta'nın Osmanlı Devleti'ne bağlanmasından sonra, XVI. yüzyıl başlarına kadar önemli bir olay olmamıştır. Bu dönemlerde sancakbeylerinin etkisiyle imar faaliyetlerine hız verilmiştir. XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devletini uzun süre uğraştıran Şahkulu ayaklanması Isparta, Gölhisar, Burdur yörelerini de etkilemiştir. Bu ayaklanma sırasında şehir yağmalanmış ve çok sayıda insan katledilmiştir.³⁸²

Hamid Sancağı'ndan İstanbul, Rodos ve Kıbrıs gibi yerlere yapılan sürgünler XVI. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Ancak bu sürgünlerin heterodoks eylemlerle ilgisi yoktur. XVI. yüzyılın ikinci yarısında başlayıp aşağı yukarı yüzyılın sonlarına kadar etkisini gösteren Suhte ayaklanmalarına karşın, güvenliği bozan, soygunculara yardım edip onlara yataklık eden kişilerin Rodos ya da Kıbrıs'a sürülmeleri için sık sık ferman çıktığı görülmektedir. Nitekim Ramazan 967 (Mayıs 1559) tarihli bir hükümde Hamid Sancakbeyi'nin kötü davranışlarında şikayet ettiği Eğridir naibinin küreğe konulmak üzere İstanbul'a gönderilmesi istenmişti. Öte yandan önce Uluborlu'da müderrislik yapan Zeynettin'in "*hilaf-ı şer cem-i zahire edüp fukaraya zararı dokunduğu arz olunmağla*" Rodos'a sürülmesi ferman olunmuştu.³⁸³

II- KONYA-KAYSERİ-İÇEL BÖLGESİ

A. KONYA VE LARENDE (KARAMAN)

1071 Malazgirt Muharebesi'nden sonra kısa zaman içinde Anadolu'nun fethi tamamlanmış ve Türkistan'dan gelen konar-göçer ve yerleşik halk bu yeni ülkeyi kendilerine vatan yaparak Türkleştirmiştir. Daha ziyade Anadolu'nun uç yani batı bölgelerinde yoğunlaşan Türkmenler, I. Haçlı Savaşı'ndan sonra Orta Anadolu'ya çekilmişler, hatta Selçuklular siyasi merkezleri İznik'i terk ederek Konya'yı yeni merkez ittihaz etmişlerdir. Konya'nın Anadolu Selçukluları'nın başkenti olması zaman

³⁸¹ Karaca, "XV. -XVI. Yüzyıllarda Keçiborlu Kazası", s. 54.

³⁸² Hüseyin Gül-Songül Boybeyi, *Geçmişten Günümüze Isparta*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2009, s. 67-68

³⁸³ Arıkan, *XV-XVI. yüzyıllarda Hamit Sancağı*, s. 22.

zaman bu şehrin ve civarındaki yerleşmelerin tahrip olmasına halkının dağılmasına ve terk edilen yerlere yeni sakinlerinin yerleşmesine sebep olmuştur.³⁸⁴

Anadolu'dan yarımadaya geçip yerleşen ilk Türk halkı olarak, adını Selçuklu'nun merkezi Konya'dan aldıkları tahmin edilen Konyarlar gösterilir. Çeşitli müellifler Konyarlar'ın ya Bizans imparatorları tarafından Makedonya'yı kalabalıklaştırmak için çağırılmış ya da yerleştirilmiş veya XIV. asırda ilk Türk istilasıyla gelmiş oldukları üzerinde durmuşlardır. Teselya'da, Serfiçe havalisinde yaşayan Türkler arasında kendinin Konya'dan geldikleri hakkında bir an'ane mevcuttur ve bu görüş bugün de yaşamaktadır.³⁸⁵

Konya önce Anadolu Selçukluları'nın (1097-1208) daha sonra ise Karamanoğulları'nın (1327-1476) başkenti olmuştur. Bu da yaklaşık dört asır boyunca Konya ve civarını diğer devlet ve beyliklerin hedefi yapmış ve bölge sürekli olarak savaş alanı olmuştur. Bundan en fazla zararı ise Orta Anadolu bozkırlarındaki kırsal yerleşim birimleri görmüştür. Bu yüzden XVI. yüzyılın başlarına gelindiğinde kuzey-güney doğrultusunda Ankara- Konya, batı ve doğu yönünde Akşehir-Aksaray arasında bulunan ve tarihi kayıtlarda Konya sahrası diye zikredilen bölgede yerleşik hayat yok denecek kadar azdır.³⁸⁶

XVI. asır boyunca Karaman Eyaleti'ne bağlı sancaklar Konya, Beyşehir, Akşehir, Niğde, Aksaray, İçil ve Kayseri idi. XVI. yüzyılda zamanla Bozok, Maraş, Tarsus sancakları mezkur eyalete bağlanıp daha sonra ayrıldı. Buna mukabil Kırşehir Sancağı dahil oldu. Diğer taraftan uzun müddet Karaman Beylerbeyliği'ne tâbi bulunan İçil Sancağı 1578 yılında Kıbrıs Eyaleti'ne bağlandı. 1609 ve 1653 yıllarında idari bir değişikliğe uğramayan Karaman Eyaleti, Konya, Niğde, Aksaray, Kayseri, Akşehir, Beyşehir ve Kırşehir sancaklarından müteşekkildi.³⁸⁷

Osmanlı Devleti, bir asırdan fazla süre Anadolu Türk birliğinin sağlanmasında engel teşkil eden Turgud ve Bayburdlular olmak üzere Karaman ili aşiretlerini akılcı bir politika ile, Atçekenlik uygulamasının yanı sıra, Karaman bölgesini kuşatan toprakların

³⁸⁴ Karadeniz, "Atçekenlik ve Atçeken Oymakları", s. 134.

³⁸⁵ M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan*, İstanbul Yayınları, İstanbul 2008, s. 10-11.

³⁸⁶ Hasan Basri Karadeniz, "Sultaniye (Karapınar)'nin Kuruluşu, İlk Sakinleri ve Vakıfları (1560-1585)", *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi E- Dergi*, S. 14, Nisan 2008 İstanbul, s. 2.

³⁸⁷ Karadeniz, *a.g.t.*, s. 55.

XVI. asrın başından itibaren Osmanlı hakimiyetine geçmesinde etkili olmuştur.³⁸⁸ Ankara yakınlarından Toroslar'a kadar uzanan geniş Konya Ovası konar-göçer Türkmenler için uygun bir saha idi. Bu geniş alanda yaşayan Türkmenler'in başında "Esb-keşân" da denilen At-çeken oymakları gelmektedir. Bunlar her yerde aranan iyi cins at yetiştirdikleri ve devlete de vergilerini at olarak verdikleri için kendilerine bu isim verilmiştir.³⁸⁹ Konya Sancağı'na bağlı Konya kazasında diğer kazaları Eskiil, Bayburd ve Turgud gibi kazalara göre yok denecek kadar az konar-göçer bulunmaktadır. Konya kazasında fazla konar-göçer yapılanmamaya rastlanmaması, Konya şehrinin çok eski bir yerleşim merkezi olmasıyla ilgilidir. Birçok kez çeşitli devletlere ve beyliklere merkez olmuş şehrin yerleşik bir yapılanma göstermesi doğaldır.³⁹⁰ 1500 yılında en kalabalık grup, Kırk Pınar mevki civarında olanlardır.³⁹¹

1560 tarihli kuruluş hükmünde Konya Sancağı'na bağlı Sultaniye 120 haneli bir kasaba olarak gelip yerleşeceklere çeşitli muâfiyetler tanınmıştır. Sultaniye'ye gelip yerleşenler, başta avâriz ve tekâlif-i örfiyye (şehre vergilerinden, örfî resimlerden, Kıbrıs sürgününden, güherçile hizmetinde yerleşen mütekait sipahiler) ve at akçasından (şehirde iskân edilen Atçekenler) muâf tutulmuştur.³⁹²

XVI. yüzyılda bazı Atçekenler'in Konya haricinde hatta Karaman Eyaleti dışında meskun oldukları kanunnamelerinde belirtilmektedir. Buna göre Atçekenler 1520-1550 yılları arasında yurd haricinde ve Karaman Eyaleti dışında yerleşmeye başlamışlardır. 1591 yılına gelindiğinde onların 1/3'ünün yurd haricinde yaşadıkları görülmektedir. Atçekenlerin yurdu dışında neden yerleştiğinin cevabını vermek mümkün değildir. Nüfus artışı ve zirâî gelirlerinin yüksekliği, Atçekenler'in 1520-1590 yılları arasında refah seviyelerindeki artışın delilidir. Nüfus artışından dolayı toprağın yetmezliği ilk bakışta dikkat çekiyorsa da yetmiş yıllık dönemde yurdunu terk eden oymak sayısının on dokuz olması bu fikri devre dışı bırakmaktadır. Hatta, yurdunu hali bırakıp giden oymakların yerini başka cemaatler doldurmuştur. Daha ilginç olanı ise bazı oymakların kendi yurdu olan mezraları terk edip başka bir cemaat tarafından boş bırakılmış bir mezrayı yurduğa almalarıdır. Nüfus yoğunluğundan dolayı toprak

³⁸⁸ Karadeniz, *a.g.t.*, s. 180.

³⁸⁹ Sakin, *a.g.e.*, s. 45.

³⁹⁰ Hüseyinlioğlu, "Karaman Beylerbeyliği'nde Konar-göçer Nüfus", s. 39.

³⁹¹ Hüseyinlioğlu, "Karaman Beylerbeyliği'nde Konar-göçer Nüfus", s. 40.

³⁹² Karadeniz, *a.g.m.*, s. 4.

bulamama sıkıntısı olsaydı, oymakların topyekûn yurdunu boş bırakarak bir tarafa gitmeleri söz konusu olmazdı.³⁹³

Turgud kazasının kuruluş amacı, konar-göçer teşekkülleri bir arada tutmaktır. III. Murad'ın saltanatı sırasında, konar-göçerleri iskân etme politikasının bir sonucu olarak, Konya Sancağı'ndan çıkarılıp müstakil bir sancak haline getirilmiştir. Böylece, Turgud kazasındaki değişiklikler sadece idari anlamda sınırlı kalmayarak, kazadaki hayat tarzı da daha sonraki yıllarda büsbütün değişmiştir. Bu değişimin yavaş yavaş gerçekleşerek, pek çok cemaatin konar-göçer yaşamı terk edip yerleşik hayata geçtiği görülmüştür.³⁹⁴

XVI. yüzyılda düzenlenmiş tahrir defterlerinde, Turgud ve Bayburd kazasında sakin olan oymaklara mensup şahısların büyük bir çoğunluğunun Orta Asya kökenli Türkçe adlar taşımakta oldukları belirtilmelidir.³⁹⁵

1584 tarihli Konya Mufassal tahrir defterlerine göre XVI. yüzyılda Konya'nın şehir içi toplam nüfusunun on beş bini geçtiği anlaşılmaktadır. Adı geçen defterde 119 mahallede 3654 vergi yükümlüsü erkek kaydedilmiştir. Bu veriden hareket ederek yapılan hesaplama ile Konya'nın tahmini nüfusunu 18.491 olarak tespit edilmiştir. Bu tahmini rakam o devirde Konya'nın hem yönetim merkezi oluşu hem de çevresindeki kırsal alan ile ekonomik ilişkileri bakımından önemli bir yerleşme merkezi özelliği taşıdığını göstermektedir.³⁹⁶

Oğuzlar'ın Salur yahut Avşar boyundan olan Karamanlılar'ın Anadolu'ya ne zaman geldikleri kat'i şekilde belli değildir. Onların Tuğrul Bey ile birlikte Anadolu'ya geldiklerini ve Tuğrul Bey'in dönmesinden sonra burada kaldıklarını bildiren eserler olduğu gibi Moğol istilasından kaçmak suretiyle geldiklerini kaydeden kaynaklar da vardır.³⁹⁷ Karaman Bey, Larende şehrini merkez yapmış ve işlerini buradan idare etmişti. Daha sonra halefleri de beyliklerini uzun bir dönem buradan yönettiler. Dolayısıyla Larende şehri zamanla Karaman ismini aldı. Bundan başka

³⁹³ Karadeniz, *a.g.t.*, s. 139-140.

³⁹⁴ Hüseyinklioğlu, "*Karaman Beylerbeyliği'nde Konar-göçer Nüfus*", s. 41.

³⁹⁵ Karadeniz, *a.g.t.*, s. 174-175.

³⁹⁶ Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 57.

³⁹⁷ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, s. 19.

Karamanoğulları'nın idaresinde kalan bölgeleri de Türkler Karaman vilayeti olarak çağırdılar.³⁹⁸

Larende'de çok yoğun bir konar-göçer yapılanma görülmemektedir. Bunun sebebi Larende'nin de Konya gibi çok eski bir yerleşim merkezi olmasından kaynaklanmaktadır. Larende'de en fazla Urba-ı Haymana Kabilesi'ne ait cemaatler bulunmaktadır. Bu adla bir grup konar-göçer Konya kazasında da bulunmaktadır. Bu kabileye bağlı cemaatler dışında Çoğlu köyünde Yüzdecî Kabilesi'ne bağlı bir grup bulunmaktadır.³⁹⁹

XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde Larende'nin karye sayılarında farklılıklar vardır. Karye sayılarının her tahrirde farklı olması, bazen birbirine çok yakın olan karyelerin birlikte yazılmasından kaynaklandığı gibi, asıl fark, önceleri mezra, sınır ve zaviye kaydedilen yerlerin karye haline gelmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bazı konargöçer toplulukların yerleşik hayata geçmeleri ile de karye sayıları değişmiştir.⁴⁰⁰ Şehir ve çevresi canlı birer organizma olarak kabul edilirse, onların doğduğunu, geliştiğini ve en sonunda öldüğü görülebilir. Anadolu'da da geçmişte kurulup gelişmiş, altın çağlarını yaşamıştır. Fakat günümüzde harabe, ören, viran veya höyük haline gelen pek çok yerleşim yerleriyle karşılaşmak mümkündür. Larende ve çevresindeki coğrafya, bunun en somut örneklerini içinde barındırır. Bölgede 80 kadar höyük, harabe ve ören bulunmaktadır.⁴⁰¹

XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başında yaşanan gelişmeler Larende şehrini de etkilemiş ve şehirde nüfusun düşmesine yol açmıştır. 1642 tarihinde yapılan Mufassal Avârız tahrîrinde Larende şehrinde 755 nefer bulunmaktadır. Bu sayı da şehrin nüfusunun tahmini olarak 3473 kişi olduğunu göstermektedir. 58 yıllık süre içinde nüfus, 5948 kişi düşerek %271 oranında gerilemiştir. 1584'te 38 olan mahalle sayısı da 1642'de 31'e düşmüştür. Şehirsîl büyüme %23 oranında gerilemiştir. Şehirde mahalle başına düşen ortalama nefer sayısı ise 54 kişiden 24 kişiye düşmüştür.⁴⁰²

³⁹⁸ Mehmet Akif Erdoğan, "Karaman Vilayetine İdarî Taksimatı", *Osmanlı Araştırmaları XII*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s. 425.

³⁹⁹ Hüseyinliklioğlu, "Karaman Beylerbeyliği'nde Konar-göçer Nüfus", s. 81.

⁴⁰⁰ Gümüşçü, *a.g.e.*, s. 54.

⁴⁰¹ Gümüşçü, *a.g.e.*, s. 23.

⁴⁰² Ahmet Gökhan Kaynakçı, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Larende", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 80.

B. KAYSERİ

Kayseri, Osmanlı öncesi dönemde olduğu gibi Osmanlılar zamanında da önemli şehirlerden olma özelliğini korumuştur. Anadolu'da XI. yüzyıldan itibaren Türk yerleşmesi olmasın rağmen XV-XVI. yüzyıllarda hala büyük bir çoğunluğu teşkil eden ve yerleşik hayata tam olarak geçmemiş Türkmen/Yörük teşekküllerine rastlanılmaktadır. Kayseri Sancağı'na genellikle Yörük olarak adlandırılan konar-göçer Türk teşekküllerinin hangi boylardan geldiğini tam olarak tespit edilememektedir. Fakat Dulkadirli cemaatinin Kayseri'deki yaylalara sıkça gelmeleri ve bu bölgenin Dulkadirli Beyliği'nin tesir sahası içinde bulunması sebebiyle Kayseri Yörükleri'nin büyük bir kısmı Dulkadirli kökenine dayanmış olmalıdır.⁴⁰³

Yüzlerce oba ve cemaatin kendi istekleriyle yerleşik hayata dönmeleri dışında yine yüzlerce aşiret ve cemaati de yerleşik hayata döndürmüştür. 284 aşiret-oymak ve cemaatten kendi isteğiyle yerleşenlerin dışında çoğu da iskân uygulaması neticesi Kayseri'ye (Kayseri Sancağı'na) yerleştirilmişlerdir. Ancak bu yerleşik hayata geçme işleminde adı geçen aşiret mensuplarının hepsi aynı bölgeye değil yine siyaset gereği Anadolu'nun çeşitli bölgelerine dağılmışlardır.⁴⁰⁴ Bu iskânlarda Kayseri'ye yerleşen Türkmen toplulukları için mahal adı olarak sadece “*Kayseriyye Sancağı*” notu düşülmüş yani sancak hudutları geniş bölge olarak gösterilmiş, dar bölge belirtilmemiştir. Buna rağmen bazı aşiretlerin Kayseri merkez ve çevresinde nerelere yerleştirildikleri açığa çıkmaktadır. Yerleşen 284 aşiretin iskân sahası olarak hemen hepsinde “*Kayseriyye Sancağı*” notu varsa da bir kısmında da “*Develi-Talas-Zamantı-Harmancık ve İncesu*” mevkii gibi daha dar çevre belirtilmiştir. Dar çevre belirtilen oymak sayısı 22'dir.⁴⁰⁵

Kayseri Sancağı, muhtelif türden aşiret-oymak ve cemaatin yanında, aynı zamanda Ermeni ve Rum nüfusunun da ağırlıklı olarak yaşadığı yerleşim yerlerinden birisidir. Toplumsal yapıdaki bu çeşitlilik, bölgede hayat süren farklı boy ve kollardan aşiret, Müslim ve gayrimüslim unsurlar ile daha da nazik bir durum kazanmıştır. Ayrıca bölgede göçebe hayat tarzının, isteyerek veya istemeyerek, benimsenmiş bir yaşam tarzı haline gelmiş olması, değişik cezalarla şehrin bir kısım suçluların sürgün mahalli olarak

⁴⁰³ Erhan Afyoncu, “Kayseri Sancağı'nda Yörükler (1483-1584)”, *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)*, Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri 1998, s. 1,

⁴⁰⁴ Emir Kalkan, *a.g.m.*, s. 87.

⁴⁰⁵ Kalkan, *a.g.m.*, s. 87.

benimsenmesi, olumsuz iklim şartlarının zaman zaman bölge insanlarını kıtlık ve hastalık gibi ciddi sıkıntı ve sarsıntılarla karşı karşıya bırakması vs. nedenlerledir ki Kayseri Sancağı civarında tasallut ve eşkıyalık olayları meydana gelmiştir.⁴⁰⁶

1584 yılında Kayseri şehri, 50'si Müslümanlar'a, 13'ü Hıristiyanlar'a ait dokuzu ise karma olmak üzere 72 mahallede bulunan 8251 evde ikamet eden yaklaşık 40.000 kişilik bir nüfusa sahip olup, bu nüfusun 3400 kadarı Ermeni olmak üzere 10.000'ini Hıristiyanlar teşkil ediyordu. Bursa'dan sonra Andolu'nun en kalabalık şehri olan Kayseri yalnız Anadolu ölçeğine göre değil o dönem için Avrupa ölçeğine göre de büyük bir merkezdi. Kayseri'deki Yörük grupları daha çok perakende cemaatler halinde yaşamaktaydılar. Genel olarak Yörük adıyla adlandırılan bu gruplardan en göze çarpanları, Yahyalı, İslamlı ve Küstere Yörükleri'dir.⁴⁰⁷

Celali isyanlarından nasibini alana Kayseri önemli bir güzergah üzerinde bulunması sebebiyle isyancıların güneye inmesinde veya doğuya doğru yönelmelerinde önemli bir mevkiide idi. İsyancılar burada da iskân yerlerine zararlar veriyorlar ve yolları üzerindeki şehirlerin kalelerini kuşatıyorlar, onlardan ilave vergiler alıyorlar halkı perişan ediyorlardı.⁴⁰⁸ Kayseri, XVII. yüzyıldan itibaren askeri ve siyasi önemini kaybetmiş, ancak ticari canlılık ve ekonomik önemi artmıştır. Abbaszade, ticari canlılığa bağlı kervan trafiğinin yoğun olduğu Kayseri kentini ikinci İzmir (İskele) olarak adlandırmıştır.⁴⁰⁹

C. NİĞDE

XII. yüzyılda Türkler'in eline geçen Niğde, Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1243 Köseadağ Savaşı'nda Moğollar'a mağlup olmasıyla Türkler'in elinden çıkmış ve bölgede Moğol hakimiyeti başlamıştır. 1357 yılında ise Karamanoğulları bölgenin yeni sahibi olmuştur. 1471 yılına gelindiğinde Fatih Sultan Mehmed Karamanoğulları'nı yenilgiye uğratarak Niğde'nin yeni hakimi olmuştur. Osmanlı idari teşkilatlanmasında Niğde Sancağı, bugünkü Niğde ilinin tamamını içermektedir. Bunun yanı sıra Nevşehir ilinin

⁴⁰⁶ Mehmet Metin Hülagü, Kayseri ve Çevresinde Kuzugüdenli Aşireti ve Eşkıyalık Olayları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 15 Kayseri 2003, s. 38.

⁴⁰⁷ Sakin, a.g.e., s. 45.

⁴⁰⁸ Havva Selçuk, "1651 Yılında Kayseri Kalesinin Kuşatılması ve Kürd Mehmed Ağa", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 17, Mayıs 2008, s. 34.

⁴⁰⁹ Mehmet Uysal, "Tarihi Süreçte Kayseri Çarşısı Mekansal Değişimi", *Türk-İslâm Medeniyeti Tarih Araştırmalar Dergisi*, S. 9, Konya 2010, s. 72.

Acıgöl ve Ürgüp ilçelerinin tamamı ile Gülşehir ve Avanos ilçelerinin güney kesimleri ve Kayseri ilinin Yeşilhisar ilçesinin tamamı ile Develi ve İncesu ilçelerinin batı kısımları da Niğde Sancağı sınırları içerisinde kalmaktadır. Niğde Sancağı'nda yerleşik hayata geçişin daha önce gerçekleştiği söylenebilir. Mesela, önceden de Niğde Sancağı'na tâbi olan Bor, 1507 ve büyük bir köy iken, 1518'de Niğde kazasına bağlı bir nahiye, 1584'te ise orta ölçekli bir şehir seviyesine yükselerek, zamanla Niğde ile rekabet edebilen bir kaza merkezine dönüşmüştür.⁴¹⁰ Öte yandan bazen büyük köyler gelişerek mahallelere sahip olabilmektedir. Kenisa Hisar bunlardan birisidir. Anılan köy 1500 tarihinde Niğde livasına tâbi 113 hâne ve 155 nefere sahip bir köy konumundadır. 1518'de ise nüfusu 130 hâne ve 186 nefere yükselmiştir.⁴¹¹

Niğde kazası konar-göçerleri, Bereketlü cemaatleri, Bulgarlu Kabilesi, Dünderlu kabilesi, Yüzdeci kabilesi ve Müstakil cemaatler olmak üzere 5 kısımda incelenebilir. Kazada, 1500 yılında toplam 39 ve 1522 yılında toplam 81 cemaat bulunmaktadır. Cemaat sayısı 1522 yılına gelindiğinde % 108 oranında artmıştır. En fazla cemaat, 1500 yılında Müstakil cemaatlere ve 1522 yılında Dünderlu kabilesine aittir. 1500 yılında kazadaki cemaatlerin %44'ü müstakil cemaatlere, %36'sı Dünderlu kabilesine %18'i Bereketlü cemaatlerine ve geriye kalan %2'si ise Bulgarlu Kabilesi'ne aittir.⁴¹²

Niğde'de bulunan bu konar-göçer adlarına farklı coğrafyalarda da rastlanılmıştır. Mesela, Bereketlü cemaati Niğde dışında Adana, Malatya, Selanik ve Paşa sancaklarında da bulunmuştur. Bir kısmı da Niğde'ye dışarıdan gelmiştir. Bulgarlu kabilesinin bulunduğu asıl saha Adana, Tarsus ve çevresidir. Bu grubun 15. yüzyılda Tarsus ve Adana bölgesinden geldiği bilinmektedir. Dünderlu Kabilesi'nin de asıl sahası Adana ve çevresidir. Hatta Adana Sancağı'nın nahiyelerinden birinin adı Dünderlu'dur.⁴¹³

Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ı fethettikten sonra adayı hızlı bir şekilde iskân etmeye başlamıştır. Bu amaçla ülkenin pek çok yerinden adaya insan sevk edilmiştir. Niğde

⁴¹⁰ Rafet Metin, "XVI. Yüzyılda Orta Anadolu'da Nüfus ve Yerleşme (Bozok, Kırşehir, Niğde, Nevşehir ve Keskin Örneği)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2007, s. 27.

⁴¹¹ Rafet Metin, "XVI. Yüzyılda Niğde ve Kırşehir Sancaklarında Mahalle Yapılanması", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 20, Ankara 2009, s. 50-51.

⁴¹² Hüseyinliklioğlu, "Karaman Beylerbeyliği'nde Konar-göçer Nüfus", s. 123.

⁴¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşegül Hüseyinliklioğlu, "Karaman Beylerbeyliği'nde Konar-göçer Nüfus", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2008, s. 124-126.

Sancağı'nın Anduğu Kazası da bu yerlerden biridir.⁴¹⁴ Aşağıdaki tabloda H. 980 (1573)' de Niğde'nin Anduğu kazasının hane sayıları verilmiştir. Bunlar içerisinde Kıbrıs'a kaç hane gönderildiği gösterilmektedir. 2551 numaralı Kamil Kepeci tasnifinde yer alan bu defterden sürgün edilenlerden 7 neferin eksik olduğu, bunların firar ettiğini anlıyoruz. Bu firar edenlerin de bulunup yerlerine getirilmeleri istenmiştir.

Tablo 3. Niğde Sancağı'nın Anduğu kazasından Kıbrıs'a Yerleştirilenler⁴¹⁵

Kaza veya Köy	Hane Sayısı	Kıbrıs'a Giden Hane sayısı
Anduğu Kazası (merkez)	80 hane	8 hane
Köste	20 "	2 "
Berendi	10 "	1 "
Berlandı	22 "	2 "
Yakacık	23 "	2 "
Gelmenos	17 "	2 "
Sivrikilise	10 "	1 "
Sucu	10 "	1 "
Ulukışla	40 "	4 "
Sebük	13 "	2 "
Obsar	28 "	3 "
Asbozı	13 "	1 "
Kımık	60 "	6 "
Al	29 "	3 "
Panad	10 "	1 "
Kayviran maa Sağrak	7 "	1 "
Borlu	16 "	1 "
Uluviran	26 "	3 "
Çatşeyh	14 "	1 "
Ülgün maa Karaağıllı	18 "	2 "
Günbar	5 "	1 "
Başviran	35 "	4 "
Tekneçukuru	25 "	2 "
Kötay	24 "	2 "

⁴¹⁴ Defter oldur ki, işbu sene semânın ve tis'ami'e şa'bânının evâsıtında südde-i sa'âdetten kıdvetü'l-emâsil Hüseyin Çavuş zîde kadruhû mübâşeretüyle vârid olan fermân-ı vâcibü'l-iz'ân mücibince müşârun-ileyh çavuş mübâşeretüyle kazâ-i Anduğu'dan Cezîre-i Kıbrıs'a sürülmek için ta'yîn ve tahrîr olunan eşhâsıdır ki, zikrolunur ve şerh kılınır. *BOA, KK.*, Defter No: 2551.

⁴¹⁵ "Kazâ-i mezbûrun ba'zı karyeleri sürgün havfından dağıldı ve ba'zı karyeleri dahi hîn-i tahrîrde firâr idüp ele gelmek müyesser olmadı" denilmeğın yedi nefer eksik tahrîr olundu. Ele getirildikde onlar dahi irsâl olunacak olundular." *BOA, KK.*, Defter No: 2551.

Hisarballığı	30 "	3 "
Ovacık	55 "	6 "
Muradı	36 "	4 "
Gümüş	19 "	2 "
Atlıbey	9 "	1 "
Perestâl	20 "	2 "
Keçibor - Armutluca(8 +2)	10 "	1 "
Yamanlar ve Yamancık	30 "	3 "
Başmakçı	40 "	4 "
Ciğce	30 "	3 "
Beyağıl	23 "	2 "
Akçaşehir	40 "	4 "
Kozluca	12 "	1 "
Ürgüp	12 "	1 "
Güney	35 "	4 "
İmrohor	14 "	1 "
Çödek	14 "	1 "
İlhan	26 "	3 "
Eşme – Çöğce	19 "	2 "
Dizdarlı	35 "	3 "
Karkaç - Lorson (27+3)	30 "	3 "
Kılan	90 "	9 "
Tarbaz	29 "	3 "
Porsuk	33 "	3 "
Elmalı	25 "	3 "
Alpagut -Burhan (36+3)	39 "	4 "
Esengazi	15 "	2 "
Burhan	13 "	1 "
Bakırlar - Yat (4+6)	10 "	1 "
Karaviran	11 "	1 "
Çağlağan	9 "	1 "
Ulukışla	33 "	2 "
Kaptaş Ballığı	20 "	2 "
Çat	10 "	1 "
Değirmenci - İmrahor (5+4)	9 "	1 "
Toplam	1440	145

Bu defterden anlaşıldığına göre, Kıbrıs gidenlerin, yaklaşık olarak 65-70 hanesi kendi istekleriyle gitmişlerdir. Diğerleri için de: “*Hırsızdır*”, “*Mescid halılarını yürütmüştür ve herkes tarafından yaramazdır dediler*”, “*Müseccel hırsızdır*”

“Müzevirdir”, “Sârik (hırsız) ve şerîrdir”, “Yalancı şâhitlik ettiğinden teşhir olunmuştur”, “Sârik ve zânî (zina edici)”, “Yalancı şâhit ve müzevir” “Havâtin (kadınlar) tâifesinin göbeğine nüsha (muska) yazardı”, “Herkes yaramazdır dediler” gibi veya bu anlamdaki ifadelerle, isimleri mecbûrî olarak kaydedilmiş ve kefillerine teslim edilmişlerdir.

D. AKSARAY

Malazgirt Zaferi’nden önce de Anadolu’ya Türk akınlarının yapıldığı biliniyorsa da, kalıcı yerleşmeler 1071’den sonra gerçekleştirilmiştir. Bizans tarafından önüne geçilmeyen Türk göçleri ve akınları, 1075 yılında İznik’e kadar gelmiş ve burası Anadolu Selçuklu Devleti’nin başkenti ilan edilmiştir. Bu dönemde bütün Anadolu ile birlikte Aksaray’ın da artık Türk hakimiyeti altına girdiği söylenebilir. Aksaray II. Kılıçarslan döneminde en parlak zamanını yaşamıştır. Kesin olarak Osmanlı hakimiyetine geçiş tarihi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu hususta, 1469-1470 ve 1471 tarihleri ileri sürülmektedir.⁴¹⁶

Aksaray, Koçhisar ve Ereğli bölgesinde yaşayan Yörükler, Yüzdeciyân taifesi, Bektaşlı, Boz-doğanlı, Bozkırlu, Celayir, Çepni, Kamanlı, Konur, Runkuş gibi isimleri taşıyan kabilelerdir.⁴¹⁷ Kazada, 1500 yılında toplam 126 ve sonraki yıl toplam 87 cemaat bulunmaktadır. Cemaat sayısı itibariyle ciddi bir azalış söz konusudur. En fazla cemaat, Yüzdeci kabilesine aittir. 1522 yılında Aksaray kazası konar-göçerlerinin %43’ünü Yüzdeci kabilesi, %38’ini Haymana ve Yörük cemaatleri, %8’ini Bektaşlı kabilesi, %6’sını Tatarân-ı Şeyillah kabilesi ve geriye kalan %5’ini ise Müstakil cemaatler oluşturmaktadır.⁴¹⁸ Aksaray Sancağı’na ait XVI. yüzyıl tahrir defterlerinden tamamen Türkleşmiş oldukları anlaşılan Moğol bakiyesi cemaatlerin sayısı, hiç de azımsanmayacak miktardadır. Tatarân-ı Şeyhullah kabilesini oluşturan cemaatlerden birinin adı Ayacık’tır. Bu cemaatin adının 1298’de Anadolu’daki Moğol beyleri arasında bulunan Ayacı adlı bir emirden neşet ettiği düşünülmektedir.⁴¹⁹ Aksaray Sancağı’nda konar-göçerlerin önemli bir kısmı Yüzdeciler adı altında birleştirilirken

⁴¹⁶ Doğan Yörük, “XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2002, s. 22.

⁴¹⁷ Sakin, *a.g.e.*, s. 44

⁴¹⁸ Hüseyinliklioğlu, “Karaman Beylerbeyliği’nde Konar-göçer Nüfus”, s. 82-83.

⁴¹⁹ Doğan Yörük, “Aksaray Sancağı’ndaki Konar-göçer Teşekküller (1520-1584)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8, Konya 2002, s. 391.

diğer cemaatler ise böyle bir teşekkülden öte, sadece kabile isimleriyle birlikte zikredilmişlerdir. Ayrıca, 1584 tahririnde sancak dahilinde Yüzdeciler dışında konar-göçer cemaatlerin bulunmaması ve köy olarak zikredilen yerleşim yerlerinin nasıl teşekkül ettiğini belirten notların mevcudiyeti bunların Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi idare tarzı ve iskân politikasının gereği olarak yerleşik hayata geçirildiğini göstermektedir.⁴²⁰

Sancak içindeki cemaatlerin durumu farklı dönemlere ait 5 ayrı tahrir defterinden öğrenilmektedir. Bunlardan 1539 tarihli olanı eksik, 1571 tarihli olanı da Ankara Sancağı'na ait olduğu için rakamsal değerler verilmiştir. Fakat herhangi bir değerlendirilmeye tabi tutulmamıştır. Çünkü bunlar sancak genelini yansıtmamaktadır. Diğer 3 mufassal deftere göre sancaktaki konar-göçerlerin durumu ise şöyledir: 1500'de 84 olan cemaat sayısı, 1522'de 169'a, 1584'te ise 234'e çıkmıştır. Buna mukabil 1500'de 3530 olan nefer, 1522'de 7034'e çıkmış, 1584'te ise 3827'ye düşmüştür.⁴²¹

Rum evi Danişmendlileri Kırşehir ile Aksaray arasında bulunan geniş bir sahada yavaş yavaş yerleşik hayata geçerek pek çok yeni köy kurmak suretiyle bölgenin şenlenmesini sağladılar. Böylece, "*Türkmenler'in bütünüyle feragat edip ve ata binip-inmeden el çekip*" yerleşik ahalinin bir parçası durumuna geldiler.⁴²²

Aksaray, yeni fethedilen bölgelerin iskânında da rol oynamıştır. Fatih Sultan Mehmed'in İshak Paşa'ya "*Aksaray'dan ev süresin, Aksaray'a getiresin*" emrine göre, İstanbul'daki Aksaray mahallesi İshak Paşa'nın sürüp getirdiği o halktır. Binlerce Müslüman Türk ailesi Aksaray'dan İstanbul'a getirilmiştir. Bugün buradaki "*Aksaray*" denen semte iskân edilmişlerdir.⁴²³ Kıbrıs fethedildikten sonra da buranın iskânı için 1572'de sürgün hükmünün çıkmasıyla, Aksaray bölgesinden de bazı hanelerin sürüldüğü bilinmektedir. Aksaray'dan sürülecek aileler 10 haneden bir hane olmak üzere gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde hane sayısının 129'dur. Ancak bu rakam önceki tahrir rakamları ile karşılaştırıldığında çok düşük kalmaktadır. Burada kaydedilen rakamların gerçeği yansıtmadığı düşünülmektedir. Tahrir işlemini yürüten Ilgın Kadısı

⁴²⁰ Yörük, "*Aksaray Sancağı'ndaki Konar-göçer Teşekküller*", s. 401.

⁴²¹ Yörük, "*Aksaray Sancağı'ndaki Konar-göçer Teşekküller*", s. 400.

⁴²² Gündüz, "*Danişmendli Türkmenleri*", s. 139.

⁴²³ Doğan Yörük, "*XVI. Asrın Başlarında Aksaray Kazâ'sı ve Kazânın İskânı*", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1996, s. 8.

da bunun üzerinde durmakta ahalinin sürgün edilme korkusundan yerini yurdunu, çiftini çubuğunu bırakıp kaçtığına belirtmektedir.⁴²⁴

Aksaray ve Koçhisar bölgelerini içine alan Orta Anadolu yaylak ve kışlaklarıyla konar-göçer aşiretlerin yerleşimine sahne olduğundan, ilk çağlardan beri hayvancılık merkezi olmuştur.⁴²⁵ Bazen aynı yer, aynı zamanda birkaç cemaate yurd olarak kaydedilmiştir. Bunlar hisse yurd olarak ifade edilmiştir. Aksaray kazasındaki Seydi Saray Mezraası'nın bir hissesi Saru Kızlı cemaatinin yurdu iken bir hissesi Kafir İshaklu'nun ve bir diğer hissesi Köse Yusufklar'ın yurduydur. İskân edilirken, yurd olarak kaydedilen yerlerin uzaklığı konar-göçerler için önemli bir husustur. Aksaray kazasında bulunan Kılıç Kemüren cemaatine, 1500 yılından önce, Köşk ve Münşi (?) Çiftliği adlarında iki mezra yurd olarak verilmiştir. Bu cemaat mensupları, söz konusu mezraların birbirine olan mesafesinin iki günlük yol olduğunu ve başka yerde ettiklerini, yurda ihtiyaç duymadıklarını belirttiklerinden bunlara yurd kaydolunmamıştır. Nitekim 1522 yılında bu cemaatin yurdunun olmadığı yazılmıştır.⁴²⁶

Konar-göçer teşekküllerin ayrılmasının en önemli sebebi nüfus artışıdır. Nüfus artışı ile birlikte cemaatlerin hayvanlarını otlatmak için kullandıkları otlak alanları ile ziraat yapacakları alanlar ihtiyaca cevap vermemeye başlamıştır. Konar-göçerler, nüfus artışı ile başlayan bu iktisadi zorluklarla başa çıkmak için yeni sahalar aramaya ve buraları yurd edinmeye başlamışlardır. Aksaray kazasında bulunan Ballu cemaatinin ziraat sahası ve kışlakları olan Halvati (?), Karguncuk ve Çiftlik mezraları bir süre sonra cemaat nüfusuna yetmediği ve bu nedenle cemaatin ikiye bölündüğü anlaşılmaktadır. Ballu'dan ayrılan Nıfs-ı Ballu cemaati ise Akin ve Demür Kapu mezralarını kendilerine yeni kışlak ve ziraat sahası olarak seçmişlerdir.⁴²⁷

İncelenen dönemlerde kaza sınırlarında değişiklik olmadığı halde köy sayısında artış meydana gelmiştir. Bu artış kazada gönüllü veya zorunlu iskânın artmasından kaynaklanmaktadır. Buradaki artışın en önemli faktörü kaza dahilinde bulunan yarı göçebe cemaatlerin büyük bir kısmının yerleşik hayata geçmesi ya da geçirilmesidir.⁴²⁸ 1584 yılı tahririnde bu dönemde cemaatlerin büyük bir kısmının yerleşik hayata geçmiş

⁴²⁴ Yörük, "XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı", s. 49.

⁴²⁵ Yörük, "Aksaray Sancağı'ndaki Konar-göçer Teşekküller", s. 387.

⁴²⁶ Hüseyinliklioğlu, "Karaman Beylerbeyliği'nde Konar-göçer Nüfus", s. 336.

⁴²⁷ Hüseyinliklioğlu, "Karaman Beylerbeyliği'nde Konar-göçer Nüfus", s. 286.

⁴²⁸ Yörük, "XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı", s. 59.

olduğu, köylerin hemen yanlarına düşülen notlardan öğrenilmektedir. Ancak, bazı cemaatlerin kısmen de olsa konar-göçer hayatı devam ettirdikleri fakat, köylü reayadan ayrı kaydedilmedikleri anlaşılmaktadır. Bunların sayısı 11 adettir.⁴²⁹

E. İÇEL

Anadolu'nun Türkleşmesi sırasında İçel yöresi, coğrafi kuşaklar arasında sahip olduğu yaylak kışlak özelliğinden dolayı hayat tarzlarını göçerlik geleneği ağır basan Türkmenler'in ilgisini çekmiştir. İçel, Selçuklular zamanında fethedilmeye başlanmış ve Karamanoğulları zamanında tamamlanmıştır. Bu bakımdan buradaki Türkler Çukurova'dakilerden ayrı bir siyasi maziye sahiptirler. İçel Türkmenler'i hemen tamamen Karamanoğulları'nın Türkmenleri'dir. XV. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı hakimiyetini tanıyan bölge, tipik Türkmen bölgelerinden biridir.⁴³⁰

İçel, II. Bayezid zamanında altı yöreye ayrılmıştı: Ermenek, Selinti (bugünkü Gazi Paşa), Gülnar, Silifke, Karı-taş ve Mut. Buradaki Türk halkının mühim bir kısmı tam yerleşik hayat sürmektedir. Geri kalanları da köyleri olmak ve çiftçilik yapmakla beraber, oymak teşkilatını henüz muhafaza etmektedirler. Bunların başlıcaları şunlardır: Boz-Doğan (Silifke'de), Yıvalu-Yahut Yuvalu (Anamur'da), Oğuz-Hanlı (Selinti ve Anavur'da), Boz-Kırlu (Taşlık- Silifke'de), Hoca-Yunuslu (Gülnar'da), Beğ-Dili (Gülnar'da), Şamlu (Taşlık-Silifke'de).⁴³¹ Bozdoğan İçel merkezli bir cemaat olmasına karşın bazı bölgelerde de Bozdoğan teşekküllerine rastlanılmaktadır. Bunun nedeni ise Osmanlı Devleti'nin çeşitli sebeplerden Türk nüfusunun azaldığı bölgelere yoğun insan kaynağı vasfını taşıyan İçel bölgesindeki cemaatlerden takviyeler yapmasıdır.⁴³²

İçel bölgesinden Konya Ovası'na gelen ve sonradan Atçeken olan cemaatler Varsaklar ve onun kollarından olan Kosunlu ve Esenlü oymaklarıdır. F. Sümer'e göre Varsaklar Oğuzlar'ın Üçok koluna mensup Türkmenler'dir. Varsaklar'ın yurdu, Tarsus ve Mersin bölgeleri, özellikle kuzeydeki dağlık yörelerdir. Bu Türkmenler, Turgud ve Bayburdlular gibi Karamanoğulları Beyliği'ne askeri açıdan büyük destek sağlamışlardır.⁴³³ Selçuklular zamanında da İçel'in doğusunda Varsak, ortalarında

⁴²⁹ Yörük, "Aksaray Sancağı'ndaki Konar-göçer Teşekküller", s. 395.

⁴³⁰ Sakin, a.g.e., s. 44-45.

⁴³¹ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s. 200.

⁴³² Demir, a.g.t., s. 19.

⁴³³ Karadeniz, a.g.t., s. 183.

Beğdilli, Kızılkeçili, batısında Bahşiş gibi Yörükler yerleşmişlerdi. Bunlar muharebe zamanında beylerinin sancakları altında birleşerek Selçuk ordularına katılırlardı.

İçel'in bulunduğu coğrafyada Akdeniz ikliminin egemen olması buradaki konar-göçerlerin yarı yerleşik bir hayat sürmelerine neden olmuştur. Üstelik yerleşik olanlar dahi konar-göçerler gibi kışın sahilde yazın yüksek dağlarda yaşamakta idiler. Bu durum İçel'de yerleşik reaya ile konar-göçerlerin iç içe bir yaşam sürdürmelerine neden olmuştur. Nitekim İçel'e ait tapu tahrir defterlerinde de bu iki grubu birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Yani İçel'de ne yerleşik olana tam yerleşik ne de konar-göçer olana tam göçebe demek mümkündür. Bu durum İçel'de konar-göçer olarak düşünülen grupların ekonomik faaliyetlerin coğrafyaya göre değişmesinin yanı sıra yerleşik olan reayadan etkilendiğini de göstermektedir.⁴³⁴

XVI. yüzyılda İçel bölgesinde Türkmen oymaklarının yerleşimi gözlemlendiğinde; Kara-Taş kazası dışındaki idari birimlerde köy, mezra ve sınırlara yayılarak karışık bir yerleşme söz konusu iken, sancağın en doğusundaki Kara-Taş kazasında ise, Yörük boyları toplu bir halde bulunurlar. Gülnar ve Silifke'nin aksine Kara-Taş'ın sadece bir boya mensup Yörükler tarafından iskân edilmiş olduğu görülmektedir. Yani, iki ya da daha çok ayrı bir boyun aynı köyde yaşadıkları görülmez. Sancakta, Ermenek kazasındaki köylerin önemli bir kısmı Osmanlı fethi öncesinde kurulmuştur.⁴³⁵

Faruk Sümer İçel'in Osmanlı devrinde bitmez tükenmez bir insan kaynağına sahip olduğunu, buradan komşu bölgelere her asırda göçler meydana geldiğini ve II. Bayezid devrinde Bozdoğan'dan ve Bozkırlu'dan olmak üzere mühim kolların Orta Anadolu'daki Koçhisar yöresine, yine aynı devirde az ehemmiyetli oymakların Teke bölgesini göç ettiklerini belirtmektedir.⁴³⁶ Silifke'den Antalya'ya kadar olan saha içerisinde yapılan iskân çalışmalarında, Teke-ili ve İçel Yörükleri'nin yerleştirilmesine çalışılmıştır. Göçebe Yörükler'in ve bunların tesiriyle yerlerini terk eden yerleşik ahali gruplarının iskânları esnasında devletin iskân emrine karşı gelenler, zaman zaman Rakka ve Kıbrıs'a sürülmekle tehdit edilmiş, hatta bir kısmı sürülmüştür.⁴³⁷

⁴³⁴ Hüseyinliklioğlu, "Karaman Beylerbeyliği'nde Konar-göçer Nüfus", s. 433-434.

⁴³⁵ Ragıp Memişoğlu, "İçel Adının Değiştirilmesinin Düşündürdükleri ve İç-İl (İçel) Türkmenleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 15, İstanbul Ağustos 2004, s. 86.

⁴³⁶ Karaca, "Teke Sancağı Yörükleri", s. 79.

⁴³⁷ Halaçoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin İskânı*, s. 129.

İçel Sancağı'nın Ermenek, Mamuriye, Selendi, Gülnar, Mud ve Silifke kazalarından Kıbrıs'a gönderilmek üzere sürgün haneleri tespit edilmiştir. Sürgün işine müfettiş tayin edilen Seydişehir Kadısı Muhyiddin Efendi ve İçel Sancağı kadılarına gönderilen emr-i şerifle mübaşir tayin olunan Hüsrev Bey ve adı geçen kazaların kadıları tarafından, kazalardan tespit edilen sürgün haneleri mufassal şekilde bir deftere kaydedilmişlerdir. Bu deftere göre on haneden bir hane hesabı üzere tespit edilen haneler, hane reislerinin isimleri, mücerred kız ve erkek çocuklarının sayıları, hangi meslekten oldukları, mallarının miktarı ve davarlarının adedi ve taşınmaz gayrimenkullerinin değeri ayrıca sürgün işinden kaçtıklarında yerine gönderilecek kefilleri ile kaydedilmişlerdir.⁴³⁸

Altı kazadan Ermenek Ekim 1572, Mâmûriye, Kasım 1572, Selendi Kasım 1572, Silifke Aralık 1572, Mud Ocak 1573 tarihlerinde tahrir işlemi tamamlanma suretiyle deftere kaydedilmişlerdir. Kıbrıs'a sürülmek üzere deftere yazılmış olan nüfusu, kazalara dağılımıyla birlikte genel bir tablo üzerinde göstermek faydalı olacaktır.

Tablo 4. İçel Sancağı'na Bağlı 6 Kazadan Kıbrıs'a Sürülenler⁴³⁹

Kaza	Toplam Köy Sayısı	Toplam Avâriz Hane Sürülen Kaza Mevcuda	Sürülen Hâne
Ermenek	28+ Nefs-i Ermenek	540	54
Mâmûriye	72	604	61
Selendi	64	490	49
Gülnar	77	1.342	134
Mud	78+Nefs-i Mud	1.735	173
Silifke	96+1 Cemâat	2.012	201
Toplam=		6.725	672

Böylece bugünkü Kıbrıs Türkleri'nin mühim bir kısmı İçel Yörükleri'nin torunlarıdır. İçel'den sonraki asırlarda daha önemli göçler olmuştur. Bu göçler özellikle komşu bölge Çukurova'ya yapılmıştır. Buraya göçen oymakların başında Boz-Doğan

⁴³⁸ Recep Dündar, "Kıbrıs'ın Fethi", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, c. IV, Ankara 1999, s. 639.

⁴³⁹ Bu konuyla ilgili olarak bkz. Tufan Gökçe, "1571 Yılında İç-il Sancağı'ndan Kıbrıs'ta İskân Edilen Aileler", *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Ege Üniversitesi Basımevi, S. 2, İzmir 1998, s. 4.

ile ona mensup Melemenci (Menemenci), Kara-Hacılı, Kürkçülü ve Tekelü obaları bulunuyordu. Bunlar, Celali isyanları ve diğer sebepler ile nüfusu çok azaltmış bulunan Çukurova'daki fatih Türk halkını kuvvetlendirmişler ve ovanın yeniden iskânında önemli rol oynamışlardır.⁴⁴⁰

III- ÇUKUROVA-SURİYE BÖLGESİ

A. ADANA

XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Adana, Misis ve zaman zaman Tarsus gibi şehirlerle Ayas ve Sis civarlarında hakimiyet kuran Ramazanoğulları, bugünkü Mersin'den Gavur Dağları'na kadar Çukurova'da sakin Kuştemurlu, Kosunlu, Kara İsalu, Varsaklu, Turgudlu, Özer-Oğlu, Burnaz-Oğlu gibi Üç-Ok Türkmenleri'ni etraflarında toplamak suretiyle, bu mıntıkada büyük bir nüfuza sahip olmuşlardı. Bununla beraber XV. yüzyılın ilk yarısı da Ramazanoğulları'nın Çukurova'yı Memlûklu hakimiyetinden kurtarma çabaları ile geçmiştir.⁴⁴¹

1516 yılında ise Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında kendi isteğiyle Osmanlı hakimiyetini kabul eden Ramazanoğulları sülalesine Adana yurtluk ve ocaklık olarak verilmiştir. Bu dönemlerde Adana'nın köy sayısı son derece azdır. Sadece yerleşim merkezi olarak görünen Ayas, Kınık nahiyeleri ile Berendi nahiyesinde köy bulunmaktadır. Gayrimüslimlerin büyük bir çoğunluğu ise Ermeni'dir. Bunlar daha çok şehir merkezlerinde ve kalelerde yaşamaktadırlar. Kalelerde yaşayanlar hizmetleri karşılığında resm-i haneden muaf tutulmuşlardır. 1671 yılında Adana'ya gelen Evliya Çelebi şehir içerisinde Arap, Rum, Ermeni ve Yahudilerin varlığından bahseder. Ancak 1572 tarihli tahrir defterinde geçen isimler arasında Arap ve Yahudi işaret edilmemiştir. Aynı şekilde Türk olmayan Müslüman usurlar da görülmektedir.⁴⁴²

XVI. yüzyılda Adana Sancağı'nın nüfusunun çoğunluğunu konar-göçer Türmen cemaatleri oluşturmaktadır. 16. Yüzyılın başlarına ait kayıtlarda Çukurova bölgesindeki Yörükler'in en kesif olarak yaşadıkları yerlerin başında Tarsus, Adana ve Kadirli

⁴⁴⁰ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s. 200.

⁴⁴¹ Şehabettin Tekindağ, "II. Bayezid Devrinde Çukur-Ova'da Nüfuz Mücadelesi", *Belleten*, c. XXXI, S. 123, Ankara 1967, s. 345-346.

⁴⁴² Yılmaz Kurt, "1572 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defterine Göre Adana'nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma", *Belleten*, TTK Basımevi, c. LIV, S. 209-211, Ankara 1991, s. 189-190.

gelmekteydi. Bu bölge Üç-Ok'lar tarafından fethedilmiş ve daha sonra da onlara bağlı oymaklarca iskân edilmişti. Brada yerleşik hayata geçen Üç-Ok'lar, kısmen boy teşkilatlarını da kaybetmişlerdi. Bölgenin fethinde önemli rolleri olan Yüreğirler ile Kınıklar'ın XVI. yüzyılda sadece yerleştikleri yerlere vermiş oldukları isimleri kalmıştır. Diğer taraftan Kara-İsalu, Kusun, Koş-Temür, Ulaş, Gökçelü ve Elvan boyları ise henüz tamamıyla çözülmeyerek oymak teşkilatlarını muhafaza etmekteydiler.⁴⁴³

Adana Sancağı'nda Demirkapı'dan Misis'e kadar toprakların ahalisinin etrafa dağılmaları yüzünden bu yerler sahipsiz ve harap bir halde kalmıştı. Ticaret yollarının ve bölgedeki nakliye işlerinin kavşak noktası olduğu için buralarda emniyeti temin etmek hayati bir öneme sahiptir. Bu sebepten bu araziye yeniden ziraate açmak, hem de bölgenin emniyetini temin etmek için buralarda konar-göçerlerin yerleştirilmesine karar verilmiştir. Dulkadirli ulusuna bağlı oymakların Ceyhan Nehri üzerindeki Kınık ile Berendi ve Ayas kazalarına yerleştirilmelerine karar verilmiştir.⁴⁴⁴

1516 yılında Osmanlı hakimiyetine giren Anavarza ve çevresi, bu dönemde cemaatlerin yoğun olarak buldukları bir bölge özelliği de göstermekteydi. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Çukurova bölgesinde meydana gelen karışıklıklara paralel olarak, Anavarza ve çevresinde de karışıklıklar meydana gelmiş ve bunun sonucu olarak, burada yaşayan halk başka bölgelere gitmek zorunda kalmıştır. Boşalan bu yerler ise, başta Lek Ekradı ve Hacılı cemaatleri olmak üzere, konar-göçer cemaatlerin uğrak yeri olmuştur. 1691 yılından önceki dönemde Anavarza ve çevresinde sakin olan Lek Ekradı ve Hacılı cemaatlerinin meydana getirdikleri eşkıyalık olayları ve itaatsizlikleri sonucunda, bu cemaatlerin Rakka'ya iskân edilmelerine karar verilmiştir.⁴⁴⁵ İskân edilmeleri için verilen kararın ardından, bu cemaatlerin mensuplarının önemli bir kısmı ilk etapta Rakka'ya götürülmüşlerdir. Bu cemaatlerin mensuplarının Rakka'ya götürülmesi sonucunda, Anavarza ve çevresi büyük oranda boşalmış olduğundan, bu yerlerde ziraat yapılmamaya ve boş arazi olarak atıl bir şekil almaya başlamıştır.⁴⁴⁶

⁴⁴³ Sakin, *a.g.e.*, s. 51-52.

⁴⁴⁴ Orhonlu, *Aşiretlerin Yerleştirilmesi Teşebbüsü*, s. 77-78.

⁴⁴⁵ Özcan Tatar, "1692-1698 Yılları Arasındaki Dönemde Anavarza ve Çevresinin İskan Edilmesi Hususunda Yapılan Çalışmalar", *Fırat Üniversite Sosyal Bilimler Dergisi* c. 17, S. 1, Elazığ 2007, s. 317.

⁴⁴⁶ Özcan Tatar, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskanı (1691-1750)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2005, s. 337.

B. TARSUS

Malazgirt Zaferi'ni müteakip Anadolu'yu vatan edinmeye gelen Türkmen boyları, Karamanlı, Germiyanlı, Ramazanlı, Dulkadirli, Bozulus, Halep, Yeni-İl, Turgutlu, Bayburtlu gibi muhtelif isimler altında birleşerek siyasi, askeri ve ekonomik güç birliği oluşturmuşlardır. Bu birliklerden birisi de kaynaklarda “*Varsak Türkmenleri*” veya “*Tarsus Türkmenleri*” isimleriyle zikredilen Türkmen teşekkülüdür. Varsaklar, Karaman ve Ramazanoğulları'yla birlikte Çukurova'nın fethinde Türk-İslam vatani olmasında birinci derecede rol oynamış bir Türkmen grubudur. Varsak Türkmenleri çeşitli Oğuz boylarına mensup aşiretlerin birleşmesinden oluşmuştur. Tarsus Sancağı'nda yaşayan Varsak boyları; Kusun, Ulaş ve Kuştemür boylarının adına izafeten idarî bölgelere ayrılmıştır.⁴⁴⁷ Varsaklar'ın önemli bir bölümünü teşkil eden Ulaş Boyu, Oğuzlar'ın Üç-Ok koluna mensup Bayındır ve Salur aşiretlerinden oluşmaktadır. Yine Kusun, Kuş-Temür, Elvanlı ve Gökçeli boyları da Üç-Ok kolundandır. Diğer taraftan Esenli Boyu, Oğuzlar'ın Boz-Ok koluna bağlı Dodurga Boyu ve bu boya bağlı aşiretlerden meydana gelmektedir.⁴⁴⁸

Çukurova bölgesi Osmanlı hâkimiyetine geçince, ilk zamanlarda geleneğe uygun olarak, bu bölgenin de eski siyasî ve idarî teşkilâtı aynen muhafaza edilmiş, yalnız başlıca idarî bölgelere sancak adı verilmiştir. Bu sancaklar; Adana, Sis, Özer ve Tarsus idi. Bunlardan Tarsus'un Memlûkler devrinde, doğrudan doğruya merkezden gönderilen valiler tarafından idare edildiği görülmektedir.⁴⁴⁹

Tahrir defterlerine göre Tarsus Sancağı üç yöreye (nâhiye) ayrılmış olup, bunlar da asıl Tarsus, Kusun ve Ulaş'tır. Asıl Tarsus yöresinde Kuş-Temür, Esenlü, Gökçelü ve Elvanlı boyları yaşamaktadır. Bunlardan Kuş-Temürlüler'in kışlağı, Berdan çayı ile Seyhan arasındaki ova olup, burası bugün dahi “*Kuş-Temür Ovası*” adını taşımaktadır. Osmanlı eserlerindeki rivayette Kuş-Temür boyunun yaylağının Bulgar Dağı olduğu

⁴⁴⁷ Bilgili, *a.g.m.*, s. 170-171.

⁴⁴⁸ Abdullah Poş, “Osmanlı döneminde Tarsus (1516-1923), *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 5, S. 1, Adana Ocak-Haziran 2005, s. 265-266.

⁴⁴⁹ Faruk Sümer, “Çukur-ova Tarihine Dâir Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına kadar) *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.1, Ankara 1963, s. 26-27.

söylenir. 925 (1519) tarihli deftere göre Kuş-Temürlüler, 44 cemâata ayrılmış olup, hepsi de muhtelif ekinliklerde çiftçilik yapmaktadırlar.⁴⁵⁰

İsmi bir Türkmen beyinden alan Varsaklar, XIV. ve XV. asırlarda büyük bir kısmı Tarsus'un kuzeybatı ve Silifke'nin kuzeydoğusundaki dağlık bölgede (Bulgar/Bolkar Dağları) olmak üzere, bir kısmı da Taş-İli'nde yaşamaktaydı. XVI. asırda ise kitlenin büyük bir kısmı Çukurova ve Konya Ovaları'na iskân edildi. Bu iskânda Osmanlı Devleti'nin konar-göçer cemaatleri yerleştirme politikası önemli bir etkendi.⁴⁵¹ Gazi-savaşçı bir ruha sahip olan Varsaklar'ın Osmanlı idaresine girmesinden kısa bir zaman sonra, bu ruhu kaybederek üretim yapan (buğday, arpa, çeltik, pamuk, susam v.s.), vergi veren reaya haline gelmesi merkezi hükümetin ne derece etkin bir politika izlediğini göstermesi bakımından önemli bir hadisedir. Uzun savaş yıllarından sonra bir hukukî nizama giren Varsak aşiretleri, Orta Asya bozkırlarından getirdikleri ananevi konar-göçer hayat tarzlarını Osmanlı idaresinde de devam ettirdiler. Belgelerden merkezi gücün, yeni kazandığı bu Türkmen grubunun hayat tarzını pek fazla değiştirmek düşüncesinde olmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁵²

Tarsus Sancağı'nda bir de Kusun cemaati içerisinde Beğdilli adlı Oğuz boyunun adını taşıyan bir konar-göçer teşekkül bulunmaktadır. Beğdilli cemaati, 1500 yılında 16 yerde görülmüştür. Bu yerlerden biri mezraa, bir nahiye ve geriye kalanı köydür. Bu 16 gruptan Kenas ve Salhan köyleri, Beriyye nahiyesi ve Kömürcü mezrasına 1522 yılında rastlanmaktadır. 1522 yılında ise ilk kez karşımıza çıkan Beğdilli cemaatinin perakende grubu ile cemaatin grup sayısı 13 olmuştur.⁴⁵³

Tarsus, Adana'dan nüfusça daha büyük olup, burada 24 Türk mahallesi vardır. Ermeni nüfusu yok denecek kadar azdır. Bu nüfus 1519 tarihinde yani fethin 3. yılında 13 evden, 1529'larda ise 8 evli 4 bekardan müteşekkildi. Bertrandon De La Broquiere, Tarsus'ta Arap unsurunun da bulunduğunu yazar ise de XVI. yüzyıla ait defterlerde bu unsura dair bir işarete rastlanamamıştır.⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 73.

⁴⁵¹ Bilgili, *a.g.m.*, s. 170.

⁴⁵² Bilgili, *a.g.m.*, s. 176-177.

⁴⁵³ Hüseyinklioğlu, "Karaman Beylerbeyliği'nde Konar-göçer Nüfus", s. 177-178.

⁴⁵⁴ Hikmet Öz, *Tarsus Tarihi*, Kasım Tarsus Rotary Kulübü, İstanbul 1991, s. 60.

Selim döneminde olduğu gibi Kanuni devrinde de Tarsus ve Adana bölgesinden birçok Varsak oymaklarının Kızılbaşlığı kabul ederek İran'a gittikleri, Osmanlı tahrir defterlerinde kırmızı mürekkep ile kaydedilmiştir.⁴⁵⁵

C. RAKKA

Yavuz Sultan Selim'in Suriye'yi fethinden sonra yapılan vilayet taksiminde Suriye'nin kuzey bölgeleri Halep Eyaleti'ne bağlanmıştır. Rakka Eyaleti ise 1594 yılında merkezi Urfa olmak üzere Halep Eyaleti'nden ayrılarak kuruldu. Genellikle şekavet hareketlerinde bulunan cemaat ve aşiretlerin yerleştirildiği ve devlet tarafından bir sürgün mahalli olarak seçilen bu bölge, Arap aşiretlerinin baskılarına karşı bir set alanı olarak da kullanılmıştır. Rakka bölgesine 1691 yılından itibaren aşireler ve cemaatler sevk edilmeye başlanmıştır.⁴⁵⁶

Rakka'ya sürgün ve iskânla ilgili pek çok belge bulunmaktadır. Mesela, Çankırı civarında 40-50 kadar eşkıya ile yaylanıp etrafta haram-zâdelik yaptığı şikâyeti üzerine Rakka'ya iskânları ferman olunan Yeni-İl cemaatlerinden Hacılı Hasan ve Hacılı Yağmuroğlu cemaatinin ödemeleri gereken maktû malları kendilerinden tahsil olunması ve hiçbir özür ve bahaneye meydan vermeden Rakka'da iskânları emredilmiştir.⁴⁵⁷ Yine, Türkmen tâifesinden Tatalı, Kuş, Acurlı, Tuğ Şeyhlü, Günce, Kazlı, Çepeni, Çecelü, Elçi ve Kılıçlı cemaatlerinin Rakka ve Colab nehri civarında iskânları uygun görülmüştür. Bunların ziraat edecekleri araziden beşten yediye kadar öşür alınmaması ve başbuğ tayiniyle asayiş ve düzeni sağlayacaklarını temin etmeleri gerekmektedir. İtaat etmeyerek iskân edildikleri yerlerden firarları halinde iskân bölgelerinden Anadolu'ya geçiş noktaları olan Bihisni, Hasn-ı Mansur, Göynük kazaları ve diğer

⁴⁵⁵ Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, Ankara 1992, TTK Basımevi, s. 51.

⁴⁵⁶ Halaçoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin İskânı*, s. 136.

⁴⁵⁷ "Rakka'ya iskân fermân olunan Yen-İl cemâ'atlerinden Hacılı Hasan, kırk elli mikdârı eşkıyâ ile Kengiri semtinde yaylayup etrafta harâm-zâdelikten hâlî olmamağla, ol tarafda oturmayup Rakka'ya gitmek lâzım gelmekliğin Hacılı Yağmuroğlu Cemâ'atinin senede altıyüz yetmiş bir koyun ve on bir deve ve yigirmi sekiz şâtû'l-mergi hânelerinde lâzım gelen mâl-ı maktû'ların tahsîl ve mûmâ-ileyh Hasan'ı kaldırıp mukaddemâ fermânım olduğu üzere Rakka'ya iskân itdirmen muktezi olmağın, imdi bin yüz iki senesinden bu âna gelince maktû'ların teslim itdiklerine yedlerinde ma'mûlün-bihâ temessükâtı olmayanlardan tahsîl ve mezbûr Hasan'ı kaldırıp, cemâ'ati ile Rakka'ya iskân eylemen bâbında fermân-ı âlî-şanım sâdır olmuşdur. Mezbûrlara bir dürlü özür ve inâd ve muhâlefet itdirmeyüp, muhâlefet üzere olanları eslemeyüp mukaddemâ ve hâla vârid olan emr-i âlî-şanım mücibince mahall-i mezbûra irsâl ve iskân itdirilmekte ihtimâm eylesin deyü şurûtiyla emr-i şerîf yazılmak için tezkire virildi. BOA, İE. DH, 08/Za/1107 (9 Haziran 1696), Dosya No: 12, Gömlek No: 1165.

yerler ahalisine, bunların Elbistan Malatya sahralarına salıverilmemeleri için dikkat edilmesi istenmiştir.⁴⁵⁸ Halep ve Yenil Türkmenleri'nden olan Eymürlü cemaatinin Rakka'da iskânları ferman olunca bunların yine aynı cemaatin kollarından olup da Kırşehir Sancağı'na bağlı Tokat'ın Nusretli Köyü'nde oturan 40-50 hanelik bir gruba kendileri ile gelmeleri için baskı uyguladıklarına hatta bazılarını zorla götürdüklerine dair gelen şikayet üzerine, Nusretli Köyü'ndeki Türkmenler'in yerlerinde kalması ve zorla götürülen evlerin geri getirilmelerinin temini hususlarında Rakka Türkmeni iskânına memûr olan Kadızâde Hüseyin Paşa'ya ve Trablus vâlisine hüküm yazılmıştır.⁴⁵⁹

Rakka'ya iskânı ferman olunan bir diğer cemaat Bozulus Türkmenleri'ne tâbi Şarıklı cemaatidir. Bunların hazineye teslim etmeleri gereken maktû' malların, teslim etmeyenlerden veya kethüdalarına teslim etmişlerse kethüdâlarından tahsili ve herhangi bir özür veya bahaneye meydan vermeden ve kimseye zulmetmeden iskânları için Rakka'ya götürülmeleri hususunda hüküm yazılmıştır.⁴⁶⁰

Çepniler de Rakka'ya iskân edilen gruplardan bir tanesidir. 1691 tarihli bir hükümde Rakka Eyaleti'ne iskânları istenilen birbirinden ayrı iki Çepni oymağı bulunmaktaydı. Bunlardan biri Halep Türkmenleri, diğeri de Ankara Sancağı'nın Keskin kazasında bulunan Bozulus Türkmenleri'ne bağlı gruptu. Bu Çepni teşekkülleri Urfa Sancağı'nın Bazabad nahiyesinin Yassıca Köyü'ne iskân edildikleri anlaşılmaktadır. Bozulus Türkmenleri Diyarbakir bölgesinde yaşamaktaydı. Bunlar, yazın Erzurum-Erzincan arasında yaylamakta, kışın da Mardin'in güneyinde kışlamaktaydı. Bu Türkmen taifesi baskılar sonucu 1613'te Orta Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Diyarbakir havalisinde kalan Bozulus taifesine tabi Çepniler de Rakka'ya iskân için gönderilmiş, ancak daha önce iskâna tabi tutulan akrabaları ile birlikte iskân mahallinden kaçmışlardır. Başlarında Kantemir Kethüda olduğu için “*Kantemir Çepnisi*” olarak anılmışlardır. Bunların iskân yerlerine geri götürülmesi mümkün olmayınca Vilayet-i Rum'daki Bozulus'a ilhak edildikleri anlaşılmaktadır.⁴⁶¹ Rakka'ya yapılan iskân ve sürgünlerin pek çoğunda amaç aşiretlerin cezalandırılması,

⁴⁵⁸ BOA, İE. DH, 24/C/1102 (25 Mart 1691), Dosya No: 18, Gömlek No: 1660.

⁴⁵⁹ BOA, İE. DH, 15/N/1104 (20 Mayıs 1693), Dosya No:10, Gömlek No: 988.

⁴⁶⁰ BOA, İE. DH, 08/Za/1107 (9 Haziran 1696), Dosya No: 12, Gömlek No: 1165.

⁴⁶¹ Hanefi Bostan, “Anadolu'da Çepni İskanı”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 6, Ankara 2002, s. 306.

olumsuz davranışlarının bertaraf edilmesi olmuştur. Bunun yanı sıra bu bölge yapılan iskânlar sayesinde boş kalmamıştır.

Devletin daha önce iskân kararı almasına rağmen zaman zaman bu kararından vazgeçtiği de olmuştur. Sis Sancağı'nda sakin olan Ekrad taifesinden padişahın silahşörlerinden Beşir ve Mercan, Mehmed, Mahmud, İbrahim, Bektaş, İsmail, Ali, Hüseyin, Murad, Halil, Yusuf ve Mustafa isimli şahısların daha önce Rakka'ya gidip gelmeleri için ferman çıkmıştır. Ancak bu sefer de eskiden olduğu gibi Sis Sancağı'ndaki yerlerinde iskân olmaları hususunda Sis Kadısı'na emirname yazılmıştır. “ ...bundan akdem vezîr-i sâbık Ali Paşa zamânında tâyîfe-i mezbûru Rakka tarafına mürûr u ubûru için fermân-ı âlî-şan vârid olup hîn-i mürûrda zirâ'at ve mahsûlâtımızda nîm zarar terettüb idüp Sis Sancağı'nda dahi emlâkleri olup bir vechile terk itmeğe tâkatımız olmaduğı ecilden yine ke'l-evvel Sis Sancağı'nda mütemekkin olmak üzere emr-i şerîf virilmek üzere inâyet ricâ itmeleriyle arzuhâlde olan kangı tâyîfeden olduğı mu'ayyen ve mukaddem olmamağla eğer henüz iskân olunmadılar ise ke'l-evvel mütemekkin oldukları yerde sâkin olup hilâf-ı şer' rencîde olmayalar deyü emr-i şerîf virilmeğe fermân-ı âlî sâdir olmağın vech-i meşrûh üzere emr-i şerîf yazılmak için tezkire virildi.”⁴⁶²

Konar-göçerler, gerektiğinde inzibati ve askeri maksatlarla silah altına alınmaktaydı. Bu çerçevede Bozdoğan cemaati, Osmanlı Devleti'ne gerektiğinde asker olarak da hizmet vermiştir. Mesela, 1699 yıllarında Rakka'ya iskânları emredilen fakat iskân yerlerine gitmeyen cemaatlerden 400 kadar şaki etrafı yağmalamaya başlamıştı. Bunun üzerine Maraş Beylerbeyi'ne gönderilen bir emirde bunların Kıbrıs'a sürülmeleri, eğer itaat etmezlerse Maraş, Andırın, Karahasanlı cemaatlerinden, Adana çevresinde kışlayan Receblü cemaatinden Adana zabitlerinden, Kozanoğullarından ve Adana ile Tarsus'ta bulunan Bozdoğanlı Yörükleri'nden temin ve tertib edilecek askerlerle bu işin yapılması emredilmiştir.⁴⁶³

⁴⁶² BOA, İE. DH, 04/Za/1104 (9 Temmuz 1693), Dosya No: 10, Gömlek No: 940.

⁴⁶³ Demir, a.g.t., s. 21.

D. HAMA-HUMUS

Humus, Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra Şam Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılmış ve sancakbeyliği de İhtimanoğlu'na verilmiştir. Fakat, kısa bir zaman sonra Hama Sancağı ile birleştirilerek Hama ve Humus Sancağı adı altında tek sancak haline getirilmiştir. XVI. yüzyılın ortalarına doğru bu iki merkez birbirinden ayrılarak yeniden her biri müstakil sancak yapılmış ve bunlardan Humus Sancağı yeni teşkil edilmiş olan Haleb Beylerbeyliği'ne dahil edilmiştir. Buna göre, Humus'un kuzeyinde Hama, güneyinde Şam, doğusunda Tedmür ve batısında da Trablus sancakları yer alıyordu. 1565'ten önce tekrar Şam Beylerbeyliği'ne bağlanan Humus, 1579'da Trablusşam Beylerbeyliği'nin teşkiliyle birlikte bu yeni eyalete dahil edilmiştir.⁴⁶⁴

25 Ocak 1691 (24 Cemaziyülahir 1102) tarihini taşıyan bir karar ile Trablusşam Eyaleti'ne tabi olan Humus Sancağı ile Hama Sancağı arasında her iki sancağa ait bulunan boş ve harap yerlere konar-göçerlerin bir kısmının yerleştirilmesine karar alınmış ve sonra da emir verilmiştir.⁴⁶⁵ Mesela, Hama'da iskânları ferman olunan Bozulus Türkmenleri'nden Genceli Avşarlı, Kazıklı ve Pekmezli cemaatlerinin gecikmeksizin Hama'da iskân olunmaları ve bu cemaatlerden, daha önceden mîriye ödemeleri gerekip de ödemeyenlerden ve kethüdâları tarafından tahsil edilip de teslim edilmeyen maktû malların tahsili ve bütün bu hususlarda hiç kimseye gadr ettirilmemesi için Anadolu müfettişi Yusuf'a hüküm yazılmıştır.⁴⁶⁶ Hama ve Humus Sancağı da Rakka Sancağı gibi zaman zaman aşiretleri cezalandırma amaçlı iskân ve sürgüne sahne olmuştur.

Gönderildikleri yerlere ilk olarak gelenlere ve çoğunlukla boy ve oymak beylerine, bunun mukabilinde en verimli topraklar verilmiştir. Burada boy ve oymak reislerine karşı bir teşvik gayesinin bulunduğu ortadadır. Boy ve oymak beylerine diğer kimselerden daha fazla yer ayrılması ve en verimli toprakların verilmesi, konar-göçer halkın idare ve yerleştirilmesi hususlarında hükümete yardımcı olan reisleri hoşnut etmek ve kazanmak niyetiyledir.⁴⁶⁷

⁴⁶⁴ Enver Çakar, "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Humus Şehri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 13, S. 2, Elazığ 2003, s. 376.

⁴⁶⁵ Orhonlu, *Aşiretlerin Yerleştirilmesi Teşebbüsü*, s. 65-66.

⁴⁶⁶ BOA, İE. DH, 08/Za/1107 (9 Haziran 1696), Dosya No: 12, Gömlek No: 1165.

⁴⁶⁷ Orhonlu, *Aşiretlerin Yerleştirilmesi Teşebbüsü*, s. 57.

IV- MARAŞ VE YOZGAT BÖLGESİ

A. MARAŞ

Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra Maraş'ta Dulkadir Beyliği kuruldu. 1377-1522 yılları arasında hüküm süren bu beylik XVI. yüzyıl başlarında Adıyaman'dan Yozgat'a, Antep'ten Sivas'ın güneyinde Gürün'e kadar uzanan geniş bir sahaya yayılmış bulunuyordu. Dulkadir beyleri bu saha içinde kalan şehir, kasaba ve köyleri imar ettiler.⁴⁶⁸

Maraş ve çevresinin 1515'te Osmanlılar tarafından fethedimesine rağmen bölgede etkin olan Dulkadiroğulları Beyliği'ne hemen son verilmemiştir. 1522'de Ali Bey'in ölümüyle beylik tamamen Osmanlı'ya bağlanmıştır. Dulkadiroğulları Beyliği topraklarına bağlı olan Maraş ve Bozok ayrı ayrı bağımsız sancak haline getirilmiştir. 1531 yılında Dulkadir Eyaleti kurulmuştur. Maraş merkez olmak üzere Antep, Sis ve Bozok da bu eyalete sancak olarak bağlanmıştır. Anadolu'nun güneyinde göçebelerin en yoğun olarak yaşadıkları bölgelerin başında Maraş bölgesi gelmektedir. Burası, bir Türkmen beyliği olan Dulkadirli Beyliği'nin merkezi idi. Bu beyliğin topraklarının Osmanlı Devleti'ne intikalinden sonra da bölgedeki Türkmen grupları, Dulkadirli Türkmenleri adıyla teşkilatlandırılmışlardı. Maraş'a mensup tam göçebe oymaklar, kışın Amik ovasına, Halep dolaylarına ve Çukurova'ya inerlerdi.⁴⁶⁹

1565 yılındaki kayıtlara göre, Maraş Sancağı'na bağlı 868 köyde 200'den fazla Oğuz boylarına bağlı Türk cemaatleri meskûndur. Bunlardan bazıları şunlardır: Akce Koyunlu, Anamuslu, Ali Begilü, Almalu, Altunoğlu, Ali Hacılu, Aşuklu, Ali Fakihlü, Ayselü, Altunoğulları, Altunlu, Âdil Hacılu, Avcı, Avşar, Ağzı Karalu, Ağıllu, Ağce Atlu, Âdillü, Akfakihlü, Analu, Avretler, Atcı, Arab Necarlı, Ahsencelü, Haslı...⁴⁷⁰

1565 yılında Maraş'ın 42 mahallesinde 3053 vergi nüfusu mevcuttu. Bu nüfusun 1070'i sipahi ve sipahizade idi. Her vergi nüfusu 5 kişilik bir aile olarak kabul edildiğine göre, o tarihte Maraş'ın içinde yaklaşık 15.000 nüfus yaşıyordu. Nüfusun tamamı Türk olup üçte biri sipahi ve sipahizade idi. Hiç gayrimüslim yoktu.⁴⁷¹

⁴⁶⁸ Refet Yinanç, " XVI. yüzyılda Maraş Sancağı'nın Nüfus Yapısı", *Kahramanmaraş I. Kurtuluş Sempozyumu*, Düzenleyen: Kahramanmaraş Belediyesi (10-11 Şubat 1986), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1987, s. 19

⁴⁶⁹ Sakin, *a.g.e.*, s. 47.

⁴⁷⁰ Yinanç, *a.g.m.*, s. 26.

⁴⁷¹ Yinanç, *a.g.m.*, s. 20.

Dulkadir oymaklarının başında Akçakoyunlu gelmektedir. Akçakoyunlular Çukurova’da da yerleşmişlerdir. Bilhassa Osmaniye taraflarında yurt tutmuşlardır. Orta Anadolu’nun muhtelif yerlerinde de yaşamışlardır. Eymürler’in boyunun biri de Dulkadir elinin kuruluşuna katılmış ve buralarda yurt tutmuştur.⁴⁷² Dulkadirli ulusuna tâbi olan Eymürler’in Maraş mıntıkasında yaşayan kolu, defterlerde umumiyetle Eymür veya bunun nispet şekliyle Eymürli tarzında yazılmaktadır. Kanuni devrine ait olan Mufassal Dulkadirli defterine göre bu Eymür şubesi, 48 oymaktan müteşekkil büyük bir taifedir. Bu taifeye bağlı olan oymakların büyük bir kısmı Maraş ve ona bağlı olan Pazarcık, Kurupınar, Haruniye kazalarında kışlamakta, Ahır ve Sandık dağlarında yaylamaktadır. Oymaklardan diğer bazıları da kışın Suriye taraflarına gitmekte ve yazın da adı geçen dağlardaki yaylaklarına dönmektedirler. Yine ona mensup diğer birkaç oymak Diyarbekir taraflarında sakin idiler.⁴⁷³

B. BOZOK (YOZGAT)

Oğuzlar’ın Bozok koluna mensup Türkmenler tarafından bu bölge yurt tutulmuştur. Buraya gelen konar-göçerler bölgenin Türkleşmesi’nde ve iskânında önemli bir rol oynamışlardır. Anadolu’nun pek çok yerinde olduğu gibi burada da Moğol baskısı hissedilmiş ve bu baskı yerleşik nüfusa zarar vermiştir.

1413’te kesin olarak Anadolu’da Osmanlı hakimiyeti sağlanınca Yozgat ve çevresinde de devlet otoritesi artmıştır. İskân için çalışmalara başlanmıştır. Burası da çoğunlukla Dulkadirli oymakları tarafından iskân olunmuştur. XVII. yüzyılda devlet tarafından Bozok’ta yerleştirilen Mamalu oymaklarından Çapanoğulları büyük güç kazanmıştır. Yozgat bölgesine büyük oranda Bozoklu Türkmenler’den Kızılcalu, Salmanlu, Ağaçlu, Çiçeklu, Zakırlu, Mesudlu, Ağaç Koyunlu, Demircilu, Şam Bayadı, Söklen, Hisar Beğlü, Karalu, Tatar, Ceridli oymakları iskân edildiği için bölge Bozok olarak adlandırılmıştır. Daha sonraki uygulamalarda Yozgat bölgesi daha çok Sivas ve Ankara eyaletlerin bir parçası haline getirildi. Burada yurt tutan Dulkadirli teşekkülleri arasında Avşarlar’dan da mühim bir şubenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Kanuni devrine ait bir defterde Bozok’taki Avşar şubesinin muhtelif oymaklara malik, kabile mahiyetinde bir teşekkül olduğu görülmektedir. Fakat, bu defter baş taraftan eksik

⁴⁷² Sümer, “*Dulkadir Elini Meydana Getiren Oymaklar*”, s. 47.

⁴⁷³ Sümer, “*Anadolu’da Yaşayan Bazı Üçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller*”, s. 462.

olduğundan yalnızca Avşar şubesine mensup birkaç oymağın nüfus ve yurtlarını öğrenmek mümkündür.⁴⁷⁴

Bozok Sancağı'nda iskân olan Eymür teşekkülünden ise bir kabile olarak bahsolunmaktadır. Kanuni'nin ilk saltanat zamanlarında yazılmış bir Bozok defterinde, bu Eymür şubesi, Kara-Yıvacılı adlı bir taifeye bağlı olarak gösterilmiştir. Kara-Yıvacılı taifesi, defterde Eymür ve Gündeşli kabilelerini içine alan bir teşekkül halinde bulunmaktadır. Bu teşekkül, Maraş mıntıkasında yaşayan Kara-Yıvalı kabilesinin Bozok'taki bir şubesidir. Gündeşli kabilesine gelince, bu da Dulkadirli ulusunun en mühim teşekküllerinden biri olup, Bozok'tan başka, Maraş, Kars, Yeni-İl ve Bozulus'ta muhtelif şubelerine rastgelinmektedir.⁴⁷⁵

XVI. yüzyıl sonuna kadar Bozok Sancağı'nda iskânın kendiliğinden gerçekleşmesi yerleşmenin oldukça yavaş olması sonucunu doğurmuştur. Bölgenin iskânı Dulkadirli döneminde de oldukça yavaş bir tempoda gerçekleşmiştir. Zira Bozoklu Türkmenler bölgeye XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren gelmiş olmalarına rağmen XV. yüzyıl sonlarına doğru konar-göçer göçebe hayatı yoğun bir şekilde hala devam etmektedir. Köylerin çoğalarak daimi yerleşme birimleri haline gelmesi XVI. yüzyılda olmuştur. 1556'ya gelindiğinde bu köylerin sayısı 702 olmuştur.⁴⁷⁶

Bozok yöresinin XVI. yüzyılın ikinci yarısında konar-göçer niteliği kaybetmese de muşahhas bir yerleşikliğe geçiş olgusuyla karşı karşıya olduğu söylenebilir. Gerçi karyelerde kayıtlı cemaatler bir yandan tarımla uğraşırken öte yandan kışlak ve yaylaklar arasında gidip gelmeye de devam ediyordu. Ama büyük bir çoğunluğu da Bozok'ta yaylayan bu cemaatlerin köylerini artık toplu olarak ihtiyaç duyulan sayıda insanla terk edip yaylağa çıktıkları söylenebilir. Zira yöre insanı yaygın olarak tarımla iştilal ediyordu ve bu da onları toprağa bağlıyordu. Belli bir mezrada/karyede kaydedilen nüfusun kendi yerleştikleri yerin yanı sıra özellikle yanındaki gayrimeskun mezralarda ziraat gösteren çok sayıda kayda rastlanılmaktadır.⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ Faruk Sümer, "Avşarlar'a Dair", *Fuad Köprülü Armağanı*, Ankara 1954, s. 463-464.

⁴⁷⁵ Sümer, "Anadolu'da Yaşayan Bazı Üçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller", s. 463.

⁴⁷⁶ Lütfi Arslan, "H.963/ M.1556 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Bozok Sancağı'nın Ekonomik ve Demografik Yapısı", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ) Tarihi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005, s. 108.

⁴⁷⁷ Mehmet Öz, "Bozok Sancağı'nda İskan ve Nüfus (1539-1642)", *XII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (12-16 Eylül 1994)*, TTK Yayınları, c. III, Ankara 1999, s. 791.

İskân birimlerinin çoğu iskâna öncülük edenlerin isimleriyle bilinmektedir. Şahıs adlarından başka cemaat ve kabile adlarıyla da adlandırılmış yerler vardır. Bunların yanında dini vasıflı kişiler de iskâna öncülük edenler arasındadır. Sancaktaki en eski sivil yerleşim yeri Emirci Sultan Zaviyesi (Osman Paşa Tekkesi)'dir. İskâna öncülük edenler aileleriyle birlikte buraların ilk yerleşik halkı durumundadırlar.⁴⁷⁸

Konar-göçer cemaatleri kendileri için belirlenen mekanların yanı sıra başka cemaatin konduğu bölgeye de gelip yerleşmesi durumu iki taraf arasında problemlere yol açmaktaydı. Kanun gereği cemaat mensuplarını izni olmadıkça başka bir cemaat onların yayladıkları veya kışladıkları mekana gelip çadırlarını kuramazdı. Köy ya da şehir ahalisinin de bu yerleşime rıza göstermesi gerekmektedir. Onların rızaları olmazsa konar-göçer zümrelerin çadırlarını kurması ve kısa süreliğine de olsa orada ikamet etmesi mümkün değildi. Mesela, Bozok kazası ahalisinin Mamalı, Cerid, Pehlivanlı, Küçük (Köçekli) ve diğer Türkmenler daha önceki tarihlerde devlet tarafından kendi taifeleri üzerine kayıt edilen yaylaklarına ve kışlaklarına gitmeyip Bozok yaylalarında yaylayıp, yerleşim yerlerinde kışlayıp yerleşik halka zulüm etmektedirler. İstanbul'dan gönderilen fermanla, Bozok sınırına bu Türkmenler'den hiçbirinin geçirilmemesi, eğer geçecek olurlar ise hemen hapsedilmesi hususunda Kayseri mütesellimi ve iş erleri görevlendirilmiştir (1 Eylül 1676).⁴⁷⁹

V- RUMELİ BÖLGESİ

A. EDİRNE

Edirne Paşa Livası'nda bir nahiye (merkez) Çirmen Sancağı mıntıkasına isabet eden bir kale ve şehir ise de İstanbul'un fethinden önce devlet merkezi, XV. asır ortalarından itibaren de ikinci merkez ve Rumeli'nin en mühim şehri, seferlerde hareket üssü, içtimai ve iktisadi hayatta çok faal bir merkezdir. Edirne şehrinin genişlemesini, fethi esnasında bulunduğu dar sahadan (Kale içi) yavaş yavaş nasıl yayıldığını ve büyüdüğünü tetkik etmek, bu husustaki amilleri, rol oynayan şahsiyetleri bilmek şehrin tarihini aydınlatmak bakımından olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iskân ve kolonizasyon hareketlerinin ilk asırlarda buradaki tatbikatını anlamak cihetinden de

⁴⁷⁸ Lütü Arslan, *a.g.t.*, s. 109.

⁴⁷⁹ Hava Selçuk, "XVII. Yüzyılda ve Çevresindeki Türkmen Oymakları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 173, İstanbul 2008, s. 48-49.

önemlidir.⁴⁸⁰ Edirne, 1362 yılında kurulan Rumeli Eyaleti'nin merkezi ilk zamanlarda Edirne olmuştur. 1541 yılından itibaren de Budin olmuştur.

Timur istilası Anadolu'dan Rumeli'ye büyük bir göç dalgasına sebebiyet vermiştir. Bundan sonra Osmanlılar Rumeli'yi gerçek yurtları saymaya başlamışlar ve Edirne devletin payitahtı durumuna yükselmiştir. Bu göçler neticesinde Trakya, Doğu Bulgaristan, Meriç Vadisi ve Dobruca kuvvetli bir şekilde Türkleşmiştir.⁴⁸¹ İlk devirlerde, hatta bütün XIV. ve XV. asırlar boyunca Rumeli'nin yoğun Türk unsuru ile iskânı çok önemli bir durumdur. Göçebe Türkmen kabilelerinin yeni fethedilen topraklara nakline ve orada hizmet görmelerine çalışmaktaydı.⁴⁸²

Edirne giderek büyümüş, başkent İstanbul'un yanında çok orijinal bir merkez halinde gelişmiştir. Bu yüzden, Bursa ve Edirne gibi şehirlerin kadıları da çok önemli bir mevkiye sahiptir. Bu kadılar, Bilad-ı Hamse Mevalisi dediğimiz beş şehir kadıları arasındadır. Ondan başka Edirne, Rumeli iktasının başkenti sayıldığı için, buralardaki komutanlar yani sancak beyleri ve beylerbeyleri de çok önemli mevkide sayılırlardı. XVI. yüzyıl Edirne Şer'iyye sicillerinde bu şehir kaza olarak geçmektedir. Tahrir defterlerinde Edirne'nin nahiyeleri Merkez nahiyeye, Ada nahiyesi, Çöke nahiyesi ve Üsküdar nahiyesi olmak üzere dört tanedir. Bu nahiyelerin sınırlarını belirlemekse zordur.⁴⁸³

Edirne'de ilk Türk yerleşmesi Kaleiçi mevkiinde olmuş ve burada bilinen en eski Osmanlı yapıları meydana getirilmişti. Şehrin diğer yerleşim alanı olan Debbaghane kesimi, kalenin diğer taraflarında ve Tunca kıyısında bulunuyordu. Kaleiçinden sonraki ilk iskân sahası olan bu semt Darülhadis medresesi dolayısıyla ulema sitesi olmuş ve bunlar tarafından mahalleler kurulmuştu. Kale dışında kurulan ilk iskân bölgelerinden biri de güneydoğuda Kasımpaşaburnu denilen yerdeki Kirişhâne'ye kadar uzanan ve bu sonuncu adla anılan semtti. II. Murad devrinde Vezir Saruca Paşa'nın hanımı Gülçiçek Hatun tarafından cami ve medrese yaptırıldıktan sonra iskâna açıldığı anlaşılan bu kesim Mezid Bey Camii ve imareti, Ali Kuşçu mescidi ve diğer

⁴⁸⁰ M. Tayyib Gökbilgin, *XV- XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livasındaki Has-Mukataa, Mülk ve Vakıflar*, İ.Ü.Yayımları, İstanbul 1952, s. 20.

⁴⁸¹ Halil İncelik, "Rumeli", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, c. 9, İstanbul 1964, s. 770.

⁴⁸² Gökbilgin, "Edirne ve Paşa Livasındaki Has-Mukataa, Mülk ve Vakıflar" s. 20.

⁴⁸³ Orhan Büyük, "Şer' iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılın Ortalarında Edirne'de Sosyo-Ekonomik Hayat", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı , (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Edirne 2009, s. 11.

tesislerin yapılması ile gittikçe büyüdü ve burada Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi, Yavuz Sultan Selim'in kazaskerlerinden ve Kadızade-i Rumi'nin torunu Mirim Çelebi, Vizeli Çelebi, şair Hayali gibi XVI. yüzyılın seçkin simaları adına mahalleler kuruldu.⁴⁸⁴

Şehrin bir başka semti Kıyık (Kıyak) Buçuktepe'dir. Kıyık adı rivayete göre, Edirne'ye ilk girenlerden olup daha sonra adına bir zaviye ve türbe yaptırılan Kıyak Baba'dan gelir. Burası XVII. yüzyıldan itibaren daha da gelişmiştir. Veziriazamlardan Arabacı Ali Paşa ile Amcazade Hüseyin Paşa'nın bahçe ve sarayları buradaydı. Edirne'de bütün bu iskân yerlerinde, 1528'de 44 Müslüman, 19 Hıristiyan mahallesi, ve 8 Yahudi cemaati yer alıyordu. Mahalle sayısı 1636'da 147 olarak kaydedilmiş, 1636'da ise aynı sayıyı korumuştur.⁴⁸⁵ Ömer Lütfi Barkan, Edirne'de 1520-1535 tarihleri arasında 4061 hanenin varlığını saptayarak, bunun 22.335 toplam nüfusu gösterdiğini hesaplamıştır. 1571-1580 yılları arasındaki nüfus tahmini ise 30.140'tır.⁴⁸⁶

Bilindiği üzere Yörükler'in şehirlerin ve köylerin imar ve iskânlarında çeşitli görevlere memur edilmişlerdir. Mesela, Edirne'de bulunan Yörük gruplarından Vize Yörükleri Sultan Selim Camii'nin tamirine memur edildikleri bilinmektedir.⁴⁸⁷

B. SELANİK

Selanik'in Osmanlı hakimiyetine giriş hikayesi oldukça karışıktır. Kentin Osmanlılar tarafından 1430 tarihinde nihai olarak fethedildiği bilinmekle birlikte, bundan önceki kısa süreli Osmanlı yönetimlerinin tarihi ve mahiyeti üzerine ayrıntılı bilgiler yoktur. I. Murad devrinde Türk akıncıların Makedonya'da düzenledikleri akınlar esnasında, 1387 yılında Selanik Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Fakat bu erken Osmanlı idaresinin, Selanik'te kök salmadığı ve tahminen 1389 senesinde Osmanlılar'ın kentten çekilmiştir. Bununla birlikte Selanik ilk esaslı idaresini I. Bayezid tarafından 1394 yılında ele geçirilmesinden sonra yaşamıştır. Bu dönemde, kentin henüz

⁴⁸⁴ M. Tayyib Gökbilgin, "Edirne", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları, c. 10, Ankara 1994, s. 427-428.

⁴⁸⁵ Gökbilgin, "Edirne", s. 427-428.

⁴⁸⁶ Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler", *IX. Türk Tarih Kongresi 21-25 Eylül 1981*, c. III, TTK Basımevi, Ankara 1989, s. 1419.

⁴⁸⁷ "...Vize Yörükleri ve canbaz subaşısı ve çingâne ve Vize müsellimleri zabiti Hüseyin dame mecdihuya hüküm ki, Hâlâ subaşılığına t'abi olan Yörükler ve canbazlar ve müsellimler işbu 992 senesinde mahrusei Edirne'de mehum babam Sultan Selim han tabe serahünün camii şerifinde vaki olan meremmatına varub hizmetde bulunman emir idüüb buyurdum ki...vardıkda asla te'hir ve tevakkuf etmeyüb su başılığına tâbi olanyürüklerin ve canbazların ve müsellimlerin bir nöbetlülerin çeri başıları ile ve altı aylık zadü zevadelerile olıgeldüğü üzre âdet ve kanun üzre itdirüb mahalli me'mura isal eylesin." (Su yolu Nazırı İsmail Çavuş'a verildi Divan'da) Fi 25/S/992. Refik, a.g.e., s. 51.

yoğun bir değişime uğramadığını ve büyük ölçüde eski Hıristiyan kimliğini muhafaza ettiğini düşünmek akla yatkındır.⁴⁸⁸ 1430 tarihinde Osmanlı'ya geçen Selanik yalnızca önemli bir liman değildi, aynı zamanda Antik ticaret yollarının kavşağında yer alıyordu. XVI. yüzyılda ticari önemi artmış, kent nüfus ve fiziki yapı olarak büyüme göstermiştir.⁴⁸⁹

Orta çağın ikinci yarısında Balkan Yarımadası'na muhtelif dalgalar halinde gelip de Bizans imparatorları tarafından burada yerleştirilen birçok Türk halkı bulunduğu bilinir. X. asırdan itibaren Peçenekler, Oğuzlar, Kumanlar kuzey yoluyla, Tuna'dan geçerek muhtelif zamanlarda gelmiş ve muhtelif yerlerde iskân edilmişlerdir. IX. Asırda bile, Bizans kaynaklarında “*Vardarlı Türkler*” diye zikredilen bazı Türk gruplarının Selanik civarında yerleştikleri bilinir.⁴⁹⁰

Kronik yazarı Diigisis'in anlatığına göre, “*Selanik'in fethinden hemen sonra buradaki evlerin bir kısmının sonradan gelecekler için muhafaza edilmesi, isteyen veya zorla Selanik'te yerleşmeye gelecek Türkler'e ayrılması konusunda emir verildi. Bütün diğer evlerin ve kiliselerin, başka yerlerden Selanik'te yaşamayı tercih edenlere ve Yenice'den gelen Türkler'e verilmesi emredildi. Ovalık olan Selanik'in batısında bir günlük mesafede bulunan bu yerde, elverişli olduğundan veya ilk yerleşme merkezi olarak acele seçilmiş olmasından dolayı birçok Türk oturuyordu. Yenice'de oturanlardan süratle Selanik'te yerleşmeleri ve burasını boşaltmaları istendi. Yenice'ye gidildi ve oradaki Türkler ikna edilmekten ziyade zorla Selanik'e taşındılar ve emre göre onlara başka evler verdiler.*” Selanik'in deniz kenarında olması ve çok insana ihtiyaç duyulması nedeniyle daha iyi korunmasını sağlamak ve çeşitli malların bulunduğu zengin bir pazar olan kentin ticaret nedeniyle de kolayca gelişebileceğini düşündüğü için böyle bir emir verdiği düşünülmektedir.⁴⁹¹

Fethin hemen ardından II. Murad, yıkımın eşiğine gelen kenti yeniden iskân edebilmek amacıyla şehirden kaçan Yunanlılar'ı tekrar eski memleketlerinde yerleşmeye çağırdı. Kuşatmanın uzaması üzerine kente yağma yapılmasına izin

⁴⁸⁸ Özgür Kolçak, “*Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005, s. 13.

⁴⁸⁹ F. M. Emecen, *Tarihin içinde Manisa*, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa 2006, s. 127.

⁴⁹⁰ M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan*, s. 9.

⁴⁹¹ Melek Delilbaşı, “*Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliği*”, *Belleten*, TTK Yayınları c. LI, S. 199-201, Ankara 1988, s. 86-87.

verildiğinden, şehir halkının önemli bir bölümü Osmanlı askerlerince esir alınmıştı. II. Murad, kimi önde gelen esirlerin fidyelerini ödeyerek serbest kalmalarını sağladı ve bunları yeniden Selanik'e yerleşmeleri için teşvik etti. Bunlarla yetinmeyen padişah, kenti ikinci ziyaretinde Yenice-i Vardar'dan getirttiği 1000 kadar Türk göçmeni yeni fethedilen şehre yerleştirdi. Kent üzerindeki Osmanlı varlığını pekiştirmeye yönelik bu ilk düzenlemelere rağmen, şehrin Osmanlı idaresinde geçen ilk yıllarında Selanik'te kalabalık bir Türk nüfusun bulunmadığı açıktır.⁴⁹²

Osmanlı Devleti, toplum yapısında gerek nüfusları gerekse etkinlikleri bakımından önemli bir yere sahip olan konar-göçer aşiretlerden Rumeli'de yaşayan aşiretlerin en önemlileri, Naldöken, Tanrıdağı, Selanik, Ofçabolu, Vize ve Kocacık Yörükleri'dir.⁴⁹³ Selanik Yörükleri, bütün Makedonya ve Tesalya ile dağınık ve az miktarda da Bulgaristan ve Dobruca'da bulunmaktaydılar. 1543 yılında toplam 500 ocak olan Selanik Yörükleri en çok 117 ocakla Yenişehir'de yaşıyorlardı.⁴⁹⁴

Selanik Yörükleri de madenlere, kale inşası veya tamirine memur edilmekte, yol tahriri, su yolu tamiri gibi işlere gönderilmektedir. Mesela, 1565'te nöbetli Yörük eşkıncileri su yolu tamirine tayin edildiği gibi, ikinci nöbetli Yörükler de Tatarlarla birlikte Selanik muhafazası için vazifeye çağrılmaktadırlar. 1568'de diğer gruplarla birlikte Rudnik madeni hizmetine, 1573'te yine onlarla birlikte donanmada vazifeye memur edilmişlerdir.⁴⁹⁵

İskân mahallerinde yaşanan ölümlerin ardından bu kişilere ait olan yerlerin nasıl doldurulacağı devletin aldığı kararlar çerçevesinde bir düzene oturtulmuştur. İşte Selanik'te vefat eden Yörükler'in yerlerinin doldurulması hakkında şu şekilde bahsedilmektedir: “*Selanik Yürükleri Su Başısı'na hüküm ki, Südde-i Saadetime arzihal gönderilübzikrolunan Yürük taifesinin kimi fevt olub ve kimi nabedid olub müceddeden yazılıp olunmak reca eyledüğün ecilden kendine tâbi olan 75 ocağın mürdesin ihracidüb tashih eyleyüb kendiine tâbi olan 75 ocaktan gayri olan Yürük taifesine*

⁴⁹² Kolçak, *a.g.t.*, s. 15.

⁴⁹³ Karadeniz, *a.g.t.*, s. 173.

⁴⁹⁴ Serap Toprak, “16. Yüzyılda Balkanlarda İslamlaşma”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005, s. 27.

⁴⁹⁵ Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan*, s. 78.

mütaarrız olmyasın ve bu bahane ile sayirlerin Tahir itmekden ziyade hazer eylesin.” (Merkum su başıya verildi) Fi 2 Cemadel Evvel 992.⁴⁹⁶

İstanbul ve Edirne gibi Selanik’in de Yahudi halkının büyük gruplar halinde yerleştiği merkezlerden biridir. Bu kentlerdeki Yahudiler’in büyük bölümü Seferad ya da Aşkenazi idi. XVI. yüzyılın yaklaşık ilk yirmi yılında Yahudi nüfusu 15.000’e çıkmıştır. Çoğu İspanya, İtalya ve Almanya’dan gelme olan bu grupların bir kısmı önceden uzmanlaşmış oldukları çuha bezi imalatında istihdam edildi.⁴⁹⁷ XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başında kente yerleşen Yahudi cemaati, devamlı taze göç dalgaları ile beslendiğinden, Selanik Yahudileri coğrafya kökeni ve kültürel gelenekler bakımından ciddi farklılıklar arz etmekteydiler.⁴⁹⁸ 1530-31 tarihli defterin, Selanik için kaydettiği 2645 hanelik toplam Yahudi mevcudu, bir önceki defterde Selanik’te görünen hatırı sayılır miktarda Yahudi ailesinin, burada kalmayarak farklı kent ve kasabalara dağıldıklarını göstermektedir. Demek ki, Selanik yalnızca kalabalık Yahudi göçmen kabilelerinin son noktalarından biri değil, aynı zamanda bu kitlelerin muhtelif Osmanlı yerleşim birimlerine dağıldığı bir toplanma mahalli işlevini de yerine getirmiştir.⁴⁹⁹

Devlet ülkenin pek çok yerinde olduğu gibi burada da düzeni sağlamak için uğraşmaktaydı. Selanik’te 18 Aralık 1604 tarihinde Selanik kadısına gönderilen hükümde Papa Kostan adlı rahibin eşkıya olup köy halkından mal ve erzak topladığı bu yüzden halkın iskân mahallini terk etmeye başladığı belirtilmektedir. Konunun teftiş edilerek suçlu bulunanlar hakkında şerh gelinmesi ve arza ihtiyaç duyulan durumlarda ise suçlunun hapsedilerek merkezden gelecek kararın beklenmesi emredilmiştir.⁵⁰⁰ Görüldüğü gibi iskân mahallinde nüfusun azalmaması için devlet duruma müdahale etmiştir.

⁴⁹⁶ Refik, *a.g.e.*, s. 51.

⁴⁹⁷ Uluçay, “*XVII. Asırda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*”, s. 129.

⁴⁹⁸ Kolçak, *a.g.t.*, s. 20.

⁴⁹⁹ Kolçak, *a.g.t.*, s. 23.

⁵⁰⁰ Hüseyinliklioğlu, *a.g.t.*, s. 138.

C. BOSNA

Bosna, Osmanlı Devleti'ne dahil olunca (1430) idarî bakımdan sancak haline getirilmiş ve ilk sancak beyi de Minnetoğlu Mehmed Bey olmuştur. Hersek Sancağı ise 1470'te teşkil edilmiştir. 1463-1550 arası sancak merkezi Saraybosna iken 1550'de Travnik'e naklolunmuştur. 1583'de Bosna eyalet haline getirilince merkez Banaluka kabul edilmişse de 1684'te tekrar Travnik'e nakledilmiştir. 1850'den sonra kurulan teşkilatla Saraybosna, vilayet merkezi olmuştur. Bosnavi; o tarihten sonra Bosna Eyaleti'nin Osmanlı ülkesinin kuzeye doğru sağlam bir seddi ve Rumeli yöresinin kilidi olarak kabul edildiğini belirtir.⁵⁰¹

Kanuni Sultan Süleyman devri başlarına ait bir vesikaya göre Bosna Sancağı'nda Yenipazar, Pazar-ı Saray, Varoş-ı Vişegrad, Pazar-ı Olofça ve Pazar-ı Koninçe adlı kasabalar ve pazar yerleri mevcuttu. Sancağın merkezi daha sonra, 1552'den itibaren Bosna Sancağı'na tayin edilen beylerin askeri maksatlarla Banaluka'da oturmaya başlamaları üzerine buraya taşındı. Sokullu ailesine mensup Ferhad Bey'in sancak beyliği sırasında Bosna stratejik ve askeri sebebiyle bir eyalet haline getirilmişti.⁵⁰²

Osmanlı Devleti, Bosna'yı yönetimi altına almasıyla birlikte yerli kurumlara zarar vermemiş, aksine hizmet dahi etmiştir. Ayrıca Türkler'in zorla ihtidaya neden olduklarına dair hiçbir delil olmamasına karşın, Hıristiyanları inançlarını yaşamalarında serbest bıraktıklarına dair çok sayıda delil vardır.⁵⁰³ Çeşitli kereler el değiştiren Bosna'da Osmanlı ile gelen yeni yönetim ve kültür anlayışının rahatlıkla kabul görmesinin sebeplerinden birisi; timar sisteminin uygulanıp yerli beylerin güçlerinin kırılması ve köylüler üzerindeki baskının azalması olmuştur. Bölge fethedildikten sonra çoğu Müslüman az bir kısmı ise Hıristiyan olan sipahilere timarlar tahsis edilmiş, bunun için din değiştirmesi şartı aranmamıştır.⁵⁰⁴

Osmanlılar fetihten sonra birbirine çok yakın bağlantı içerisinde olan idari sistemlerini ve tarım ekonomilerini de uygulamaya koydular. Önceleri Rumeli

⁵⁰¹ Bosna-hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919),*Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*, Ankara 1992, s. 7; Şenol Alparlan, *Bosna'da Türk Kültürünün İzleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 50.

⁵⁰² Feridun Emecen, "Bosna", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları, c. 6, İstanbul 1992, s. 296.

⁵⁰³ Toprak, *a.g.t.*, s. 99-100.

⁵⁰⁴ Alparlan, *a.g.e.*, s. 12.

Beylerbeyliği'nin bir eyaleti olan Bosna-Hersek, 1580 yılında ayrı bir beylerbeyliğine dönüştürüldü.⁵⁰⁵ XVI. yüzyılın sonlarına ait bazı kayıtlara göre sancak sayısı sekize yükselmiştir.⁵⁰⁶

Bosna'da halkın bir araya gelmesinde devletten başka vakıfların da payı olmuştur. Halkın belli bir yerde daha çabuk yerleşebilmesi amacıyla, halkın yerine zengin vakıfların bazı vergileri ödediklerine dair bilgiler tahrir defterlerinde oldukça kabarık sayıda bulunmaktadır. XVI. yüzyılın ortalarına rastlayan bu zamanın, söz konusu kasabanın kuruluş safhasını teşkil ettiği bilinmektedir.⁵⁰⁷

Bosna'da Mostar'ın kurulması ve iskânı bir köprünün inşasına bağlıdır. Köprünün etrafında dükkanlar açılarak o zamanın zanaat atölyeleri kurulmuştur. Yakınındaki Radobolya Nehri üzerinde değirmenler yapılmış, camiler, mescitler, han ve hamamlar inşa edilmiştir. Öyle ki köprü ve etrafı şehrin çekirdeğini oluşturmuştur. Zaman geçtikçe yeni hamamlar, medreseler, pazar yerlerinin kurulmasıyla şehir gelişmiştir. Neretva ve Radobolya kıyılarında mahalleler ortaya çıkmaya başlamıştır. Mahalleler meşhur ailelerin ismini taşımıştır: Balina Mahallesi, Yusovina, Crnica...⁵⁰⁸

Bosna'daki şehirlerin gelişmesinin akışı, klasik dönemde, yani Karlofça Antlaşması'na kadar olan dönemde olmuştur. Bu dönemde şehirler ancak Müslüman halk için cazip idi. O zamanda var olan Hıristiyan varoş halkı, İslamiyet'e girmesi sebebiyle daha da azalmıştır. Bunların yerine tarımcı reaya olarak kasabaların çerçevesinde yerkeşecekleri ve kendi reaya statüsünü değiştiremeyecekleri için gelen olmamıştır. Zanaatkarlar burada bir istisna teşkil etmektedir. Diğer tabirle esnaf dahiline girmiş olanlar da reaya statüsünden kurtuluyorlardı. Fakat sayıları pek azdır. 1604 yılından kalma bir tahrir defterinde hiç kimsenin reayası olmayan Hıristiyan sanatkârlar Sarayevo'da 93 aile, Banya Luka'da 18 ve daha 2-3 şehirde birkaç hane olarak kaydedilmiştir. XVIII. yüzyılın hemen başlangıcından itibaren olmak üzere dış siyaset alanındaki olayların etkisiyle Hıristiyan halk için de şartların değişmesi ile halk şehirlere iskân olmaya başlamıştır.⁵⁰⁹

⁵⁰⁵ Aydın Babuna, *Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 13.

⁵⁰⁶ Emecen, "Bosna", s. 296.

⁵⁰⁷ Adem Handzic, "Bosna'da XVI. Yüzyılda Kasabaların Bazı Özellikleri", *IX. Türk Tarih Kongresi Kongreye sunulan Bildiriler (21-25 Eylül 1981)*, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 899.

⁵⁰⁸ Zlatko Zvonic, "Tarihte Monstar", *Uluslar arası Bosna-Hersek Konferansı (20-23 Ekim 1994)*, Ankara Büyükşehir Belediyesi, s. 67. Ankara 1996.

⁵⁰⁹ Handzic, "Bosna'da XVI. Yüzyılda Kasabaların Bazı Özellikleri", s. 899-900.

1616-1643 yılları arasında, Türkler bazı hisarları işgal ettikleri anda hemen mürettabatını da iskân etmiştir. Mesela Bihaç Sancağı'na düşen ve sadece 1643 kayıtlarında adı geçen yer ve hisarlar: Todor Novi, Peçigrad Dreznik, Mutnik, Brekoviça ve Trzaç vb.⁵¹⁰

Karlofça Anlaşması'ndan sonra Bosna Eyaleti'nin sınırları kuzeyde Sava Nehri, batıda Una Nehri, güneyde aşağı yukarı bugünkü Bosna ve Dalmaçya boyu, doğuda ise Yenipazar sınırlarına çekilmişti. Bosna böylece beş sancaktan (Bosna, Hersek, Klis, İzvornik, Bihke) ibaret bir eyalet durumuna gelmiştir.⁵¹¹

D. FİLİBE

XVI. asrın ilk yarısında Rumeli Eyâleti'nin Pâşâ Livası'na bâğlı kadılıklar arasında zikredilen yerleşim yerinden biri olan Filibe adını Makedon hükümdar Filip'den almıştır. Osmanlı kaynaklarında Filibe, Bâzârcık-Pâzârcık veya Tâtârbâzârı ile birlikte zikredilmektedir. Rumeli'de önemli ziraât alanlarından biri olan bu bölge, aynı zamanda İstanbul'dan Avrupa'ya uzanan yollar üzerinde de önemli geçit yerlerindedir. Nüfusları hakkında azda olsa bilgi bulunmaktadır. Filibe, 1516 da yaklaşık 5000-5500 kişidir. Tâtârbâzârı 1516 da 800-900, 1585 de 1119 nefer, XVII. asrın başlarında 1130 neferdir. Filibe nüfusunun %80 i Türk iken Tâtârbâzârı'nın %100 ü Türk'tür.⁵¹²

Müslüman nüfus ile ilgili olarak işaret edilmesi gereken önemli noktalardan biri, bunun ne kadarının Müslüman-Türk iskân ve kolonizasyonu sonucunda Filibe'ye yerleşmiş ahali, ne kadarının yerli muhtedi olduğudur. Bunu tam anlamıyla tespit etmek imkanı bulunmamakla birlikte, tahrir defterlerindeki dini-etnik kökene işaret eden bazı ipuçlarından hareketle, bazı sonuçlara varmak mümkün olmaktadır. Söz konusu ipuçlarından en yaygın olanı, defterde kayıtlı bazı kimselerin baba adı yerine yazılmış olan “*Abdullah*” ibaresidir. Defterlerde, bu minval üzere, baba adı yerine “... *veled-i Abdullah*” şeklinde kaydedilmiş olanların yeni Müslüman mühtedi olarak

⁵¹⁰ Adem Hancı, “XVI. yüzyılda Bosna Eyaletinde Sınır Karakollarının Teşkilâtı Hakkında”, *V. Milletlerarası Tükoloji Kongresi, (İstanbul 23-28 Eylül 1985)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985, s. 265.

⁵¹¹ Emecen, “*Bosna*”, s. 296.

⁵¹² Memet Karagöz, “Filibe Kazası Rüşum Defterler ve XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında, Filibe-Tatarpazarı-Göbe'de Çeltik Ziraati” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 14, S. 2, Elazığ 2004, s. 366.

değerlendirilmeleri eğilimi oldukça yaygın olmakla birlikte, bu tarz bir yaklaşımla elde edilen sonuçların ihtiyatla karşılanması gerekir.⁵¹³

Osmanlı iskân politikası gereği bölgede büyük ölçüde yatırımlara girişilmiş ve boş olan bu yöredeki hemen hemen bütün köy, tepe, otlak ve su kanallarına Türkçe ad verilmiştir. Bu adlandırma faaliyeti, Osmanlı'dan daha önce bu bölgede yerleşmiş bir toplum bulunmadığına delalet etmektedir. Yeni köylerin kurulması ve toprağın işlenmesinde dini bağların kuvvetli olması da bu konuda önemli bir rol oynamıştır.⁵¹⁴

Filibe ve çevresinde yaşayan insan unsurun önemli bir kısmını Yörükler meydana getirmektedir. Türkler'in Rumeli'ye geçmeleriyle başlayan yerleşme sürecinde, Filibe ve yöresine yerleştirilen Yörükler belli bir nizam ve düzen içerisinde yerleştirilmişlerdir. 1690'lı senelerde, Anadolu'da aşiretler iskân siyasetine tâbi tutulurken, Rumeli'deki Yörüklerde “*Evlâd-ı Fâtihan*” adı altında kasaba ve köylerde sefere gitmek şartıyla yeni düzen verilmiştir. Haziran başı 1690'da, Filibe'ye yazılan bir hükümde, Tatarpazarı, Gümülcine, Uzuncaova-Hasköy, Surucakaya, Çermin, Çırpan, Zağra-i Atik, Zağra-i Cedid ve çevresinde yaşayan Yörükler, ordunun sefere gittiği zamanlarda mutad olduğu üzere Sofya'da toplanan orduya katılmaları gerekmektedir.⁵¹⁵

E. ÜSKÜB

Osmanlılar, Balkanlar'a fetih yaptıkları sırada Makedonya denilen bölge, Bizans, Sırp ve Bulgarlar arasında paylaşılmış haldeydi. 1385 tarihinde yapılan Sırpı sındığı Savaşı, Makedonya'nın kaderini belirlemiştir. 1385 tarihinde Rumeli Beylerbeyliği'nin kurulmasıyla bu bölgeye yapılan fetihler daha sistemli bir hal almış ve böylece Makedonya ve civarında fetihler daha da hız kazanmıştır. I. Kosova Muharebesi'nden sonra Bosna Devleti haraca bağlanmış, ardından stratejik öneme sahip olan Üsküb şehrini de içine alan bölge, Osmanlı kumandanı Evrenos Bey tarafından fethedilmiştir.⁵¹⁶ Fethi müteakip bölgede bir iskân politikası takip edilmiştir. Paşa sancağının bir kazası olan Üsküb 1551'de müstakil bir sancak olmuştur. İki tuğlu

⁵¹³ Turan Gökçe, “Filibe Şehri Nüfusu”, *XIV. Türk Tarik Kongresine Sunulan Bildiriler (9-13 Eylül)*, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 528.

⁵¹⁴ Nurullah Karta, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, c. 8, S. 2, Erzurum 2006, s. 145.

⁵¹⁵ Karagöz, “*Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri*”, s. 387-388.

⁵¹⁶ Ahmet Hamdi Fırat, “*Temettuat Defterlerine Göre Üsküb'ün Sosyal ve Ekonomik Tarihi*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001, s. 6.

paşalık olan Üsküb Sancağı'nın İstanbul'dan uzaklığı 16 menzildir. Fetihten sonra inşa edilen cami, mescid, medrese, han ve hamam gibi eserleri ile şehir tam bir Anadolu şehri görünümünü kazanmıştır.⁵¹⁷

Üsküb'ün içinde bulunduğu Makedonya bölgesinin Osmanlı zamanındaki sınırlarını tespit etmek oldukça zordur. Bunun başlıca sebebi, “*Makedonya*” tabirinin XIX. asra kadar hemen hemen hiç kullanılmamasıdır. Daha çok bu bölgeye Rumeli topraklarının bir parçası gözüyle bakılmıştır. Makedonya bir coğrafi bölge olarak düşünülürse, Üsküb'ün kuzeyinden güneydoğuya ve güneybatıya kadar çizilen geniş bir yayın Ege Denizi'ne kavuştuğu alanlar diye tarif edilebilir.⁵¹⁸

1530 Osmanlı nüfus ve vergi sayımında Üsküb'te 6 cami, 42 mescit, 8 hamam, 4 han, 2 medrese ve 4 imaretten söz edilir. 64 mahallenin 51'i Müslüman mahallesi iken, 13'ü gayrimüslim ve 1'i de Yahudi mahallesi idi. Zaman zaman meydana gelen tabî afetler de şehrin nüfus durumunda en büyük etken olmuştur. Nitekim 6 R.Evvel 968/25 Kasım 1560'da meydana gelen depremde Üsküb şehri ve köyleri büyük ölçüde zarar görmüştü.⁵¹⁹

XVII. sonlarında şehir nüfusu 60.000'e çıkmıştır. Fakat 1689'da Avusturya Generali Piccolomini'nin şehri işgal ile yağma ve tahrib etmesinden sonra, büyük ölçüde göç olmuş ve şehrin nüfusu azalmıştır. Üsküb'ten göç eden Türkmenler, İstanbul'a gelerek Eyüb civarına yerleşmiş ve burada Üsküb Mahallesi'ni kurmuşlardır. Şehrin nüfusunun azalması ile buraya etraftan büyük göçler yapılmıştır. Şehirdeki meskun Müslüman halk, şehrin kuzeyindeki çayır ve Gazi Baba tepelik sahaya yerleşmişti. Vardar düzlüğüne Hıristiyanlar, Vardar'ın sol kıyısı ile kale surları altına ise Yahudiler yerleşirdi.⁵²⁰

Ofcabolu, Üsküb ile İştîp arasında az ârızalı ve göçebe yaşayış tarzına elverişli bir mıntıkanın adıdır. Evliya Çelebi birçok yerde Ofcabolu Yörükleri'ni, hatta bunların hangi köyde oturduklarını anlatmıştır. D'Ohsson'un, Kanuni devrinde hususi bir statü içine alındıklarını ve Rumeli'de ordunun piyade kuvvetini teşkil eden, eski bir Osmanlı

⁵¹⁷ Mehmet İnbaşı, “XVI. Yüzyılda Üsküb Şehrının Mahalleleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 3, Erzurum 1995, s. 88.

⁵¹⁸ Ahmed Hamdi Furat, “*Temettuat Defterleri'ne Göre Üsküb'ün Sosyal ve Ekonomik Tarihi*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2001, s. 1.

⁵¹⁹ Mehmet İnbaşı “Fetihten İtibaren Üsküb'de Türk Nüfusu”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Erzurum 1995, s. 75.

⁵²⁰ İnbaşı “*Fetihten İtibaren Üsküb'de Türk Nüfusu*”, s. 79-80.

milis kuvveti olduğunu söylediği bütün bu Yörük taifeleri arasında en batıda ve sayıca en az olanıdır.⁵²¹

VI- ADALAR

A. KIBRIS

1571’de Kıbrıs’ın fethinden sonra Ada’da Osmanlı düzeninin tesis edilmesi için gündeme gelen önemli mesele, Kıbrıs’ın îmar ve iskânı olmuştur. Fetih öncesinde 200.000’e yakın nüfusu bulunan ve fethi müteakiben yapılan ilk tahrirde 905 meskûn köye karşılık 76 “*hâlî-harâb*” köy ile nüfusunun önemli ölçüde dağılmış olduğu anlaşılan ve büyük çoğunluğu Lefkoşa, Limasol, Baf, Girne ve Magosa kalelerinde toplanmış bulunan 3779 Osmanlı askeri ve belli sayıda idarecisini bünyesinde barındıran Kıbrıs’ın Türk iskânıyla “*şenlendirilmesi*” ve “*mâmur hâle getirilmesi*” için büyük nüfus kitlelerine ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyâcın kısa zamanda karşılanması ise, “*sürgün*” usûlünün tatbiki ile mümkün olmuştur.⁵²²

Fetih ve öncesi dönemde yerlerini terk ederek dağlık bölgelere sığınmış olan yerli halktan dönmek isteyenlere de her türlü kolaylık gösterilip yardımlar yapılmıştır. Bütün bu teşvik ve tedbirlere rağmen istenilen sonuç alınamamıştır.⁵²³

Adayı şenlendirmek amaçlı pek çok iskân yapılmıştır. Mesela, 13 Cemaziyevvel 980 (24 Eylül 1572) tarihli bir padişah hükmüne göre, Anadolu, Rum (Sivas), Karaman ve Zülkadriye eyaletlerinden her on aileden birinin yeni fethedilen Kıbrıs’a gönderilmesi emredilmekteydi. Kıbrıs’ta iskân edilmek üzere sürgün yazılanların meslekî durumlarıyla birlikte yazılmış olduğu sekiz kaza genelindeki durumu tespit etmek gerekirse; 52’si (%86.25) çiftçi olmak üzere 1106 hâne reisinden %54.61’ini teşkil eden 604’ünün meslek sahibi, %45.38’ini oluşturan 502’sinin ise vasıfsız olarak kaydedilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu insanlar genellikle evlerini barklarını terk etmek istemedikleri için, bu uygulamayı gerçekleştirmekle görevli

⁵²¹ Gökbilgin, *Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan*, s. 78-79.

⁵²² Turan Gökçe, “1572-73 Yıllarında Kıbrıs’a İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilayetlerinden Sürülen Aileler”, *Türk Dünyası İncelemeler Dergisi III*, İzmir 1999, s. 10.

⁵²³ Yusuf Sarımay, *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2000, s. 53.

memurlara işlerini sıkı yapmaları tenbih edilmekteydi.⁵²⁴ Göçmenleri teşvik için Kıbrıs ikliminin letafetinden, toprağının çeşitli ürünlerini yetiştirmek hususundaki verimliliğinden bahsedilmek sureti ile bir çeşit propaganda dahi yapılmıştır.⁵²⁵

Adaya sadece şenlendirme amaçlı sürgün olmamıştır. Aynı zamanda ceza amaçlı da pek çok sürgün yapılmıştır. Erzurum sakinlerinden Halil adında biri bu civarda şekavet olaylarına karışmış ve Kıbrıs'a sürgünü Sultan Murad Han zamanında emredilmiştir. Ancak Halil bulunamamış ve sürgün edilememiştir. Halil'in oğlu Mustafa da şekavet ve fesad olaylarına karışmış halka zulüm etmiştir. Sultan III. Mehmed fermanında adı geçen kişinin mahkemeye getirilmesini 15 yılı geçmeden haklarının kendisinden alınıp sahiplerine verilmesini, bütün ailesiyle Kıbrıs'a sürgün edilmelerini emretmiştir.⁵²⁶ Suhteler'e yardım ve yataklığı tespit edilen İbrahim ve güveysi Ahmed oğlu Cafer adlı kişilerin de Kıbrıs'a sürgününe karar verildiği bilinmektedir.⁵²⁷ Musul sakinlerinden olup Safevilerle ilişkileri olduğu ve sürekli yardım toplayıp gönderdikleri iddia edilen, isimleri belgede tespit edilmiş yaklaşık 25 kişinin de yerlerinden alakaları kesilip Kıbrıs'a sürgün edilmeleri istenilmektedir.⁵²⁸ 1576 (H. 984) tarihli bir hükme göre, Bozdoğan teşekküllerinden birisi olan Köseli cemaatinden Ramazan isimli kişinin kırk elli hane ile emirlere itaat etmeyip isyan etmesi üzerine Kıbrıs'a sürülmesi emredilmiştir.⁵²⁹

XVI. yüzyılın ikinci yarısında başlayıp aşağı yukarı yüzyılın sonlarına kadar etkisini gösteren Suhte ayaklanmalarına karışan, huzuru bozan veya soygunculara yataklık eden fesad ehlinin Rodos ve Kıbrıs gibi adalara sürülmesi için sık sık ferman çıktığı bilinmektedir. Bu bağlamda, Teke Sancağı'nın Kıbrıs Adası'na sürgünlerle ilgili hükümlerin 1573 tarihinde başladığını ve bu tarihle birlikte 1574, 1575, 1577 ve 1578 tarihlerinde yoğunluk kazandığı görülmektedir.⁵³⁰

⁵²⁴ İnalçık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", s. 466; Gökçe, "Kıbrıs'a İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilayetlerinden Sürülen Aileler", s. 16.

⁵²⁵ Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, s. 93.

⁵²⁶ BOA, İE. DH, 29/L/1011 (11 Nisan 1603), Dosya No: No 6, Gömlek No: 589.

⁵²⁷ Musa Günay, "55 Numaralı Mühimme Defteri", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1996, s. 80-81.

⁵²⁸ Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Vadi Yayınları, Ankara 2004, s. 104.

⁵²⁹ Demir, *a.g.t.*, s. 20.

⁵³⁰ Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, s. 51-52.

Kıbrıs'a sürgün olanların sadece Müslüman olmadığı zaman zaman zimmilerin de buraya sürüldükleri anlaşılmaktadır. Mesela, Erikli metropolidi olan Naguloas adında bir rahip Kıbrıs ceziresine sürgün edilip ve cezirebend olması hakkında hüküm yazılmıştır.⁵³¹

Fethin hemen arkasından yürütülen iskân çalışmalarının aksine özellikle Kıbrıs XVII. yüzyılın son yarısı ile XVIII. yüzyılda daha çok emirlere itaat etmeyen ve yerleşik düzendeki ahaliye zarar veren aşiretlerin sürgün mahalli olarak seçilmiştir.

Kıbrıs'a sürülüp burada iskân edilen kişiler Anadolu yakasına geri geçerlerse tekrar yakalanarak Kıbrıs Beylerbeyliği'ne teslim ediliyordu. Bu sürgünlerin kimi zaman haksız yere yapıldığını ve teftişten sonra haksızlıkların giderildiği de görmektedir.⁵³²

Osmanlı Devleti, Kıbrıs için uyguladığı sürgün politikasından beklediğini alamamış, projenin uygulamaya başlanmasından birkaç yıl sonra çıkarılan bir fermanla Kıbrıs'a Anadolu'nun çeşitli yörelerinden özellikle güneyden gönderilen 12.000 aile ya da haneden yalnızca birkaç yüzünün orada kaldığı belirtilmiştir. İnsanları Kıbrıs'a gitmekten alıkoyan ve sürülenlerin adadan ayrılmasına yol açan neden, bölgedeki korsan saldırıları neticesinde oluşan güvensizlik olabilir. Sürgünler arasında çok sayıda sabıkalı bulunması Anadolu'da yaşadıkları huzursuzluk döneminden sonra sakin bir hayat sürmek isteyen kişileri ürkütüyor olsa gerektir. İşte bu gibi nedenlerden iskân amacıyla Kıbrıs'a yapılan sürgünlerin pek başarıya ulaşmadığı söylenebilir. Fakat bütün bunlara rağmen XVI. yüzyıl boyunca devam eden heterodoks eğilimler dolayısıyla veyaiskân ve fesad ehlini cezalandırmak amacıyla bütün bu sürgünler, Teke Sancağı'nın demografik yapısında büyük değişiklikler meydana getirmiştir.⁵³³

⁵³¹ “Kıbrıs valisine ve Lefkoşe mollasına ve Kıbrıs dizdarına hüküm ki, İstanbul Patriki İstos nam rahib arz u hal edüb Erikli metropolidi olan Nagulaos nam rahib ferman-ı şerifemle Kıbrıs ceziresine nefy ve cezire-bend olmağla ıslâh-ı nefis edüp itlak olunmak babında emr-i şerifüm reca itmeğın ba'de'l-yevm kendü halinde olmak üzere itlak olunmak için hüküm yazılmışdur.” Bekir Gökbunar, “105 Numaralı Mühimme Defteri (Özet Transkripsiyon)”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya 1996, s. 314.

⁵³² Karaca, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı, s. 52-53.

⁵³³ Karaca, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı, s. 53-54.

B. RODOS

Rodos ve yöresindeki adalara hakim olan ve 1480’de II. Mehmed’in buraya yönelik askeri hareketına başarı ile karşı koyan şövalyeler 1522’de Kanuni Sultan Süleyman’ın Rodos Seferi sonucu buradan çıkarıldılar. Böylece Anadolu’nun güney sahillerine doğru yer alan deniz bölgesi tam olarak kontrol altına alınmıştır. Ayrıca Mısır-İstanbul arasında son derece önemli olan ticari deniz yolu hiç olmazsa Anadolu sahillerinden itibaren güvenliğe kavuşuyordu. Rodos’un fethi, Osmanlılar’ın Akdeniz siyaseti açısından oldukça belirleyici olmuştur. Rodos ile beraber Herke, İleki (İlyaki), Sömbeki, İleryoz, İstanköy, İncirli (Nisyrnos), Kelemez gibi civar adalar üzerinde de Osmanlı hakimiyeti kuruldu. Midilli ve Rodos idari bakımdan birleştirildi. Bu Rodos’un savaş sonrası kalkındırılması için alınmış bir tedbirdir.⁵³⁴

Rodos’a hemen Türk göçmenleri iskân edilmeye başlandı. Ada bir sancak yapıp, Cezayir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti’ne bağlandı. Sancakbeyi olarak Mehmed Bey tayin edildi. Bundan sonra birçok cami, imaret, mektep, medrese ve yol yapıp ada îmar edildi. Adanın iskânı için sürgün metoduna burada da başvuruldu. Mısır’da bazı olaylara karıştıkları bildirilen Gurâbi Güveyisi diye meşhur Mustafa ile Kuyruklu Yıldız’ın yakalanarak haklarından gelinmesi, ayrıca Şeyh İsa’nın adamlarından olup Şeyh İsa ile Rodos’a sürgüne gönderilmek üzere iken zindandan kaçan Şahin’in de yakalanıp Rodos’a gönderilmesi ve zindandan nasıl kaçtığına bildirilmesi istenmiştir.⁵³⁵ Sahte buyruldu yazmaktan suçlu Mehmed’in Kara Hâce’nin kalyonu ile Rodos Kalesi’ne sürgüne götürülmesi emredilmiştir. Samir Musa adında bir Yahudi kendi halinde olmayıp, halkın akçelerini alıp, fakir ve fukarayı rahatsız etmiştir. Şikayetler üzerine bu kişinin de Rodos’a sürgünü emredilmiştir.⁵³⁶

Vakıf mütevellilerinin yanlış tutumları bazen şikayete neden olmuştur. Tire’ de sakin olup aynı zamanda burada bulunan Hafsa Hatun Evkafı’nın mütevellisi olan Mustafa’nın yanlış ve kötü davranışlarda bulunması nedeniyle muhızır gönderilmesi üzerine, bu görevlinin Rodos Adası’na sürgün edilip orada kalebind olarak cezalandırılması için buraya çavuş gelmiştir. Ahali gönderilen muhızırdan haberleri

⁵³⁴ Ed. Cevdet Küçük, *Ege Adaları’nın Egemenlik Tarihçesi, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi(SAEMK)*, Ankara 2001, s. 4-5. Rodos’un zabtıyla ilgili bkz. Şerafettin Turan, “Rodos’un Zabtından Malta Muhasarasına”, Kanuni Armağanı, TTK Basımevi 1970, s. 47-117.

⁵³⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri (MD) (975-976/1567-1569) Özet Transkripsiyon ve İndeks II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı, Ankara 1999, s. 365/1911.

⁵³⁶ 85 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm 329(357), Ankara 2001, s. 201.

olmadığını söylemiştir. Ancak yine de bu mütevellî aleyhinde şahitlik yapmıştır. Şeyhülislam Mevlana Feyzullah da bu durumda Mustafa'nın üzerine vazife olmayan işlere karışmamasını uygun görmesi itibarıyla Tire naibine yazılan hüküm Mustafa'nın evinde sakin olarak kalmasını emretmiştir.⁵³⁷ Görüldüğü gibi bölgeye şenlendirme amaçlı olduğu gibi cezalandırma amaçlı da pek çok sürgün yapılmıştır.

Rodos Adası'nın fethinden sonra Ayasoloğ kasabasının iskândan muaf tutulmasına ilişkin II. Beyazıd ve Yavuz Sultan Selim'in vermiş olduğu muafiyetname, hakkında “*iskân ve kolonizasyon*” maksatlı sürgün olayının uygulanışı hakkında sağlam bilgiler vermektedir. Bu muafiyetnameden iki önemli nokta anlaşılmaktadır: Rodos Adası'nın fethinden sonra bu adanın imarı için de sürgün emredilmiştir ve bu sürgün memleketin her tarafından, her kasabadan bir nispet altında olmayarak birkaç kişinin gönderilmesi şeklinde yapılmıştır. Yani herhangi bir kasaba veya yerin halkı tamamen boşaltılıp oraya götürülmemiş, belki elli sene sonra fethedilecek olan Kıbrıs adasının iskânı için verilen sürgün hükmünde görüldüğü üzere, bütün memlekete şamil bir insan vergisi şeklinde yapılmıştır.⁵³⁸

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Rodos Adası bazı devlet adamları ve önemli kişileri için bir sürgün yeri olarak kullanıldı. Bu kişiler Rodos'ta ölünceye kadar yaşadı. Bunlardan birkaçı Murad Reis tekkesinin haziresine defnedilmiş olup burada oluşan mezarlıkta türbeler de vardır. Kırım hanı Canbeg Giray, Şahin Giray, birkaç kaptan paşa ve veziriazamlar, Hiciv ustası şair haşmet ve görevden el çektirilen Safevi Şahı Safî'nin türbe ve mezarları burada bulunur.⁵³⁹

C. GİRİT

Girit Adası, Osmanlı İmparatorluğu tarafından ele geçirilişinden itibaren hep ayrıcalıklı bir yapıya sahip olmuştur. İmparatorluğun diğer birçok yörelerinden belli başlı vergilerin ada halkından alınmaması, yönetsel açıdan özel bir kurumlaşmaya sahip olması hep bu ayrıcalıklı yapının bir uzantısı olarak Girit'in siyasal ve ekonomik

⁵³⁷ Atabay, *a.g.t.*, s. 96-97.

⁵³⁸ Özkan, *a.g.m.*, s. 188-189.

⁵³⁹ Machiel Kiel, “Rodos”, *DİA*, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları, c. 35, İstanbul 2008, s. 157.

yapısına şekil vermişti.⁵⁴⁰ Ege Denizi'nin tam anlamıyla Osmanlı iç denizi haline geliş Girit'in fethedilmesi ile birlikte gerçekleştirilmiştir.⁵⁴¹

Girit'teki savaş içerisinde devlet ne bir sürgün politikası uygulamış ne de Osmanlı reayasından kendi isteğiyle giderek adaya yerleşen olmuştur. Buradaki Müslüman nüfus sadece kendilerine timar verilen sipahilerden oluşmaktadır.⁵⁴²

Daha önce Venedik idaresinden memnun olmayanlar, Venedik idaresinden kurtulmak için Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir. Bu göçmenler daima adanın ya felaketini temenni etmiş ya da bu felaketi tecil etmeye çalışmışlardır. Bunu önlemek için Venedikliler muhtelif çareler düşünmüş ve bilhassa sürgün edilenlerin, Osmanlı topraklarına göç etmek arzusunda bulunmamaları için, bu gibileri muayyen bir ikametgâh mıntıkası göstermesine gayret etmişti.⁵⁴³ Bunun yanı sıra fetihden önceki Girit nüfusu ile Osmanlı yönetimindeki gayrimüslim nüfus arasında ise bir düşüşün yaşandığı görülmektedir. Bu da gayet normaldir. Çünkü ada idaresinin el değiştirmesi ile bir kere şehirlerde yaşayan nüfusun büyük çoğunluğunun adayı terk etmiştir.⁵⁴⁴

Girit'in fethinden hemen sonra, devlet sürgün methoduyla sistemli bir iskân politikasına gitmemiştir. Buraya ilk yerleşen Türk unsuru, tabiatıyla çeşitli vazifelere atanan devlet görevlileridir. Bunlar, eyalet görevlileri, şehirdeki bir kısım devlet hizmetlerini yürütmek için tayin olunan memurlar, vakıflardan görev alan şahıslar ve kale muhafızı olara tayin olunan komutan ve askerlerdir.⁵⁴⁵

Hanya'nın fethi ile halkın büyük çoğunluğu kaleden ayrılmıştır. Osmanlı fethiyle birlikte Kandiye'de yeni bir dönem başlamıştı. Osmanlılar terk edilmiş şekilde teslim aldıkları şehrin iskân ve imarı için birtakım faaliyetler yürütmüşlerdir. Girit seferleri başlamadan önce oldukça kalabalık olan Kandiye, Osmanlılar tarafından teslim alındığında adeta terk edilmiş durumdaydı. Bunun nedeni, çok uzun süren muhasaralardır. Bu muhasaralar boyunca halk peyderpey kaleyi terk etmiştir. Yani,

⁵⁴⁰ A. Nükhet Adıyeko, "Girit'te Aşar Vergisinin Toplanmasına İlişkin Bir Yöntem: Teslis sistemi", *XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (4-8 Ekim 1999)*, c. III, Kısım III, TTK Yay. , Ankara 2002, s. 1911.

⁵⁴¹ Küçük, *a.g.e.*, s. 5.

⁵⁴² Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, TATAV (Tarih ve Tabiat Vakfı) Yayınları, İstanbul 2004, s. 269.

⁵⁴³ Cemal Tutkin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit İsyanları 1821 Yılına Kadar Girit", *Bellekten*, c. IX, S. 34, Ankara 1945, s. 184-185.

⁵⁴⁴ Gülsoy, *a.g.e.*, s. 281.

⁵⁴⁵ Gülsoy, *a.g.e.*, s. 247.

şehir Osmanlılar'ın eline geçmesiyle boşaltılmış değildir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre, muhasaranın son zamanlarında burası muhafız askerler hariç hemen hemen boşaltılmıştı.⁵⁴⁶

Girit'te köy sayısı itibarıyla en büyük nahiye Kisamo, en küçüğü ise İsfakiye'dir. Kır iskân merkezlerindeki nüfusun hepsi gayrimüslimdir. Şehirlerde yaşayan halk gibi yerlerini terk etmemişlerdir. Şehirlerde yaşayan halkın büyük bir çoğunluğu Katoliktir ve Venedik yönetimi ile adaya arka arkaya gelen Latinlerden oluşuyordu. Kır iskân merkezlerinde yaşayan nüfusun ise büyük bir çoğunluğu Ortodoks Rumlar'dan meydana geliyordu. Latin-Venedik idaresinin dini baskılardan bıkmış olan Ortodoks halk, Venedik'e gitmek yerine adada kalmayı tercih etmişlerdir.⁵⁴⁷

D. MORA

1458 yılında fethedilen Mora ilk aşamada Rumeli Eyaleti'ne bağlanmışken 1661'de bu eyaletten ayrılarak ayrı bir eyalet olarak teşkilatlandırıldı. Gördes, Balyabadra, Mizistire, Koron, Aya Mavra, Anabolu eyalete bağlı sancaklardır. Adanın fethinden sonra buraya çeşitli iskânlar yapılmıştır. Drama kazasından harbe ve cenke kadir kimselerden bir miktarı Mora'ya gönderilmiştir. Bir hükümde, Mora Beyi'ne hitaben Anavarin Limanı'nda yapılan kaleyi şenlendirmek için iskânını istediği Yahudileri Mora livası, Balyabadra ve İnebahtı taraflarına ihraç etmesinin yanı sıra ne kadar Yahudi iskân edildiğini bildirmesi istenmiştir.⁵⁴⁸ Ayrıca, Anadolu'da gelişen Şii-Safevi tehlikesinin etkilerini azaltmak için, başta Teke-ili ve Hamid-ili olmak üzere birçok yerden buraya çeşitli sürgünler yapılmıştır. Bilhassa konar-göçerler bu sürgünlere tâbi tutulmuşlardır.

Türk idaresi ile uzlaşmayan birtakım Moralı Hıristiyanlar, zengin toprakları bırakıp, daha serbest bir hayat sürmek üzere ıssız yerlere özellikle dağlık sahalara çekilmek temayülü göstermişlerdir. Bunun neticesi olarak 1460-1821 arasında Mora'nın dağlık bölgelerinin özellikle Hıristiyanlar tarafından iskân edilmiş olduğu görülmektedir.⁵⁴⁹

⁵⁴⁶ Gülsoy, *a.g.e.*, s. 246.

⁵⁴⁷ Gülsoy, *a.g.e.*, s. 269.

⁵⁴⁸ Arslan, *a.g.e.*, s. 262-263.

⁵⁴⁹ Nikos A. Bees, "Mora", *İA*, İstanbul Maarif Basımevi, c. VIII, İstanbul 1960, s. 423.

Osmanlı idaresinde Mora giderek kendini toparlamaya başlamıştır. İki yüzyıldan fazla bir süre boyunca barış ve huzur dönemi yaşanmıştır. Bir zaman içinde nadiren sadece kıyılarda bulunan bazı bölgeler Hıristiyan güçlerin deniz saldırılarına uğramıştır. Mora'ya ait Osmanlı tahrir kayıtları XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yarımadanın kuzey merkez ve güney bölgesinde nüfusun iki katından fazla arttığına işaret eder.⁵⁵⁰

Mora'da Osmanlı hakimiyeti kurulunca Türkler'e has idare tarzı da memlekete girmiş oldu ve Türk-İslam unsurların sayısı arttı. Daha bu hakimiyetin birinci devresinde (1458-1687), Osmanlı İmparatorluğu'nun başka ülkelerinden Müslüman unsurların buraya geçmeleri, Moralılar'ın bir kısmının Müslüman olmaları, oralı kadınların Müslümanlar ile evlenmeleri vb. gibi çeşitli sebeplerle de buna tesir etmiştir. Balkan Yarımadası'nın doğu kısımlarında ve Anadolu'da pek çok Hıristiyan Müslümanlığı kabul etmiş olduğu halde, Mora'nın Hıristiyanları kendi dinlerine sadık kalmış, bölgenin yeni hakimleri tarafından da din değiştirmeye zorlanmamışlardır. Bu yüzden Mora'da Müslümanlık nispeten de az yayıldı ve daha ziyade Arnavudlar arasında gelişti.⁵⁵¹

XVII. yüzyılda Mora nüfusu önemli değişimler geçirmiştir. Bir yandan ardı arkası kesilmeyen veba salgını, öte yandan kötüleşen iklim şartları, eski imtiyazların kalkması, vergilerin artması ve ekonomik sıkıntılarla daha iyi baş edebilmek için daha küçük aile birimlerinin ortaya çıkması nüfusun önemli derecede azalmasına yol açtı. Aynı zamanda aralarında özellikle Arnavudlar'ın bulunduğu köylü nüfusunun bir kısmının İslamiyet'i seçmesi yarımadanın dini yapısını değiştirdi.⁵⁵²

E. MİDİLLİ

Osmanlı yönetimi, Ege Adaları içerisinde kendi kendine kısmen yetebilen birkaç adadan biri olan Midilli'ye her zaman, diğer adalara göre daha fazla özen göstermiştir. Çanakkale ve İstanbul Boğazları'na giden yol üzerindeki stratejik konumu ve askeri üs olarak birçok avantajı bünyesinde barındırması, Osmanlılar'ın bu adaya farklı bir gözle bakmasına yol açmıştır. Ada merkezli ilk Osmanlı sancağı olması, bu farklı konumun bir göstergesi olsa gerektir. Osmanlı hakimiyeti döneminde adanın en

⁵⁵⁰ Machiel Kiel-John Alexander, "Mora", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları, c. 30, İstanbul 2005, s. 282.

⁵⁵¹ Bees, "Mora", s. 422.

⁵⁵² Kiel-Alexander, "Mora", s. 282-283.

önemli yerleşme merkezi Midilli kasabası idi. Osmanlı tahrir kayıtlarına göre kasaba 927'de (1521) 308'i Müslüman, 455'i Hıristiyan olmak üzere toplam 763 hane nüfusa (yaklaşık 4000 kişi) sahipti.⁵⁵³

Midilli'nin idari yapısı değişik bir tarzda gelişme göstermişti. Burası savaş ile alındığı için bütün tasarruf hakkı Osmanlılar'a aitti. Osmanlı uygulamasına göre savaş başlamadan anlaşma şartları ile teslim olmak suretiyle alınan yerin statüsü biraz daha farklı olurdu. Adaya Anadolu'dan nüfus nakli için harekete geçildi ve hemen emlak, arazi ve nüfus sayımı yapıldı. Ada bir sancak haline getirilip sancakbeyi, kadı, dizdar, subaşlar, muhafızlar tayin olundu ve timar sistemi ikame edildi. Osmanlı kaynaklarına göre Latin ve Katalanlı korsanlar idam edildi ve bunların sahipsiz kalan aileleri vezir ve kumandanlara dağıtıldı. Şehirli ve köylü yerli halka ise dokunulmayarak bunların istedikleri yerde oturmasına izin verildi. Bir kısmı İstanbul'a iskân edildi.⁵⁵⁴

Midilli Adası'nın nüfusu huzurlu geçen XVI. yüzyılda ikiye katlandı. Kısmen Anadolu'dan gelenler (Özellikle Celali isyanlarından kaçanlar) tarafından ve genelde mahalli nüfusun ihtidası neticesinde İslamiyet zamanla yayılmaya başladı.⁵⁵⁵

XVII. yüzyılda Midilli'de nüfus azalmıştır. Nüfusun azalmasının en önemli sebebi olarak kuraklık ve çekirge baskınlarını görülmektedir. 1671 tahririnde harap oldukları ve meskun yer olmaktan çıktıkları belirtilen 70'e yakın karye ve mezrayı gösteren bir liste yer almaktadır. Bu listede yer alan ve konumlarını tespit edilebilen karyelerin çok büyük bir kısmı, ovalık ve dolayısıyla da hububat tarımına elverişli arazilerde bulunmaktaydı. Hububat tarımında yaşanan sıkıntılar bu köylerin boşalmasıyla sonuçlanmış olmalıdır.⁵⁵⁶

⁵⁵³ Levent Payzın, "XVIII. Yüzyılda Midilli Adası", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2008, s. 14

⁵⁵⁴ Küçük, *a.g.e.*, s. 17-18.

⁵⁵⁵ Machiel Kiel, "Midilli", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları, c. 30, İstanbul 2005, s. 12.

⁵⁵⁶ Payzın, *a.g.t.*, s. 49-50.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSKÂNA YARDIMCI BAZI MÜESSESELER VE İSKÂN SONRASI DURUM

I- İSKÂNA YARDIMCI BAZI MÜESSESELER

A. VAKIF SİSTEMİ

Vakıf müessesesi gerek hukukî bakımdan, gerek umumiyetle tarih bakımından, orta ve yeni zamanlarla Türk ve İslam dünyasını tetkik için birinci derecede önemli bir meseledir.⁵⁵⁷ Bu müessesenin Osmanlı toplum hayatında, iskân, istikrar, şehircilik, eğitim, kültür, sosyal hizmet ve ekonomik açılardan derin izleri bulunmaktadır. Vakıf sisteminden yararlanılarak ülke zenginliklerinin paylaşılması, adil devlet yönetiminin tesisi ve erdemli şehirlerin kurulması konularında kendinden önceki hiçbir İslam devletinde Osmanlı döneminde olduğu kadar başarı sağlanamamıştır.⁵⁵⁸ Vakıf sisteminin, ebedilik ilkesi ile birlikte dokunulmazlığa da sahip bulunması vakıf kuruluşların güvence içinde vakıf gelirleriyle yaşamalarını sağlarken, vakıf mütevellilerinin de vakıf gelirlerinden uzun süre yararlanmalarını sağlamıştır.⁵⁵⁹

Yapılan bazı araştırmalarda Osmanlılardaki toprak vakıfları üç kısımda mütalaa edilmiştir:

1-Sahiplerinin mülkü olan (memlûke) öşrî veya haracî toprakların vakfedilmesiyle meydana gelenler. Bunlar mülkiyeti devlet tarafından satılmış veya imar veya ihya maksadıyla kolonizatör Türk dervişlerine ve kırsal alanlarda zaviye sahiplerine mülk olarak terk edilmiş boş toprakların vakıf haline getirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

2-Malikâne-dîvanî sistemine bağlı toprakların vakfedilmesi şekli. Bu durumda topraktan ve toprak üzerinde yaşayan köylülerden elde ettikleri mahsülün beşte biri, yedide biri veya onda biri olarak alınan vergi vakfedilmiştir.

⁵⁵⁷ Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", *Vakıflar Dergisi I*, Ankara 1938, s. 1.

⁵⁵⁸ Nazif Öztürk, "Osmanlı Döneminde Vakıflar", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. V, Ankara 2002, s. 443.

⁵⁵⁹ Mustafa Cezar, "Osmanlı Klasik Dönemi İmar Sistemi", *IX. Türk Tarih Kongresi (21 -25 Eylül 1981)*, c. III., TTK Yay., Ankara 1989, s. 1402.

3- Sadece toprak üzerinde yaşayan kimselerden alınan vergilerin vakfedilmesi şekli.⁵⁶⁰

Vakıfların hizmetleri yerine getirme açısından ise şu alanlarda faaliyet gösterdikleri söylenebilir:

- a) İktisadi alanda: Çarşı, dükkân, bedesten, han, kapan.
- b) Eğitim alanında: Mektep, medrese, kütüphane, darü'l hadis.
- c) Dinî alanda: Cami, tekke, mescit, namazgâh, muvakkithane.
- d) Sağlık ve sosyal alanda: Hastahane (darü's-şifa), kervansaray, imaret, darü'l-aceze, kadın sığınma evi, çocuk emzirme evi, yol, köprü, hamam, çeşme, su yolları (Büyük vakıf tesisleri yoluyla son derece geniş sulama tesislerinin kurulduğu ve işletildiği görülmektedir.), kaldırım, mezarlık.
- e) Spor alanında: Pehlivan ve kemankeş tekkeleri, ok meydanları.
- f) Sivil ve askeri alanda: Kışla, kale, saray, tophane, bahçe.⁵⁶¹

Zamanın hükümdarı bir veya birkaç köy veya mezranın devlet tarafından toplanan oşür ve resm-i ferağ ve intikal gibi mîrî menfaatlerini, devlet tarafından temini lazım gelen bir müessesenin ihtiyaçlarına tahsis etmekte ve bu köy ve mezraların hazineye ait oşür ve rüsûmu vakfi kuran tarafından alınıp, şart gereğince vakfolunan mahalle dağıtmakta ve devlet hazinesi tarafından verilecek maaş ve masraflar bu suretle temin edilmekteydi. Ayrıca devletin bu menfaati emîriyesi, devlete büyük hizmet yapan kişilere hükümdar tarafından bir temlikname ile temlik olunup, o kişi tarafından bir ya da birkaç hayır cihetine vakf ve tahsis olunmaktaydı. Akkirman kazasındaki Sultan Selim Han Evkâfi köyleri reayasından bazılarının köylerini terk ederek başka köylere göçmeleri sebebiyle vakıf köylerinin harâbe hâle gelip vakfin zarara uğradığı bildirildiğinden bunların eski yerlerine getirtilip iskân ettirilmesi hakkında hüküm yazılmıştır.⁵⁶²

⁵⁶⁰ Yusuf Halaçoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Genel Türk Tarihi*, c. 6, Balkan Yayınları, Ankara 2002, s. 171-174.

⁵⁶¹ Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler" *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c. X, S. 1, İstanbul 2008, s. 171.

⁵⁶² 83 Numaralı Mühimme Defteri (MD) (1036-1037/1626-1627) *Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı, Ankara 2001, s. 16-17/21(22).

Vakıf müessesesinin şehircilik hizmeti ise sadece belirli büyük kentlerle sınırlı değildir. Vakıf sisteminden yararlanılarak fethedilen şehirler yeni bir anlayışla imar edildiği gibi, ıssız kervan yolları geçitlerinde ve önemli tutunma merkezlerinde yeni yerleşim birimleri kurulmuştur. Bu hususa birden fazla örnek vermek mümkündür. II. Murad'ın (1421-1451) Ergene Nehri üzerinde yaptırdığı köprü ve diğer vakıf eserler sayesinde Uzunköprü ilçesi, II. Selim'in (1566-1574) Konya, Karaman ve Mut yol güzergahında bulunan Karapınar'da yaptırdığı Külliye sayesinde Nevşehir ili; Darussâde Ağası Beşir Ağa'nın vakıfları sayesinde, bugün Romanya sınırları içerisinde bulunan Sulina, Sokullu Külliyesi ile Payas, Kanuni Külliyesi ile Belen, Öküz Mehmed Paşa Külliyesi ile Kuşadası ve Ulukışla ilçeleri kurulmuştur.⁵⁶³ Ayrıca, Kanuni döneminde Üsküdar başkentten idari olarak ayrı, küçük bir kentti. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulan büyük vakıflar, göçmenleri buraya çekti.⁵⁶⁴ Bu tür mamur yerlerin mümkün olduğu kadar uzun bir zaman yaşaması ve tesis maksatlarına hizmet edebilmesi için, ülke gelirlerinin bir kısmı kendilerine tahsis edilmiş, yani vakfedilmiştir. Özellikle devleti yönetenlerin, askerlerin, tüccar ve iş adamlarının yaptırmış olduğu bu kabil vakıflar dikkate değer durumdadır.⁵⁶⁵

Osmanlılar, Rumeli'de fethettikleri bölgelerde iskân ve imar için idari-mali müstakil birer müessese mahiyetinde olan birtakım arazi vakıfları tesis etmişlerdir. Fethedilen yerlerde kurulan bu arazi vakıfları sayesinde o bölgenin arazi sayım ve döküm istatistikleri yapılmıştır. Böylece imar ve iskân işleri sistemli bir şekilde yürütülerek bölge toprakları denetim altında tutulmuştur.⁵⁶⁶ Anadolu'ya Müslüman Türk yurdu damgasını vuran da vakıf müessesesidir.⁵⁶⁷ Akıncı beylerinin toprağın kullanım hakkını ve dolayısıyla gelirlerini toplama sorumluluğuna erişmeleri, onlara kısa bir zamanda almış oldukları bölgelerde, imar faaliyetlerinde bulunmalarına yol açarak zengin vakıflarla desteklenen mimari eserler oluşturmalarına imkan sağlamıştır.⁵⁶⁸

⁵⁶³ Öztürk, *a.g.m.*, s. 436.

⁵⁶⁴ Arslan, *a.g.e.*, s. 188.

⁵⁶⁵ Ertuğ, *a.g.t.*, s. 76

⁵⁶⁶ Doğan, *a.g.m.*, s. 661.

⁵⁶⁷ Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. X, Ankara 2002, s. 458.

⁵⁶⁸ H.Ç. Arslan, *a.g.e.*, s. 46.

Evladiyelik vakıf, vakfın idaresini mütevelliliğini kendi soy sopuna tahsis etmesi şeklindedir. Vakfın mütevellisi vâkıfın akrabası olduğundan neması hayır amacından saptırılmış, aileye sürekli gelir sağlama maksadı güdülmüş gibi yorumlanmıştır. Fakat, yakından incelendiğinde durumun bu kadar basit olmadığı görülür. Vâkıfın vakfını muhafazada en yakın kişi tabi kendi soy sopudur.⁵⁶⁹ Manastır'da iskân olan İbrahim adlı şahıs, Mısırlı Hoca Mescidi'nin 100 seneden beri dedesi ve babasının imametinde bulunduğunu babası İmam Müteveffa Osman Efendi'nin ölümü üzerine manastır kadısı olan İbrahim Efendi burayı kendi oğlu Ahmed'e tevcih ettirmiştir. Kendisi bu yüzden 100 seneden beri iskân oldukları evden annesi ile birlikte ihraç ettirilmiş menzili mezburda kiraya geçmek zorunda kalmışlardır. Bunlar yüzünden başkasına muhtaç ve perişan olmuşlardır. İbrahim merhamet edilmesini ve imamet görevinin kendisine verilmesini arzemiştir. 22 Recep 1079/26 Aralık 1668 tarihinde de imamet görevinin bu kişiye tevcih olunması emri verilmiştir.⁵⁷⁰

Zaviyeler, Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle en erken dönemde önemli bir rol oynadıkları gibi, imaretler için bir ilk örnek oluşturmuşlardır.⁵⁷¹ Zaviyeler vakıf yolu ile kurulan ve yaşatılan kurumlar olmakla beraber, daha küçük ölçekli ve sosyal zaruretler sebebiyle daha kendiliğinden şekillenen kurumlardır. Genellikle bir şeyhe tahsis edilen ve vakfiyet üzere tasarruf edilen topraklar üzerinde kurulurdu. Şeyhler bu araziye etrafındaki adamları ile işletir ve elde edilen gelirle zaviyenin giderlerini karşılardı.⁵⁷²

Yeni açılan veya boş bulunan topraklar üzerinde zaviyelerin tesisi oralarını şenlendirmek, imar ve iskân etmek hususunda büyük bir rol oynamaktadır. Boş toprak aramak, dağdan ve bayırdan toprak açmak, iskân edilmeyecek bir halde ıssız, تنها ve vahşi bir tabiat ortasında hırsız yatağı yerlerde yerleşmek gibi işlerin ise ancak azimkar insanlar ve hayatıyeti yüksek bir millet tarafından yapılabileceği aşıkardır. Hatta zaviyeler çoğunlukla devlet tarafından özellikle seyahat ve mübadele işleri için tehlikeli bulunan yerlerde tesis ve teşvik edilmektedir. Bu bakımdan dağlarda korkunç

⁵⁶⁹ Halil İnalçık, "Vakıf Medeniyeti", *Vakıflar Dergisi Özel Sayısı*, Ankara 2006, s. 7.

⁵⁷⁰ *BOA, İE. EV*, 22/B/1079 (2 Ocak 1669), Dosya No: 20, Gömlek No: 2394.

⁵⁷¹ İnalçık, *Osmanlı Klasik Çağı*, s. 155.

⁵⁷² Kenan Ziya Taş, "16. Yüzyılda Bolu Sancağı'nda Zaviyeler ve Ulaşım Ağı", *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri (14-17 Nisan 2011)*, c. 3, Uşak 2011, s. 1507.

boğazlarda tesis edilen melce'ler, jandarma karakollarına benzemektedirler.⁵⁷³ Sivas'a dahil bulunan Çil Köyü isimli mezraa tehlikeli bir geçit yeri idi. Derviş Bahadır, Derviş Sevindik, Derviş Ümmet buraları iltizam ederek şenlendirmişlerdi. Aynı zamanda bir zaviye inşa ederek hem gelen geçen yolculara hizmet etmekte hem de oralarda emniyeti muhafazaya çalışmakta idiler. Niğbolu'ya tabi Hezargrâd'ın Sernana Köyü'nde Yörükân Subaşı Bali Bey, burada bir tekke inşa edip, yolcuların atlarına ot biçip icabında odun getirmek için civardaki Hıristiyan halkı buraya iskân etmişti.⁵⁷⁴

Kolonizatör Türk dervişlerinin üstlenmiş oldukları zaviyelerin çoğu boş toprak bulmak, kendilerine yer ve yurt edinmek için gelip, yeni alınan Hıristiyan topraklarına yerleşen göçebeler tarafından iskân edilmişlerdi.⁵⁷⁵ Zaviyeye tahsis edilen vakıflar, terk edilmiş arazilerden oluşabildiği gibi, köylüler tarafından ödenen vergilerden de meydana gelebilirdi. Zaviyelerin avarız-ı divaniye gibi olağanüstü vergilerden de muaf tutulduğu görülmektedir. Söz konusu muafiyetlerin sadece şeyh ve dervişleri değil, aynı zamanda zaviyelere hizmet eden köylüleri de içine aldığına rastlanılır.⁵⁷⁶

Türkler'in Anadolu topraklarına ayak bastıktan sonra ilk tutunma merkezleri Ahlat, Harput ve Niksar oldu. Niksar vakıfları üzerine yapılan bir araştırmada, 1000/1591 tarihlerine kadar bu ilçede kurulan vakıfların %75'inin zaviye vakıfları olduğu ortaya çıkmıştır.⁵⁷⁷ Türk fetihleri batıya doğru ilerledikçe dervişlerin köylerde tesis ettikleri zaviyeler de, faaliyetlerini batıya doğru kaydırmış ve benzeri teşkilatlanmalarını sürdürmüşlerdir.⁵⁷⁸ XIV-XVI. asırlarda yazılmış bir kısım vekayiname ve menakıbnameler bu zaviyelerin, Anadolu ve Rumeli'deki İslamlaşma faaliyetlerine dair ilgi çekici kayıtlar ihtiva etmektedir.⁵⁷⁹

Bütün zaviyeler aynı fonksiyonları taşımaları da hepsinin ortak özelliği barınma fonksiyonuna sahip olmasıdır.⁵⁸⁰ Osmanlı Devleti'nde yolculara barınak sağlama maksadıyla vakıf olarak yüzlerce zaviye ve imaret tesis edilmiş, bu zaviyeler

⁵⁷³ Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, s. 145-146.

⁵⁷⁴ Cengiz Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1990, s. 103.

⁵⁷⁵ H.Ç. Arslan, *a.g.e.*, s. 32.

⁵⁷⁶ A. Yaşar Ocak-S. Faroqhi, "Zaviye", *İA*, MEB Yayınları, c. 13, İstanbul 1986, s. 472.

⁵⁷⁷ Öztürk, *a.g.m.*, s. 435.

⁵⁷⁸ Ertuğ, *a.g.t.*, s. 76.

⁵⁷⁹ Ocak-Faroqhi, *a.g.m.*, s. 474.

⁵⁸⁰ Taş, *a.g.m.*, s. 1505.

devletin sağladığı vakıflarla bir nevi devlet tesisi niteliği kazanmıştır. 1530 tarihinde yalnız Anadolu’da 622 zaviye sayılmıştır.⁵⁸¹

Halkın ve ticaret ile meşgul olanların iş, ticaret ve çeşitli maksatlarla han, kervansaray ve yollardan yararlanmaları hususunda en canlı deliller, varlıklarını bugüne kadar sürdürmüş olan ve yollar boyunca belli mesafelerde inşa edilmiş bulunan hanlar ve kervansaraylardır. Osmanlı yollarının işlenmesini sağlayan bu kuruluşlar, kurucuları tarafından bölge ihtiyacına göre ıssız ve iskân merkezlerine uzak yol üzerinde tesis edilmişlerdir. Kervansarayları idare eden bir kimse olup han veya kervansaray ağası adını taşırdı. Bunların içinde muhafızlar ve işçiler olmak üzere iki grup insan vardı. Ağalık berât ile tevcih edilirdi.⁵⁸²

Yerleşim birimleri arasında konaklama ve dinlenme yerleri olarak tesis edilmiş olan hanların gelen geçen yolculara ihtiyaç duyulan bütün hizmetleri vermelerinin yanı sıra güvenlik ve asayişin sağlanmasının gerçekleşmesi amacı ile böylesi bina ve tesislerin etrafına nüfus taşınması gerçekleştirilmiştir.⁵⁸³

Çeşmeler tespit edildikleri ilk tarihten itibaren genellikle câmi, mescit, medrese, mekteb, çarşı, pazar, meydan, han, hamam ile saray, konak ve hanelerin içerisinde olmak üzere çok farklı bina ve mevkîlerde ve özellikle toplumun faydalanması için en uygun olan yerlerde bulunmaktadır. Ayrıca, mahalle çeşmeleri de mahallenin ortasında yani tüm mahalle halkının kullanabileceği yerlerde yapılmıştır. Yine şehrin çevresinde, iskâna açılmamış yollar üzerinde, gelip geçenlerin veya tarlada çalışanların ihtiyacı için (hayvanların sulanması ve ziraat yapılması için çeşme veya ark) tarlalar içerisinde de çeşmeler bulunmaktadır.⁵⁸⁴

B. DERBEND TEŞKİLATI

Derbend kelimesi boğaz, dar geçit anlamına gelmektedir.⁵⁸⁵ Derbendler de devletin kullandığı iskân ve yerleştirme usullerinden birini teşkil etmiştir. Bu vasıta ile

⁵⁸¹ İnalçık, “*Vakıf Medeniyeti*”, s. 7.

⁵⁸² Arslan, *a.g.e.*, s. 300.

⁵⁸³ Arslan, *a.g.e.*, s. 291.

⁵⁸⁴ Ömer Demirel, “Sivas Çeşmeleri”, *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, S. 3, Ankara 1992, s. 170.

⁵⁸⁵ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Haz. Aydın Sami Güneyçal, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2007, s. 175.

iç iskân meselesini halletmek için başı boş, yurtsuz kimseler toprak sahibi yapıyor ve boş arazi de ziraate açılıyordu.⁵⁸⁶

Müstahkem derbend tesisleri dört tarafı duvar ile çevrili küçük bir kale şeklinde olup, yanında han, cami, mektep ile dükkanlar bulunmakta ve adeta bir kasaba hüviyetini taşımaktadır. Yol ve ticaret emniyetinin sağlanması için yapılan bu tesisler bu sebeple genellikle yolların kavşak noktasına ve merkezi bir durum arz eden yerlere yapılırdı. Osmanlı resmi vesikalarına göre bir yerin derbend olabilmesi için “*mahûf ve muhâtara olan, kuttai tarik ve haramîden hâlî olmayan*” yani, korkulu, tehlikeli ve sık sık eşkıya baskınlarına maruz kalan yerler olması lâzım gelirdi.⁵⁸⁷

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Konya-Ereğli yolu güzergâhında ticaret mallarının yağma edilip, insanların katledilmesiyle güvenlik zafiyeti olduğu anlaşılmaktadır. Bu hattın emniyetini sağlamak hususunda, Hortu derbendinin boş, tehlikeli, eşkıya yatağı ve geçit mahalli olmasından dolayı şenlendirilmesi ve mevcut ahalinin de dağılmasını önlemek için çeşitli tedbirlere başvurulmuştur. Maraş’ın Kemer nahiyesinde bulunan ve halkın büyük zahmet çektiği Keferdiz Derbendi şenlendirilmeye karar verilmişti. Bunun için bazı kimselerin sürülerek buraya getirilmesi icab ediyordu. Konar-göçer oymaklara mensup kimselerin getirilip yerleştirilmesi ön görüldü.⁵⁸⁸ Karaisalı kazasına tabi Milvanlı cemaatinden Çakırsuyu mahallindeki hana 6 hane, Talu Koçlu cemaatinden Bayrampaşa hanı yakınına 6 hane iskân olurken ve Beruhi taifesinden Halil oğlu Mehmed, Gökçe oğlu Mustafa, Yusuf oğlu Osman, Yunus oğlu Hacı Bekir, Hamit oğlu Yusuf, Hüseyin oğlu Hasan, Veli oğlu Mehmed, Veli oğlu Ali, İlyas oğlu Musa, Mustafa oğlu Hüseyin, Mehmet oğlu Ali, Ali oğlu Mehmed, Mustafa oğlu İsmail, Ahmet oğlu Abdurrahman, Yusuf oğlu Hüsam, Mustafa oğlu Hüseyin, Ahmed oğlu Abdülğani ve Veli oğlu Mehmed de Karaisalı kazası dahilinde Çakırsuyu kenarında iskân olmuşlardır. Bunlar burada gelip geçen yolculara hizmet etmek, memleketi korumak şartıyla derbendci kaydolanmışlardır. Bunun karşılığında ise avarız-ı divaniye, tekalif-i örfiyeden muaf olmak üzere iskân olunduklarına dair Mevkufat defterine kayıtları yapılmıştır.⁵⁸⁹

⁵⁸⁶ Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, s. 101.

⁵⁸⁷ Halaçoğlu, “*Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı*”, s. 171-174.

⁵⁸⁸ Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, s. 103-104.

⁵⁸⁹ BOA, C. ML., 29/Za/1047 (2 Nisan 1638), Dosya No: 543, Gömlek No: 22327.

Esasen tehlikeli yerlere derbendci bulmak güç olduğundan buralar asker ya da yerleştirilen konar-göçerler vasıtasıyla idare ediliyordu. Her zaman toplu olarak değil münferit küçük gruplar halinde de yerleştirilmişlerdir.⁵⁹⁰ Devlet, XVI. yüzyılda Anadolu'da 2288, Doğu Balkanlar'da ise 1906 köylü ailesini derbendci atamıştı.⁵⁹¹

Osmanlı idaresi bu nitelikleri taşıyan yerlere yerleşecek olanlara hayli kolaylıklar sağlamayı zorunlu görür. Bu imkanlar ve kolaylıklar devlet olma ve hükümet etme imkanlarından başka bir şey değildir. Vergi muafiyeti, arazi tahsisi, diğer yükümlülüklerden bağışlanmış olma halleridir. Kimi yerler ve derbendlerde bu muafiyetler sağlanırken buna karşılık ayrıca iletişim ve ulaşım için zorunlu ihtiyaç olan yedek ve emre hazır at yetiştirilmesi ulaklara ve gelen geçenlere çeşitli hizmetlerin verilmesi şartı koşulmaktadır. Tabii bu koşulan şartların her biri aslında tarım, hayvancılık teknoloji veya hizmet sektörlerinden birine giren birer üretim yükümlülüğüdür. Bu üretim hizmetleri verildiğinde hem gelip geçenler tarafından hem de Osmanlı idaresi tarafından bedeli karşılığında yararlanılmaktadır.⁵⁹²

Derbendciler buldukları yerin emniyetini temin etmekle beraber ihtiyaç halinde yolculara rehber olarak da hizmet verirlerdi. Bölgelerinde yolculardan birinin malı kaybolduğu takdirde kendi mallarından tazmin ederler. Bu husus devlet tarafından kendilerine verilen derbendcilik beratında da şart olarak yer alırdı.⁵⁹³ Devlet sadece sosyal birtakım köyleri bazı sanayi ve ziraat dallarında görevlendirmekle kalmamış, bazı köyleri de sosyal alanda birtakım hizmetlerde yükümlü tutmuş veya bu amaçla yeni köyler kurmuştur. Önemli geçit yerlerinde güvenliği sağlamakla görevli derbendçi köyler veya su yollarının ve köprülerin tamiri ve bakımı ile görevli su yolcu ve köprücü köyler gibi.⁵⁹⁴

XVII. yüzyıldan itibaren derbend teşkilatının bozulmaya başladığı birçok derbendcinin bazı sebeplerle görevlerini yapmayarak kaçtıklarına şahit olunmaktadır. Buna ait misallere XVI. yüzyılın ikinci yarısında dahi rastlanmaktadır. Bazı bölge derbendcilerin veba gibi büyük tahribat yapan salgın hastalıklar sonucunda telef oldukları gibi arızî sebep dışında genel olarak derbendcilerin firar etmeleri ve teşkilatın

⁵⁹⁰ Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, s. 109.

⁵⁹¹ İnalçık, *Osmanlı Klasik Çağı*, s. 155.

⁵⁹² Arslan, *a.g.e.*, s. 292.

⁵⁹³ Halaçoğlu, "*Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı*", s. 171-174.

⁵⁹⁴ Özel, *a.g.t.*, s. 145.

bozulması şu üç sebepten ileri gelmiştir: a- Muafiyet usulüne aykırı olarak fazla vergi istenmesi, b- Derbend idarecilerin kifayetsiz ve sorumsuz oluşları, c- Kalabalık şaki guruplarına engel olamayacak kadar tesirsiz kalmaları.⁵⁹⁵

Koçanya Dağları muhafızları olan Martalozlar Serdarı Zaim Mustafa gelip eskiden beri hizmetle mükellef olan derbend köylerinin mukayyed olmadıklarını ve Martalozlar'ın hizmete gelmediklerini bildirdiğinden, hizmet etmeyen Martalozlar'ın küreğe konulmak üzere gönderilmesi ve derbend köylerine eskisi gibi hizmet ettirilmesi, karşı çıkan köy olursa isminin bildirilmesi istenmiştir.⁵⁹⁶ Ayrıca, Priser karyesi halkının İşpat kazâsında derbend olarak kaydedikleri halde yerlerini terk ettikleri bilinmektedir.⁵⁹⁷

C. MENZİL TEŞKİLATI

Arapça kökenden gelen menzil kelimesinin çeşitli anlamları vardır ve menzilden de türeyen çok sayıda kelime söz konusudur. Konumuzu ilgilendiren menzil kelimesi, “konak”, “konak yeri”, “bir günlük yol”, “dinlenmek amacıyla durulan yer, konak”, “iki konak arasındaki uzaklık”, “kervanların ve posta tatarlarının indikleri ve ad değiştirdikleri yahut geceyi geçirmek üzere geceleyin kalınan yer, konak”, “iki konak arası bir konaklık yol”, “mesafe”, “ev, barınak” anlamındadır.⁵⁹⁸

Bugün genel itibarı ile yol denilen ağın Osmanlı Devleti'nde üç temel fonksiyonu vardır. ilki muvasala denilen ulaşım hizmetleri, ikincisi münakale denilen nakliye veya taşımacılık hizmetleri, üçüncüsü de muhabere denilen haberleşme hizmetleridir. Ancak bunların hepsinin toplandığı bir alan vardı ki o da devletin de önemli bir karakteristik yönüne işaret eden harp veya savaş esnasında ordu ve onun ihtiyaçlarının görülmesinin sağlanması idi.⁵⁹⁹ Sınırların genişlemesi ve uzak yerlere seferlerin düzenlenmesiyle ordunun geçeceği yol üzerinde bulunan menzilhaneler askerin iâşesini sağlama görevini de üstlenmişlerdir. Sefer sırasında ordunun geçeceği

⁵⁹⁵ Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, s. 120.

⁵⁹⁶ İbrahim Etem Çakır, “10 Numaralı Mühimme Defteri'nin (Sayfa 179-356) 201/303Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2006, s. 203.

⁵⁹⁷ 6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 384/770.

⁵⁹⁸ M. Fatih Müderrisoğlu, “Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 10, Ankara 2002, s. 920.

⁵⁹⁹ Taş, *a.g.m.*, s. 1506.

yol ve bu yol üzerinde konaklayacağı menzilhaneler önceden tespit edilerek bu menzilhaneler askerin iâşe ihtiyacını karşılamak amacıyla takviye ediliyordu. Bu yönüyle iâşe anbarı görevini üstlenen menzilhaneler aynı zamanda çevre halkın mallarını getirip sattıkları ve ekonomik hareketliliğin yaşandığı merkezler olarak gelişme göstermiş, bazı menzil noktaları kasabaya dönüşmüştür. Ayrıca ticari mal naklinde de kısmen menzilhaneler kullanılmıştır. Bunların yanı sıra Osmanlı Devleti'ne gelen ve giden elçilere konaklama hizmeti de vermişlerdir.⁶⁰⁰

Menzil külliyelerinin yapımıyla birlikte Osmanlı'daki deyimle menzilin şenlenmesi gerekiyordu. Bunun için iskân politikası izlenerek menzil halka açılmakta ve zamanla külliyelerin diğer önemli ana yapıların etrafına kurulan mahalleler yoluyla kent dokusu oluşturulmaktadır. Yerleşimin güvenliği ise derbend sistemi ile sağlanıyordu. Genel anlamda bir çeşit kır jandarmalığı denilen bu sistemde devlet, vergi kolaylığı karşılığında halkından silahlanmasını ve kendi menzili ile iki menzil arasındaki yolu daha doğrusu etki alanını korumakla yükümlü kılıyordu. Böylece menzil yerleşmeleri Osmanlı şehirciliğinde ayrı bir alt grup olarak değerlendirilir ve şehircilik olgusu ile dikkat çeker.⁶⁰¹

Menzilname ise bir yol üzerinde konacak yerleri ve bunların aralarındaki mesafeyi bildiren eserlere denir. Genel olarak konak aralarındaki mesafe saat ile ifade edilirdi. Bununla beraber sırf konak yerlerinin bir listeden ibaret menzilmeler de yoktur. Bağdat seferi dolayısıyla, hazırlıklarla uğraşmak üzere bir sene evvelinden Sadrazam Bayram Paşa Anadolu'ya geçmiş bulunuyordu. IV. Murad konaklama noktaları mamurelerle süslenerek diğer hiçbir teşkilatla kıyaslanamayacak derecede sosyal, iktisadi ve siyasi hayatı doğrudan etkisine alan bir posta teşkilatı kurmuştur.⁶⁰²

Menzillerin civarındaki köy ve kasabalardaki halk ulaklara hizmet etmek ve her türlü ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüydü. Gördükleri bu hizmete karşılık avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyyeden, Hıristiyanlar ise bu vergilerle birlikte Acemi oğlanı vermekten de muaf tutulurlardı. Bu mükellefiyet daha sonra fiili bir şekilde yardımdan

⁶⁰⁰ Sema Altunan, "Osmanlı Devletinde Haberleşme Ağı: Menzilhâneler", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. X, Ankara 2002, s. 914.

⁶⁰¹ M. Fatih Müderrisoğlu, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay., c. 10, Ankara 2002, s. 923.

⁶⁰² Halil Sahillioğlu, "Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı)", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, TTK Basımevi, c. XIII, S. 17, Ankara 1988, s. 43; Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002, s. 14.

çıkıp, hizmet karşılığı olan ayrı bir vergi şekline girmiştir ki, buna “*ulakiyye*” veya “*ulak resmi*” denilmiştir.⁶⁰³

Seferberlik zamanları dışında memleket çapında bir yol inşa ve imar faaliyetine pek rastlanmazdı. Sulh zamanlarında yapılan yol inşa faaliyetleri daima küçük çapta ve mevzî olmuştur. Bu gibi inşai çalışmalar, başta hükümet olmak üzere zengin devlet adamları ve diğer hayır sahiplerinin gayret ve himmetleriyle çoğunlukla plansız bir şekilde sürdürüle gelmiştir. Bunun yanı sıra hac mevsiminin yaklaştığı zamanlarda, hac yolunun bakımlı ve düzgün olması için devlet ve halkın seferber oldukları da bilinmektedir. Yol yapım ve onarımı sadece taş döşemek suretiyle değil, acil durumlarda yahud birtakım zorluklar sebebiyle toprak tesviyesi şeklinde de geçişe açılırdı.⁶⁰⁴ Hacı adaylarını ve onlarla birlikte giden Surre alaylarını yerine ulaştırmakla görevli kafilenin istirahat, iâşe ve güvenliğini sağlamaya yönelik uğradıkları ve konkladıkları mekânlar hac menzilleri olarak anılmaktaydı. Menziller surreyi götüren görevliler ile hacıların güvenliğinin sağlanabileceği, kabile mensuplarının iâşe ve ibadetlerini karşılayabilecekleri, alış-veriş yapabilecekleri kaza, kasaba veya büyük köyler olmak üzere, meskûn mahaller veya bu mahallere yakın uygun yerler olarak dikkat çekmektedirler.⁶⁰⁵

D. KALE VE KALEBENDLİK

Kale (korugan= müstahkem mevki) doğrudan sabit ve yerleşik bir anlamını içermektedir. Bir toprağı, araziyi, yani coğrafi mekanı elde tutmak, orasına “*benimdir*” demenin temel şartlarından birisidir. Bazı yerler vardır, insanlar gelir-gider, yaşarlar, çekilirler. İşte böylesine bir yerin kime ait olduğunun, dost düşman herkese gösterilmesi vardır.⁶⁰⁶

⁶⁰³ M. Hüdai Şentürk, “Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilatına Genel Bir Bakış”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 14, Ankara 2002, s. 448.

⁶⁰⁴ M. Hüdai Şentürk, “Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti’nin Ulaşım Teşkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 10, Ankara 2002, s. 907.

⁶⁰⁵ Doğan Yörük, “Anadolu’nun Sağ Kolu Üzerinde bir Durak: Ereğli”, *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri (14-17 Nisan 2011)*, c. 3, Uşak 2011, s. 1496.

⁶⁰⁶ Tuncer Baykara, “Anadolu’nun İlk Türk İskânında Kaleler”, *XII. Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler (12-16 Eylül))*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 663.

Savunma amaçlı güçlü dayanakları olan iskân yerleri, boyutu ne kadar küçük veya büyük olursa olsun aynı amaca yöneliktir. Orası, devlet için bir önemlidir ve o devletin hakimiyetini temsil eder.⁶⁰⁷

Şehirlerin güvenliğinin sağlanması ve çeşitli tehlikelere karşı korunmasında kalelerin önemli bir rolü olmuştur. Özellikle Celali ayaklanmaları sırasında halk için en güvenli saklama yeri buraları idi. Bunun dışında devlete ve tüccarlara ait resmi evrak ve değerli eşyalar da emniyetli olması dolayısıyla kalede saklanırdı.⁶⁰⁸ Celali isyanlarının doruğa ulaştığı XVII. yüzyıl başlarında, saldırılardan kaçan köylüler ve şehirlerin varoşlarında oturan halk ya kalelere sığınmışlar ya da kendi imkanlarıyla oturdukları bölgenin etrafını sur ve palangalarla çevirmişlerdi.⁶⁰⁹

Fetih ordusunun çekilmesinden önce stratejik öneme sahip birçok kaleye hemen küçük garnizonlar yerleştirilirdi. Ardından geriye kalan kaleler çoğunlukla sultanın emriyle yıkılırlardı. Osmanlılar'ın sıkça başvurduğu bu önlem her şeyden önce burada askeri kuvvet bulundurma ihtiyacını ortadan kaldırmakta, ayrıca, bu kalelerin yerel hakimlerin elinde birer direniş merkezi haline gelmesinin önünü almayı hedeflemekteydi. Bir kural olarak bundan sonraki iş, Osmanlı ordusunun temel askeri kuvvetini oluşturan sipahilere yeni fethedilmiş ülkedeki köylerden timar verilirdi. Bunlardan bir kısmı ise, hisar-eri ya da kale-eri adıyla kalelerde istihdam edilirdi.⁶¹⁰ Osmanlılar, yeni fethettikleri yerlerdeki kalelerden mamur ve şen halde bırakabileceklerinin dışında kalan kaleleri düşman kuvvetleri tarafından aleyhte kullanılabilir hale dönüştürülmemesi düşüncesi ile muhafız bırakamıyorsa tahrip ederek kullanılmaz hale getiriyordu.⁶¹¹

Devlet, kalelerin şen ve mamur edilmeleri, eldekilerinin de harap hale gelmemesi için özen göstermiştir. 979/1571 tarihli bir hükümde, Haremeyn-i Şerifeyn hademelerinin senelik yiyeceklerinin getirildiği yer olan ve konumu itibariyle ehemmiyet arzeden Mısır'a bağlı Kusayr Limanı'nın Arap eşkıyası yüzünden harap olduğu, halkın burayı terk ettiği ve buranın yeniden ihyâ olunması gerektiği, bunun için

⁶⁰⁷ Baykara, *a.g.m.*, s. 663.

⁶⁰⁸ Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 4, İstanbul 1984, s. 85.

⁶⁰⁹ Eftal Şükrü Batmaz, "Osmanlı Devletinde Kale teşkilatına Genel Bir Bakış", S. 7, *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, Ankara 1996, s. 8.

⁶¹⁰ İnalçık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", s. 448.

⁶¹¹ Arslan, *a.g.e.*, s. 287.

de büyük bir kale yapılmasına ihtiyaç duyulduğu bildirildiğinden, bu hususta lazım gelenin yapılmasına karar verilmiştir.⁶¹² Kalelerin insanları dış saldırılarından korumasının yanı sıra bazen bu saldırılar karşısında yetersiz kaldığı da olmuştur. Zira kaleyi ayakta tutan şey de insan varlığıdır. İki Sırma Kalesi'nin, hisar-erlerinden bir kısmının Mamuriye Kalesi'ne gönderilmesi, diğerlerinin de timarlarının alınmasıyla boşalması üzerine Meleş Arapları ile hırsız ve harâmilerin türediği bildirildiğinden, İki Sırma Kalesi hisar-erlerinden isteyenlere Çukurova ifrazından timar verilerek kalede iskânlarının sağlanması istenmiştir.⁶¹³

İskân kararı çıktığı halde bazen halkın kaleye iskân olmak istemediği de bilinmektedir. 972/1565 tarihinde Çeşme'ye tâbi Sığla Limanı'nda inşâ olunan hisar peçede iskân ettirmek için seçilenlerin gitmemek için direnmelerine aldırılmayıp buldukları yerlerden alâkalarının kesilerek kalede iskân ettirilmeleri istenmiştir.⁶¹⁴ Kalelerin güvenliğine de önem verilmiştir. Bu bağlamda, 1658 tarihinde Alanya Kalesi muhafızlarının kale dışında ikamet etmeleri yasak iken bazı askerlerin kale dışında çiftliklerde yaşadıkları ve kalenin güvenliği için sakıncalı olduğu belirtilmiş olup engellenmesi istenmiştir.⁶¹⁵

Suçluların bir kalede hapsedilmeleri anlamına gelen kalebendlik, imparatorluğun ilk dönemlerinde suçlar için yaygın olarak kullanılan bir ceza türü değildir. XVI. yüzyılda borçlarını ödemeyen mültezimlerin zindana atılarak ömürlerinin sonuna kadar burada kalabildiklerinden bahsedilmektedir. Yine bu dönemlerde, suçlular padişahın haklarında vereceği ceza gerçekleşinceye kadar bir süre hapiste tutulurlardı.⁶¹⁶

Kalebendlik ve sürgünü gerektiren suçlar sınıflandırılırken, çeşitli suçlandırma kavramlarıyla karşılaşmıştır. Eşkıyalık, reayayı ehl-i örfe gamz ve tercim, su-i hâl bâis-i ihtilâl, sa'ibi-l fesai, reayayı tahrik ve ihtilale bais ve bu deyimlerin bazı türevleri suç isnadı yapılırken kullanılmaktadır.⁶¹⁷ Kalebendlik cezasına örnek verecek olursak; Attârlar kethüdası olan Hacı Ali Mısır'dan gelen mirî kahvenin rüsumunu vermekten

⁶¹² 12 Numaralı Mühimme Defteri, s. 115/906.

⁶¹³ 7 Numaralı Mühimme Defteri, s. 230-231/1632.

⁶¹⁴ 6 Numaralı Mühimme Defteri, s. 384-385/680.

⁶¹⁵ Murat Yıldız, "92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2005, s. 117.

⁶¹⁶ Erim, a.g.m., s. 81.

⁶¹⁷ Erim, a.g.m., s. 82.

imtina ettiği gibi bu fikrini 100 kadar attâra da kabul ettirmiştir. Bunun üzerine Kahve ve Rûsum Emîni Abdullah, herkese ibret olsun diye Hacı Ali'nin görevinden azledilip birkaç günlüğüne sürgün edilerek edeplendirilmesini istemiştir. Eğer bunlar kahve rûsumlarını teslim etmezler ve bu kişi görevinden azledilmezse daima şirret ve fesat olacağından bahsedilmiştir. 18 Şevval 1109 (14/06/1699) tarihli belgede Kahve ve Rûsum Emîni Abdullah'ın arzı üzerine, fesatçılık çıkaran Hacı Ali görevinden azledilmiş Limni Adası'na kalebend olarak sürgün edilmiş ve yerine kethüdalığa layık birinin getirilmesine karar verilmiştir.⁶¹⁸

II- İSKÂN SONRASI DURUM

A. ELDE EDİLEN MUAFİYETLER

Devletin iskân politikasını en iyi şekilde uygulayabilmek için iskân edilecek halkı, avarız vergisinden, tekâlif-i örfiye gibi vergilerden muaf tuttuğu bilinmektedir. Mesela, Maraş ve Adana beylerbeyilerine ve kadılarına gönderilen hükümle; Kınık ve yaylalarına iskân ettirilen dönek aşiretlerden vergi vs. için adam gönderilmemesi ve rahatsız edilmemeleri bildirilmiştir.⁶¹⁹ Adana Beylerbeyi Cafer Paşa'dan Erzurum'dan Adana'ya gönderilen dönek aşiretlerin Kınık havalisinde iskân ettirilip, kendilerine çeltik ve sair işler yapmaları için arazi tahsisi ve üç yıla kadar vergiden muaf tutulmaları istenmiştir.⁶²⁰

Aynı şekilde, 1560 tarihli kuruluş hükmünde Sultaniye'ye 120 haneli bir kasaba olarak gelip yerleşeceklere çeşitli muâfiyetler tanınmıştır. Bununla birlikte, bu sınırlamaya uyulmamış, daha sonra buraya sonra gelip meskûn olanlara da aynı haklar tanınmıştır. Sultaniye'ye gelip yerleşenler, başta avârız ve tekâlif-i örfiyye vergilerinden, örfî resimlerden, Kıbrıs sürgününden, güherçile hizmetinden, (yerleşen mütekait sipahiler) ve at akçasından (şehirde iskân edilen Atçekenler) muâf tutulmuştur.⁶²¹

Yeni fethedilen bir yerde halkın yerleşmesini kolaylaştırmak ve emniyet hislerini pekiştirmek için tahrir işinin 2-3 yıl geciktirilmesi lüzumu hakkında 981/1581

⁶¹⁸ BOA, İE. DH, 18/L/1109 (29 Nisan 1698), Dosya No: 18, Gömlek No: 1683.

⁶¹⁹ Alanoğlu, a.g.t., s. 128-129.

⁶²⁰ Alanoğlu, a.g.t., s. 127.

⁶²¹ Karadeniz, "Sultaniye (Karapınar)'nin Kuruluşu, İlk Sakinleri ve Vakıfları", s. 4

tarihli bir belgeye göre sancakbeyi, devlet merkezine mektup gönderip yıllardan beri bölgedeki boş ve harap topraklar üzerine gelip yerleşmeleri türlü teşvik tedbirleri ile temin edilmeye çalışılan halkın bu sıralarda yeni bir tahrir tabi tutulmasının şimdiye kadar takip edilmekte olan iskân siyaseti ve programları üzerinde aksi bir tesis yapacağını ve tahririn üç yıla kadar geciktirilmesi bildirilmiş olduğu anlaşılmakta ve bu sebeple “*tamam şenlenüp ma'mur olmayınca, tahrir bahanesiyle bölgeye karışılmaması*” emredilmektedir.⁶²²

Bunların dışında sürgün edilenler de çeşitli muafiyetlere sahip olmuşlardır. Belli bir süre sonra bunlara da vergi muafiyeti sağlandığı gibi bazı topraklar da kendilerine mülk olarak verilebilmiştir. Devlet sürgünler için Kıbrıs'ı cazip hale getirebilmek amacıyla birtakım kolaylıkları ve muafiyetleri başlangıçtan itibaren sağlamıştır. Göçmenlere adanın toprakları parasız verilmiş, iki üç yıl kendilerine vergi muafiyeti sağlanmış, adaya nakliyat ücretsiz hale getirilmiş, adada kendilerine zarar verilmeyeceği, adaletle muamele edileceği söylenmiş ve suçluların cezalarının affedileceği garantisi verilmiştir. Bunlara rağmen sürgün yazılan ailelerden bazılarının adaya gitmedikleri görülmüştür. Vergi muafiyeti haricinde sürgün edilenlere belli bir süre askerlik muafiyeti de sağlanmıştır.⁶²³

B. İSKÂN KARARINDAN SONRA YAPILANLAR

Daha önce de belirttiğimiz gibi iskân edilecek olanların yeni yerlerinde yaşam koşullarına uyum sağlayabilmeleri için devlet tarafından çaba sarf edilmiştir. Mesela, Adana Beylerbeyi Cafer Paşa'ya; sürgün yiyip Adana'ya gelen dönek aşiretlere yaylakların tahsisi ve kendilerinin o mahallerde muhafazası emredilmiştir.⁶²⁴ Yine Adana, Sis, Tarsus ve İçel kadılarına; bölgeye iskân ettirilen dönek aşiretlerin ev yapabilmeleri için imece usulüyle taş ve her türlü yardımın yapılması hakkında hüküm yazılmıştır.⁶²⁵ Manastır kazası ahali, Aleksenince'de 1108 yılında iskân olunacak olan Arnavudlar'a ferman gereği İstanbul kilesi ile 1000 kile buğdayı Niş ambarına götürmek üzere memur Mehmed'e teslim etmişlerdir. Daha sonra Manastır kazası reayasının Kapıcıbaşı Mustafa Ağa mahzarında Arnavudlar için topladıkları bu 1000

⁶²² Ö. Lütfi Barkan, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Haz. Ö. Lütfi Barkan, Enver Meriçli, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 16-17.

⁶²³ Daşcıoğlu, *a.g.e.*, s. 196-197

⁶²⁴ Alanoğlu, *a.g.t.*, s. 128

⁶²⁵ Alanoğlu, *a.g.t.*, s. 131-132.

kile buğdayı mübaşir tayin olunan Kara Mustafa Paşazâde Ebubekir'e teslim edip mîrisi olan seksen bin akçenin teslim alınmasıyla ilgili hüccet-i şer'iyeye yazılmıştır.⁶²⁶

Kamaniçe'den çıkarak Akkirman'da iskânları ferman olunan Dergâh-ı Âlî yeniçerilerinden doksanını ve on üçüncü cemâ'atin çorbacılarının, Dergâh-ı Âlî cebecileri neferâtının topçu neferleriyle ağalarının, yeniçeri ortalarının ve yerli neferlerle müstahfızların, tabya-i kebîr ve solkol süvarilerinin, yerleştikleri yerler ve bu hanelerin tamirleri için gerekli masrafların Mimar Ali ve Ahmet tarafından yapılan dökümü aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5. Akkirman'a İskânın Masrafları⁶²⁷

Mahalle	Konak hane	Masraf	
Mahalle-i Han Cami'i	21	90 guruş	Mahalle-i mezbûrdan solkol Mustafa Ağa ve Mehmed Reis Kethüdâsı ve neferâtından bazıları sakindir ve iki orta Dergâh-ı Âlî Yeniçeriyânı
Mahalle-i Hacı Musa	18	25 guruş	Mahalle-i mezbûrda solkol neferâtı sâkin olur
Mahalle-i Emin Ali	9	20 guruş	Mahalle-i mezbûrda yalnız 9 hane solkol neferâtıdır
Mahalle-i Üzümcü	18	25 guruş	Mahalle-i mezbûrda Dergâh-ı Âlî cebecileri neferâtı sâkindir
Mahalle-i Bergama	24	45 guruş	Mahalle-i mezbûrda Dergâh-ı Âlî cebecileri neferâtı sâkindir
Mahalle-i Cedid	9	18,5 guruş	Mahalle-i mezbûrda Dergâh-ı Âlî topçular neferâtı sâkindir
Mahalle-i Nasuh Ağa	21	32 guruş	Kal'a Âlî mezbûrdan ihrâc olunan müstahfazân neferât sâkindir
Mahalle-i Tatar	8	22	Dergâh-ı Âlî topçuları neferâtı sâkindir
Mahalle-i Kayabey	12	25	Mahalle-i mezbûrede vâki' tabya-i keb'ir neferâtı ve ağası ma'an sâkindir
Mahalle-i Boruzan	15	25	Kal'a-i mezbûrdan ihrac müstahfazân neferâtı sâkindir

⁶²⁶ BOA, İE.DH, 20/Ra/1110 (26 Eylül 1698), Dosya No: 7, Gömlek No: 473.

⁶²⁷ BOA, AE.SMST. II, 29/Za/1110 (29 Mayıs 1699), Dosya No: 37, Gömlek No: 3627.

Mahalle-i Mahallât	–	30 guruş	Berâ-yı Konak Çorbacı Ağalar, Yeniçeriyân-ı Dergâh-ı Âlî Berâ-yı Konak Çorbacı Ağa, Cebeciyân-ı Dergâh-ı Âlî Bera-yı konak Çorbacı, Topçuyân-ı Dergâh-ı Âlî
Cem'an yekün		357,5 guruş	Yalnız üç yüz elli yedi buçuk guruştur

Sürgün kararından sonra ise Kadı ilk iş olarak sürgün edilene, mevkîne göre bir ev bulmaktadır. Esasen bu kadının ödevlerindedir. Sürgün fermanlarında, kadının sürgünü “*münasib bir mahalde ikamet ettirmesi*” yazılmaktadır. Sürgün veya ikamete memur olanlar, çoluk çocuklarını getirip getirmemekte serbesttirler. Nitekim pek azı ailesini getirmiş önemli bir kısmı ise getirmemiştir. Yalnız iki kişiye aileleri götürülmeleri emredilmiştir. Bunlar da Darüssaade Ağası Beşir Ağa'nın meşk hocası Mumcuzade Mehmed Efendi ile ikinci defa Manisa'ya sürülen eski Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'dir. Sürgünleri kontrol etmek, gerekli tedbirleri almak kadının başlıca görevlerindedir. Kadıya sürgünün af veya başka bir yere gönderilmesi emri gelmezse onları asla salıveremezdi. Çünkü, hükümlerde itlâk emri gelinceye kadar bir tarafa “*hatve-i vahid*” arttırmaması yazılmaktadır.⁶²⁸ Sürgün cezasında sürülen kişinin adamları da aynı cezaya çarptırılırlar ve başka başka yerlere yollanırlardı. Mesela, Anadolu kadı askeri Veliyüddin Efendi'nin tezkirecisi Sarıyer'e, adamlarından birisi Bursa'ya, ikisi Mudanya'ya sürülmüştür.⁶²⁹

İskân ve sürgün edilenlere sağlanan çeşitli yardımların yanı sıra iskânda görevli memurlara da görevleri sırasındaki harcamaları için yardımda bulunulmuştur. Han-zâde sultanlardan olup Bozcaada'ya sürgüne gönderilen Mehmed Giray Sultan'ı varacağı yere ulaştırmakla görevli olan ve ona refakat eden bostancılara harc-ı râh ödenmesi Bostancıbaşı Ali imzalı bir arızada belirtilmiş ve Edirne'den Seddülbahr'e gelince yalnız bir nefer ağaya on beş kuruş harc-ı râh verildiği deftere kaydedilmiştir.⁶³⁰

Kıbrıs'a sürgün yazılmış olan göçmenler adaya Silifke iskelesi vasıtası ile sevk edileceklerdi. 5720 hanenin nakledilmesinin tasarlanmasının ardından, Karaman Beylerbeyi bu hususta yapılacak icraatın baş sorumlusu olarak idarî bölgesi içindeki

⁶²⁸ Uluçay, “*Sürgünler*”, s. 534.

⁶²⁹ Mumcu, *a.g.e.* s. 228.

⁶³⁰ BOA, İE. HR, 15/Z/1110(14 Haziran 1699), Dosya No: 6, Gömlek No: 549.

kazalara birer çavuş göndererek iskân için yazılan veya buna talip olan kimselerin tespitinde kadılara yardım etmelerini sağlamıştır. Aynı şekilde kadıların emrine verilmiş olan diğer çavuşlar da göçmenleri yerlerine varıncaya kadar nezaretleri altında tutacaklar ve hiçbir şekilde onları yalnız bırakmayarak Kıbrıs Beylerbeyi'ne devredeceklerdi. Bütün bu şumullü plan tatbik edildi. Kıbrıs'a göç etmek isteyenlerin isimleri kaza kaza defter halinde tespit edildi ve bütün bunların bir nüshası İstanbul'a gönderildi.⁶³¹

Alınan iskân kararının ardından iskânda görevli memurlar görevlerini yerine getirmek için harekete geçmişler ve iskân işleminin son anına kadar da görevlerinden ayrılmamışlardır.

C. İSKÂN BÖLGESİNDEKİ HALKIN DURUMU

İskân sonrasında pek çok boş ve harap yer imara açılıp şenlendirildiği gibi iskâna tabi halk da yeni gelir kaynakları elde etmiş hatta başkalarını da iskân konusunda teşvik etmişlerdir. Ancak durum her zaman istenildiği gibi olmamıştır. Gerek bölgede önceden beri var olan halk gerekse yeni gidenler arasında çeşitli anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Bu konu hakkında pek çok örnek bulunmaktadır.

Segedin'de harap köylere önce ve sonra yerleştirilenler arasındaki arazi anlaşmazlıklarını konu alan bir hükümde her köye gidilerek eski sınırları belli olanların hali ile bırakılması, belli olmayanların mevcut ahalisine ve sonradan geleceklere yetecek kadar arazi tahsis işi yenilenecek anlaşmazlıkların çözülmesi yoluna gidilmesi hususu ilgililere emredilmektedir. Cevabı yazılarak Ahmed adlı kimseye verilen 6 Rebi'ü'l-evvel sene 972 (12/10/1564) tarihli hükümde Keşan ve Ferecik kadılarına hitaben; halen Keşan kazına tâbi Teslim Viranı isimli karyeden İstağo, Yorgi, Kara Nikola ve Yorvorda adlı zimmiler Dergah-ı Mu'alla'ya şöyle arz-ı hal etmişlerdir. *“Bunlar Söğütlü adlı köyün civarına yine bu karye rızasıyla bir mikdar yere konup altı yıldan beri sakinler iken şimdi karye-i mezbure ahalisi göçün gidin diye rencide ediyormuş. Durum bundan ibaret ise tarafları kadı huzurunda muhakeme edip gerçek olan durumun ortaya çıkmasından sonra haksızlığın giderilmesi ve şikayet neticesinin arz edilmesi”* emredilmektedir.⁶³²

⁶³¹ Orhonlu, “Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi”, s. 94.

⁶³² Arslan, a.g.e., s. 204.

Sirem'in fetih sırasında şenlendirilişi, hükümetin komşu köylerce kullanılmakta olan mezraları yeni yerleşmelere dönüştürme çabalarının özellikle ilginç bir örneğidir. Bu bölgede uçsuz bucaksız terk edilmiş tarım toprakları ilk başta cömertçe hep civar köylere ait mezralar olarak tanımlanmıştı. Ancak daha sonra güvenlik tekrar tesis edilip kaçan köylüler topraklarına dönmeye başladıklarında gerek bu mezralar gerekse standart boydaki köylü çiftliklerinden çok daha büyük olan çiftlikler tahrirden geçirilip bölgeye göç eden köylü ailelere dağıtıldı. Bunun üzerine bölgenin yerlisi olan köylüler, yeni köylülerin toprağa yerleşmesini engellemeye kalkıştılar. Bu yeni gelenlerin çoğu, 1521-26 yıllarının Macar-Osmanlı savaşları sırasında evini barkını terk etmiş gezici köylülerdi.⁶³³

Pravadi⁶³⁴ kazasına bağlı Hasımdede (?) köyü ahalsinin, civarlarına başka köylerden iskân edilen reayanın refaha kavuşması için halktan normal vergileri dışında fazladan tekâlif isteyen vilayet kadısı ve bazı iş erleriyle ilgili şikayetleri olmuş ve halkın bu hususta rencide edilmemeleri gereğiyle emir verilmiştir.⁶³⁵

İskân bölgelerine yeni gelen halkın bu yeni yerlerine uyum sağlamaları için yerli halktan çeşitli fedakârlıklar yapmaları istenmiştir. Ancak halk bazen bu durumdan memnun olmamış ve zor duruma düşmüştür. Üsküb kazasına iskân olunacak Arnavudlar için Üsküb halkından 30'ar akçeye 3000 kile arpa, 60'ar akçaya 1000 kilo buğday ve 1000 kile un yükümlülükleri ferman buyrulmuştur. Ancak halk sıkıntı içinde olduklarını belirtmiş, Belgrad yolunda iskân olunan Arnavutlar için 1000 kile unu bile güçlükle karşıladıklarını bildirmişlerdir. Ayrıca küffar istilasını sebebiyle de hallerinin perişan olduğunu ve reayasının büyük bir bölümünün yerlerine gelmedikleri için mevcutlarının noksan olduğu bildirerek ferman buyrulan buğday ve sairenin yarısının tenzil olunması hakkında Üsküb kadısı tarafından ilam yazılmıştır.⁶³⁶

İskân edilenlerin yeni bölgelerinde rahat etmeleri için devletin verdiği öneme rağmen bazı sıkıntılarla karşılaşmıştır. Mesela, Jana taifesi, Feslice ve Çerkes vilayetinden gelip Taman ceziresinde 7 adet köyde (Teyde, Perzi, Nogadokay, Viladiçe, Utki, Rradokay, Pişku) iskân edilmiştir. Bunlara 371 saban tahrir olunmuş ve her bir

⁶³³ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 217.

⁶³⁴ Pravadi Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda, karstik bir vadi içerisinde akarak Karadeniz'e dökülen Pravadi Nehri'nden çok uzakta olmayan, Varna'ya bağlı bir kasabadır.

⁶³⁵ BOA, AE. SMST II, 29/Z/1107 (30 Temmuz 1696), Dosya No: 36, Gömlek No: 3535.

⁶³⁶ BOA, C.DH, 10/L/1108 (2 Mayıs 1697), Dosya No: 32, Gömlek No: 1553.

saban için 50'şer dönümden 18.550 dönüm arazi bağışlanmıştır. Ancak bunlardan 84200 akçe vergi talep edilmiştir. Fakat bu akçeyi vermeye güçlerinin olmadığını belirtmişlerdir.⁶³⁷

İskân ve sürgün kararı sonrası firar örneğine de sıkça rastlanılmaktadır. Firar edenler arasında hem yeni gidenler hem de bölgenin eski yerleşimcileri vardır. Divriği kazâsını yurt edinen ve çevreye zararları dokunan konar-göçer taifesinden Cihanbeyli, Keli-çorlu ve Şamatorlu (?) cemaatinden Kalu, Palu ve tevâbii; Harubi (?) cemaatinden Kirlek (?) Osman; Saruhan ve Aliksan cemaatinden Arap oğulları, Yazıcıoğlu Ali, karındaşı Beğzad ve yeğenleri; Yazgülü cemaatinden Seydî ve karındaşları Kör Bektaş; Dilkiöglü Hüseyin ve tevâbii ve diğer eşkıyâların eski yerleri olan Diyarbekir'de iskânları ve bunların zulmünden kaçarak memleketlerini terk eden halkın tekrar yerlerine dönmelerinin sağlanması için Diyarbekir vâlisine hitâben ferman yazılmıştır.⁶³⁸

Sürgün kararı sonrasında sürgün edilen kişinin mallarının paylaşılması hususunda da sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Musul Sancağı'nın Minarebaşı köyünden ve diğer bazı yerlerden timara sahip olan Yunus şekaveti sebebiyle sürgüne gönderilmiştir. Bu kişinin timarı kaplan Mustafa Paşa arzı, Alay Beyi Mehmed'in ilamı ve önceki Vali Hasan Paşa tarafından Süleyman'a tevcih edildiği halde karanlık bir şekilde Yunus'un oğlu Bekir üzerine almıştır. Bu durum hakkında bir bilgisi olmadığına dair Musul muhafızının arzı vardır. Ancak daha sonra bu timarın Süleyman'a verilmediği bilinmektedir.⁶³⁹

Devletin güçlü olduğu dönemlerde gerek aşiret gerekse bireylerin iskân ve sürgünleri sonrasında fazla problemlerle karşılaşmadığı görülmekteydi. Ancak devlet otoritesinin zayıfladığı zamanlarda, özellikle aşiretlerin çıkardıkları problemlerin boyutları oldukça geniş olmaktaydı.⁶⁴⁰

⁶³⁷ BOA, C.DH, 29/B/1063 (25 Haziran 1653), Dosya No: 195, Gömlek No: 9704.

⁶³⁸ BOA, C.DH, 17/Ş/1108 (11 Mart 1697), Dosya No: 291, Gömlek No: 14517.

⁶³⁹ BOA, İE.TZ, 5/N/1087 (11 Kasım 1676), Dosya No: 3, Gömlek No: 230.

⁶⁴⁰ Daşcıoğlu, a.g.e., s. 199.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin, iskân politikasını araştırmak yalnızca geçmişimize değil aynı zamanda günümüze de ışık tutmaktadır. Bugün üzerinde bulunduğumuz coğrafya, geçmişin izlerini bünyesinde barındırmaktadır. Bazı iskân bölgelerinin adlarının günümüze kadar gelmesinden de anlaşıldığı gibi Osmanlı Devleti'nde uygulanan iskân sadece o döneme ait olarak kalmamıştır. İskân politikası günümüze miras kalan pek çok değerin yanı sıra yaşadığımız benzer problemlerin de anlaşılması konusunda bize yardımcı olmaktadır.

Osmanlı dönemi iskân politikasını Selçuklular'a hatta Bizanslılar'a dayandırmak mümkündür. Pek çok alanda kendinden önceki devletlerin faaliyetlerinden yararlanan Osmanlı bu konuda da özellikle Selçuklu Devleti'nin çeşitli müesseselerini örnek almış ve kendi bünyesinde özgün bir hale getirmiştir.

Nüfus, bir ülkenin varlığının ve hakimiyetinin en önemli faktörlerinden biridir. Fethedilen bölgelerin tahririnin ardından hemen iskân politikası uygulanmış ve iskân edilen halka verilen birtakım muafiyetler sayesinde buralarda nüfus arttırılmıştır. Böylece Osmanlı'nın hakimiyeti daha yoğun olarak hissettirilmiştir. Köylüsünden şehirlisine ve konar-göçerine kadar herkes Osmanlı Devleti'nde bu politikaya tâbi tutulmuştur. Sadece Müslüman halk değil gayrimüslim tebaa da bu politikada yerini almıştır.

Türkler fethettikleri toprakları yakıp yıkmak ve sadece bu bölgelerin zenginliklerinden faydalanmak amacı gütmemişlerdir. Buraların daha da şenlendirilmesi, gelir kaynaklarının arttırılması için çabalamışlardır. İslamlaştırma hususunda da halkı kendi özgür iradesine bırakmışlardır. Eğer bunun aksi bir durum olsaydı iskânı uyguladığı bölgelerde halkın tamamının ya da çoğunluğunun Müslüman olması gerekirdi. Rumeli'ye baktığımızda bunun böyle olmadığını görürüz.

“Nüfus” meselesinin de iskânda önemli bir yeri vardır. İskân politikası devletin nüfuzunun sınırlı olmadığı bölgelerde uygulanmıştır. Yeni bölgelere Türk ve Müslüman nüfusun nakledilmesi sonucunda devlet hakimiyetini, gücünü, varlığını hissettirip otoritesini sağlamlaştırmıştır. Verimli topraklar, ulaşım yollarının elverişli olduğu yerler, yeni fethedilen bölgeler ve timar sisteminin uygulandığı yerler iskâna daha uygun bir zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin genel iskân politikası her yerde aynı şekilde uygulanmamıştır. Çalışmamızda görüldüğü gibi iskân bölgelerinin coğrafi şartları, ekonomik kaynakları, iskân bölgesindeki halkın genel durumu göz önünde bulundurularak bu politika uygulanmıştır. İskânın yapılış şekli nasıl olursa olsun bireylerin bölgeye sağlayacağı uyum ve yarar üzerinde özenle durulmuş, mevcut düzenin bozulmaması için gereken tedbirler alınmıştır.

Devlet öncelikle gönüllü iskânı teşvik etmeye çalışmıştır. Fakat zaman zaman bu konuda güçlük yaşamıştır. Çalışmamızda da pek çok örneği görüldüğü gibi bu durumlarda sürgün usulünü kullanmaktan geri durmamıştır. Ancak, sürgün usulünden kaynaklanan memnuniyetsizlikler sonucunda bazen göç bölgelerinden kaçmalar da meydana gelmiştir.

Göç hareketleri sonucunda da bir iskân meselesi ortaya çıkmıştır. Halka devletin müsaade ettiği ölçüde düzeni aksatmamak şartıyla sınırlar içinde hareket özgürlüğü tanınmıştır. Ancak ekonomik faaliyetlerin yanı sıra dönemin çeşitli siyasi olayları yüzünden halk yerini değiştirmek, çoğu zaman da terk etmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple Osmanlı iskân politikasına başvurarak düzeni sağlama yoluna gitmiş, yerlerini terk edenleri döndürmeye çalışmıştır. Bu konuda zaman zaman başarılı, zaman zaman da başarısız olmuştur.

Çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin çeşitli iskân bölgeleri de incelenerek dönemin yerleşme merkezleri hakkında çeşitli bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Pek çok müessese de Osmanlı'nın iskân ve imar çalışmalarında önemli bir görev üstlenmiştir. Devletin devamlılığını sağlama konusunda vakıf sistemi, derbend teşkilatı, menzil teşkilatı vs. nin önemi daha iyi anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

BOA, ADVN.MHM.10.

BOA, AE. SMST. II, 29 /Z/ 1107 (30 Temmuz 1696), Dosya No: 36, Gömlek No: 3535.

BOA, AE. SMST. II, 06/Ca/1107 (13 Aralık 1695), Dosya No: 12, Gömlek No: 1160.

BOA, AE. SMST. II, 29/Za/1110 (29 Mayıs 1699), Dosya No: 37, Gömlek No: 3627.

BOA, C. AS., 08/Ra/993 (10 Mart 1585), Dosya No: 935, Gömlek No: 40530.

BOA, C. AS., 3/S/1012 (13 Temmuz 1603), Dosya No: 354, Gömlek No: 14650.

BOA, C. AS., 01/Z/1106 (13 Temmuz 1695), Dosya No: 1089, Gömlek No: 48049.

BOA, C. DH., 29/B/1063 (25 Haziran 1653), Dosya No: 195, Gömlek No: 9704.

BOA, C. DH., 20/Z/ 1077 (13 Haziran 1667), Dosya No: 258, Gömlek No: 12876.

BOA, C. DH., 29/S/1104 (9 Kasım 1692), Dosya. No: 152, Gömlek No: 7574.

BOA, C. DH., 29/Za/1107 (30 Haziran 1696), Dosya No: 282, Gömlek No: 14093.

BOA, C. DH.,10/L/1108 (2 Mayıs 1697), Dosya No: 32, Gömlek No: 1553.

BOA, C. DH., 17/Ş/1108 (11 Mart 1697), Dosya No: 291, Gömlek No: 14517.

BOA, C. ML., 29/Za/1047 (2 Nisan 1638), Dosya No: 543, Gömlek No: 22327.

BOA, DH. MKT., 17/M/1034 (30 Ekim 1624), Dosya No: 44, Gömlek No: 1372.

BOA, İE. DH., 19/Z/1011 (30 Mayıs 1603), Dosya No: 5, Gömlek No: 452.

BOA, İE. DH., 29 /L/1011 (11 Nisan 1603), Dosya No: 6, Gömlek No: 589.

BOA, İE. DH., 28/L/1011 (10 Nisan 1603), Dosya No: 7, Gömlek No: 650.

BOA, İE. DH., 29/Z/1052 (20 Mart 1643), Dosya No: 9, Gömlek No: 902.

BOA, İE.DH., 06/C/1089 (26 Temmuz 1678), Dosya No: 6, Gömlek No: 561.

BOA, İE. DH., 27/C/1102 (28 Mart 1691), Dosya No: 16, Gömlek No: 1491.

BOA, İE. DH., 24/C/1102 (25 Mart 1691), Dosya No: 18, Gömlek No: 1660.

BOA, İE. DH., 12/R/1103 (2 Ocak 1692), Dosya No: 10, Gömlek No: 931.

BOA, İE. DH., 04/Za/1104 (9 Temmuz 1693), Dosya No: 10, Gömlek No: 940.

BOA, İE. DH., 15/N/ 1104 (20 Mayıs 1693), Dosya No: 10, Gömlek No: 988.

BOA, İE. DH., 15/L/1106 (29 Mayıs 1695), Dosya No: 12, Gömlek No: 1117.

BOA, İE. DH., 08/Za/1107 (9 Haziran 1696), Dosya No: 12, Gömlek No 1165.

BOA, İE. DH., 15/Z/1107 (16 Temmuz 1696), Dosya No: 16, Gömlek No: 1475.

BOA, İE. DH., 18/L/1109 (29 Nisan 1698), Dosya No: 18, Gömlek No: 1683.

BOA, İE.DH, 20/Ra/1110 (26 Eylül 1698), Dosya No: 7, Gömlek No: 473.

BOA, İE.DH., 20/S/1110 (28 Ağustos 1698), Dosya No: 8, Gömlek No: 817.

BOA, İE. EV, 22/B/1079 (2 Ocak 1669) , Dosya No: 20, Gömlek No: 2394.

BOA, İE. HR., 15/Z/1110 (14 Haziran 1699) , Dosya No: 6, Gömlek No: 549.

BOA, İE. SM., 06/N/1104 (11 Mayıs 1693), Dosya No: 24, Gömlek No: 2501.

BOA, İE.TZ., 5/N/1087 (11 Kasım 1676), Dosya No: 3, Gömlek No: 230.

BOA, KK., Defter No: 2551.

YAYINLANMIŞ ARŞİV KAYNAKLARI

- 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet Transkripsiyon ve İndeks I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı, Ankara 1995.
- 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1564-1565), Özet Transkripsiyon ve İndeks II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı, Ankara 1995.
- 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618) Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı, Ankara 2000.
- 85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041(1042)/1630-(1632)) Özet-Transkripsiyon-İndeks, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı, Ankara 2001.
- Barkan, Ömer L.-Meriçli, Enver, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara 1988.
- Halaçoğlu, Yusuf, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, c. II, Ankara 2009.
- Refik, Ahmet, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul 1930.
- Türkay, Cevdet, *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 2001.

ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ

- Acehan, Abdullah “Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 1, S. 5, İstanbul 2008, ss. 12-29.
- Acun, Fatma, “Celali İsyanları (1591-1611)”, *Türkler*, c. 9, Ankara 2002, ss. 695-708.
- Adıbelli, Ramazan “Mircea Eliade ve Sürgün Hadisesinin Anlamlandırılması”, *Milel ve Nihal (İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi)*, c. 5, S. 3, İstanbul 2008, ss. 239-256
- Adıyeke, A. Nükhet, “Girit'te Aşar Vergisinin Toplanmasına İlişkin Bir Yöntem: Teslis Sistemi” *XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (4-8 Ekim 1999)*, c. III, Ankara 2002, ss. 1911-1921.
- Afyoncu, Erhan, Kayseri Sancağı'nda Yörükler (1483-1584), *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)*, Kayseri 1998, ss. 1-17.
- _____, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu III*, İstanbul 2004.
- Akbulut, Onur Nuri, “Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2008.
- Akdağ, Mustafa, “Timar Rejiminin Bozuluşu”, *AÜDTCFD*, c. III, S. 4, Ankara 1945, ss. 419-431.
- _____, “Medreseli İsyanları”, *İÜİF Mecmuası*, İstanbul 1949, ss. 361-387.
- _____, “Celali Fetreti”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 16, S.1-2, Ankara 1958, ss. 53-107.

- _____, “Celali İsyenlerinden Büyük Kaçgunluk I”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 2, S. 2, Ankara 1964, ss. 1-49.
- _____, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, c. I, İstanbul 1995.
- _____, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyenleri*, Ankara 1999.
- Aker, Tamer, vd., “Zorunlu iç göç: Ruhsal ve Toplumsal Sonuçları”, *Anadolu Psikiatri Dergisi*, S. 3, İstanbul 2002, ss. 97-103.
- Akgündüz, Ahmet “Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri”, *Türkler*, c. 10, ss. 447-460.
- Aktepe, M. Münir, “XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskanına Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, c. X, İstanbul 1953, ss. 299-312.
- Akyılmaz, Gül, “Osmanlı Devleti'nde Merkezden Yönetimin Taşra İdaresi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Konya 1999, ss. 127-156.
- _____, “Osmanlı Devletinde Yönetici Sınıf- Reaya Ayımı”, *G.Ü. Hukuk Fak. Dergisi*, c. VIII, S. I-II, Ankara 2004, ss. 220-239.
- Akyol, Taha, *Osmanlı ve İran'da Mezhep ve Devlet*, İstanbul 1999.
- Alanoğlu, Murat, “86 Numaralı Mühimme Defterinin Özeti Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2010.
- Altunan, Sema, “Osmanlı Devletinde Haberleşme Ağı. Menzilhâneler”, *Türkler*, c. 10, Ankara 2002, ss. 913-919.
- Arık, Şamil Feda, “Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I. Suçlar ve Cezalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 17, S. 28, Ankara 1995, ss. 3-50.
- Arıkan, Zeki, “Onaltıncı Yüzyılda Isparta”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 5, İstanbul 1967, ss. 74-79.
- _____, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir 1988.
- Armağan, A. Latif, “XVI. Yüzyılda Teke Sancağı'ndaki Konar-Göçerlerin Demografik Durumu Üzerine Bir Araştırma”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 19, S. 30, Ankara 1998, ss. 1-37.
- _____, “Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler”, *Osmanlı*, c. IV, Ankara 1999, ss. 142-150.
- _____, “Tarihsel Süreç İçinde Teke Yöresi”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 20, S. 32, Ankara 2002, ss.1-19.
- _____, “16. Yüzyıl'da Antalya”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 24, S. 38, Ankara 2004, ss. 93-111.
- _____, “XVI. Yüzyılda Antalya'da Dini-Sosyal Yapılar ve Şehrin Demografik Durumu Üzerine Bir Araştırma”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 23, S. 36, Ankara 2004, ss. 7-34.
- Arslan, H. Çetin, *Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300- 1451)*, İstanbul 2001.
- Arslan, Hüseyin, *Osmanlıda Nüfus Hareketleri, (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul 2001.
- Arslan, Lütfi, “H.963/ M.1556 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Bozok Sancağı'nın Ekonomik ve Demografik Yapısı”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Yeniçağ) Tarihi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005.
- Aslan, Rukiye, “XVI. Yüzyıl Ortalarında Bursa (A-84 ve A-202 Numaralı Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre)”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih

- Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.
- Atabay, Selma, “*Mühimme Defterlerine Göre XVII. Yüzyıl’da Aydın Livası*”, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın 2008.
- Babuş, Fikret, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti ve Uygulamaları*, İstanbul 2006.
- Babuna, Aydın, *Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, İstanbul 2010.
- Baer, Marc David, IV. Mehmet Döneminde Osmanlı Avrupa’sında İhtida ve Fetih (çev. Ahmet Fethi), Ankara 2011.
- Bahadır, Yılmaz, *Anadolu’ya Göçler, Tarih-Toplum-Kimlik*, Trabzon 2008.
- Barkan, Ö. Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XI, İstanbul 1952, ss. 524-569.
- _____, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, c. X, İstanbul 1953, ss. 1-27.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XV, İstanbul 1953-1954, ss. 209-237.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XIII, İstanbul 1954, ss.1-23.
- _____, “Timar”, *İA*, c. 12, İstanbul 1979, ss. 286-333.
- _____, “Malikâne-Divânî Sistemi”, *Türkiye’de Toprak Meseleleri Toplu Eserler I*, Haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul 1980, ss.151-189.
- _____, “XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri”, *Türkiye’de Toprak Meseleleri Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, ss. 575-724.
- _____, “Çiftlik”, *Türkiye Toprak Meseleleri Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, ss. 789-797.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişler ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. II, Ankara 1942, ss. 279-386.
- Batmaz, Eftal Ş., “XV-XVI. Yüzyıl Sancak Kânunnâmelerine Göre Osmanlı Devleti’nde Tahıl Üretimi”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 28, S. 36, Ankara 2004, ss. 35-41.
- _____, “Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi OTAM*, S. 7, Ankara 1996, ss. 3-9.
- Bayartan, Mehmet, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c. X, İstanbul 2008, ss. 157-175.
- Baykara, Tuncer, “Anadolu’nun İlk Türk İskânında Kaleler”, *XII. Türk Tarih Kongresi 12-16 Eylül Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 1999, ss. 663-668.
- Bees, Nikos, “Mora”, *İA*, c. VIII, İstanbul 1960, ss. 413-426.
- Biçer, Bekir, “Velâyet-i Nâme-i Hacı Bektâş Veli’ye Göre Anadolu’nun Fethi”, *Türk Kültürü Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 1, Ankara 2006, ss. 1-14.
- Bilgili, Ali Sinan “Osmanlı’ya Karşı Bir Tükmen Boyu Tarsus Varsakları”, *Osmanlı*, c. IV, Ankara 2000, ss. 170-179.
- Hanefi Bostan, “Anadolu’da Çepni İskanı”, *Türkler*, c. 6, Ankara 2002, ss. 299-311.

- Bulduk, Üçler, “İdari ve Sosyal Açından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 30, Ankara 1997, ss. 37-52.
- Büyük, Orhan, “Şer’ iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılın Ortalarında Edirne’de Sosyo-Ekonomik Hayat”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2009.
- Cezar, Mustafa, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1957.
- _____, “Osmanlı Klasik Dönemi İmar Sistemi” *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)*, c. III, Ankara 1989, ss. 1392-1414.
- Çakar, Enver, “XVI. Yüzyılda Suriye’de Yaşayan Salur ve Çoğun Türkmenleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 12, S. 2, Elazığ 2002, ss. 325-340.
- Çakar, Enver, “Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Humus Şehri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 13, S. 2, Elazığ 2003, ss. 375-392.
- Çelebi, Evliya, *Seyahatname*, Seçen ve Uyarlayan: Mustafa Nihat Özön, Kabalcı, İstanbul 2004.
- Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyehatnâmesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman, c. 1, 9. Kitap, İstanbul 2011.
- Çelik, Ali, “Çepnilerin Anadolu’nun Türkleşmesindeki Yeri ve Önemi”, *Osmanlı*, c. VI, Ankara 2012, ss. 312-323.
- Çelik, A. Bilge, “*Fırka-i İslahiye*”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2008.
- Çelik, Fikret, Fidan, Serdal, Şahin, Kemal, “*Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Biri: Bürokrasi*”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23, Isparta 2011, ss. 115-128.
- Çelik, Gülfettin, “Osmanlı Devleti’nin Nüfus ve İskân Politikası”, *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 6, İstanbul 1991, ss. 49-110.
- Çiçek, Kemal-Saydam Abdullah, *Kıbrıs’tan Kafkasya’ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet*, Trabzon 1998.
- Çiftçioğlu, İsmail, “Germiyan Beyliği Döneminde Kütahya’da Mevlevilik”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler dergisi*, s. 10, Kütahya 2004, ss. 43-159.
- Çetintürk, Salahaddin, ” Osmanlı İmparatorluğu’nda Yürük Sınıfı ve Hukuki Statüleri”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Ankara 1943, ss. 107-116.
- Daşcıoğlu, Kemal, *Osmanlı’da Sürgün (İskan, Suç ve Ceza)*, İstanbul, 2007.
- Demir, Alparslan, “16. Yüzyılda İçel ve Çevresinde Bozdoğan Cemaati”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2000.
- _____, “XVI. Yüzyıl Anadolusunda Dış Göçler: Şarkıyan”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 28, Ankara 2011.
- Demirel, Ömer, “Sivas Çeşmeleri” , *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, S. 3, Ankara 1992.
- Delilbaşı, Melek “Selanik ve Yanya’da Osmanlı Egemenliği”, *Belleten*, c. LI, S. 199-201, Ankara 1988, ss. 75-106.
- Demirtaş, Mehmet, “XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul’un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 4, S. 2, Erzurum 2004, ss. 37-50.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Haz. Aydın Sami Güneşal, Ankara 2007.

- Doğan, Hakan, “Osmanlı Devleti'nin Rumeli'nin İskânında Uyguladığı Yöntem ve Stratejiler”, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 29, Ankara 2009, ss. 657-674.
- Doğan, M. Said, “Siyasi ve Sosyal Yapı, Nüfus Hareketleri ve Sosyal Değişme”, *Sosyal Siyaset Konfederasyonları Dergisi*, S. 49, İstanbul 2004, ss. 659-675.
- Doğan, Şaman Nermin, “Selçuklu ve Hamitoğulları Döneminde Isparta: Kültürel Ortam”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 22, 2009, ss. 79-90.
- Doğru, Halime, “Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskan Siyaseti”, *Türkler*, c. IX, Ankara 2002.
- Dündar, Recep, “Kıbrıs'ın Fethi”, *Osmanlı*, c. IV, Ankara 1999, ss. 32-648
- Düzbakar, Ömer, “Hüdavendigâr Sahasında Konar-Göçerler”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 4, Bursa 2003, ss. 62-74.
- Emecen, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989.
- _____, “XVI. Asır Başlarında Bir Göçün Tarihiçesi Gelibolu'da Sirem Sürgünleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, c. X, İstanbul 1990, ss. 161-179.
- _____, “Bosna”, *DİA*, c. 6, İstanbul 1992, ss. 296-297.
- _____, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2001.
- _____, “Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler”, *Osmanlı*, c. IV, Ankara 2002, ss. 91-97.
- _____, “Manisa”, *DİA*, c. 27, Ankara 2003, ss. 577-583.
- _____, *Tarihin içinde Manisa*, Manisa 2006.
- _____, *İstanbul'un Fethi Olayı ve Meseleleri*, İstanbul 2003.
- _____, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul 2009.
- Eravcı, Mustafa, “Saruhanogulları'nın Demirci Kolunun Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri Hakkında Bir Tetkik” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.VII, S. I, Afyon 2004, ss. 55-63.
- Erdoğan, Emine, “Ankara Yörükleri” (1463,1523/30 ve 1571 Tahrirlerine Göre), *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, S. 18, Ankara 2005, ss. 119-135.
- _____, “Tahrir Defterlerinde Göre Ankara Şehri Yerleşmeleri”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 6, S. 1, Ankara 2005, ss. 249-262.
- Erdoğan, Necmi, “Devleti İdare Etmek: Mâduniyet ve Düzenbazlık”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, S. 83, İstanbul 2000, ss. 8-31.
- Erdoğan, Mehmet Akif, Karaman Vilayetinin İdarî Taksimatı, *Osmanlı Araştırmaları XII*, İstanbul 1992.
- Erdoğan, Şeref, *Ankaram*, Ankara 1965.
- Ergenç, Özer, “XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul 1980, ss. 85-109.
- _____, “XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler”, *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)*, c. III, Ankara 1989, ss. 1415-1424.
- _____, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995.
- _____, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara 2006.
- Erim, Neşe, “Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. IV, İstanbul 1984.

- Erkan, Rüstem-Bağlı, Mazhar, “Göç ve Yoksulluk Alanlarında Kentle Bütünleşme Eğilimi: Diyarbakır Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 22, S. 1, Ankara 2005, ss. 105-124.
- Ersan, Mehmet, “Menteşe Bey ailesine Ait Vakıfların Osmanlılar Zamanındaki durumu (XVI. Yüzyıl)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi IV*, İzmir 2000, ss. 57-63.
- Furat, Ahmed Hamdi, “*Temettuat Defterleri’ne Göre Üsküb’ün Sosyal ve Ekonomik Tarihi*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2001.
- Gedik, Yasemin, “Saruhanoğulları Beyliğinin Kuruluşu ve Siyasi Teşekkülü”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2004.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2009.
- Griswold, William J., *Anadolu Büyük İsyan 1591-1611*, İstanbul 2001.
- Gökbilgin, Tayyib, *XV- XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livasındaki Has-Mukataa, Mülk ve Vakıflar*, İstanbul 1952.
- _____, “Orhan”, *İA*, c. IX, İstanbul 1964, ss. 399-408
- _____, “Edirne”, *DİA*, c. 10, Ankara 1994, ss. 425-431.
- _____, *Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan*, İstanbul Yayınları, İstanbul 2008.
- Gökbunar, Ali Rıza, “Osmanlı Devletinde Yörüklerin Göçerlikten Yerleşik Yaşama Geçirilmesinde Uygulanan Vergi Politikaları ve Sosyal Sonuçları”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü Dergisi*, c. 1, S. 2, Manisa 2003, ss. 59-66.
- Gökbunar, Bekir, “105 Numaralı Mühimme Defteri” (Özet Transkripsiyon), , Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 1996.
- Gökçe, Turan, “1571 yılında İç-il Sancağı’ndan Kıbrıs’ta İskân Edilen Aileler”, *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 2, İzmir 1998, ss. 1-78.
- _____, “1572-73 Yıllarında Kıbrıs’a İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilayetlerinden Sürülen Aileler”, *Türk Dünyası İncelemeler Dergisi III*, İzmir 1999, ss. 9-74.
- _____, “Filibe Şehri Nüfusu” , *XIV. Türk Tarik Kongresine Sunulan Bildiriler (9-13 Eylül)*, Ankara 2002, ss. 523-555.
- Gökçen, İbrahim, *Saruhan’da Yürük ve Türkmenler*, İstanbul 1946.
- Göyünç, Nejat, “Onaltıncı Yüzyılda Ankara”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 1, İstanbul 1967, ss. 71-775.
- _____, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991.
- Güçer, Lütfî, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Mes’elesi ve Hubûbattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964.
- Günay, Musa, “55 Numaralı Mühimme Defteri”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1996.
- Güngör, Ekrem, “1 Numaralı Kütahya Şer’iyye Sicili (II. Bölüm) Transkripsiyonu ve Kritiği”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya 2006.
- Gül, Abdulkadir, “XVI. Yüzyılda Özer Türkmenleri”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 10, S. 1, Erzincan 2008, ss. 171-179.
- Gül, Hüseyin, Boybeyi, Songül, *Geçmişten Günümüze Isparta*, Ankara 2009.

- Güler, Ali, "Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Türkiye'nin Demografik Yapısına Genel Bir Bakış", *Osmanlı*, c. IV, Ankara 1999, ss. 567-571.
- Güler, İbrahim, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Hareketleri olarak İç Göçler" *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 36, İstanbul 2000, ss. 155-211.
- Gülsoy, Ersin, "Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1650-1670)", İstanbul 2004.
- Gülten, Sadullah, "XVI. yüzyılda Kütahya'da Yörükler", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 28, Kütahya 2010, ss. 171-194.
- Gümüşçü, Osman, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Ankara 2001.
- Günay, Necla, *XVI. Yüzyılda Bursa Yahudileri*, Ankara 2005.
- Gündüz, Ahmet "İstanbul'un Osmanlılar Tarafından Fethi Türk-İslam ve Avrupa Açısından Önemi", *Karadeniz Araştırmaları*, c. 5, S.17, Ankara 2008, ss. 51-66.
- Gündüz, Tufan *XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*, İstanbul 2005.
- Handzic, Adem, "Bosna'da XVI. Yüzyılda Kasabaların Bazı Özellikleri", *IX. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (21-25 Eylül 1981)*, Ankara 1988, ss. 895-900.
- Hancıç, Adem "XVI. Yüzyılda Bosna Eyaletinde Sınır Karakollarının Teşkilâtı Hakkında", *V. Milletlerarası Tükoloji Kongresi, (İstanbul 23-28 Eylül 1985)*, İstanbul 1985.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991.
- _____, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân Politikası", Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslar arası Sempozyumu, Gazi Magusa 1991.
- _____, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", *Türkler*, c. 4, Ankara 1999, ss. 581-586.
- _____, "Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Genel Türk Tarihi*, c. 6, Ankara 2002, ss. 149-224.
- _____, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002.
- _____, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin İskânı*, Ankara 2006.
- Hülagü, Mehmet Metin, "Kayseri ve Çevresinde Kuzugüdenli Aşireti ve Eşkîyalık Olayları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 15, Kayseri 2003, ss. 37-44
- Hüseyinlikoğlu, Ayşegül, "Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nde Eşkîyalık Olayları (1594-1607)", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2001.
- _____, "Karaman Beylerbeyliği'nde Konar-göçer Nüfus (1500-1522)", Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2008.
- İlgürel, Mücteba, "Osmanlı Devleti'nde İstimalet Siyaseti", *XII. TürkTarih Kongresi (12-16 Eylül 1994)*, c. III, Ankara 1999, ss. 941-988.
- İnalcık, Halil, "Rumeli", *İA*, c. 9, İstanbul 1964, ss. 766-773.
- _____, "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası" Çev. Fahri Unan, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 3-4, Samsun 1988-89, ss. 215-225.
- _____, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul 1993, ss. 11-14.

- _____, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Meselesi”, *Söğüt’ten İstanbul’a*, (Der. Oktay Özel-Mehmet Öz), Ankara 2000, ss. 225-240.
- _____, “Vakıf Medeniyeti”, *Vakıflar Dergisi Özel Sayısı*, Ankara 2006, ss. 6-7.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2009.
- _____, *Devlet-i Aliyye*, İstanbul 2009.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Çev. Halil Berktaş, c. I, İstanbul 2010.
- İnalçık, Halil-Arı, Bülent, “Türk-İslam Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3, S. 6, İstanbul 2005, ss. 27-57.
- İnbaşı, Mehmet, “Fetihten İtibaren Üsküb’de Türk Nüfusu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 2, Erzurum 1995, ss. 71-80.
- _____, “XVI. Yüzyılda Üsküb Şehrinin Mahalleleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 3, Erzurum: 1995, ss. 88-93.
- _____, “Fetihten İtibaren Üsküb’de Türk Nüfusu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Erzurum 1995, ss. 71-80.
- İmber, Colin, “Osmanlı Hanedan Efsanesi”, *Söğüt’ten İstanbul’a*, (Der. Oktay Özel-Mehmet Öz) İmge Kitabevi, Ankara 2000, ss. 243-271.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu (1300-1650)*, İstanbul 2006.
- İnan, Kenan, “II. Bayezid Dönemi”, *Genel Türk Tarihi*, c. 5, Ankara 2002, ss. 675-717.
- İpek, Nedim , *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 2003.
- Kaleshi, Hasan, Türkler’in Balkanlar’a Girişi ve İslamlaştırma”, *Tarih Endistitüsü Dergisi*, S. X-XI, İstanbul 1979-1980, ss. 177-194.
- Kalkan, Emir “Kayseri’ye Yerleşen Türk Toplulukları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 17, İstanbul 1982, ss. 86-102.
- Kapanşahin, Muhittin, *Kanuni’nin Batı Politikası*, İstanbul 2008.
- Karaca, Behset, “XVI. Asırda Teke Yöresinden Kıbrıs’a Sürgünler”, *Osmanlı*, c. IV, Ankara 1999, ss. 649-652.
- _____, “XVI. Yüzyılda Eğirdir ve Çevresinde Konar-göçerler (Yörükler)” Tarihi Kültürel Ekonomik Yönleri İle Eğirdir”, *1. Eğirdir Sempozyumu (31 Ağustos-1 Eylül 2001)*, ss. 457-472.
- _____, “Safevi Devleti’nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevî İlişkileri”, *Türkler*, c. IX, Ankara 2002, ss. 409-417.
- _____, *XV. ve XVI. yüzyılda Teke Sancağı*, Isparta 2002.
- _____, “Osmanlı Devleti’nde Konar-Göçer Zümrelerin (Yörükler) Safevi Devletiyle İlişkileri”, *Araştırmalar*, c. 7, S. 14, Isparta 2005, ss. 17-36.
- _____, “1522-1532 Tarihlerinde Aydın-İli Yörükleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 13, Isparta 2005, ss. 103-138.
- _____, “XVI. Asırda Batı Toroslarda (Güney Batı Anadolu) Yörükler”, *Uluslar Arası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Denizli 2006, ss. 111-124.
- _____, “XV. ve XVI. Asırlarda Teke Sancağı Yörükleri”, *Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu 18-19 Aralık 2003*, Antalya 2006, ss. 75-95.

- _____, “XV-XVI. Yüzyıllarda Keçiborlu Kazası”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16, Isparta 2007, ss. 41-78.
- _____, “1522–1532 Tarihlerinde Menteşe Bölgesi Yörükleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 18, S. 2, Elazığ 2008, ss. 403-440.
- Karadeniz, H. Basri, “Atçekenlik ve Atçeken Oymakları”, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 1995.
- _____, “Osmanlı Devleti’nin Beylikleri İlhak Siyaseti ve Dulkadirli Beyliği’nin ilhaki”, *Türkler*, c. 9, Ankara 2002, ss. 486-497.
- _____, “17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkivalık Hareketleri (1680-1700)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 16, S. 2, Elazığ 2006, ss. 373-402.
- _____, “Sultaniye (Karapınar)’nin Kuruluşu, İlk Sakinleri ve Vakıfları (1560-1585)”, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi E- Dergi*, S. 14, 2008, ss.1-9.
- Karagöz, Mehmet, “Filibe Kazası Rüsüm Defterleri ve XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında, Filibe-Tatarpazarı-Göbe’de Çeltik Ziraatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 14, S. 2, Elazığ 2004, ss. 361-377.
- Karal, Enver Ziya, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, İstanbul 1957.
- Karataş, A. İhsan, “Bursa’daki Uygulamalar Işığında Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Meskenleriyle İlgili Düzenlemeler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 16, S. 2, Bursa 2007, ss. 123-154.
- _____, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Toplumsal Hayatı (Bursa Örneği)*, İstanbul 2009.
- Karataş, Mehmet - Kaya, Selim, Baş, Yaşar , *İdris Bitlisi Heşt Bihışh*, c. 1, Ankara 2008.
- Karataş, Osman “3 Numaralı Mühimme Zeyli Rebiülevvel-Cemâziyelevvel 984/Haziran-Ağustos 1576 (s.176-351)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.
- Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul 2010.
- Karta, Nurullah, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 8, S. 2, Erzurum 2006, ss. 145-173.
- Kaya, Filiz, *Osmanlı Devleti’nin Rumeli’de Uyguladığı İskan Siyaseti (XV. ve XVI. Yüzyıllar)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.
- Kaynakçı, Ahmet Gökhan, “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Larende”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.
- Kiel, Machiel “Midilli”, *DİA*, c. 30, İstanbul 2005, ss.11-14.
- Kiel, Machiel-Alexander, John , “Mora”, *DİA*, c. 30, İstanbul 2005, ss. 280-285.
- Kiel, Machiel “Rodos”, *DİA*, c. 35, İstanbul 2008, ss. 155-571.
- Kılıç, Dünder Ali, “Trabzon Sürmene’de Bir Türkmen Köyü: Baştumar”, *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Kültür ve Tarih Sempozyumu*, Trabzon 2006, ss.1-8.
- Kınık, Kerem, “Göç, Sürgün ve İltica”, *Hayat Sağlık ve Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 1, S. 2, İstanbul 2010 , ss. 36-39.

- Kırımlı, Hakan, “Kırım’dan Türkiye’ye Kırım Tatar Göçleri”, *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri (8–11 Aralık 2005)*, İstanbul 2006, ss. 147-152.
- Koç, Yunus, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Nüfus Yapısı (1300-1900)”, *Osmanlı*, c. IV, Ankara 1999, ss. 535-550.
- _____, “Osmanlı’da Kent İskanı ve Demografisi (XV-XVIII. yüzyıllar)”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları*, c. 3, S. 6, İstanbul 2005, ss. 161-210.
- Kodaman, Bayram, “Osmanlı Devleti’nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta Aralık 2007, S. 16, ss. 1-24.
- Kolçak, Özgür, “*Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005.
- Köksal, Osman, “Osmanlı Hukuku’nda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları”, *Ankara Üniversitesi (OTAM) Dergisi*, S. 19, Ankara 2005, ss. 283-341.
- Köprülü, M. Fuad, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, *Vakıflar Dergisi I*, Ankara 1938, ss. 1-6.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara 2009.
- Küçük, Cevdet, *Ege Adaları’nın Egemenlik Tarihçesi*, Ankara 2001.
- Kurt, Yılmaz, “1572 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defterine Göre Adana’nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma”, *Bellekten*, c. LIV, S. 209-211, Ankara 1991, ss. 223-290.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Ankara 2004.
- Lowry, Healt W., *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleştirilmesi (1461-1583)*, İstanbul 1998.
- Mantran, Robert, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1995.
- Memişoğlu, Ragıp, “İçel Adının Değiştirilmesinin Düşündürdükleri ve İç-İl (İçel) Türkmenleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 15, İstanbul Ağustos 2004, ss. 71-104.
- Metin, Rafet, *XVI. yüzyılda Orta Anadolu’da Nüfus ve Yerleşme (Bozok, Kırşehir, Niğde, Nevşehir ve Keskin Örneği)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2007.
- _____, “XVI. Yüzyılda Niğde ve Kırşehir Sancaklarında Mahalle Yapılanması”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 20, Ankara 2009, ss. 45-58.
- Miroğlu, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990.
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devleti’nde Rüşvet*, Ankara 1969, s. 226.
- Müderrişoğlu, M. Fatih, “Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti’nde Menzil Yerleşimleri”, *Türkler*, c. 10, Ankara 2002, ss. 920-926.
- Naima, *Naima Tarihi 2*, Haz. Danışman, Zuhuri İstanbul 1968.
- Nesibli, Nesib, “Osmanlı-Safevi Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan”, *Türkler*, c. VI, Ankara 2002, ss. 893-898
- Ocak A. Yaşar- Faroqhi, S., “Zaviye”, *İA*, c. 13, ss. 468-476.
- Oğuzoğlu, Yunus, “Osmanlı’da Devlet Felsefesi: Yönetilenler’e Yaklaşım ve Bu Siyasetin Kaynakları”, *Doğu Batı Osmanlılar III*, S. 53, Ankara 2010, ss. 39- 74.

- Orhonlu, Cengiz, “Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, ss. 91-97.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987.
- Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdari Tarihi*, Ankara 2008.
- _____, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2010.
- Ögel, Bahaddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş I, Türklerde Köy ve Şehir Hayatı*, İstanbul 1978.
- Öntuğ, Mustafa Murat, “Balıkesir’deki Ermeni Kilisesi ve Mektep Açma faaliyetleri”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 19, Ankara 2006.
- Öz, Hikmet, *Tarsus Tarihi*, İstanbul 1991.
- Öz, Mehmet, “Bozok Sancağı’nda İskan ve Nüfus (1539-1642)”, *XII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler(12-16 Eylül 1994)*, c. III, Ankara 1999, ss. 787-794.
- _____, “II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl”, *Türkler*, c. IX, Ankara 2002, ss. 711-729.
- Özdemir, Rifat, “Ankara”, *DİA*, c. 3, İstanbul 1991, ss. 204-209
- Özel, Oktay, “XV-XVII. Yüzyıllarda Anadolu’da Kırsal (Zirai) Organizasyon: Köylüler ve Köyler”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1986.
- _____, “17. Yüzyıl Osmanlı Demografisi ve İskan Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: ‘Mufassal’ Avârız Defterleri”, *XII. Türk Tarih Kongresi*, c. 3, Ankara 1999, ss. 735-743.
- Özkan, Salih, “Niğde’ye Yapılan Sürgünler”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 36, Ankara 2006, ss. 187-200.
- Öztaşkın, Özlem Bektaş, “XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Halkı”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Öğretmenliği Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2008.
- Öztürk, Nazif, “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, *Türkler*, c. V, ss. 433-446.
- Pamuk, Bilgehan, “XVII. yüzyılda Bir Şenlendirme (İhyâ) Uygulaması: Mormoc Köyü’nün İmarı (Kelkit)”, *BİLİG*, S. 36, Ankara 2006, ss. 227-241.
- Pekel, Galip, “Muhaceret ve İskân”, *Siyasi Bilimler Mecmuası*, S. 94, Ankara 1939, ss. 31-40.
- Poş, Abdullah, “Osmanlı Döneminde Tarsus (1516-1923)”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 5, S. 1, Adana 2005, ss. 243-278.
- Pul, Ayşe, “Girit Savaşı İle İlgili Bir Türk Kaynağının Tahlili”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2004.
- _____, “Osmanlı-Fransız Diplomasinin İki Mühim Evresi: Girit ve Mısır Seferleri”, *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, S. 22, Ankara, 2007, ss 160-176.
- Sahillioğlu, Halil, Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı), *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, c. XIII, S. 17, Ankara 1988, ss. 43-81.
- Sakin, Orhan, *16. YY. Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre Anadolu’da Türkmenler ve Yörükler*, İstanbul 2010.
- Sansar, M. Fatih, *Tanzimat döneminde Bir İskân Modeli Fırka-i Islahiye ve Güney Doğu Anadolu’nun İskânı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2003.
- Sarısır, Serdar, *Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)*, İstanbul 2006.

- Sarınay, Yusuf, *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, Ankara 2000.
- Savaş, Saim, "Osmanlı-Safevî Mücadelesinin Toplumsal Sonuçları", *Türkler*, c. VI, Ankara 2002, ss. 907-919.
- _____, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevîlik*, Vadi Yayınları, Ankara 2004.
- Saydam, Abdullah, "Sultanın Özel Statüye Sahip Tebaası: Konargöçerler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20, Isparta 2009, ss. 9-31.
- Selçuk, Havva, "Rumeli'ye Yapılan İskânlar Neticesinde Kurulan Yeni Yerleşim Yerleri (1432-1481)", *Türkler*, c. IX, Ankara 2002, ss. 177-186.
- _____, "Tapu Tahrir ve Maliyeden Müdevver Defterlere Göre Rumeli'de İhtida hareketleri (1432-1482)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12, Kayseri 2002, ss. 89-104.
- _____, "XVII. Yüzyılda ve Çevresindeki Türkmen Oymakları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 173, İstanbul Mart-Nisan 2008, ss. 41-62.
- _____, "1651 Yılında Kayseri Kalesinin Kuşatılması ve Kürd Mehmed Ağa", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta 2008, S. 17, ss. 33-40.
- Selen, H. Sadi, "16 ıncı ve 17inci Yüzyıllarda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı", *III. Tarih Kongresi (15-20 Kasım 1943)*, Ankara 1948, ss. 590-598.
- Söylemez, Faruk, "XVIII. Yüzyıl Başlarında XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22, Kayseri 2007, ss. 69-85.
- Sungur, Mutullah, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus ve Nüfus Sayımları*, *Osmanlı*, c. IV, Ankara 1999, ss. 558-566.
- Sümer, Faruk, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler Mi Geldi? ", *Belleten*, c. XXIV, S. 96, Ankara 1960, ss. 567-594
- _____, "Çukur-ova Tarihine Dâir Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar) *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Ankara 1963, ss. 1-113.
- _____, "Anadolu'da Üçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. IX, İstanbul Ekim 1949-Temmuz 1950, ss. 437-507.
- _____, "Maraş ve Maraşlılar Hakkında Kahramanmaraş I. Kurtuluş Sempozyumu, (10-11 Şubat 1986)", Ankara 1987.
- _____, *Safevi Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, Ankara 1992.
- _____, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı, Destanları*, İstanbul 1999,
- Şahin, İlhan, "XVI.Yüzyılda Osmanlı Anadolusu Göçebelerin İdari ve Sosyal Yapısı" (Prof Dr. M. Münir Aktepe'ye Armağan), *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 15, İstanbul 1997, ss. 253-264.
- Şahin, Muhammet, "Osmanlı Yöneticilerinde Zihniyet Değişimi ve Batılılaşmanın Başlangıcı", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 26, S. 3, Ankara 2006, ss. 223-237.
- Şentürk, M. Hüdayi, "Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilatına Genel Bir Bakış", *Türkler*, c. 14, Ankara 2002, ss. 446-469.
- _____, "Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış", *Osmanlı*, Ankara 2002, c. X, ss. 904-912.
- Şeyban, Lütfi, *Mudejares ve Seferades (Endülüslü Müslüman ve Yahudiler'in Osmanlı'ya Göçleri)*, İstanbul 2007.

- Tabakoğlu, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul 2008.
- Tanoğlu, Ali, “İskân Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler ve Metod”, *Türkiyat Mecmuası*, c. XI, İstanbul 1954, ss. 1-32.
- Taş, Kenan Ziya, “16. Yüzyılda Bolu Sancağı’nda Zaviyeler ve Ulaşım Ağı”, *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri (14-17 Nisan 2011)*, Uşak 2011, c. 3, ss. 1503-1518.
- Tatar, Özcan, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova’da Aşiretlerin Eşkiyalık Olayları ve Aşiret İskanı (1691-1750)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2005.
- _____, “1692-1698 Yılları Arasındaki Dönemde Anavarza ve Çevresinin İskan Edilmesi Hususunda Yapılan Çalışmalar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* c. 17, S. 1, Elazığ 2007, ss. 315-327.
- Tekindağ, Şehabettin, “II. Bayezid Devrinde Çukur-Ova’da Nüfuz Mücadelesi”, *Bellekten*, c. XXXI, S. 123, Ankara 1967, ss. 345-373.
- _____, “Teke-eli ve Teke-oğulları”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. VII-VIII, İstanbul 1977, ss. 55-94.
- Tızlak, Fahrettin, “Teke Sancağı Türkmenlerine Osmanlıların Bir Bakış Açısı”, *XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002)*, c. I, Ankara 2005, ss. 481-500.
- Toprak, Serap, “16. Yüzyılda Balkanlarda İslamlaşma”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005.
- Tunçbilek, Necdet, *Türkiye İskân Coğrafyası: Kırsal İskânı (Köy-altı İskân Şekilleri)*, c. 1, İstanbul 1967.
- _____, *Türkiyede Yerleşmenin Evrimi*, İ.Ü. Yay., İstanbul 1986.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 2009.
- _____, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Ankara 2003.
- Turan, Şerafettin, “Rodol’un Zabtından Malta Muhasarasına”, *Kanuni Armağanı*, Ankara 1970, ss. 47-117.
- Turğut, Vedat, “XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Hüdavendigâr ve Sultanönü Sancaklarında Abdalan-ı Rum”, *Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 19, İstanbul 2011, ss. 207-227.
- Tutkin, Cemal, Osmanlı İmparatorluğu’nda Girit İsyanları 1821 Yılına Kadar Girit, *Bellekten*, c. IX, S. 34, Ankara 1945, ss. 163-206.
- Türkdoğan, Orhan, “Sosyal Hareketler Olarak Celali Ayaklanmaları”, *Bellekten*, c. LX, s. 227-229, Ankara 1996, ss. 421-442.
- Uğur, Abdullah, “Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, c. 1, S. 2, Ankara 2003, ss. 41-62.
- Uluçay, M. Çağatay, *XVII. asırda Saruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944.
- _____, “Sürgünler”, *Bellekten*, c. 15, S. 57, Ankara 1951, ss. 507-591.
- _____, *Kanuni Sultan Süleyman*, İstanbul 1956.
- _____, “Manisa”, *İA*, c. VII, İstanbul 1957, ss. 290-294.
- Uysal, Mehmet “Tarih Süreçte Kayseri Çarşısı Mekansal Değişimi”, *Türk-İslâm Medeniyeti Tarih Araştırmalar Dergisi*, S. 9, Konya 2010, ss. 79-82.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmalı Tarihi*, c. III, Ankara 1931.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, c. I, Ankara 1982.

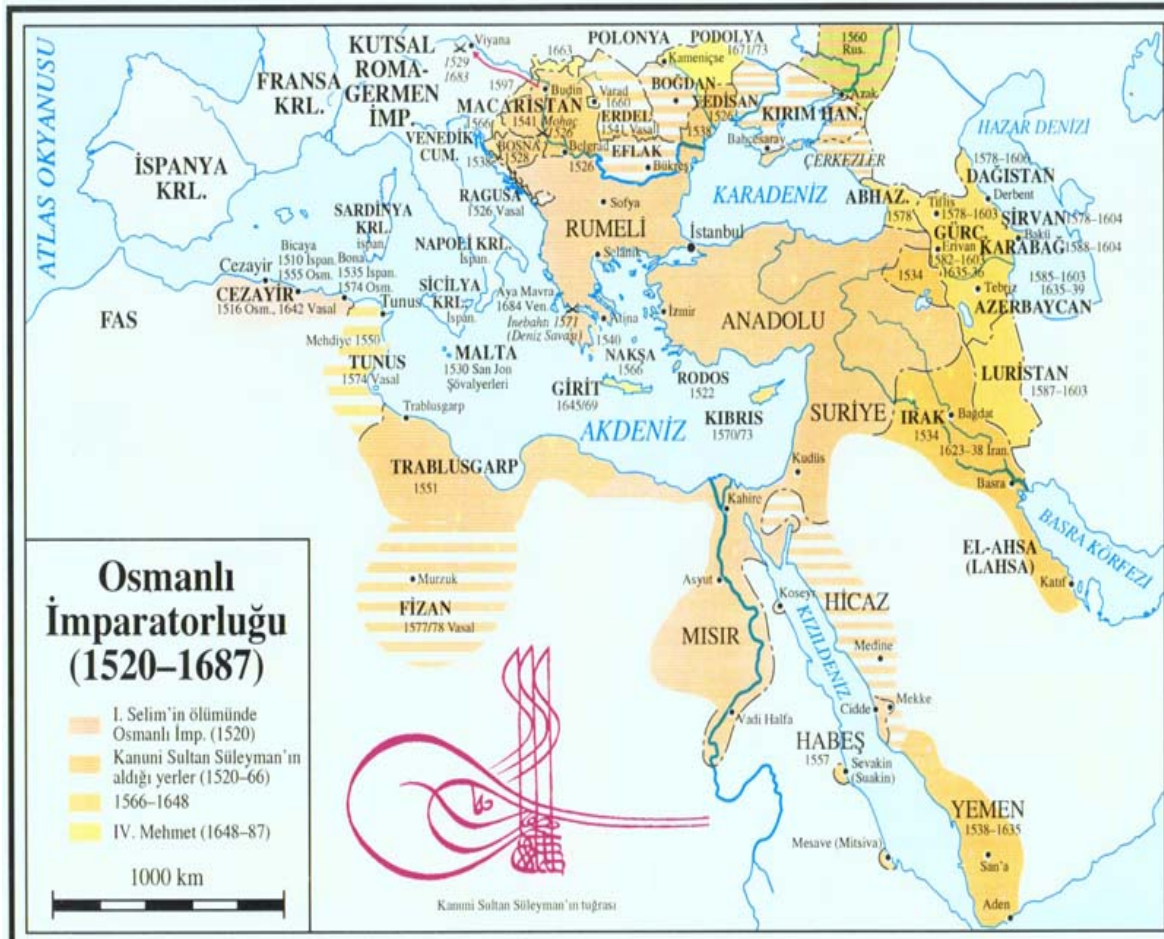
- Ünal, Mehmet A., “ Osmanlı İmparatorluğu’nda Müsâdere”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 49, 1987, ss. 95-111.
- _____, “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, c. VI, Ankara 1999, ss. 111-121.
- _____, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 2007.
- _____, *XVI. Yüzyıl Çemişgezek Sancağı*, Ankara 1999.
- Varlık, M. Çetin, “XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı’nda Yerleşme ve Vergi Nüfusu”, *Belleten*, c. LII, S. 202, Ankara 1988, ss. 115-167.
- _____, “Kütahya” *DİA*, Ankara 2002, ss. 580-584.
- Yakupoğlu, Cevdet, “*Kuzeybatı Anadolu’nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (XIII-XV.yüzyıllar)*” Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007.
- Yediyıldız, Bahaeddin *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1994.
- Yıldız, Murat , “*92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)*”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2005.
- Yinanç, Refet, “XVI. yüzyılda Maraş Sancağı’nın Nüfus Yapısı”, *Kahramanmaraş I. Kurtuluş Sempozyumu (10-11 Şubat 1986)*, Ankara 1987.
- Yörük, Doğan, “*XVI. Asrın başlarında Aksaray Kazâ’sı ve Kazânın İskânı*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya 1996.
- _____, “*XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı*”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2002.
- _____, “Aksaray Sancağı’ndaki Konar-göçer Teşekküller (1520-1584)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8, Konya 2002, ss. 385-402.
- _____, “*Anadolu’nun Sağ Kolu Üzerinde bir Durak: Ereğli*”, *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri (14-17 Nisan 2011)*, c. 3, Uşak 2011, ss. 1489-1502.
- Zvonic, Zlatko, “Tarihte Monstar”, *Uluslar arası Bosna-Hersek Konferansı (20-23 Ekim 1994)*, Ankara 1996, ss. 66-79.

İNTERNET SİTELERİ

<http://www.tarihibilinci.com/forum/osmanli-tarihi-haritalari-234/osmanli-impatorlugu-1520-1687-a-4123/>

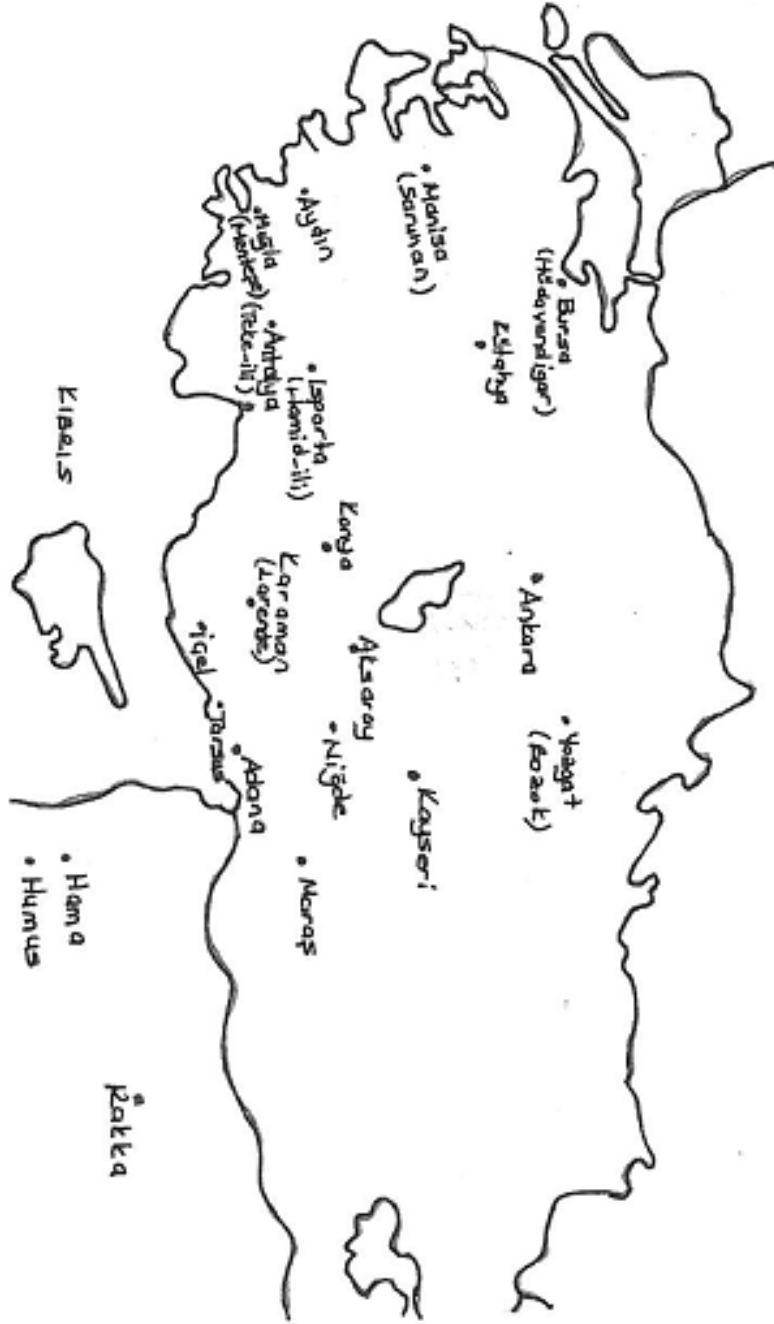
EKLER

Haritalar

Harita 1. Osmanlı İmparatorluğu (1520-1687)⁶⁴¹

⁶⁴¹ <http://www.tarihibilinci.com/forum/osmanli-tarihi-haritalari-234/osmanli-imparatorlugu-1520-1687-a-4123/>

Harita 2. Osmanlı İskân Bölgeleri: Anadolu, Kıbrıs ve Suriye Bölgesi

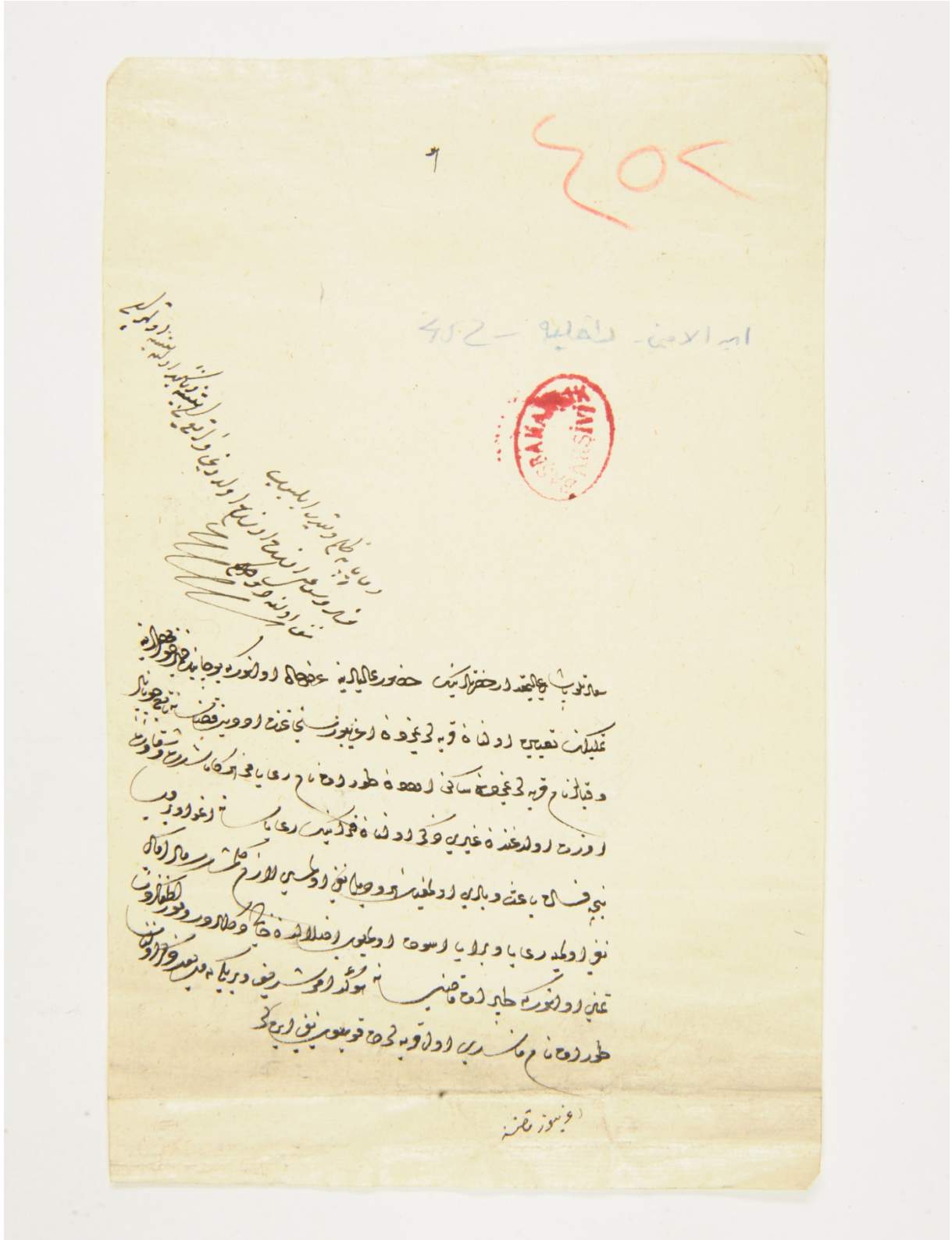
Harita 3. Osmanlı İskân Bölgeleri: Rumeli Bölgesi ve Adalar

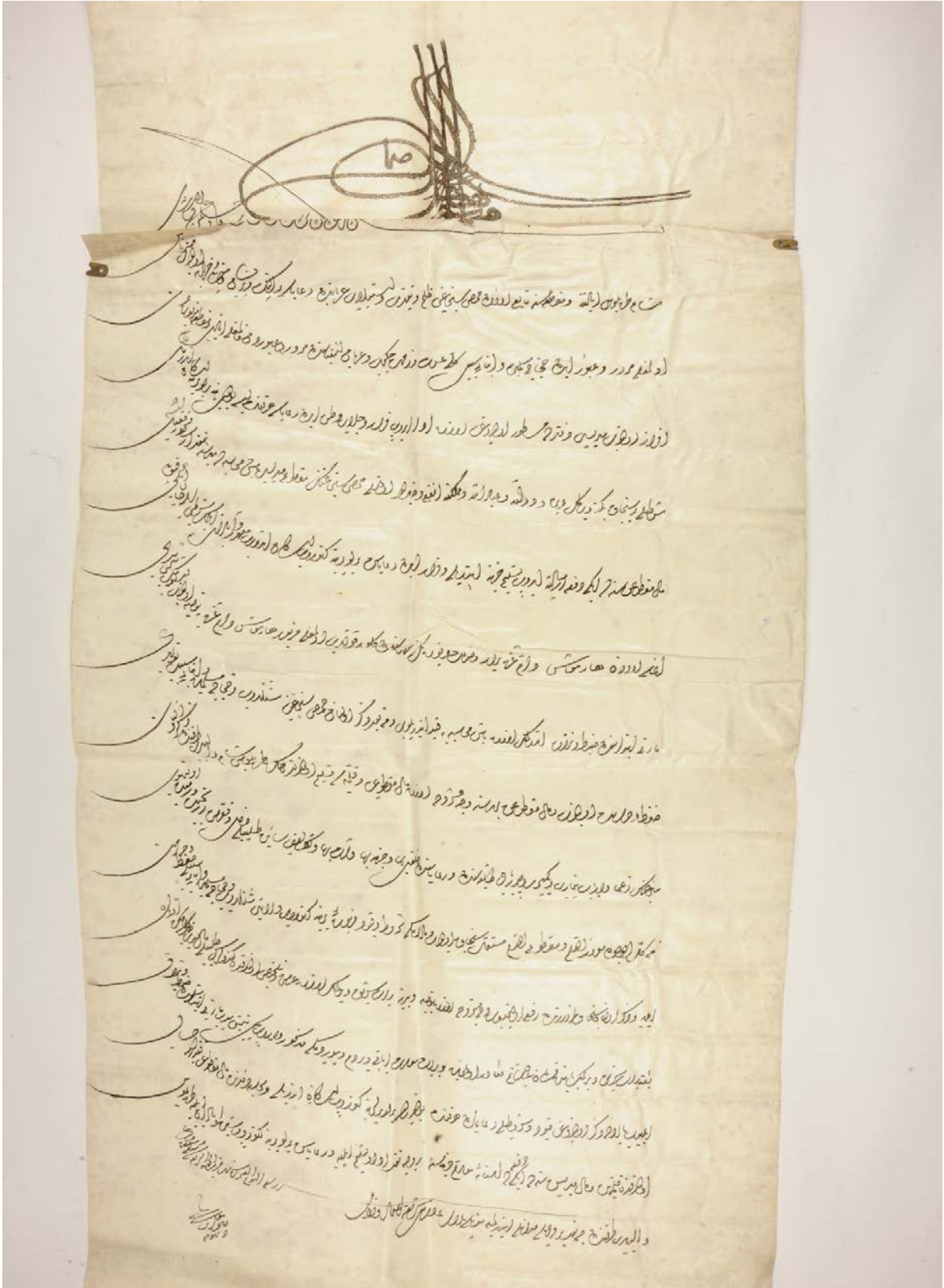
Belgeler

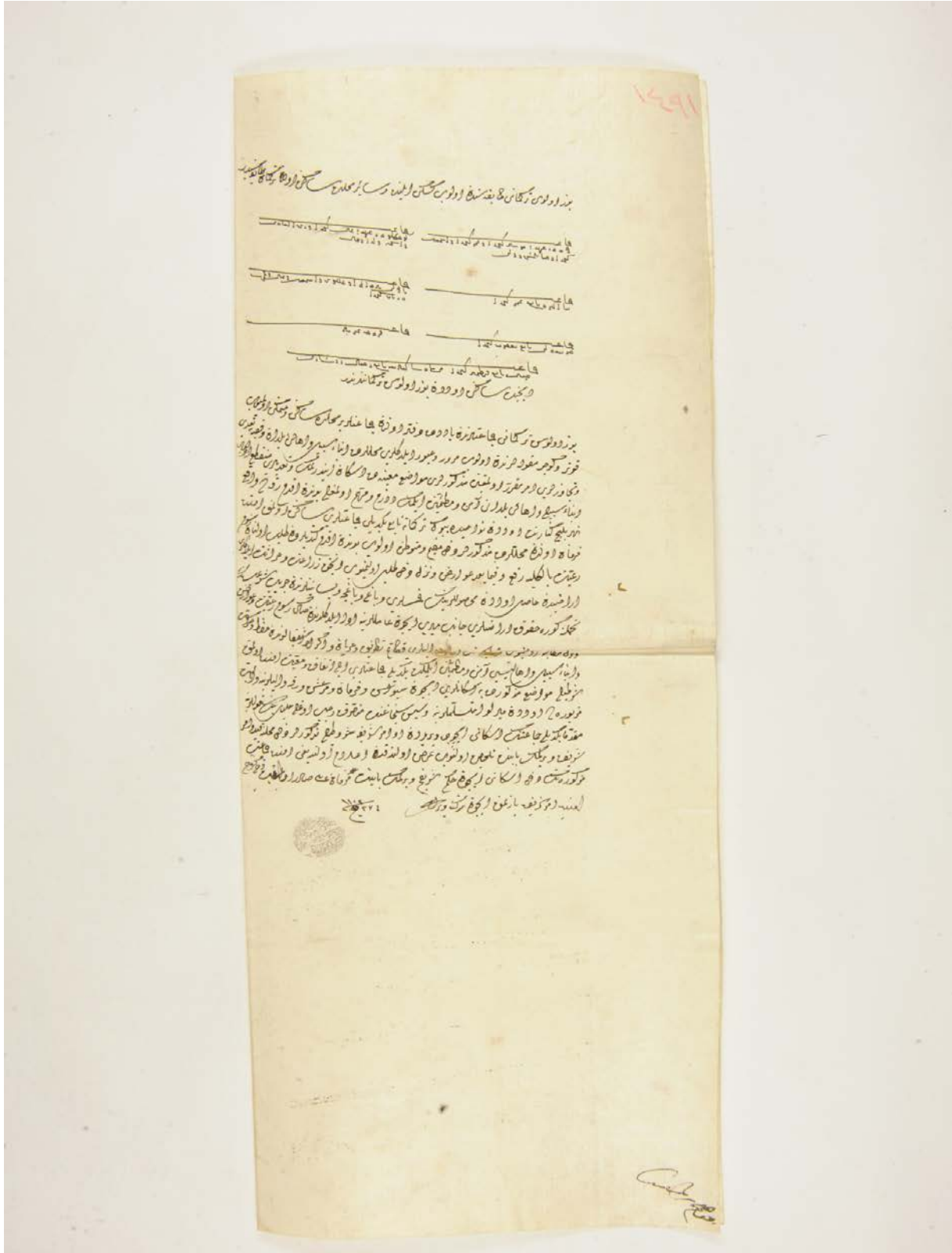
Ek 1. Sultan Murad zamanında Kıbrıs'a nefyi için ferman çıkan eşkiya Haliloğlu Mustafa Çavuş'un şekavette bulunduğu anlaşıldığından davasının görülmesi hakkında Erzurum valisine ferman. *BOA, İE. DH, 29 /L/ 1011*(11 Nisan 1603), Dosya No: 6, Gömlek No: 589.

Ek 2. Ağrıboz Sancağı'nın Ohin kazasında Çabalar ve Kayalar karyesi halkını vergi vermemek ve isyana teşvik etmekten geri durmayan Torok adındaki şakinin buradan nefyi hakkında Ağrıboz kadısına Emir irsali talebini havi arzuhal. BOA, İE. DH., 19/Z/1011 (30 Mayıs 1603), Dosya No: 5, Gömlek No: 452.

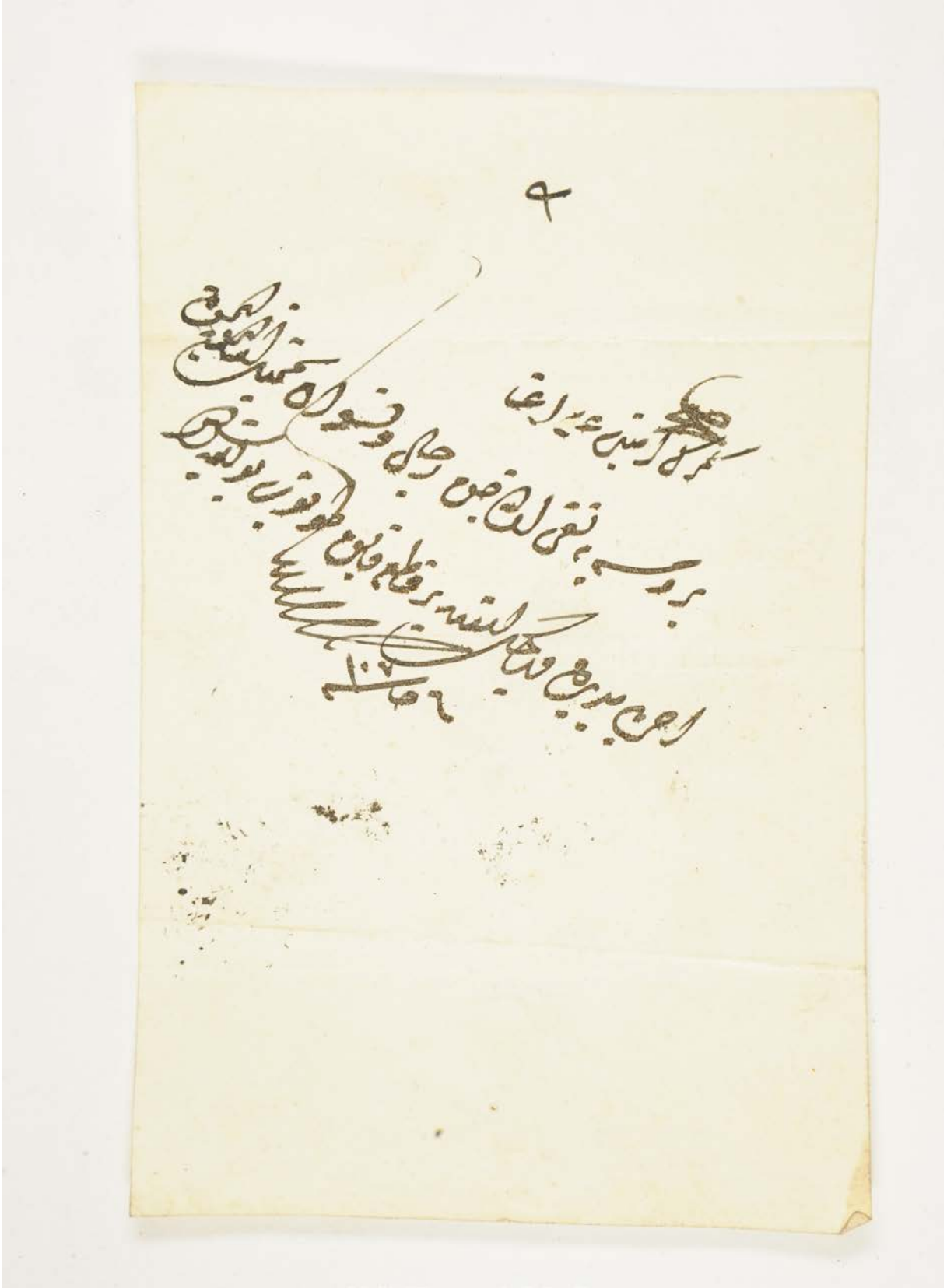

Ek 3. Trablusşam Eyaleti'ne tâbi olup Urban tecavüzünden dolayı ahali ve reayası dağılan Humus Sancağı mutasarrıflığına asayişin tesisi, ahali ve reayasının yerli yerlerine getirilerek iskânlarının temini şartıyla İki Kapulu Ağası Hormus'un tayini hakkında. BOA, C. DH., 20/Z/1077 (13 Haziran 1667), Dosya No 258, Gömlek No: 12876.

Ek 4. Bozulus Türkmenleri'nin Tekâlif-i miriden hiçbir şey talep etmemek yalnız ekecekleri araziden beşte bir öşür almak şartıyla Rakka civarında iskânları hakkında Sivas, Karaman ve Maraş beylerine emirname. *BOA, İE. DH., 27/C/1102* (28 Mart 1691), Dosya No: 16, Gömlek No: 1491.

Ek 6. Bursa'ya sürgün edilecek erkek ve kadın için ücreti miri tarafından verilmeğe üzere bir kıta kayık göndermesine dair İstanbul Gümrük Emini Ali Ağa'ya gönderilen tezkire üzerine buyruldu. BOA, AE. SMST. II, 06/Ca/1107 (13 Aralık 1695), Dosya No: 12, Gömlek No: 1160.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı: Nimet KOÇAK

Doğum Yeri: Yozgat

Doğum Yılı: 29.05.1985

Medeni Hali: Bekar

Eğitim Durumu:

Lise: 2000- 2003 Ankara Gazi Lisesi

Lisans: 2005- 2009 Süleyman Demirel Üniversitesi

Yüksek Lisans: 2009-- Süleyman Demirel Üniversitesi

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi:

İngilizce, ÜDS: 62.5